

'מה נאכל בשנה השביעית'

היתר מכירה

או

אוצר בית דין

הרב יהושע בן-מאיר

המכון למחקר ולהלכה שע"י ישיבת 'שבות ישראל'

מהדורה מורחבת עם תוספות

סיוון תשע"ד

לרעייתי רות

תורת חסד על-לשונה

שלי שלה ושלה שלה

כל הזכויות שמורות

הפצה:

machon@ysi.org.il

<http://www.ysi.org.il/shvihit.html>

פסקי הלכה של הגאונים הרב עובדיה יוסף והרב מרדכי אליהו זצ"ל.....	8
הסכמה מהגאון הרב אברהם אלקנה שפירא זצ"ל.....	11
אקדמות מילין ושריות שותא.....	13
הקדמה למהדורת תשע"ד.....	18
א. על מה ולמה אוצר בית דין	31
ב. מקור דין אוצר בית דין	34
ג. הסבר ההיתר בשלוחי בית דין	36
1. הגריא"ה הרצוג זצ"ל.....	38
2. החזו"א זצ"ל.....	40
3. שיטה נוספת.....	49
סיכום	49
ד. שיטות הפוסקים בעניין אוצר ב"ד.....	50

ה. אוצר בית דין בפירות שביעית.....	56
ו. איסור ספיחין.....	60
ז. ספיחין בירקות שנזרעו בשישית ונלקטו בשביעית.....	65
ח. אוצר ב"ד בירקות שביעית.....	71
ט. ספקות נוספים בדיון 'אוצר בית דין'.....	71
1. הערמה.....	71
2. מנהג בעלות והערמה.....	73
3. שמור.....	74
4. מחיר הפירות [והירקות].....	76
סיכום הדברים.....	80
י. 'אוצר בית דין' – סקירה היסטורית.....	81
א. שיטת הגר"ה קוק זצ"ל.....	82
ב. שיטת הגר"ח ברלין זצ"ל ובד"ץ ירושלים.....	87
ג. שיטת החזו"א זצ"ל.....	89
ד. שיטת הגר"ש ישראלי זצ"ל.....	91

- 96 סיכום הדברים.
- 97 הלכה למעשה.
- 98 יא. 'אוצר ב"ד' או 'היתר מכירה'.
- 98 (1) מכירת א"י לנכרי היא 'הפקעת' קדושת הארץ.
- 99 א. טענה הלכתית של איסור 'לא תחנם'.
- 99 II. טענה 'ציונית'.
- 102 (2) מכירת א"י לנכרי היא 'פטנט' להפקיע אותנו מהמצווה.
- (3) גם הרבנים שהתירו כתבו שזה רק בגלל 'שעת הדחק' ו'חורבן הישוב',
- 105 והיום אין חשש כזה.
- 105 (4) גם הרבנים שהתירו כתבו שזה רק 'הוראת שעה'.
- (5) 'אוצר ב"ד' הוא הדרך 'המודרנית' לשמור שביעית כרצון התורה.
- 108 כששביעית תהיה דאורייתא לא תהיה ברירה אחרת אלא 'אוצר ב"ד'
- 112 יב. סיכום.

נספחים

1. מכתב מהגרי"מ חרל"פ זצ"ל לגראי"ה קוק זצ"ל מח' סיון תר"ע 118

- 120 שכתוב מכתב הגרי"מ חרל"פ זצ"ל.....
2. שטר הפקר ושטר הרשאת בד"צ הגראי"ה קוק זצ"ל משנת תר"ע.. 125
3. שטר הרשאת בד"צ הגר"ח ברלין מער"ח אייר תר"ע..... 126
4. מכתב מהגרי"מ חרל"פ זצ"ל לבנו מכ"ה מנ"א תרצ"ז..... 127
5. קול קורא לחתום על הרשאות למכירת הקרקעות לשנת תרע"ז..... 129
6. שער 'קונטרס הלכות שמיטה' [ספר השמיטה] להגרי"מ טוקצינסקי
זצ"ל משנת תר"ע..... 130
7. מעטפה 'עבור שומרי שמיטה' של הגראי"ה קוק זצ"ל..... 131
8. מכתב מהרה"ג בוארון שליט"א בעניין אוצר ב"ד של הרה"ר..... 132
9. מכתב מהגאון הרב טודרוס הכהן זצ"ל לראי"ה קוק זיע"א..... 134
- שכתוב מכתב הגאון הרב טודרוס הכהן..... 137
10. מכתב מר' יו"ט ליפא מצפת לחזו"א..... 140
11. מאמר הרב יואל פרידמן שליט"א ב"אמונת עתיך" 2..... 142

היתר מכירה או אוצר בית דין - מאמרים נוספים

1. שיטתו של מרן הראי"ה קוק בעניין 'אוצר בית דין' [תגובה למאמרים
של הגאון הרב יעקב אריאל ושל הרב יהודה הלוי עמיחי ב"תחומין" כ"ח]
– הרב יהושע בן מאיר..... 146

2. הערות נוספות למאמרו של הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א
 ב"תחומין" כ"ח – הרב יהושע בן מאיר 172
3. מה עניין שמיטה להר סיני – מבחן לציונות הדתית [תגובה למאמר של
 הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א ב'הצופה'] – הרב יהושע בן מאיר 179
4. "היתר מכירה או אוצר בית דין" ביקורת ספרים על ספר זה
 - הרב יואל פרידמן שליט"א 190
5. היתר מכירה או אוצר בית דין – תגובה לביקורת – הרב בן מאיר .. 197
6. היתר מכירה או אוצר בי"ד – תגובה לתגובה - הרב יואל פרידמן ... 208
7. שנת השמיטה כשנה של ערבות הדדית [תגובה למאמר של הגאון
 הרב יעקב אריאל שליט"א ב'קומי אורי'] – הרב יהושע בן מאיר 210

דיני פרזבול

- דיני פרזבול – הרב יהודה יודל ראזנבערג זצ"ל 225
- סדר פרזבול (א)
 סדר פרזבול (ב)
 סדר פרזבול (ג)
 חילוקי הלכות למנהג עדות המזרח
- מצוות השמטת כספים – הרב יהושע בן מאיר 237
- טפסי פרזבול לצילום 245

אורי דפאטל לסמך על בית הדין ההשתי כנודע ולא נכתב
 הקצות לשם הזיכרון, ואלו שרובם להחמיר, וזאת דבר
 המזמין את כל אלה. אף על פי כן בית הדין הוא לסמוך
 על המכירה, וראוי לקנות כרית וקלות אמנותיות והאמנות
 על היג המכירה, ולאו שום פקפוק וספק
 חציה זמן

מאמרי אמונת עתיד - עלון מס' 1

כסלו תשנ"ה

מתוך הירחון: "אור תורה"
 מן העיתונות

אוצר בית דין והיתר המכירה

סיון תשנ"ד
 לכבוד עטרת תפארת ישראל.
 מרן הראש"ל שליט"א.

רצינו לברר דעת תורה בענין אברכים שהחמירו על עצמם לקנות ירקות נכרים ולא רצו לסמוך על ההיתר של
 המכירה ולא על אוצר בית דין. אם בענין פירות שחלה עליהם בעיית השמיטה עדיף לקנות מהיתר המכירה או
 מאוצר בית דין, אשר כידוע קשה מאד להשיג פירות של נכרים. יורנו המורה ושכמ"ה

בברכת התורה
 אברכים ובני תורה
 הסרים לדעתו הרמה של כת"ר

תשובת מרן שליט"א:

פירות של היתר המכירה עדיפי מפירות של אוצר ב"ד. ואלו שנהגו להחמיר בהיתר המכירה יכולים לעשות
 התרה על שלא אמרו בלי נדר. ויכולו מכאן ולהבא להשתמש בפירות של היתר מכירה.

עובדיה יוסף

הרב מרדכי אליהו זצ"ל מתוך ספרו "מאמר מרדכי"

פרק יט – רכישת יבול "אוצר ב"ד" סעיף ד'

קכב	מאמר	ושבחה הארץ	מרדכי
	זו מאשר לקנות בדרך ישירה³, ולכתחילה אין לסמוך על אוצר ב"ד לבד, כי אם בצירוף היתר מכירה⁴. חובת ביעור באוצר ב"ד ב. יש הסוברים כי אין חיוב ביעור על פירות של אוצר ב"ד, אולם למעשה יש חובת ביעור גם על פירות הנמצאים באוצר ב"ד⁵. מכירה לפי משקל ג. י"א שבאוצר בית דין, מותר לשקול ולמדוד במדויק מפני שאין זו מכירה אלא חלוקה, ויש אוסרים⁶, ולכך יינות אוצר ב"ד אין למלאם בבקבוקים במדויק, ומ"מ אם נעשה בפירות גם היתר מכירה יש לסמוך להקל למכור במידה ובמשקל⁷. ד. אין למכור פירות אוצר ב"ד אלא בכמות מועטת של מזון שלוש סעודות לו ולבני ביתו⁸, מיהו אם נעשה בפירות היתר מכירה יש לסמוך להקל לקנות כמות גדולה⁹.		
3	ועוד שלפעמים עדיף לקחת פירות מאוצר בית דין מאשר לחון גויים ע"י קניה מהם.		
4	ראה מש"כ בס' טז "בענין הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד", ועוד יש לצרף את דעת הסוברים שאין איסור סחורה אלא על המוכר ולא על הקונה.		
5	לדעת החז"א (סי' יא ס"ק ז) אין חובת ביעור בפירות שברשות אוצר בית דין, ועי' שבת הארץ (פ"ז ה"ו אות ב), אולם לדעת הר"ש סיריליו (פ"ט מ"ג ד"ה ואני אומר) יש לבער גם פירות שהם ברשות בית הדין, וכך העיקר להלכה מכיון שלדעת הרמב"ם לא הוזכר ענין אוצר ב"ד יש להחמיר בביעור פירות אלו, וע"ע חז"א (סי' יא ס"ק ז ד"ה אם), ועיין במש"כ בס' כג "אוצר בית דין".		
6	יש אוסרים מפני שאיסור שקילה קיים אף כשהפירות מחולקים בהיתר, עי' רמב"ם (פ"ו ה"ג), רש"ם (פ"ח ה"ג ד"ה ומסיק), פל"מ (ד"ה אין), תפא"י (שביעית פ"ח אות יט), שבת הארץ (שם אות א), ויש מתירים ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"ג אות ב הע' 10-11).		
7	וראה מש"כ בס' טז "בענין הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד".		
8	וראה מש"כ בס' כג "אוצר בית דין".		
9	וראה מש"כ בס' טז "בענין הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד".		

מאמר מרדכי ס' טז [המצוין בפסקי הלכות בעמ' הקודם הערה 7]

תקט

סימן מז

בעניין הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד

פתרון כל האיסורים והחששות - "היתר מכירה" בדיעבד

מצד המציאות של ימינו אין לברוח מזה העצה, ולא תמצא אדם - מחמיר ככל שיהיה - שלא יבא לבקש ברבנות שיבצעו את ה"היתר מכירה" כדי לאפשר מזון ומחיה לו ולבני ביתו בשנת השמיטה. משום שאחרי שיש "היתר מכירה" לא צריכים לחשוש מממון המתגלגל בשוק שמא יש בו קדושת שביעית, וכן בכל האיסורים והחומרות שהזכרנו לעיל גם כן.

שמא ישאל השואל אם כן מה נעשה בשנת שמיטה, וכיצד נינצל מכל האיסורים והחומרות המוזכרות לעיל, שכל חומרא מקורה בדברי רבותינו הראשונים מאורי ההלכה בעניין שביעית. לזאת אנו אומרים, שאין שום ברירה בשנה השביעית אלא לסמוך גם על "היתר מכירה", ולמרות שדעתנו בעניין זה היא שאין לסמוך על קולא זו לכתחילה, אבל

אוצר בית דין בצרוף העצה של "היתר מכירה"

אבל לא כן הדבר, אלא כאן יבואר שללא הצרוף של "היתר מכירה" גם העצה של "אוצר בית דין" לא מעלה ולא מורידה.

ונזכיר כאן גם את אחת העצות שנוהגים בשנת שמיטה, והוא "אוצר בית דין", ומחשבים שבכך נפטרה בעיה של פירות וירקות שגדלו בשביעית,

פסק הרב מרדכי אליהו זצ"ל:

"ללא הצירוף של היתר המכירה העצה של "אוצר בית דין" לא מעלה ולא מורידה!"

"ולכתחילה אין לסמוך על אוצר ב"ד כי אם בצירוף היתר המכירה!"

"אין שום ברירה בשנה השביעית אלא לסמוך גם על 'היתר המכירה'!"

מסקנה – 'אוצר בית דין' הוא הידור, רק כאשר הוא מבוצע על יבול שגדל בקרקעות

שנמכרו ב'היתר המכירה'!

מכתב הסכמה ממו"ר נשיא דורנו

ראש ישיבת 'מרכז הרב' והרב הראשי [לשעבר] וראש הרבנים לישראל

הגאון הרב אברהם אלקנא כהנא שפירא זצ"ל

הרב אברהם שפירא

[הרב הראשי לישראל]
ראש ישיבת מרכז הרב

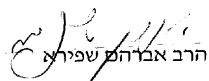
בס"ד

טבת תשס"ה

מכתב ברכה

אתי לקמן האי גברא יקירא הרב הגאון וכו' רבי יהושע בן מאיר שליט"א ראש ישיבת הסדר באפרת, ותלמודו בידו, מאמריו בהלכה שקיבצם לעץ אחד, ע"מ לזכות את הרבים מפרי תנובתו ועמלו בתורה, והנה הרב המחבר שליט"א ידוע ומוכר לנו משכבר הימים, מעת הסתופפו בחצרות אלו קונו ובבית המדרש בישיבת מרכז הרב פעיה"ק, בכשרונותיו הנעלים מאד, ובלבו הטוב, ובפעליו הרבים למען התורה וישראל, ואשרי מי שזיכו לו אבותיו, בהיותו מזה בן מזה מגזע תרשישים, וזכות אבותיו עמדה לו לחדש ציצים ופרחים בתוה"ק, והמפורסמות אינם צריכים לראיה, ולא באתי אלא לברכו שיזכה בעז"ה להוסיף כהנה וכהנה לחדש ולהפיץ מעינותיו חוצה מתוך שמחה ומנוחה, ולזכות את הרבים מפירותיו הטובים שנתבשמו מאוירא דא"י המחכים, ויזכה בעז"ה לברך על המוגמר, ולהכנס בשלום גם לכרכים אחרים, הבאים עליו לטובה.

בברכה נאמנה לכבוד התורה ולומדיה

הרב אברהם שפירא

רח"ו סירקיס 6, קרית משה ירושלים

הערת המחבר – מכתב ברכה זה ניתן לי על קבוצה של מאמרים בהלכה [ביניהם גם מאמר ששימש הבסיס לספר זה]. על כן לדעתי אין לראות במכתב ברכה זה משום נקיטת עמדה בשאלה שנדונה בספר זה.

אקדמות מילין ושריות שותא

"כי מפני חרבות נדדו מפני חרב נטושה ומפני קשת דרוכה ומפני כבד מלחמה" [ישעיהו כא, טו].

"כי מפני חרבות נדדו מפני חרב נטושה שלא רצו לשמר את שמיטתיהם כמה דאת אמר והשביעי' תשמטנה ונטשתה ומפני קשת דרוכה שלא רצו לשמר שבתותיהם כמה דאת אמר בימי' ההמה ראיתי ביהודה דורכים גיתות בשבת ומפני כובד מלחמה שלא רצו להלחם במלחמתה של תורה כמה דאת אמר על כן יאמר בספר מלחמות י" [ירושלמי תענית פ"ד].

"משא בערב..." כי מפני חרבות נדדו מפני חרב נטושה ומפני קשת דרוכה ומפני כבד מלחמה" [ישעיהו כא, יג-טו]. ע"פ פשוטם של מקראות מתנבא הנביא על חורבן שעומד לבוא על אחד מאומות העולם - על 'ערב'. שבטי ערב ינדדו במדבר צמאים למים בנוסם מפני אויב. מבנה הפסוק הוא 'כלל ופרט וכלל': "מפני חרבות נדדו" – כלל. "חרב נטושה וקשת דרוכה" – פרט. "מפני כבד מלחמה" – חזר וכלל. אמנם רבותינו ברוח קודשם לימדונו שאין נבואה נכתבת אלא כ"כ נצרכה לדורות. על כן כל נבואה מכוונת גם לישראל – עם עולם. ואם בישראל עסקין, הרי מנה של קודש

כפול הוא – כל צרה וכל נפילה גשמית, מקורה וסיבתה בחולי רוחני. לכן ביארו חז"ל את הפסוק בחולאים רוחניים של עם ישראל.

אמנם נראה שגם חז"ל פירשו את הפסוק בדרך של כלל ופרט וכלל. שהרי 'מפני חרבות נדדו' לא ביארו חז"ל, כיוון שהוא כלל המתבאר על ידי 'חרב נטושה' – 'שלא רצו לשמור שמיטיהם' ועל ידי 'קשת דרוכה' – 'שלא רצו לשמר שבתותיהם'. יש גם קשר פנימי בין שבת בראשית לשבת הארץ. עזיבת הערך הרוחני של שבת על צדיה השונים – מביא חורבן. אמנם פירוש זה קשה, שהרי את ה'חזר וכלל' – 'ומפני כובד המלחמה', כן ביארו חז"ל – 'שלא רצו להלחם במלחמתה של תורה'.

ונראה לבאר את עומק דברי רבותינו ז"ל כי הם באים ללמדנו שיש הבדל בין הכלל הראשון לכלל השני. הכלל הראשון הוא 'כלל ופרט' - אין בכלל אלא מה שבפרט. הוא שם הכולל את הדברים המתפרטים אחריו. 'חרבות נדדו' כולל חרב וקשת. אבל הכלל האחרון הוא לא **סיכום** של הפרטים, הוא כבר **סיבה** לפרטים. מדוע עם ישראל הגיע למצב שבו הוא לא שמר שביעית ושבת? כיוון שלא נלחם מלחמתה של תורה, ומידה כנגד מידה – אם לא מלחמתה של תורה, הרי מלחמה אחרת, שבה 'מפני חרבות נדדו'.

מהי מלחמתה של תורה? כבר ביאר מהר"י אלאשקר במרכבת המשנה (אבות פרק ו משנה ה):

"ואמר **ומעמידו על האמת ומעמידו על השלום**. והוא שאם יבוא אדם לשאול לו, לא ידחה אותו בקש אלא ישיב לו תשובה ניצחת. ואם התקוטט עם חבירו, או עם תלמיד בדבר הלכה, אעפ"י שיראה אותו שטעה, לא יגער בו באף ובחימה וישטום אותו על

ניגודו עמו בדבר הלכה, כי אם שישתדל שיעמיד חבירו על האמת, ויבאר לו אמיתת הדין, ולכן ישתדל שיהיו בשלום זה עם זה. והוא מה שדרשו חז"ל על פסוק על כן יאמר בספר מלחמות ה' (במדבר כא, יד) מלחמתה של תורה, מה כתיב בתריה את והב בסופה (שם), שבסוף יהיו אוהבים זה לזה (קידושין ל, ב)."

מהותה של 'מלחמתה של תורה' היא חיפוש האמת, להיות מודה על האמת, ושתהיה המחלוקת אך ורק לשם שמים. אבל כאשר חלילה המגמה אינה לשם שמים, אינה להגיע לאמת ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ובעיקר כאשר איננה כמו שנאמר 'בספר מלחמות ה' שם נאמר 'את והב בסופה' 'שבסוף נעשים אוהבים זה לזה' [ראה קידושין ל, ב], יכולה חלילה לצאת הלכה מוטעית, שתביא חלילה לידי 'לא רצו לשמור שמיטתיהם', 'לא רצו לשמור שבתותיהם'. בעיקר אמורים הדברים כאשר מדובר בזלזול ובפגיעה בגדולי הדורות הקודמים. ראה דבריו הנפלאים בדרכי ההוראה של אחד מגדולי פוסקי זמננו, אשר רבים השיב מעוון, מגדולי מרביצי התורה בישראל [ראה סנהדרין צד, ב] הגר"ע יוסף זצ"ל, שכתב במבוא לשו"ת 'ביע אומר' [ח"א, או"ח התחלת סימן א' שמהווה פתיחה לספר, אות יג. וחזר על הדברים בח"ד, או"ח סימן א' בדברי פתיחה]:

"ובאמת שאף על פי שהורשינו לחלוק על דברי הפוסקים האחרונים, כשיש לנו ראיות נכונות, והכרעות מיוסדות על אדני פז, מכל מקום צריכים לשלוט ברוחנו לדבר בענוה טהורה, בחרדת קודש ובהכנעה יתירה. וכמ"ש בירוש' (פרק קמא דשבת הלכה ב'): כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאילו עומד כנגדו. ע"ש. והגר"ח מוולוז'ין בספר רוח חיים (בפרק קמא דאבות משנה ד') כתב שאף על פי שניתן לנו

רשות ללחום מלחמתה של תורה, עם כל זה יזהר בנפשו מלדבר בגאווה וגודל לבב באשר מצא מקום לחלוק על רבו, וידמה בנפשו כי גדול הוא כרבו, או כמחבר הספר ההוא אשר השיג עליו, אך בענוה יתירה וכו'. עיין שם. וקל וחומר שלא יעיז לדבר גבוהה גבוהה נגד גדולי עולם אשר קטנם עבה ממתנינו, ואמרו רז"ל (יומא ט:): טובה צפרן של ראשונים מכרסם של אחרונים, וכמה התמרמר מרן החיד"א במחב"ר א"ח [= ב'מחזיק ברכה' אורח חיים] (סימן קנ"ג) ובשו"ת חיים שאל חלק ב' (סימן ל"ח אות ע"ד) נגד הגאון יעב"ץ על אשר הטיח דברים קשים נגד הרמב"ן ושאר ראשונים. עיין שם. ועיין עוד בספר רב פעלים חלק א' בפתיחה. (וכמו שכתבתי לעיל). וידועים דברי המפרשים על דברי רבותינו ז"ל (שבת קי"ב:) אם ראשונים כבני מלאכים אנו כבני אדם, ואם ראשונים בני אדם אנו כחמורים, ולא כחמורו של ר' חנינא בן דוסא ור' פנחס בן יאיר. שר"ל, אם אנו משערים גודל וערך הראשונים כמלאכים אז אנחנו באמת בני אדם, שסימן יפה הוא לנו שידענו להוקיר רוב ערכם ותפארת גדולתם. אבל אם אנו חושבים בדעתינו שהם גם כן כבני אדם, כבשר ודם הצפוי לשגיאות כמונו כמוהם, סימן שאנו כחמורים ונבערים משכל. (רב פעלים בפתיחה שם. והגאון מהר"י עטיא בספר רוב דגן בחי' לעירובין (נ"ג) בשם רבני אשכנז. עיין שם)."

תודתי לידידי עוז הרב אברהם זק"ש שליט"א [בנו של מו"ר הגאון והצנוע הרב ניסן זק"ש זצ"ל] אשר העמיד לרשותי ספרים ומסמכים [אשר חלקם מצורפים

לחיבור זה] מאוצרו הנרחב והנדיר. ואף הגדיל לעשות עמדי והעמיד לרשותי את בקיאותו וידיעותיו אשר לא יסולאו בפז, עזרני בעצה וחיזק את ידי. מה הוא עשה איתי בחינם, כך תהא משכורתו שלמה ממי אשר עדיו כל בשר יבואו (תהלים סה, ג) לחננם חנם מאוצר המנוצר [ראה שמו"ר סוף פרשה מה עה"פ 'וחנותי את אשר אחון'; סליחת 'במוצאי מנוחה קדמנוך תחלה'].

תודתי לר' דורון יעקב על הערותיו הלשוניות המחכימות למהדורה קמא.

הקדמה למהדורת תשע"ד

"כִּי מִפְּנֵי חֲרָבוֹת נָדְדוּ מִפְּנֵי חָרֵב נְטוּשָׁה וּמִפְּנֵי קִשְׁת דְּרוּכָה וּמִפְּנֵי כֶּבֶד מִלְחָמָה": [ישעיהו כא, טו]. פסוק זה דרש הירושלמי: "כי מפני חרבות נדדו מפני חרב נטושה שלא רצו לשמר את שמיטיהם כמה דאת אמר והשביעי' תשמטנה ונטשתה ומפני קשת דרוכה שלא רצו לשמר שבתותיהם כמה דאת אמר בימי' ההמה ראיתי ביהודה דורכים גיתות בשבת ומפני כובד מלחמה שלא רצו להלחם במלחמתה של תורה כמה דאת אמר על כן יאמר בספר מלחמות יי'". [ירושלמי תענית פ"ד]. בהקדמה לספר ביארתי בעומק דברי רבותינו ז"ל שביארו פסוק זה בדרך כלל ופרט, אך יש הבדל בין הכלל הראשון לכלל השני. הכלל הראשון הוא 'כלל ופרט' – אין בכלל אלא מה שבפרט. הוא שם הכולל את הדברים המתפרטים אחריו. 'חרבות נדדו' כולל חרב וקשת. אבל הכלל האחרון הוא לא **סיכום** של הפרטים, הוא כבר **סיבה** לפרטים. מדוע עם ישראל הגיע למצב שלא שמר שביעית ושבת? כיוון שלא נלחם מלחמתה של תורה, ומידה כנגד מידה – אם לא מלחמתה של תורה, הרי מלחמה אחרת, שבה 'מפני חרבות נדדו'.

מהי מלחמתה זו של תורה? המשנה באבות [פ"ו מ"ו] מונה בארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם "מעמידו על האמת, מעמידו על השלום". מהותה של מלחמתה של תורה היא חיפוש האמת, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא [ראה המהר"י אלאשקרי במרכבת המשנה אבות שם], ללא מגמתיות וללא נגיעות – רק לשם שמים ולאמיתה של תורה.

חז"ל כנראה רומזים לנו שדווקא בנושא שביעית [ושבת!] לוקה בכך שלא רצו להלחם במלחמתה של תורה, - בגישה מגמתית לפסיקה הלכתית. לפירושנו למעלה פסיקה מגמתית זו היא הגורם לכך 'שלא רצו לשמור שמיטיהם'.

פסיקה הלכתית היא אבן היסוד של לימוד תורה, של 'מלחמתה של תורה'. בראש ובראשונה היא דורשת אובייקטיביות מחשבתית. לשם כך דרוש גם כבוד לזולת, כקטן כגדול, אף אם הוא סובר אחרת ממך. לא רק כבוד של נימוס – כבוד אמיתי הכולל נכונות להשתכנע בצדקת טענותיו. יש לאבחן באופן ברור בין עובדה הלכתית לבין סברה או דעה עצמית. על כן יש להביא ולהתמודד גם עם עובדות הסותרות את עמדתך ותומכים בעמדה נגדית. כמובן שיש צורך בדיוק רב בציטוט מקורות והבאתם.

ערב שנת השמיטה תשס"ח פרסמתי [שתי מהדורות] של חיבור זה. הגאון הרב יואל פרידמן שליט"א, מראשי "מכון התורה והארץ" כבר קדם לספרי בכותבו [הציטוטים דלהלן הם ממאמרו של הרה"ג יואל פרידמן שליט"א, "הפתרון ל'בעיית השמיטה' במטעים", שפורסמו בבטאונים הרשמיים של 'מכון התורה והארץ' "אמונת עתיד", עלון מספר 2, שבט תשנ"ה; פורסם מחדש ב"התורה והארץ" כרך ו' (שביעית, אייר תשס"א), עמ' 375-383. הציטוט הראשון 'במישור ההלכתי' עד 'בית אב', מופיע במאמר אחרי בציטוט השני 'השאלה המרכזית' עד 'תפיסת הרע במיעוט'. כל ההדגשות במקור. המאמר צורף כנספח בסוף חיבור זה]:

"במישור ההלכתי, חשוב לציין שיש הבדל בסיסי בין היתר המכירה לבין ההיתרים האלטרנטיביים: **השיקולים ההלכתיים שמרכיבים את היתר המכירה** - דהיינו: ההכרעה ששביעית בזה"ז מדרבנן, דעת ס' התרומה שקדושת הארץ בטלה, דעת מרן ר' יוסף קארו שיש קנין לגוי להפקיע את קדושת הארץ בעת שהקרקע

נמצאת בידיו - כל אלו **מבוססים על סוגיות ברורות, ולא זז ממקומם אפילו כמלוא נימה** (גם אם המציאות השתנתה ומצב הדחק אינו דומה כלל למצב בו היה נתון המשק בראשית שנות ההתיישבות). לעומת זאת, **ללא היתר המכירה ישנם מרכיבים רבים שהם מחודשים לחלוטין**, ובהעדר מקורות להסתמך עליהם - הרי הם כ"תורה שאין עימה בית אב."

"השאלה המרכזית שאנו רוצים לשאול במוצאי שנת השבע: **באיזו דרך לבחור? זו הדוגלת במכירת הקרקע לגוי עפ"י היתר המכירה או שמא זו המנסה למצוא פתרונות והיתרים אחרים?**

על כך כתב מרן הרה"ג שאול ישראלי שליט"א ("בצאת השנה" עמ' כא-כב):

"בשמיטות האחרונות הולכת ומשתכללת גם צורה אחרת של שימוש בהיתרים... תוך שימוש באותן צורות זריעה שבהן אין איסור זריעה בשביעית, וכן תוך ניצול הספיקות הקיימים בהלכה עצמה, שלפי הנקוט בידנו ששביעית בזה"ז דרבנן, יש מקום להכריע הספק לקולא... ועוד כמה היתרים בגזימה וזיבול..."

כל הצורות האלה יש להם נקודה אחת מכבדה, והיא: שהפרי הגדל דינו בהפקר ככל הפירות הקדושים בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה, כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש עצמם. יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי בי"ד הנזכר בתוספתא - גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים

עצמם, אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת וכמעט ביטול של הפקר הפרי. למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה ואף בזה אין לראות פתרון קבע.

המחמירים - ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקרים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זו משום עקיפה של המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק. והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפישת הרע במיעוטו".

"כדי לפתור את בעיית השמיטה בהיקף גדול - **נזקקים להגדרה שאינה מוסכמת על רוב רובם של הפוסקים** (עי' מדריך שמיטה לחקלאים פרק ב), ואף אינה כתובה בספרי החזו"א, אלא היא רק שמועה בשמו, שאומרת שכל מלאכה שבלעדה ייפסדו 1/6 מהפירות תחשב "אוקמי". אלא שאם היו מסתמכים על הגדרה זו בלבד - דיינו, אך **לוקחים את ההגדרה הזו כבסיס, ועליה מוסיפים עוד ועוד קולות** (שאינן מוסכמות בפוסקים), כגון בדין אינו מתכוון בשביעית, הגדרות מקילות במלאכת הזמירה והגיזום, ועוד...

הדבר הגיע לידי כך שקבלנו מכתב מרב אחד, בזו הלשון:

... תרשה לי לבקש להפוך את כל משק המטעים להיות תחת שם "אוצר בית דין" של הרה"ר. **הרי כל המלאכות בסוף היתרו**, והרי כל המכירה תהיה ברשתות. תעשו השתדלות ברשת לפקח על

מחירים ועל אריזה מיוחדת, ומה בעצם נשאר? להחתים את החקלאי על טופס הפקר?...?

אם נציג את הדברים ובצורה סכימתית תתקבל התמונה הבאה:

פעם...

ולא יחתוך היבולת מן האילנות ולא יפרק העלין והבדים היבשים ולא יאבק את צמרתו באבק ולא יעשן תחתיו כדי שתמות התולעת. ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמה כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך. ולא יסוך את הפגין ולא יקוב אותן ולא יכרוך את הנטיעות ולא יקטום אותן. ולא יפסג את האילנות וכן שאר כל עבודות האילן... (רמב"ם פ"א ה"ה).

עקב איסורים אלה, ובנוסף לגזירת ספיחין - נוצר מצב בו הגיעו אבותינו לידי פת לחם (תוספתא אוהלות פ"ח, פתיחתא דאיכ"ר יז).

והיום... מתירים דישון, חיגור, גיזומים משלימים. מתירים להוריד עלים בבננות כדי שלא יגרמו לכתמים (אף שהבעיה היא רק שיווקית). כ"כ מתירים להוריד את הקוצים מהאתרוג כדי שיהיה מהודר. מתירים את הדילול שהוא באופן פשוט מלאכה לאברויי (שבנוסף יש בו לפעמים בעיה של הפסד פירות שביעית), מתירים לבצע האבקה בתמרים (אף שנאמר אין מרכיבים את הדקלים). מתירים לייצא ומתירים לסחור ועוד ועוד...

עד שאנו שואלים: אם הכל כל כך מותר, מדוע הכל כל כך אסור!!!

אמנם נכון, שקיי"ל שבדרבנן הלך אחר המיקל (רמב"ם הל' ממרים ספ"א). ואמנם נכון, שכל זמן שהקולות לא סתרי אהדדי אפשר לסמוך עליהן (עי' תוס' ביצה יד ע"א ד"ה איכא), מלבד שלענ"ד יש **מקרים שהקולות גם סותרות האחת את השניה**. אך הבעיה המרכזית היא שכדי לפתור את הבעיות שהחקלאים מציבים, אוספים את כל הקולות של גדולי הפוסקים, באופן שאם היו שואלים כל אחד מהגדולים הנ"ל - לא ברור שהיה מסכים למכלול כולו, וזה מגיע למצב שבו לבסוף לא נשאר מהשמיטה ולא כלום".

"ממקרים רבים בהם נתקלנו, הגענו למסקנה שהנסיון להציב בפני החקלאים פתרון שאינו מסתמך על היתר המכירה - **גם אינו משאיר לחקלאי את אותה התרוממות רוח**, שהיא נחלת "גיבורי כח עושי דברו". במישור המלאכות, כמעט כל המלאכות הותרו. במישור של אוצר בי"ד, החקלאי שעשה את כל המלאכות שהתירו לו אינו מרגיש שהפירות הם הפקר ושייכות לביה"ד שהוא נציג הציבור".

"במטעים האחרים, עדיף להשתמש בהיתר המכירה, ואת המלאכות ושיווק הפירות לעשות כאילו אין היתר מכירה, כהצעתו של מרן הגר"ש ישראלי שליט"א בסיכום השמיטה הקודמת. אמנם הנסיון שהחקלאים יצטרכו לעמוד בפניו, הוא לאין ערוך גדול יותר. אולם שתי השמיטות האחרונות הוכיחו שישנם חקלאים רבים שיש להם מסירות נפש כזו שיוכלו לעמוד גם בנסיון הזה". [ההדגשות במקור – יב"מ]

"והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת מבחינת תפישת הרע במיעוט", כדברי מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל [כפי שצוטט למעלה ע"י הגאון הרב פרידמן שליט"א]. בספר זה אני ממליץ על "הצעתו של מרן הגר"ש ישראל" זצ"ל [לפחות בסיום שנת השמיטה תשמ"ז], **"עדיף להשתמש בהיתר המכירה, ואת המלאכות ושיווק הפירות לעשות כאילו אין היתר מכירה"**. המלצה זו, הולכת בדרכי פסיקתם של מורנו ורבותינו זצ"ל. פסקי ההלכה בכתב של הגאונים הרב עובדיה יוסף זצ"ל והרב מרדכי אליהו זצ"ל, צולמו בתחילת הספר. דעותיהם של מרן הראי"ה זצ"ל, הגאון הראי"ה הרצוג זצ"ל ועוד, ביארתי בתוך הספר. כך גם את דעתם של הגאון בעל החזו"א זצ"ל ומו"ר הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל הסוברים אחרת ומעדיפים 'אוצר ב"ד' על גבי 'היתר המכירה' [כל אחד מהם לפי שיטתו]. ת"ח אחרים יכולים להכריע בסדר עדיפויות אחר. יתירה מזו – ת"ח צריך לבחון תמיד מחדש את דעתו, להיות פתוח לקבלת הדעה האחרת, ובמידת הצורך – לשנות את דעתו. אולם, כבכל פסיקה הלכתית נדרשים תנאי היסוד:

א. אובייקטיביות מחשבתית, כאשר לפוסק אין שום נגיעה אישית בפסיקה. אני מצהיר בזאת שאיני קשור לשום ארגון או גוף העוסק במכירת או בשיווק פירות ו/או ירקות, לא בשביעית ולא בשאר שנות השבוע. איני מקבל, ולעולם לא קיבלתי פרוטה שחוקה אחת, לא משיווק 'היתר המכירה', לא 'מאוצר ב"ד', ולא משום 'פתרון' אחר לשמיטה!

ב. יושרה ושמירת האמת. אסור 'לשנות את ההיסטוריה', כדי 'להתאימה' לתפיסה ההלכתית שלי! אסור לצטט ציטוטים חלקיים ומטעים! אסור לשבש דעות הסוברים אחרת! כללי יסוד אלו הם בסיס לכל פסיקה הלכתית אמיתית.

זאת ועוד. יש מקום לחילוקי דעות בעניין סדר העדיפויות בין 'אוצר ב"ד' לבין 'היתר המכירה'. אולם אין מחלוקת לגבי האחריות של כולנו, לא רק לכשרות של הצלחת

הפרטית שלנו, אלא להתיישבות היהודית בארץ הקודש, לחקלאות היהודית בארץ ישראל, למדינת ישראל ולחברה הישראלית בכללה. בודאי שאיני צריך לומר דברים אלו ל"מכון התורה והארץ" אשר עשו ועושים מזה עשרות שנים כה רבות למען ההתיישבות היהודית והחקלאות היהודית ע"פ התורה, **לכן בכל מקרה חובה להעדיף תוצרת יהודית על פני כל תוצרת נכרית** בין מהארץ בין מייבוא. גם מי שמעדיף 'אוצר ב"ד', כאשר אין תוצרת של אוצר ב"ד, חייב להעדיף תוצרת 'היתר המכירה' כל פני תוצרת נכרית. אין לי ספק כל-שהוא, שגם מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל היה חותם על דברים אלו בלא היסוס. [כנספח לספר זה הבאתי מכתב מר' יו"ט ליפא מצפת לחזו"א, אשר עולה ממנו שכנראה ואף החזו"א היה חותם על משפט זה, ראה בספר הערות מס' 153, 189]. העדפת תוצרת נכרית על פני תוצרת יהודית שמשווקת ע"פ 'היתר המכירה' היא כלשונו של מרן הראי"ה זיע"א [אגרות הראיה, ח"א, אגרת שטז, עמ' שנה]:

"עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות, כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא לתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בענים, ועיניהם תלויות למחיתם ע"י פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר הענין בדבר סכסוך שאלת השמיטה שכל עיקה באה לטובת אחינו בני המושבות, נמצאו חותרי מחתרת, אשר יעצו בסתר לקנות דוקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו. אי שמים. **אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה..."** [ההדגשות ממני – יב"מ].

על תוקפו של 'היתר המכירה' כתב מרן זיע"א [אגרות הראיה א, אגרת קעז, עמ' רכו-רכט, בעמ' רכז]

"והנה בעצם העצה [=כלומר היתר המכירה – יב"מ], לבד מה שהיא מועלת **לתקן את האיסור** עוד בה משום משום 'מצוה לשמוע דברי חכמים' [=יבמות כ – הערת הגרצ"י הכהן קוק זצ"ל], שנוהגת בכל דור ודור, ואין לך אלא 'שופט שבימיך' " [ההדגשה הודפסה במקור בפיזור אותיות, ראה שם הערה 1א].

מכלל הן אתה שומע לאו – מי שאינו סומך על 'היתר המכירה', [גם כשאין לו תוצרת יהודית שהיא לדעתו בעדיפות מ'היתר המכירה'] עובר על 'מצוה לשמוע דברי חכמים'!

על כן, אני חייב **למחות בכל תוקף של תורה**, על המגמה המסתמנת מתוך בתינו פנימה, "אֲשֶׁר הִכִּיתִי בֵּית מִאֲהָבִי" [ע"פ זכרי' יג, ו], ש"מכון התורה והארץ", כאשר 'תיגמר כל התוצרת' מאותם מקורות שלדעתם יש עדיפות על פני היתר המכירה, יספקו תוצרת נכרית ולא תוצרת מהיתר המכירה!

להלן תצלום מסך מאתר האינטרנט של מכון התורה והארץ:

מקורות האספקה שלנו

- א. **ירקות שנקטפו בששית:** במהלך השנה הזו, השנה השישית לשמיטה, אנו חכשים ירקות ממשקים יהודיים ומאחסנים את התוצרת באופנים שונים. מבחינה הלכתית יש לתוצרת הזו עדיפות היות ואין בהם כלל זיקה כלשהי למלאכות שביעית. מעבר להידור ההלכתי אנו מעודדים את החקלאים בישראל להגביר את הייצור, כל עוד הדבר מותר על פי ההלכה.
- ב. **מצעים מנותקים בחממות:** זו אחת הדרכים המקוריות שלנו לייצור חקלאי במהלך שנת השמיטה. במסגרת שיטה זו אנו מגדלים ירקות בתוך חממות סגורות, בעציץ אטום שאינו נקוב, המונח מעל משטח אטום, ללא מגע ישיר עם האדמה. מבחינה הלכתית, דרך זו מבוססת על צירוף יחד של שתי קולות: א. על דעת המתירים לזרוע בשמיטה בימינו בקרקע גמורה הנמצאת בתוך מבנה. לדעתם ניתן להקל בשאלה זו כיוון שדיני שביעית בימינו הם רק מדברי חכמים (עפ"י פאת השולחן סי' כ"ט נב, ועוד פוסקים). ב. על כך שזריעה בעציץ נקוב הנמצא מחוץ למבנה איסורה מדרבנן. לפיכך צירוף של שני הדברים מותר לכתחילה. הפתרון הזה מאפשר לנו להגביר ייצור של ירקות מסוימים אצל מגדלים יהודיים דווקא במהלך שנת השמיטה.
- ג. **פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית:** מדובר בפירות המטעים שיתחילו לצמוח במשך שנת השמיטה וייקטפו במשך השמיטה או בחורף תשע"ו. עפ"י אות עיקרון תהיה אספקה של ירקות מזרעית ששית שיקטפו בשביעית, בהסתמך על הדעה המקובלת בהלכה, שירקות שהתחילו לצמוח בששית ונקטפו בשביעית, הם מותרים באכילה אך יש לנהוג בהם קדושת שביעית (עפ"י ר"ש משאנץ שביעית פ"ט מ"א ד"ה כל הספיחין, חז"א שביעית סי' ט ס"ק א, שבת הארץ פ"ד ה"ג אות ב' הע' 11, ילקוט יוסף שביעית פ"ג הע' יד, בשם הראשון צ"ח הגר"ע יוסף זצ"ל, מעדני ארץ שביעית הוספות סי' י, יא, וכך שמענו הראשון צ"ח הגר"מ אליהו זצ"ל).
- חשוב לציין: החקלאים שיגדלו ירקות ופירות שקדושים בקדושת שביעית יהיו שלוחי בית-דין מתחילת הגידול עד סופו, וכן כל העוסקים באספקה של היבולים הנ"ל, החל מהמטעים והשדות עד לקבלת ע"י הצרכנים, תעשה ע"י שלוחי בית-דין של אוצר הארץ, בהתאם למגבלות ההלכתיות שקיימות בתוצרת הקדושה בקדושת שביעית. כמו כן גם אכילת הפירות צריכה להיות בהתאם לדיני קדושת שביעית (ראה בהרחבה במאמרינו היסודות ההלכתיים של אוצר בית-דין ספר "התורה והארץ" ח"ו עמ' 389-422).
- ד. **ירקות מגידולי הערבה הדחומית בתוספת היתר מכירה לחומרה:** הערבה הדחומית אמנם נכללת בגבולות ההבטחה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, אך לגבי מצוות התלויות בארץ קיימת מחלוקת במפרשים ובפוסקים אם היא נתקדשה א-פסע. עפ"י הכרעת הרבנות הראשית לישראל מאז קום המדינה מקיימים שם את המצוות התלויות בארץ (עפ"י הרב יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי ספר ארץ ישראל עמ' לד-לה, ועמ' פב-פד; הרה"ג צבי פסח פרנק זצ"ל, הרה"ג עובדיה הדאיה זצ"ל שו"ת ישכיל עבדי ח"ו סי' ב; והרב אליעזר וולדרג זצ"ל בשו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' כג). לכן, אנו משתמשים בתוצרת הזו בתוספת היתר מכירה לחומרה. כך אנו יוצאים ידי חובת כל השיטות וכך אנו מחזקים את חקלאי הערבה ומספקים את הגידולים שלהם במהלך שנת המשיטה.
- ה. **ירקות מגידולי חממות בנגב המערבי כולל היתר מכירה לחומרה:** בנגב המערבי, אזור שנמצא מדרום מערב לאשקלון, התיישבו רק עולי מצרים בתקופת בית המקדש הראשון, אך לא עולי בבל מתקופת עזרא ונחמיה ועד סוף ימי בית המקדש השני. חשוב לציין, למרות שגם באזור זה אסורות העבודות בקרקע בשביעית ולמעשה צריך לנהוג קדושת שביעית ביבול הגדל שם, יש בו עדידים לקולא. א. לא נוהג בו איסור ספיחין. ב. גם לדעת המחמירים שלא לעשות היתר-מכירה בשביעית, ניתן להשתמש באזור זה בהיתר-מכירה ולאכול את התוצרת בלי לנהוג בה בקדושת שביעית לאחר המכירה (עפ"י הרה"ג שלמה זלמן אייערבראך זצ"ל שו"ת מנחת שלמה ח"ג סי' קנח אות ג). באמצעות אזור חשוב זה נוכל להגביר מאוד את שיווק התוצרת המהודרת שלנו במהלך ימי השמיטה ולחזק בכך את החקלאות העברית במערב הנגב. בתחילת שנת השביעית יגדלו באזור זה ירקות מזרעית ששית ולקטת שביעית שיש בהם קדושת שביעית.
- ו. **גידולי נכרים:** חלק קטן מהירקות הגדלים בשוק הישראלי נרכשים מחקלאים ערביים כל השנים. אנו מנשין לרכוש מאותם מקורות אספקה גם בשביעית באופן שלא מרחיב את חלקם בשוק הישראלי.
- ז. **יבוא:** אם במהלך הקיץ תיגמר כל התוצרת מהסעיפים הקודמים, נספק תוצרת חקלאית מיובאת, אך לא נספק תוצרת חקלאית מהרשות ה"פלסטינית" ומירדן.

[אין הקדמה זו המקום להתווכח על נכונות העובדות ו/או המקורות. נציין רק 2 דוגמאות. לגבי דעתו של מו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל בענין ספיחין (סעיף ג' לעיל) ראה מה שציטטתי מ"המעין" בהערה 70 ובסוף המאמר "שיטתו של מרן הראי"ה קוק בענין אוצר ב"ד" שנדפס בסוף ספר זה. לדעתו של מרן הגר"מ אליהו זצ"ל, ראה בספרו "מאמר מרדכי" (ציטוט אחר מהספר הודפס לעיל בתחילת ספר זה) פרק יא בסעיף יג: "אף שלד' הרמב"ם יש להחמיר [=בירקות שרוב גידולם בשישית אבל נלקטו בשביעית – יב"מ], מ"מ במקום צורך שלא להזדקק לסחורה ערבית, יש להקל שאם רוב גידולו בשישית אז אין גזירת ספיחין", וראה שם הערה 17 כמקור].

"אַל נָא אֶחֱי תַרְעוּ!" לפחות אחרי ה' העדפות הראשונות שלכם, הרי מקורות השיווק צריכים להיות "פירות וירקות שגדלו בידי חקלאים יהודים ע"פ 'היתר המכירה'".

* הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א, במאמר ב"הצופה" מתאריך י"ז בסיון תשס"ח (20.6.08), בתגובה למאמר שלי שפורסם ב"הצופה" מתאריך ג' סיון תשס"ד (6.6.08) בשם: "לא להחרמת תוצרת יהודית" [הרחבה של מאמר זה נמצאת בחלק 'מאמרים שבסוף חיבור זה בשם "מה עניין שמיטה להר סיני – מבחן לציונות הדתית"'] כתב: **"לא שמענו מעולם שהמדד להגדיר חרדי או דתי-לאומי נבחן באמת המבחן האם אכל היתר המכירה מעולי בבל"**. המבחן אינו אם אכל מהיתר המכירה או מאוצר ב"ד. המבחן הוא האם הוא מעדיף תוצרת יהודית [בתנאי כמובן שהיא מותרת ע"פ ההלכה] על פני תוצרת נכרית, או שהוא מעדיף, לפחות חלקית תוצרת נכרית. אין נפקא מינה בכך אם ההעדפה נובעת משיקולים כלכליים של שיווק וקבלת ההכשר שלך ע"י ציבור חרדי, או מתוך 'החמרה' ו'צדקות' לכאורה. ברגע שמעדיפים תוצרת נכרית על פני תוצרת יהודית של היתר המכירה, שוב אין מקום לבוא בטענות למי שמעדיף תוצרת נכרית על פני 'אוצר ב"ד', שאף לסוברים שהוא עדיף על היתר המכירה, חייבים להודות שהוא מבוסס על 'קולות' רבות ודוחקים. "אמת המבחן" הזו לא אני קבעתי אותה, אלא מרא דאראע דא"י מרן הגראי"ה קוק זיע"א, ראה "אגרות הראי"ה" ח"א אגרת שט"ז ועוד מקומות אין ספור, כמו שפורטו בספר זה.!

נסיים בתפילה שמהרה יתקיים בנו "וְאֲשִׁיבָה שְׁפָטֶיךָ כְּבָרָאשְׁנָה וְיַעֲצִיךָ כְּבִתְחִלָּה אַחֲרֵי כֵן יִקְרָא לְךָ עִיר הַצֶּדֶק קִרְיָה נְאֻמָּנָה" [ישעיה' א, כו], "אַךְ קְרוֹב לִירְאֵיו יִשְׁעוּ לְשֹׁכֵן כְּבוֹד בְּאַרְצָנוּ. חֶסֶד וְאֱמֶת נִפְגָּשׁוּ צֶדֶק וְשְׁלוֹם נִשְׁקוּ. אֱמֶת מֵאֲרֶץ תִּצְמַח וְצֶדֶק מִשְׁמַיִם נִשְׁקֶף. גַּם ה' יִתֵּן הַטּוֹב וְאַרְצָנוּ תִתֵּן יְבוּלָהּ" [תהילים פה, י-יג].

סיון תשע"ד

ויקרא פרק כה

(א) וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינִי לֵאמֹר: (ב)
 דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תֵבְאוּ אֶל
 הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם וְשַׁבְתָּה הָאָרֶץ שַׁבַּת
 לַה': (ג) שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שְׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמֹר
 כֶּרְמְךָ וְאַסַּפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָה: (ד) וּבִשְׁנָה
 הַשְּׁבִיעִת שַׁבַּת שַׁבְתָּו יִהְיֶה לָאָרֶץ שַׁבַּת לַה' שְׂדֶךְ
 לֹא תִזְרַע וְכֶרְמְךָ לֹא תִזְמֹר: (ה) אֶת סְפִיחַ
 קִצִּירְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֶת עֵנְבֵי נִזְיֶרְךָ לֹא תִבְצֹר שְׁנַת
 שַׁבְתָּו יִהְיֶה לָאָרֶץ: (ו) וְהִיְתָה שַׁבַּת הָאָרֶץ
 לָכֶם לֶאֱכֹלָה לָךְ וּלְעֶבְדְּךָ וּלְאֻמָּתְךָ וּלְשִׁכִּירְךָ
 וּלְתוֹשֶׁבֶת הָגָרִים עִמָּךְ: (ז) וּלְבִהֶמְתְּךָ וּלְחַיָּה
 אֲשֶׁר בָּאֶרֶץךָ תִּהְיֶה כָל תְּבוּאָתָה לְאָכֹל:

א. על מה ולמה אוצר בית דין

שתי הלכות נאמרו בשנת השמיטה – (1) איסור עבודת הקרקע, (2) קדושת
 הפירות [זאת, כמובן, בנוסף על מצוות שמירת כספים]. **מקדושת הפירות** נובעות
 מספר הלכות ומגבלות לגבי הפירות, וכמפורט להלן:

(1) **החובה להשמיטם ולהפקירם**¹ - "מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר..."

(2) **מגבלות בדרך איסופם**² - "הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה. וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכניס לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה".

(3) **מגבלות בדרך שיווקם**³ - "אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור מעט מפירות שביעית מוכר, ואותן הדמים הרי הן כפירות שביעית וילקח בהן מאכל ויאכל בקדושת שביעית, ואותו הפרי הנמכר הרי הוא בקדושתו כשהיה".

(4) **מגבלות לגבי השימוש בהם**⁴ - "פירות שביעית ניתנו לאכילה ולשתייה ולסיכה ולהדלקת הנר ולצביעה, מפי השמועה למדו תהיה אף להדלקת נר ולצבוע בה צבע". אבל אסור להפסידן.

¹. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה כד.

². רמב"ם שם, פרק ד הלכה כב-כג.

³. רמב"ם שם, פרק ו הלכה א.

⁴. רמב"ם שם, פרק ה הלכה א.

(5) **קדושת דמיהם**⁵ - "חומר בשביעית מבהקדש, שהפודה את ההקדש יצא הקדש לחולין ויתפשו הדמים תחתיו, והשביעית אינה כן, אלא המוכר פירות שביעית יתפשו הדמים ויעשו כפירות שביעית, והפירות עצמן לא נתחללו ונעשו כפירות שאר שנים, שנאמר בה תהיה בהוייתה תהא לעולם, ולפי שנקראת קדש תופשת דמיה, נמצאת אומר האחרון נתפש בשביעית והפרי עצמו הוא כמו שהיה".

(6) **מגבלות לגבי זמן אכילתם**⁶ - "פירות שביעית אין אוכלין מהן אלא כ"ז שאותו המין מצוי בשדה שנאמר ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול, כ"ז שחיה אוכלת ממין זה מן השדה אתה אוכל ממה שבבית, כלה לחיה מן השדה חייב לבער אותו המין מן הבית וזהו ביעור של פירות שביעית". נחלקו הראשונים מהו ביעור. דעת הרמב"ם (שם, פ"ז ה"ג) שלאחר זמן הביעור צריך לשורפם ולבערם מן העולם. אולם לדעת הרמב"ן (ויקרא כה, ז), הר"ש (שביעית פ"ט מ"ח) והרבה ראשונים חובה בזמן הביעור להוציאם מביתו ולהפקירם כדי שכל הרוצה יוכל לזכות בהם, ולאחר שקיים מצוות ביעור גם המפקיר עצמו יכול לזכות בהם ולחזור ולהכניסם לביתו.

כמובן שהלכות ומגבלות אלו מונעים לחלוטין ניצול מסחרי של פירות שביעית. יש ראשונים שלמדו מהתוספתא [המובאת בפרק הבא] שאם אדם יפקיר את כל יבול שדהו [בהתאם לסעיף 1 שלמעלה] וימסרהו לב"ד, יוכל הב"ד לשמור את הפירות ואין "יד הכל שווין בו"⁷ [בניגוד לסעיף 1 שלמעלה]. לאספם ולעבד אותם כמו שאוספים אותם כל השנים [ללא המגבלה שבסעיף 2 למעלה], ובאוצר ב"ד ניצולין אנו גם מחובת

⁵. רמב"ם שם, פרק ו הלכה ו.

⁶. רמב"ם שם, פרק ז הלכה א.

⁷. ראה שו"ת הרשב"ש סימן רנ"ח: "ולענין שאלתכם [=שהגויים בא"י יגבנו את כל יבול שנת השמיטה שישראל מפקירים – יב"מ], נראה שיש תקנה בדבר שב"ד יעמידו שומרים בגנות ופרדסים שלא יכנסו גוים והם ילקטו הפירות נראה ממנה [=מהתוספתא של אוצר ב"ד – יב"מ] ששלוחי ב"ד יכולים ללקוט בשביל עניים, והוא הדין לשמור לפי שב"ד הם יד עניים כדאיתא בפרק שור שנגח ארבעה וחמשה (ב"ק לו, ב)."

ביעור⁸ [המגבלה שבסעיף 6 למעלה]. בספרי האחרונים⁹ הובא שבשיווק פירות שביעית דרך אוצר ב"ד הכסף הוא רק לב"ד עבור ההוצאות והא איננו דמי שביעית, ולכן מותר לשווקם בדרך הרגילה כי אוצר ב"ד פטור מאיסור סחורה [ללא המגבלות שבסעיף 3 למעלה], ואין הדמים נתפסים בקדושת שביעית [בניגוד לסעיף 5 למעלה]. כמובן שהפירות קדושים בקדושת שביעית, ועל הקונה מוטלים המגבלות שבשימוש בהם ואיסור הפסדם [בהתאם לסעיף 4 שלמעלה]. כלומר – אוצר ב"ד בא לאפשר ניצול מסחרי מלא של פירות שביעית – שמירתם, איסופם ושיווקם, למרות שהפירות קדושים בקדושת שביעית, ועל הקונה להשתמש בהם בהתאם לקדושתם.

ב. מקור דין אוצר בית דין

מקור דין אוצר ב"ד הוא בתוספתא¹⁰:

"בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין פועלין עוודין אותן ועושין אותן דבילה וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר הגיע זמן ענבים שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר הגיע זמן זתים שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן

⁸. רמב"ן ויקרא כה, ז; ראה בהמשך פרקים ב, ג.

⁹. ראה מה שהאריך בזה במשנת יוסף פ"ז מ"ג.

¹⁰. שביעית פרק ח הל' א-ב.

בית הבד וכוונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו הגיע שעת הביעור עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי ר' יהודה ר' יוסי אומ' אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור ר' שמעון אומ' עשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור. מי שיש לו פירות לחלק מחלקן לעניים מי שיש לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור מחלק מהן לשכניו ולקרוביו וליודעיו ומוציא ומניח על ביתו ואומ' אחינו בית ישראל כל מי שצריך ליטול יבא ויטול חוזר ומכניס לתוך ביתו ואוכל והולך עד שעה שיכלו".

כתב הרמב"ן¹¹ (ויקרא כה, ז) בביאור תוספתא זו:

"ולמדנו מפורש שאין ביעור אלא לבער הפירות מרשותו ולהפקירם: ועשו להם תקנות מדבריהם, בראשונה היו בית דין עושין אוצר בכל עיר ועיר, מתחילת יציאת הפירות היו נוטלין אותם מיד מביאיהן ומכניסין אותן לאוצר, וכשיבא זמן לקיטת כל אותו המין כגון שבא זמן של (קציר) [קץ] ועת הבציר הגיע, ב"ד שוכרים פועלים ובוצרין ומוסקין ולוקטים כל אותו המין ודורכים ומוסקין בגת ובבית הבד כדרך שאר השנים, ונותנים לאוצר שלהן, ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבוערין הם מן הבית, ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלן. וכל זו התקנה

¹¹. ויקרא שם [הערה 8].

והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה.

וכשאין אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור, ומפקירם על פתח ביתו ואוכלין והולכין לעולם. וזו היא שביעית שאוסרת במינה במשהו לביעור כמו שמוזכר במסכת נדרים (נח א), מפני שיש לה היתר בביעור מביתו¹².

ג. הסבר ההיתר בשלוחי בית דין

אף שהרמב"ן הביא תוספתא זו רק להוכיח את שיטתו בעניין ביעור, נראה שדעת הרמב"ן¹³ להתיר לשלוחי ב"ד איסוף ועיבוד כדרך הקוצרים והבוצרים. הר"ש סירילאו¹⁴ תמה על זה וכתב:

"ומה שכתב [=הרמב"ן – יב"מ] על לשון התוספתא באוצר 'ואלו הפירות שמכונסין באוצר בי"ד [=בית דין, וכן להלן – יב"מ] אינן צריכין ביעור אחר שכבר הן מבוערין מן הבית ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהן מיד בי"ד ולאכלן' ע"כ.

¹². כמובן שלרמב"ם שביעור הוא לבער את הפירות מהעולם, כמו שהוזכר למעלה (אות א סעיף 6) אין אוצר ב"ד פוטר מן הביעור, וכ"כ החזו"א שביעית יא, ז; ו"ה ב"כרם ציון – הלכות שביעית' מהדורת תשל"ט, פרק יז, סעיף טו, הערה יג [הערה זו נוספה במהדורה תשל"ט על פני מהדורת תשכ"ה].

¹³. שכתב: "ב"ד שוכרים פועלים ובוצרים ומוסקין ולוקטים כל אותו המין ודורכים ומוסקין בגת ובבית הבד כדרך שאר השנים..." ואף שהיה מקום לומר שלשון 'כדרך שאר השנים' מתייחסת רק לדריכת הענבים ומסיקת הזיתים, ולא לבצירה וליקוט, ודאי שמפשט לשונו נראה שגם הבצירה והאיסוף מותרים כדרך שאר השנים.

¹⁴. פ"ט הלכה ט', עמ' קנה בדפוסים. העתקתי ע"פ מהדורת 'אוצר שביעית' בהוצאת 'עוז והדר' תשס"ו [בסוף הירושלמי, בהשלמות לדף עז, ב, - עמ' מד להשלמות], התוספות שבסוגריים מרובעים הם ע"פ הנוסח המאוחר של הר"ש סירילאו.

משמע מזה דההיא [תוספתא דלעיל כולה, בין רישא בין סיפא] בפירות שביעית מפרש לה. והא ליתא דהא [סיפא] הכי קתני 'הגיע זמן תאנים, שלוחי בי"ד שוכרין פועלין ועושין אותן דבלה וקנסין אותן בחביות', ואי בפירות שביעית מוקמת לה, פירות שביעית לעשות דבלה מי שרי? והא תניא (תוספתא פ"ו ה"ב) 'פירות שביעית אין עושין אותן דבלה אבל עושין אותן גרוגרות'. וגבי ענבים נמי תניא גבי אוצר בי"ד 'הגיע זמן ענבים שלוחי בי"ד שוכרין פועלין ובוצרין אותן בגת ודוכין אותם וכו', ואי בפירות שביעית מוקמת לה, פירות שביעית לבצור [לדרוך] אותן בגת מי שרי? והא תנן (פ"ח ה"ו) 'אין דורכין ענבים בגת, אבל דורך הוא בעריבה'. וגבי זיתים [נמי] תניא 'הגיע זמן זיתים, שלוחי בי"ד שוכרין פועלים ומוסקים אותם ועוטנין אותם בבית הבד', ואי בפירות שביעית לעטון אותן בבית הבד מי שרי? והא תנן (שם) 'ואין עושין זיתים בבד ובקוטבי'. וליכא למימר דמשום דהוי שלוחי בי"ד שרינן להו למיעבד בפירות שביעית כשאר פירות החול, דהא מקרא יליף להו בתו"כ (בהר פ"א) ומייתי לה בגמ' לההיא ברייתא לעיל בפרק כלל גדול רבא דתניא התם 'לא תבצור כדרך הבוצרין, מכאן אמרו אין דורכין ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה וכו', וטעמא מדכתיב 'נזירך' למדרש לא תבצור כדרך נזיר שלך [אלא כדרך העניים שאין להם הכנות], והוא בעצמו [=הרמב"ן] פירש כן הברייתא בפירושו (ויקרא כה, ה").

1. הגאון הרב י"א הלוי הרצוג זצ"ל [הרב הראשי לישראל בזמנו] ביאר¹⁵ את שיטת הרמב"ן להצילו מתמיהת הר"ש סירילאו. הראשונים נחלקו בעניין איסור קצירה ובצירה בשביעית. דעת הר"ש¹⁶ שאין איסור קצירה ובצירה אלא בשמור, אבל בשל הפקר מותר לקצור ולבצור כדרך כל השנים. בדומה לכך דעת הרמב"ן¹⁷, שמדאורייתא אין איסור קצירה ובצירה אלא בשמור, אלא שלדעתו מדרבנן נאסר קצירה כדרך הקוצרין ובצירה כדרך הבוצרין [וכן עיבוד המזון כדרכו בכל שנה – דריכת ענבים בגת וכדומה] "כדי שלא יבוא לידי שימור ואסיפת הפירות ויגזלו אותם מן העניים". אמנם יש דעות בפוסקים שאיסור קצירה ובצירה [ועיבוד הפירות] כדרך כל השנים אסור מן התורה אף במופקר¹⁸.

¹⁵ התורה והמדינה ט-י [תשי"ח-תשי"ט], עמ' רעז-רפד, [ע"ש בעיקר בעמ' רעז-רפד]; פסקים וכתבים סי' עב.

¹⁶ פ"ח דשביעית, מ"ו. וראה שבת הארץ פ"ד הל' כ"ב; כרם ציון, הלכות שביעית, פ"ה (קצירה ובצירה) ה"ב. ויקרא כה, סוף פירושו לפסוק ה.

¹⁷ תוס' ר"ה ט, א ד"ה 'וקציר'. ודעת רבינו הגר"א בשנו"א שביעית פ"ו מ"ב, ופ"ח מ"ו שהקצירה לעולם אסורה בפירות שביעית, ואף במופקר אינה מותרת כ"א בתלישה ובקטיפה, וכל מה שהותר ע"י שינוי הוא רק עיבוד המזון לאחר שכבר נתלש, שגם עיבוד זה [כגון דריכת ענבים] צריך שיעשה בשינוי. ראה [פאת השולחן סי' כג סעיפים ו', ז' ובמה שנתבאר בבית ישראל שם ובסי' כב סק"א]; שבת הארץ פ"ד הל' כ"ב; כרם ציון, הלכות שביעית, פ"ה (קצירה ובצירה) ה"ב. מדברי הרמב"ם בפיהמ"ש [פ"ח ה"ו] ובהל' שמיטה פ"א הל' א-ב; פ"ד הל' א, כב-כג, נראה שלא חילק בין שמור למופקר, ואסר בצירה כדרך הבוצרין בשניהם, ועל להלך. [וכ"ה בפאה"ש סי' כג שם, וע"ש בסוף ס"ק יא. אמנם ראה פאה"ש סי' כב בתוך סק"א שכתב: "וכן נראין הכא דברי רבינו [=הרמב"ם] דלא זכר כאן מופקר, ומשמע דבמופקר אף במחבר א"צ שינוי בקצירה, וכ"מ בהלכה כ"ד וה' כ"ב. וכ"ה בסמ"ג ובס' החינוך. ולא כל אם נעל כרמו דהפירות נאסרין, רק דבטל עשה, וכ' אלא שיפקיר כו'. ועל בפ' רבינו למ"ו פ"ח וז"ל: 'והכוונה בזה כדי לשנות ושלל יתעסק בפירות שביעית כמו שיתעסק בשאר השנים כמ"ש ואת ענבי זיתך לא תבצור, וידעו דבאמת שאינו רוצה לאסור הבצירה כלל, שהרי היתר אכילתו כמ"ש והיתה שבת כו', אבל ר"נ [=צ"ל ר"ל] = רצונו לומר – יב"מ] כמ"ש בספרא לא תבצור כדרך הבוצרים, מכאן אמרו תאנים כו'. הרי לא העמיד המקרא אלא ללא בבצירה כדרכו במשומר, ושיטתו כשיטת הני רבותא הנ"ל, ומדין ספיהן מיירי לאסור מד"ס אבל משומר לא נאסר". והנה עיקר דבריו הם שלדעת הרמב"ם שמור לא נאסר, ונראה שגם לזה כתב "וכ"מ בהלכה כ"ד וה' כ"ב". אמנם בתוך דבריו כתב 'ומשמע דבמופקר אף במחבר א"צ שינוי בקצירה', והוא פלא, שהרי הרמב"ם לא הזכיר לא מופקר ולא שמור, ומנ"ל לחלק ביניהם. וגם סותר לדבריו בסי' כג. [גם מש"כ שם בסק"א: "וצריך אני לבאר כאן חילוקי השיטות לגדולי הראשונים השייכים ג"כ לדין כ"ב כ"ג כ"ז בסי' זה" הוא כנראה ט"ס, שהרי בסימן זה, סימן כב, יש רק טז סעיפים, ואף בבית ישראל יש רק ס"ק כב, ואינו קשור לשם כלל]. וראה גם שו"ת משפט כהן סי' ס"ז שכתב בתוך דבריו: "וממילא הן בכלל מופקר, שיש אומרים שאין בו איסור של קצירה ובצירה כדרך כל השנים, כד' תוס' סוכה הנ"ל, דלא כד' תוס' ר"ה ט ד"ה וקציר, וכ"נ ד' הרמב"ם להקל בזה, לפ"ד פאת השולחן סי' כ"ד סק"ח", ועוד כמה ראשונים". ומה שציין לפאה"ש בסי' כ"ד סק"ח נראה דהוא ט"ס, וכנראה כוונתו לפאה"ש הנ"ל, בסי' כ"ב סק"א. אמנם בשבת הארץ פ"ד הל' כ"ב משמע בפשיטות שדעתו שלרמב"ם אסורה בצירה כדרך הבוצרים בין בשמור בין במופקר. ולא ידעתי לכוון דעתם בשיטת הרמב"ם]. וכ"ה [שלרמב"ם איסור קצירה ובצירה הוא בין בשמור בין במופקר] ברש"ש שביעית פ"ו מ"ב, וכ"כ בחזו"א שביעית יב, סק"ה [צוטט להלן בטקסט הסמוך להערה 22], וכ"כ מו"ר הגרש"ז אירבאך זצ"ל במעדני סי' ג אות יב [אמנם במנחת שלמה, תניא, סימן קכג, אות ח סעיף א ציטט דעת פאה"ש בריש סימן כב שהרמב"ם ס"ל שמופקר לא צריך שינוי, וצ"ע].

לשיטת הר"ש אין מקום כלל לק' הר"ש סירילאו, שהרי שלוחי ב"ד קוצרים ובוצרים ומוסקים ודורכים בשל הפקר, וקרא לא מיירי אלא בשמור. לכן לאו דווקא שלוחי ב"ד, אלא כל אדם רשאי לקצור ולבצור למסוק ולדרוך כדרכו בשל הפקר. אף לשיטת הרמב"ן יש ליישב קושיית הר"ש סירילאו, וכמו שהרגיש הרש"ס עצמו, 'דמשום דהוי שלוחי ב"ד שרינן להו למיעבד בפירות שביעית כשאר פירות החול', דהא קרא דמיניה 'יליף להו בתו"כ (בהר פ"א) ומייתי לה בגמ' לההיא ברייתא לעיל בפרק כלל גדול רבא דתניא התם לא תבצור כדרך הבוצרין, מכאן אמרו אין דורכין ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה' - לא מיירי אלא בשמור, אבל בשל הפקר לא אסור אלא מדרבנן, ובשלוחי ב"ד לא אסרו כדי להבטיח קיום עיקר עניין השמיטה.

אמנם לשיטות הפוסקים שקצירה ובצירה אסורות מהתורה אף בשל הפקר, צודק הרש"ס בתמיהתו, ומוכרחים לבאר את התוספתא בדרך אחרת, או לומר שאינה כהלכתא¹⁹.

¹⁹. ראה הגרי"א הלוי הרצוג זצ"ל במאמרו הנ"ל הערה 15, עמ' רעט-רפ שהעלה השערה שכיוון שלמגדר מילתא ב"ד עוקרים דבר תורה אף בקו"ע, אפשר שהייתה תקנה מיוחדת למגדר מילתא שישמרו שביעית, ובעיקר שביעית בזה"ז דרבנן [אמנם ע"ש בעמ' רפג-רפד בתוספת לקונטרס השמיטה' מה שהביא בשם ה'חסידי דוד']. עוד כתב שאפשר שהרמב"ם סבר שהתוספתא היא תנא שס"ל שאין איסור קצירה ובצירה בשל הפקר, ואין הלכה כמותו [וכע"ז כ' הרדב"ז שהובא בהמשך הערה זו]. והדברים מוכרחים, שהרי מפורש בתוספתא זו שאין ביעור אלא הפקר, כמו שהוכיח הרמב"ן, והרמב"ם ס"ל שביעור הוא שריפה. ולא רחוקה ההשערה ש[לרמב"ם] הייתה גרסה אחרת בתוספתא, ו[ס"ל שכולה מדברת רק לעניין ביעור, וכשיטת רבי יהודה שעניים אוכלים אחר הביעור. וכנראה שכן סברו עוד הרבה ראשונים, שכל התוספתא רק מדברת על דין בביעור, שאז ב"ד מחלק מזון ג' סעודות, ראה בהמשך ולקמן הערות 41, 43. [וראה גם מכתבו של הרב אהרון יצחק זסלונסקי מתאריך ו' אלול תשי"א להגרי"א הרצוג, שנדפס 'למועד שנת השמיטה', ירושלים תשי"ב, שכתב: "אבל כפי שהביא כג"ה שליט"א, אין ספק שאין מקום לומר שכונת התוספתא בשביעית היא כדברי הגאון בעל החזו"א שליט"א, וכל עיקר התקנה המזכרת בתוספתא הוא אך ורק בכדי שלא יבואו לעכבם לאחר זמן הביעור או לעשות בהם סחורה"]. עוד אפשר שכיוון שלא הובאה בתלמודים ס"ל לרמב"ם דמשבשתא היא. ועי' בתוספתא שעשו הקצירה ובצירה ע"י שינוי, ורק הדריכה עשו בגת, ע' לעיל הערה 13. וע' הערה 36, ולהלן בפרק ד' פ' הר"ש סירילאו לתוספתא ובהערה 46.

הרמב"ם בפ"י מהל' שמיטה ויובל ביאר את דין 'ביעור' בפירות שביעית. המהרי" קורקוס והכס"מ [בהל' ג] ביארו ששיטת הרמב"ם שביעור הוא שרפה, ושללאחר הביעור פירות שביעית נאסרים בהנאה וחיובים לשרפם [וגרס במשנה שביעית פ"ט מ"ח ר' יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אין אוכלין אחר הביעור"]. ע"פ פירושם מקובל ששיטת הרמב"ם שביעור זה שרפה. אמנם הרדב"ז [שם] פירש ששיטת הרמב"ם היא כשיטת רוב הראשונים שביעור הוא הפקר [ורק אם לא הפקיר את פירותיו בזמן הביעור הם נאסרים באכילה], וכתב: "ומ"ש רבינו 'ואסור לאכול אחר הביעור וכו', דלעיל קאי – 'כלו התאנים מן השדה אסור לאכול מאותן שבבית אלא מבער אותם', ואם לא ביערם אסורים בין לעניים בין לעשירים. ומפני שהראב"ד [בהשגותיו שם] הבין בדברי רבנו דהאי דקאמר 'ואסור לאכול וכו' קאי עלה דהאי דסמך ליה 'מחלקן מזון שלש סעודות וכו', השיג עליו. ... והשמיטת הך תוספתא דהוי שלוחי ב"ד יוצאין וכו' לפי שאינה הלכה, א"נ שאינה אלא בראשונה שהיו שם ב"ד אוצרין ומחלקין, וכתב משנתנו בצורתה ...". [ע"ש ברדב"ז שכתב בהמשך פירוש נוסף בשיטת הרמב"ם, הדומה לשיטה המקובלת שביעור הוא שרפה]. כלומר, הרדב"ז הקשה שמכיוון שלרמב"ם ביעור הוא רק הפקר, מדוע לא הביא את התוספתא [שרמז לה

2. החזו"א כתב²⁰ ז"ל:

"במש"כ לעיל ובסי' יב סק"ו דברי הרמב"ן דבזמן שנוטלין ב"ד לאוצר א"צ ביעור, מצאתי למהרש"ס ז"ל פ"ט ה"ו האריך להשיג על הרמב"ן שפי' הא דתניא בתוס' [=בתוספתא] 'בראשונה היו שלוחי ב"ד שוכרין פועלים לבצור ולדרוך בגת ולעשות שמן בבית הבד', ופירשה הרמב"ן בפירות שביעית, והשיג דהא אין דורכין בגת ובבית הבד. ולא קושיא היא כלל, שכבר פי' הרמב"ן דהוא מדרבנן וקרא אסמכתא, ועיקרו שלא יבוא לידי שימור, ואין האזהרה אלא על הבעלים או מי שזכה מן ההפקר, אבל שלוחי ב"ד שעושין בשל הפקר לטובת הציבור שרי" [ההדגשה שלי – יב"מ].

הראב"ד בהשגתו שם] שבזמן הביעור במקום להפקיר את הפירות 'מביאין אותם לאוצר ליד ב"ד, והם מחלקים לכל אדם שלש סעודות כדי לשבת, וכן בכל יום עד שיכלו' [לשון הראב"ד שם]. וע"ז כתב בתירוצו הראשון שהרמב"ם ס"ל 'שאינה הלכה', כלומר שאין היתר שב"ד ישמרו את הפירות אחר הביעור באוצר, רק חובה להפקירם ממש. כמובן שלפי תירוצ זה ס"ל לרמב"ם שאין כלל כוח לב"ד בעניין שביעית, ואם אין לב"ד היתר אפילו לשמר הפירות בשביל כל ישראל אחר הביעור, ק"ו שאין לב"ד היתר לבצור כדרך הבוצרים או כל דבר אחר. [ראיתי מספר מחברים שכתבו, ולאחרונה אף ידידי רבה של ר"ג, הגר"י אריאל שליט"א במאמרו "אוצר בית דין – נשמתה של השמיטה", קומי אורי כ (תמוז תשס"ז) עמ' 16-28, בעמ' 21 כתב: "לדעת הרדב"ז בתירוצו הראשון הרמב"ם לא פסק כתוספתא רק לעניין הביעור באמצעות אוצר בית-דין, כי **לדעתו הביעור הוא שריפה**, אך אין כאן כל התייחסות לקצירה ולטיפול בפירות באמצעות אוצר בית-דין, זה דין שונה, הרדב"ז לא שולל אפוא את אוצר בית-דין ...". כאמור, דברי הרדב"ז אמורים לשיטתו שאף לרמב"ם ביעור הוא הפקר; והדברים ק"ו, ומה אם לעניין ביעור שמסתבר שיהיה כוח לב"ד, ס"ל לרמב"ם שאין שום סמכות לאוצר ב"ד, **אפילו לפעול כיד העניים וכמחלקי הפקר**, ואפי' בביעור שהוא דרבנן, ק"ו שאין לב"ד או לשלוחם שום סמכות לעבור על איסורי תורה של קצירה ובצירה].

אמנם תירוצו השני של הרדב"ז צ"ב, ששמע ממנו שהרמב"ם לא כתב דין מסירת הפירות בזמן הביעור לאוצר ב"ד [במקום הפקרתם], כיון שס"ל שאין הדבר נוהג כיון שאין ב"ד עוסקים בכך. וזה מוקשה, שהיה לו להביא את הדין **שמותר** לב"ד לאחר הביעור לשמר את הפירות באוצרם ולחלקם [ואזה"מ להאריך בזה]. אך מ"מ לתירוצ זה ס"ל לרמב"ם שביעור הוא הפקר, ואפשר אף למסור את הפירות לאוצר ליד ב"ד שיחלקו לכל אדם מזון ג' סעודות כל יום. אך אין מזה שום רמז או ראייה לגבי שיטת הרמב"ם [או הראב"ד] בדיון כוח לב"ד לאסוף ולעבד פירות שביעית כדרך שעושים בכל השנים, שהרי הרדב"ז מדבר פה רק לעניין ביעור. ורגילים לדבר שהרמב"ם, הראב"ד ועוד הרבה ראשונים סברו בכלל שכל התוספתא מדברת רק לעניין ביעור, שבמקום להפקיר מביא לאוצר שלי"ד ב"ד והם מחלקים כל יום לכל אדם. ולכן הרמב"ם השמיטה, דס"ל 'שאינה הלכה' [לרדב"ז, כי ס"ל שאין אוצר שלי"ד ב"ד כמו הפקר. ולפירוש המקובל ברמב"ם כמה"ר קורקוס וס"מ, שביעור הוא שרפה, אינה הלכה כיון שהיא כתנאים שפירות שביעית נאכלים אחר הביעור].

²⁰. שביעית סימן יא ס"ק ז [במה שהובא מ'הוספות שביעית' שנדפס בסוף פרה].

מדברים אלו עולה שאף החזו"א סבר שאין דרך ליישב תוספתא זו אלא עם השיטות שקצירה ובצירה בשל הפקר היא רק מדרבנן²¹. אמנם במק"א²² כתב החזו"א ז"ל:

"דעת הרמב"ן דאין איסור מה"ת [=מהתורה] במופקר לקצור
כדרך הקוצרין, אלא חכמים אסרוהו לעשות גדר שלא ישמר
ואסמכוהו אקרא. אבל דעת הר"מ [=הרמב"ם] פ"ד ה"א והכ"ב
דהקוצר כדרך הקוצרים והבוצר כדרך הבוצרין לוקה [=כלומר,
אסור מהתורה – יב"מ], ומשמע דאפי' מן המופקר קאמר, וקרוב
הדבר שאין לאו זה אלא בקוצר שדהו, אבל קוצר שדה אחרים
מדין הפקר אינו בכלל האזהרה²³. [=ההדגשה שלי – יב"מ].

²¹ וכן הבין בדבריו הגר"ש ישראלי זצ"ל, ראה תורה שבע"פ לה (תשנ"ד), והודפס בחוות בנימין ח"ג עמ' תרכא-תרכה, ובהערה שם עמ' תרכב.

²² סימן יב סק"ה.

²³ ובסוף אות ה' כתב: "והני שינוין נראה דגם לדעת הר"מ מדרבנן, והא דתניא בת"כ [=בתורת כהנים] 'לא תבצור כדרך הבוצרין, מכאן אמרו תנאים של שביעית אין קוצים אותם במוקצה כו', לדעת הר"מ קטני דאורייתא וקטני דרבנן, ל"ת [=לא תקצור] כדרך הקוצרין – לא פירש מה הוא, שזו מוסבר בסברא דהיינו כדרך כל השנים כולן, וכמו שפי' הר"מ, ומכאן אמרו חכמים לעשות שינויים בשאר עבודות, אבל לדעת רמב"ן אין כאן דאורייתא במופקר ובת"כ אסמכתא, א"ל כדרך הבוצרין היינו לנהוג בעלות". כלומר חידש בדעתו הרחבה שלדעת הרמב"ם האיסור לעשות בתלוש כדרך כל השנים אינו אלא דרבנן. ולפי"ז מש"כ הרמב"ם בפ"ד ה"א "ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כיצד, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל" אינו לוקה על העמדת הכרי והדישה בבקר, שזה אינו אלא מדרבנן. רק לוקה על הקצירה שקצר כל השדה לבד. ואף שאני עפר תחת כפות רגליו של הגאון זצ"ל, הדברים תמוהים שממ"נ, אם רק קצירת כל השדה הוא דאורייתא, הרי לוקה אפילו רק קצר ולא העמיד כרי ודש בבקר. א"כ מש"כ הרמב"ם 'העמיד כרי ודש בבקר' הוא כמו 'או העמיד כרי או דש בבקר'. וזה א"א, שהרי לדעתו העמדת כרי ודישה בבקר אינה אלא דרבנן, ועליה אינו לוקה. אלא בע"כ כוונת הרמב"ם, לדעתו, שאינו לוקה אא"כ קצר כל השדה וגם העמיד כרי וגם דש בבקר, אך זה א"א, שהרי מדאורייתא אין איסור כלל לעשות בתלוש, וזה רק דרבנן, וא"כ איך תלה את המלכות של הקצירה בעשיית איסור דרבנן? ואף שדברי הרמב"ם ללא ספק טעונים ביאור, שאם לא לוקה על קצירת כל השדה אא"כ העמיד כרי ודש בבקר, מדוע צריך לקצור מעט מעט, דיו אם יקצור כל השדה, רק יחבוט ויאכל. ראה בזה מנ"ח מצוה שכח (אות ג' במה' מנח ירושלים), הגר"א הלוי הרצוג במאמרו הנ"ל הערה 15, עמ' רפא [ומש"כ שם שקצירת כל השדה אסור אף לפני איסור ספיחין, שמא יעמיד כרי וידוש בבקר צ"ע, שא"כ אחרי שקצר מעט מדוע צריך לחבוט ולאכול, שהרי כבר לא קצר כל השדה כדרך הקוצרין. ובע"כ שגם זה אסור מדרבנן, וצ"ע]; מעדני ארץ למו"ר הגרש"ז אוירבאך זצ"ל סימן ג' פרקים א-ד. אבל בכל אופן א"א שהרמב"ם יכתוב הלכה מוטעית. [וראיתי שמו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל במאמרו 'שביעית באדמת הפקר וציבור וגדר איסורי המלאכות בשביעית' (התורה והמדינה ג, תשי"א, עמ' קכב-קמא, בעמ' קלח, הודפס מחדש בהוצ' חדשות של 'ארץ חמדה', עמ' קא) כתב: "וראיתי בחזו"א (שביעית יב ס"ה וס"ו) שמצדד לומר שגם לרמב"ם עבודות שלאחר תלישת הפרי בבציר הוא מדרבנן, אבל פשטות הרמב"ם אינו כן ומשוער זה לקצור, וכנ"ל". כלומר, שפשיטא ליה למו"ר זצ"ל שדברי החזו"א נאמרו רק בפירות האילן, אבל בקציר ס"ל שאף לדעת החזו"א 'העמיד כרי ודש בבקר' הוא דאורייתא.

וראה עוד מאמרו של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל 'ברקאי' ד, ומשם ב'חוות בנימין' שער א סימן ט, אות ט, שס"ל שלדעת הרמב"ם תנאי מתנאי החיוב על הלאו, הוא שיעשה גם עבודות בתלוש, וכתב: "וכן כל לענין מש"כ 'לא תקצור' (שם ה' א') שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרים לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר וכו'. הרי שכלל בתנאי החיוב בעבירה על ה"ת רק כשעשה כל העבודות הרגילות כדרך שעושים אותה בכל שנה". וע"ש באורך שכתב שיטת

עוד כתב²⁴:

"ומהא דתניא בתוס' [=בתוספתא], הובא ברמב"ן ובר"ש פ"ט מ"ח, דבזמן שיש אוצר ע"פ ב"ד דורכין ענבים בגת וזיתים בבית הבד, שמעינן דהא דתנן [=במשנה שביעית] פ"ח מ"ו שאין דורכין ענבים בגת, היינו דוקא בעלים, אבל אותן שזכו מן ההפקר מותרין בכל, וקרא דל"ת [=דלא תקצור] כדרך הקוצרים – בבעלים אזהר רחמנא. ומשמע בתוס' [=בתוספתא] שם שבוצרים הכל בב"א [=בבת אחת] ולא מעט מעט, ויש ראי' מכאן דאף לדעת הר"מ אין איסור רק בבעלים.

ונראה דלענין איסור דאוריתא של בעלים בעינן שיעשה כדרך שעושין בכל השנים, וכל שהשאר בשדה ושירות מוכיח עליו שאינו נוהג בעלות אינו עובר בלאו... ואילו לא אסרה התורה

הרמב"ם אינה כשיטת הר"ש והתוס', ותמה על החזו"א שהשווה שיטתם. אך לא ציין כלל שלחזו"א לרמב"ם כל עבודה בתלוש אינו מדאורייתא. וראה הערה הבאה.

אמנם פשט דברי רמב"ם שלוקה על כל אחד מהדברים שהם כדרך הקוצרים, בין אם קצר כל השדה, או העמיד כרי, או דש בבקר. כלומר שדעת רמב"ם שקיבלו חז"ל שאף עיבוד התוצרת כדרך כל השנים כלול בל"ת של 'לא תקצור' ו'לא תבצר', ודברי הת"כ כולם דאורייתא קתני, וכוננת דבריו שאם קצר כל השדה, או שהעמיד כרי, או שידוש בבקר – לוקה. וכנראה ס"ל שדייקו כן חז"ל מ'ענבי נזיר' לא תבצר', שס"ל לרמב"ם שבאיסוף פירות האילן א"א שהאיסור הוא באיסוף הכל בבת אחת, שהרי בהרבה אילנות אין אוספים כל השנים אלא מעט מעט כפי שמבשיל [וכבר עמד על זה הגרי"מ טוקצינסקי, בספר השמיטה, (הוצ' מוסד הרב קוק, תשי"א), פרק ג', סעיף ג', בהערה 11 (עמ' כא)], וכדמוכח מדבריו שם בפ"ד הל' כב-כג [עוטטו לעיל פרק א' סעיף 2, בטקסט שאחר הערה 2] שבפירות האילן אין השינוי בדרך התלישה מהמחזור, אלא בדרך האיסוף ועיבוד בתלוש. וזהו, כאמור, כיוון שבפירות האילן גם מעט מעט הוא כדרך הבוצרין. [וע' בחזו"א שם סק"ה ואזה"ל].

בכל אופן, יהיה הפירוש ברמב"ם שבקצירה לוקה על קצירת כל השדה לבד, על העמדת כרי לבד ועל דישת הבקר לבד, או שיהיה הפירוש ברמב"ם שאינו לוקה אלא על כל השלושה יחד, מבוארת דעת הרמב"ם שהעיבוד בתלוש הוא דאורייתא, ולכן בפירות האילן אם שניה בדרך העיבוד בתלוש לא רק שאינו לוקה, אלא מותר לכתחילה.

²⁴ סימן יב, סק"ו. גם מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל במאמרו ב'ברקאי' הנ"ל בהערה הקודמת כתב: "שלפ"מ שפירש הרמב"ם המובן של 'כדרך הקוצרים והבוצרים' שהוא לגמרי במובן אחר מאשר בשבת, דלפיו נראה שמובן האיסור הוא, לא מצד עצם המלאכה, אלא משום שע"ז הרי הוא נוהג מנהג בעלים – כמו בכל שנה. ורצון התורה היה שהשימוש בפירות יהיה דוקא בדרך של הפקר, שכל יד אדם שוה בו... [=ההדגשות במקור – יב"מ]. ובהמשך כתב: "ונראה שלמד זאת ממה ששינו בתוספתא... ששלוחי ב"ד היו יוצאים...". ודבריו פלא, שלדבריו שהתוספתא מהווה מקור להלכה ולהבנת איסור קצירה וביצורה, הרי יש בה חידוש דין גדול, והיה על הרמב"ם להביאה. והוא עצמו כתב, ראה להלן הערה 36, שהרמב"ם השמיט את התוספתא כיוון שאינו אלא 'סיפור מעשה'. זאת ועוד, לא רק שהרמב"ם השמיט את התוספתא, אלא בע"כ ס"ל לרמב"ם שהתוספתא דלא כהלכתה, שהרי בתוספתא מפורש שביעור הוא הפקר, ורמב"ם ס"ל דהוי שריפה, ראה לעיל הערה 19.

התכלית של זכיתו בכל קציר שדהו, אלא מלאכת הקצירה והאסיפה, היה הדין נותן שמותר לו לכתחילה לעשות ע"י אחרים, שלאחרים אין איסור מלאכה בשלו... אבל הדבר מסתבר דאיסורו של בעלים הוא גם ע"י אחרים שכן דרך הקוצרין בכל השנים לעשות ע"י פועלים. והקוצר שדה נכרי כדרך הקוצרין, אי אין קנין לנכרי להפקיע, קעבר על שבות דרבנן למש"כ סי' ג' שם [=ס"ק כג], אבל איסורא דאורייתא ליכא דלא נאמר אלא בבעלים²⁵ [ההדגשות שלי – יב"מ].

מבוארת דעת החזו"א [שכאן חזר בו וס"ל] להעמיד את התוספתא אף כדעת הרמב"ם. לצורך כך כתב לחדש שלא אמר הרמב"ם שלוקים על קצירה ובצירה [ועיבוד] כדרך הקוצרים אלא בבעלים שעשו בשדה שלהם, אבל בשדה של אחרים אין איסור תורה. יתרה מזו, החזו"א מוכיח שבעל כורחך הרמב"ם יסבור שבשל

²⁵ ע"פ שיטתו בדעת הרמב"ם מוכרח החזו"א לסבור שבשל נכרי, אף למ"ד 'אין קנין', אין קצירה ובצירה אסורות מדאורייתא. אמנם בשו"ת בית הלוי להגר"ד זצ"ל מבריסק (ח"ג סי' א, בסוף אות ה') כתב: "... כאשר נודע עתה מפי הגאון הגדול אב"ד דקאנוא שליט"א [=הגאון ר' יצחק אלחנן זצ"ל] אשר לא התיר רק כתב שימכרו השדות לנכרי וגם החרשה והזריעה והקצירה שהם אסורים מדאורייתא יה' ע"י נכרי דוקא, ורק מלאכות שהם מדרבנן התיר ע"י ישראל אחר המכירה ...". מבוארת דעתו של הגאון ר"א מקווא, שכנראה הסכים לה גם הגאון בעל בית הלוי [שהרי בנקודה זו לא העיר שאף לשיטת ר' יצחק אלחנן עצמו אינו נכון], שלפחות לשיטה שאין קנין, בצירה בשדה של נכרי, אף שאינה בדרך של בעלות, אסורה מדאורייתא. וכן מפורשת דעת הגאון ר' יהושע מקוטאנא בישועות מלכו סי' נה [וסימן נ]; וכ"כ בגר"א קוק זיע"א בשבת הארץ בכמה מקומות, וכן במשפט כהן בסי' סז, עא ועוד. אמנם מו"ר הגרש"ז אוירבאך זצ"ל כתב בספרו 'מעדני ארץ' [סימן ב-ד] להתיר למוכרים קרקעותיהם לנכרי קצירה ובצירה, אף שהם דאורייתא, כיוון שאין איסורם אלא מצד קדושת הפירות, ובקדושת הפירות התירו לאחר המכירה אף איסורי תורה, כמו סחורה והפסד. [וע"ש בסימן ב' שהעלה בדעתו שאולי אף למ"ד אין קנין אין איסור קצירה ובצירה בשל נכרי, אבל זאת משום שמ"מ אין הפירות הפקר, ואיסור קצירה ובצירה נובע מצד ההפקר, ע"ש. וראה עוד שם סימן ז' אות ה ואזה"מ להאריך בזה]. ומש"כ הגאונים לאסור קצירה ובצירה אינו אלא 'שיגרא דלישנא'. אמנם הגאון הרב איסר זלמן מלצר זצ"ל (בערותיו שם בסוף קונטרס 'לאפרושי מאיסורא') כתב על זה: "הנני אומר שלא יתכן לומר כן על גאון הדור ראשי הגולה בדור הקודם". [וראה גם תורה ומדינה, קובץ ד' (תשי"ב), עמ' קסא-קעב, מאמרו של הגר"ש ישראלי זצ"ל, שהתווכח בשאלה זו עם הגרש"ז אוירבאך זצ"ל, וכתב בין השאר לגבי דברי הגרש"ז להתיר קצירה ובצירה (בעמ' קסד): "אולם הדברים נועזים ביותר כלפי הני אריותא גאוני הדור, שכתבו את הדברים לא בגדר פלפול אלא בהוראה הלכה למעשה בענין שעורר סערה עצומה של דיונים ומחלוקת, ואין יתכן לבטלם כלאחר יד ולומר עליהם שהם רק בגדר שיגרא דלישנא. ישתקע הדבר ולא יאמר. וכבר העיר לו בזה מרן הגאון רא"ז מלצר שליט"א [זצ"ל] בסוף הספר וז"ל [=צוטט לעיל – יב"מ]. וע"ש גם קעג-קפ תשובת הגרש"ז זצ"ל, (ובסוף עמ' קעו מש"כ בענין דברי הגר"ש ישראלי שהדברים נועזים ביותר ... ישתקע הדבר ולא יאמר)]. והנה לפי דברי החזו"א אין שום מקום להחמיר בקצירה ובצירה, שהרי אף למ"ד 'אין קנין' אין איסור אלא מדרבנן, כיוון שאינו עושה בשדה שלו, זאת בניגוד לדברי 'גאון הדור ראשי הגולה בדור הקודם' [=קודם להגר"ז מלצר].

אחרים אין איסור דאורייתא בקצירה ובבצירה, כיוון שאחרת קשה עליו תמיהת הרש"ס, איך יפרש את התוספתא.

א. רבים כבר דנו והקשו על שיטתו זו של החזו"א²⁶. אין כוונתי במאמר זה להיכנס במו"מ הלכתי עם כל הקושיות והתירוצים. אציין רק שאין שיטה זו מתיישבת בלשון הרמב"ם²⁷ שכתב: "כל שתוציא הארץ בשנה השבעית ... וזה שנ' 'את ספיח קצירך לא תקצור' שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה", "הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאסוף אותן כדרך שאוסף בכל שנה שנ' 'את ענבי נזירך לא תבצור'". מלשון זו של 'כל שתוציא הארץ' 'הפירות שיוציא האילן', ודאי משמע שאפילו אינם שלו אסורים בקצירה ובבצירה. ודוחק רב לומר שכוונת הרמב"ם במש"כ 'כדרך שקוצר בכל שנה' ו'כדרך שאוסף בכל שנה' הכוונה היא רק לבעלים²⁸ שרק הם אוספים כל שנה, שהרי פשוט הדבר שהיה לרמב"ם לפרש את הדברים ולא לסתום.

²⁶. ראה הגר"א הלוי הרצוג במאמרו הנ"ל הערה 15 עמ' רעז-רעט שכתב [בין השאר]: "אם כך היתה ההלכה, איך זה לא מצינו רמז קל מזה בשום ראשון, מפרש או פוסק ...; וראה גם שם (עמ' רפג) 'השמטה': "... אבל בנוגע לחידושו של הגאון המחבר שליט"א [= החזו"א זצ"ל – יב"מ] שלאחרים מותר לכל הדעות, מסופקני מאד אם יש בידינו לקבל היום שיטה חדשה שלא בא עליה רמז בשום ראשון וגם בשום אחד מגדולי האחרונים ז"ל"; 'מעדני ארץ' למו"ר הגרש"ז אוירבאך זצ"ל סימן ז [בעיקר אותיות ג-ד]; מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל במאמרו ב'ארץ חמדה' [עמ' קא] הנ"ל הערה 23, בעמ' קלח, ועוד.
²⁷. בפ"ד מהל' שמיטה הל' א' [צוטט חלקית לעיל הערה 23], כב-כג [צוטטו לעיל פרק א' סעיף 2, בטקסט שאחר הערה 2].
²⁸. פשוט שאם היה הרמב"ם רוצה לכתוב שהאיסור הוא רק על הבעלים היה כותב: 'הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם הבעלים' כדרך שאוסף בכל שנה, או לפחות מסיים את ההלכה 'ואם בצר אילנותיו לעבודת האילן, או שבצר כדרך הבוצרים לוקה'. וכן בהל' א' היה לו לכתוב 'וזה שנא זאת ספיח קצירך לא תקצור, שלא יקצרו הבעלים' כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר תבואתו כדרך הקוצרים לוקה....' ראה לדוגמה לשון הרמב"ם בהל' כד במצוות הפקרת פירות שביעית: 'וכל הנועל כרמו או סג שדה בשביעית ביחוד מצות עשה. וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו'. וראה ברשימת המצוות שבתחילת הל' שמיטה, מהד' פרנקל, שברוב הכת"ו דפ"ה הגירסא 'שלא יקצור הספיח כנגד הקוצרים' 'שלא יבצור הנזירים כנגד הבוצרים', ולא 'כדרך'. וראה גם רש"ש שביעית פ"ו מ"ב, מעדני ארץ שביעית ס' ג' אות יב.

כתב הרמב"ם בספר המצוות עשה קלד: "שצונו להפקיר כל מה שתצמיח הארץ בשנת השמיטה והפקיר צמחי אדמתיו כלם לל אדם. והוא אמרו ית' (משפטי' כג) והשביעית תשמטנה ונטשתה וכו'. ולשון מכילתא [דרשב"י] והלא הכרם והזית בכלל היה ולמה יצא להקיש אליו מה כרם מיוחד שהוא בעשה עוברים עליו בלא תעשה כן כל שהוא בעשה עוברים עליו בלא תעשה. וענין זה המאמר מה שאספר. וזה שאמרו והשביעית תשמטנה ונטשתה כולל הפקיר כל מה שיצמח מן הארץ בשנה השביעית מן הענבים והתאנים והזיתים והאפרסקין והרמונים והחטים והשעורים וזולת זה. הנה הודיע שהשמטת הכל מצות עשה ואחר כך פרט ואמר כן תעשה לכרמך לזיתך וזה הוא בכלל כל מה שיצמח מן הארץ, ואמנם בא זה הצווי בכרם ובזית לבד בעבור שבא בתבוב האזהרה בייחוד מלאסוף תבואת הכרם והוא אמרו (ר"פ בהר ל"ח רג) ואת ענבי נזירך לא תבצור, וכמו שהכרם שהפקרו מצות עשה מניעתו מצות ל"ח כן כל מה שיצמח בשנה שביעית שהתבאר שהפקרו בעשה הנה מניעתו בלא תעשה ויהיה דין הזית כדן הכרם בעשה ולא תעשה ודין זה ודין שאר פירות אחד. הנה התבאר מכל מה שקדם שהשמטת גדולי שביעית מצות עשה". כוונתו ברורה שבפרשת משפטים (שמות כד, י"א) כתוב: "וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת אֲרָצְךָ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ; וְהַשְּׁבִיעִת תִּשְׁמַטְנָה וְנָטַשְׁתָּה וְאָכְלוּ אֲבִינִי עִמָּךְ וְיִתְּרֶם תֹּאכַל חֵיט הַשָּׂדֶה כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָרְמְךָ לְזִיתְךָ". וע"ז דרש במכילתא דרשב"י: "כן תעשה לכרמך לזיתך והלא הכרם והזית בכלל היו ולמה יצאו להקיש אליהם מה כרם מיוחד שהוא בעשה ועוברין עליו בלא

II. יתרה מזו, בתחילת הל' שמיטה כתב הרמב"ם²⁹:

"מצות עשה לשבות בשנה שביעית מעבודת הארץ ועבודת האילנות שנ' 'ושבתה הארץ שבת לה' ונאמר 'בחריש ובקציר תשבות'. וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה שנא' 'שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור'. אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה. ואחד כרם ואחד שאר אילנות". [ההדגשות שלי – יב"מ]

תעשה כך כל שהוא בעשה עוברין עליו בלא תעשה". וביאר החינוך (מצווה פד) את דברי המכילתא: "ולשון מכילתא [דרשב"א כאן], והלא הכרם והזית בכלל היה, כלומר שראש הפסוק שאמר תשמיטנה ונטשתה יכלול כל מה שיצמח בארץ, בין פירות אילן או פירות אדמה, ולמה פרט הכתוב שני אלה, להקיש לכרם שאר מיני אילן, ללמד שכמו שיש בכרם עשה ולא תעשה, שהרי בפירוש נכתב עליו [ויקרא כה, ה] ואת ענבי זיתך לא תבצור, כמו כן כל שאר האילן יש בהן עשה ולא תעשה, ולפיכך פרט כרם וזית ללמד על ענין זה, כי כוונת הכתוב דלאו דוקא זית לבד אלא הוא הדין לכל שאר פירות האילן, אלא שהזכיר אחד מהם והוא מלמד לכולן, שזה מן המדות שהתורה נדרשת בהן" [נבחרות לספר החינוך הוצ' מכון ירושלים (הערה ג) כתבו: ע"פ ספר המצוות להר"ם בשינויים קלים]. כלומר, כתבה התורה 'כן תעשה לכרמך לזיתך', להקיש זית לכרם, וללמדנו שכמו שבכרם יש גם ל"ת בפרשת בהר, כך גם בזית יש ל"ת. וזית הוא 'דבר שהיה בכלל [= 'תשמיטנה ונטשתה'] ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו [= 'שאר פירות האילן'] יצא' [בריתא דרבי ישמעאל בריש ת"כ]. כמובן שאין כוונת ברייתא זו ללמד מה מטרת הלאו, אלא ללמד את היקף הלאו שחל על כל האילנות. זו היא גם, כמובן, כוונת הרמב"ם בספר המצוות. והדברים מפורשים ברדב"ז בפ"א מהל' שמיטה ויובל ה"ב, בו כתב הרמב"ם: "... ואחד כרם ואחד שאר האילנות", והביא ע"ז הרדב"ז את לשון המכילתא וסיים: "אף הכא נמי כיון ששאר האילנות יש בהם עשה עוברים עליהם בלא תעשה". [אמנם צ"ע קצת בכוונת הרדב"ז 'אף הכא נמי', הרי על זה עצמו מדברת המכילתא. ורחש לבי לחדש שסברת הרדב"ז (מכך שהרמב"ם בהל' א' הביא את העשה 'לשבות בשנה שביעית מעבודת הארץ ועבודת האילנות שנא' ושביתה הארץ שבת לה' ונאמר בחריש ובקציר תשבות') שהרמב"ם ס"ל להקיש שכל מי שיש בו עשה של 'ושבתה הארץ' יש בו לאו של 'לא תבצור'. ולכן כתב, שכמו שהמכילתא הקישה לעשה של הפקרת יבול הארץ, אף הכא נמי מקישים לעשה של שביתת הארץ. כלומר, הרדב"ז למד מהסדר שהרמב"ם כתב את הדברים שהלאו של 'לא תבצור' הוא הל"ת של העשה של 'ושבתה הארץ שבת לה'. וזה אמנם הגיוני ונכון]. כתבתי זאת משום שראיתי מי שרוצה להביא ראיה מרמב"ם זה שאין איסור קצירה ובצירה אלא בבעלים, וטעה שכוונת הרמב"ם בסהמ"צ לומר שהלאו של 'לא תבצור' הוא הלא תעשה של מניעת ההשמיטה, שיש בו דין עשה ד'ונטשתה' ול"ת ד'לא תבצור', וכיוון שהעשה של 'ונטשתה' על הבעלים, כך גם הל"ת של 'לא תבצור'. [אף לפי טעונו היה לו לתמוה, שהרי בפ"ד מהל' שמיטה ויובל כתב הרמב"ם את הלא תעשה של 'לא תקצור' בהל' א-ב, ואת הל"ת של 'לא תבצור' בהל' כב-כג, אבל את העשה של הפקרת הקרקע כתב רק בהלכה כד, אחרי הלא תעשה [נאמר למרות שבתורה העשה כתוב בפרשת משפטים בספר שמות, והל"ת רק בויקרא בפרשת בהר]. ואם הלאו של 'לא תבצור' הוא הלא תעשה של מניעת ההשמיטה, כמש"כ מחבר זה, היה לו לרמב"ם להקדים את העשה לפני הלאו [נראה גם בפאה"ש ס' כב סק"א שכתב: "ומשמעות לשון רבינו דגם במשומר לא אמר כן רק לקצור כדרך הקוצרין, אבל שלא כדרך הקוצרין מותר דעדיין לא השמיטנו דצריך להפקיר". וראה גם במעדין ארץ ס' ד' אות ז' ובתורת השביעית (ריצ"ה) ה"ב ד"ה 'ועבר', שאף בפ"א ה"א במ"ש של שביתת הארץ לא מנה קצירה ובצירה, רק בהל' ב, וכנראה שס"ל שגם עשה של שביתת ליתא בקצירה ובצירה]. אלא שהרמב"ם בכוונה [שינה מסדר המצוות בתורה] ואיחר את מצוות הפקרת יבול שנה השביעית לאחר האיסורים של איסופם ועיבודם כדי ללמדנו שאין הל"ת של 'לא תקצור' ולא תבצור' תלוי כלל בהפקר או בבעלים, אלא הוא ל"ת גם במופקר וגם באחרים [כידוע האחרונים, ובעיקר הגר"ח והגר"ז למדו רבות מסדר ההלכות ברמב"ם, שהרי הרמב"ם היה אמן הסדר, כמו שהיה אמן הניסוח]. אמנם כוונת הרמב"ם ברורה, ואין צריך להאריך בזה.

²⁹ פ"א מהל' שמיטה הל' א-ב.

הדבר פשוט שעבודת הקרקע, איסור זריעה וזמירה, הם לא דווקא בשלו, אלא גם בשל חברו ובשל הפקר. והרמב"ם כלל בחדא מחתא זריעה וזמירה, שהן עבודת הקרקע, יחד עם קצירה ובצירה, בלי שיפרט לנו את ההבדל העצום שיש לדעת החזו"א ביניהן – שזריעה וזמירה אסורות אפילו בשל אחרים, וקצירה ובצירה אינן אסורות אלא בשלו. כמדומה שאין צורך להסביר מדוע א"א לומר דוחק כזה, ובדאי שלא בלשון הזהב של הרמב"ם³⁰.

III. זאת ועוד. יסוד הסברא של החזו"א היא שלא אסרה התורה קצירה ובצירה אלא בשלו ולא בשל חברו היא משום 'בדרך הבוצרים היינו לנהוג בעלות'³¹. רעיון זה מבוסס על לשון הרמב"ם בספר המצוות³²: "ואולם ירצה בו, לא תקצור אותו כמו שתקצור אותו בכל שנה אלא כמי שיקצור דבר שהוא הפקר בלי הכנה ובלתי תיקון כמו שנבאר". "היא שהזהירנו מאסוף מה שיצמיחו האילנות מן הפירות גם כן [=כמו הזרעים במצווה הקודמת – יב"מ], בשנה השביעית כמו שנאסוף פירותיהם בכל שנה, אבל נעשה אותו בשנוי להורות שהוא הפקר" [ההדגשות שלי – יב"מ]. מדברים אלו עולה, לכאורה, שכוונת התורה באיסור קצירה ובצירה הוא כדי שאדם ינהג בשדה בשביעית בדרך הפקר, ולא בדרך של בעלות. תפיסה זו, שכל איסור קצירה ובצירה נובע ממה שיש בכך משום הבלטת הבעלות של האדם על היבול, מהווה בסיס ויסוד לרבים מהכותבים להתיר אוצר ב"ד³³.

³⁰ כבר רמז על קושיא זו [בלא הזכרת לשון הרמב"ם] הגרי"א הלוי הרצוג זצ"ל, במאמרו הנ"ל הערה 15, עמ' רעז, שכתב: "החזו"א בודאי לא צדק בחידושו שהלאו של 'שדך לא תקצור וכו' לא נאמר אלא בשדהו ובכרמו, לא בשדה חבירו וכרם חבירו. ואם כך נניח, גם לענין זריעה יהא כך, כי מה בין זו לזו. אבל דבר כזה לא אמר אדם מעולם, ואי אפשר לנו לחדש דרשה כזאת שאין לה רמז רמזא בשום אחד מהראשונים". וראה גם הגר"ש ישראל, במאמרו ב'ארץ חמדה' [עמ' קא] הנ"ל הערה 23, בסוף עמ' קכד.

³¹ לשון החזו"א בהל' שביעית, סימן יב, סוף סק"ה [צוטט לעיל הערה 23]. נציין שהחזו"א אומר את זה בא"י נמי, תירוצו נוסף. אבל בהמשך בסק"ו [שצוטט למעלה בטקסט שלאחר הערה 24] נראה שהוא סובר כתירוץ זה. [וכן כתב בסימן כב בסוף סק"ב: "ודרך הקוצרין משום דמיחזי כהנהגת בעלות נגעו בו וכמש"כ סי' יב..."].

³² לא תעשה, מצוות רכב, רכב.

³³ ראה למשל הגרי"מ טוקצינסקי, ספר השמיטה [מוסד הרב קוק, תשי"א] פ"ג סוף סעיף ג [קצירה ובצירה] (עמ' כב, וע"ש גם בסוף הערה 12), ובחלק ב', פ"ט, ס"ב (עמ' קיא); התורה והמדינה ג (תשי"א), הרב מ"צ נרי, 'לשאלה הנ"ל' [שביעית באדמת

לא כן אנכי עמדי, שהרי לא ניתנה תורה לשיעורין, ולאו דלא תקצור ולא תבצור הוא דאורייתא כטריפה ובב"ח וכיו"ב³⁴, ומניין לנו לתת 'טעמא דקרא', וע"פ טעם זה להגביל את הלאו ולצמצם הקיפו ותחולתו, דהא אנן קי"ל דלא דרשינן טעמא דקרא ושום סברא וטעם על המצוה לא יועיל לחדש שום קולא. אילו היה הרמב"ם כותב מפורש בהלכה שאיסור קצירה ובצירה כל כוונתו שלא ינהג דרך בעלות, ועל כן אין איסור זה במקום שנוהג מנהג של הפקר – היו כל הפוסקים שואלים זו מניין לו, ומכוח

הפקר³⁵, עמ' קה-קטו, בעמ' קט; הגר"ש ישראלי במאמרו ב'ארץ חמדה' [עמ' קא] הנ"ל הערה 23, עמ' קלח-קלט; הגר"ש ישראלי, במאמרו הנ"ל הערה 21, (ובעיקר בעמ' תרכב) ועוד רבים אחרים.
³⁴ הישועות מלכו ביו"ד סי' נה כתב: "אמרת בפשיטות להיתר למכור לנכרי ואע"פ שאסור ליתן ולמכור לו קרקע בא"י, כיון שהוא לטובת הישוב פשיטא דאין כאן איסור לא תחנם...". ובמבוא לשבת הארץ (פרק יב) כתב מרן הרב זיע"א שבנכרי שבלא"ה יש לו קרקע [וחנייה] בא"י, אין מכירה של תוספת קרקע אסורה מהתורה [וביאר דבריו עוד במשפט כהן תשובה סח]. וראה גם תשובת הגאון מלובלין בעל התורת חסד [שמדפס בס' זכר שמחה סימן רא] שממנה הסיק גאון רצ"פ פראנק זצ"ל [כרם ציון השלם – אוצר שביעית] מדור 'הר צבי' סימנים א, ג] שאף ה'תורת חסד' ס"ל כסברא זו [וראה גם 'ספר השמיטה' עמ' קטז]. וכתב ע"ז [בלא שהזכיר דבריו] בחזו"א, שביעית כד, אות ד: "וגם לא נתנה תורה לשיעורין, ובכל נכרי שמכר לו עבר בלאו, אף שלפי ראות עינינו אינו מתאחז בה. ... ומכירה לאו דאורייתא [=מכירה אסורה בלא תעשה מן התורה] כטריפה ובב"ח וכיו"ב" [וראה גם דבריו שם, בסוף אות א]. וראה בגרצ"פ פראנק שכתב (בסימן א): "ומה שהקשו ע"ז דהא אנו קי"ל דלא דרשינן טעמא דקרא ושום סברא וטעם על המצוה לא יועיל לחדש שום קולא, אין זה טענה בב"ד, דלא אנו דרשינן, אלא שבקי' לקרא דאיהו דחיק ודריש טעמא אנפשי", שהרי לא נזכר בקרא איסור על עצם הקנין של מכר או מתנה, אלא לא נתן להם חנייה קא אסר, והפסוק בעצמו אומר שלא נאסר אלא הקנאה שמביא לידי חנייה, אבל אם חני' אין כאן, גם איסור אין כאן כסברת הגאון מלובלין ז"ל". עוד כתב (בסימן ג'): "ומה שכתב בספר חזון איש שלא ניתנה תורה לשיעורין, אין זה טענה, דשא"ה [=דשאני הכא] דבפירוש ריבתה תורה דהאיסור הוא רק מתן חנייה דוקא וכהסברו של הגאון מלובלין". [וראה גם בספר 'תורת יהונתן', להרה"ג יהונתן אבעלמאן זצ"ל, רבה של ביאליסטוק, סוף פרק שביעי (סימן נח, עמ' קכה במהדורת תשס"ד) שהסתפק בה. וראה גם הגר"ע יוסף זצ"ל, בענין היתר מכירת קרקעות בשביעית, מאמר בספר 'מנחת אהרן', מאסף תורני לזכרו של הרב אהרן שויקה זצ"ל, ירושלים, תשמ"מ, אותיות יט, כ, כא]. כלומר מוסכם על הגאונים מהדור הקודם, החזו"א והגרצ"פ פראנק זצ"ל, שאין מקום לדרוש טעמא דקרא, 'ושום סברא וטעם על המצוה לא יועיל לחדש שום קולא'. ולא נחלקו אלא לגבי 'לא תחנם' שהתורה אסרה חנייה בקרקע ולא מכירה. אבל בל"ת שבתורה של 'לא תקצור' ולא תבצור' ודאי שאין שום סברא וטעם על המצוה שתועיל לחדש שום קולא. [וראה ב'שמיטת קרקעות' להרב קלמן כהנא, ירושלים, תש"ד, עמ' ב: 'והתימא על הרה"ג האיקר באים אנו לבדות דברים שלא נאמרו בגמ'. ולא נאמר שם הדבר לשיעורין...'. ואף שכוונתו להגרצ"פ פראנק זצ"ל, לא לחזו"א, התימא עומדת במקומה].

[אמנם ע"ש בסוף סי' ג' שכתב הגרצ"פ פראנק: "מש"כ בס' חזון איש דלא נתן להם חנייה הוא כמו איסור נבילה וטריפה דלא שייך להיתר משום הפסד, לא קשה מיד, שהרי מצינו בתורה איסור כריתת אילן מאכל שהוא ג' כל"ת [=בלא תעשה] דנו"ט [=דנבילה וטריפה] ומ"מ אמרין דבשביל הפסד מותר". אמנם זהו לא טעמא דקרא, שאינו מועיל בשום מקרה לחדש שום קולא, אלא היתר משום הפסד, ואזה"ל בהז].

אמנם לשיטות שאין איסור קצירה ובצירה אלא בשמור ולא במופקר, אפ"ל שזוהי קבלת חז"ל שאיסור קצירה ובצירה הוא מצד המנהג בעלות, ולכן אסרה התורה רק בשמור ובמופקר לא אסרה. אך כל זה משום שלשיתות אלו זוהי כוונת התנ"כ בדרשה 'את ענבי חירך לא תבצור, מן השמור בארץ אי אתה בוצר אבל בוצר אתה מן המופקר', והיו כמו כל דרשות וקבלת חז"ל. וראה פאה"ש סי' כב אות א שכתב: "הו"פ הספרא לשיטתו, מוציא כתב 'ענבי חירך לא תבצור', וכל 'חירך', לדרוש לא תבצר אותם בדרך נזיר שלך, אבל תבצורם עם העניים בדרך שהם בוצרים, לומר שלא יעצמום אלא ילקטם עם עניים בהפקר, וינהוג ג' כדרך העניים לזרוק בעריבה כל...". [מתחילה רחש לבי שדעת הרמב"ם בספר המצוות שאין איסור קצירה ובצירה אלא בשמור, על כן כתב שהאיסור הוא כדי שבבצור דרך הפקר. אך חזר והניף על זה את ידו החזקה והכריע במשנה תורה שהאיסור גם בהפקר. אמנם ראיתי שרבנו לא רמז בספר המצוות ולו במילה אחת שהלאו הוא רק בשמור ולא בהפקר (כמו שלא רמז כלל שזה רק בבעלים). על כן יותר נראה בפשטות שבספר המצוות כתב את כוונת המצוה, כפי שעשה במצוות רבות, אך כמובן אין להסיק מכך כלל לגבי היקף המצווה ופרטתה].

הקושיא תולים לומר שהיה לפניו מקור במדרש שנעלם מאתנו. עכשיו שאין לדבר זה רמז לא במשנה תורה ולא בשום פוסק, איך ניתן לבנות בניין גדול כזה של קולא על כוונת המצווה הכתובה בספר המצוות?

IV. ובעיקר תימה שאת דינו מוכיח החזו"א³⁵ מהדין של התוספתא. אבל הרמב"ם הרי לא הביא כלל את התוספתא, ואיך אפשר להוכיח מהתוספתא את שיטת הרמב"ם? אדרבא, מכך שהרמב"ם השמיט את התוספתא³⁶ מוכח שס"ל שאינה כהלכתה, או תירוץ אחר, כפי שכתבנו לעיל [סוף סעיף 1]³⁷.

³⁵ צוטט למעלה בתחילת סעיף 2, בטקסט שאחר הערה 24.

³⁶ לענין השמטת התוספתא ברמב"ם, כתב מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל במאמרו הנ"ל הערה 21 (בעמ' תרכב), שכיוון שכתב כבר הרמב"ם [לדעתו, כפי שנתבארה לעיל הערה 33] שאיסור בצירה הוא מצד הבלטת הבעלות, הרי ברור שאין איסור זה בשלוחי ב"ד, "[...] א"כ אין כאן חידוש הלכה כלל, אלא הבנתה כפשוטה [...]". ע"כ אין בתוספתא רק גדר של סיפור מעשה, כיצד יושמו הדברים בפועל, ולא ה' ענין להביאם בספר המיועד להלכות]. אין צורך להסביר את התימה והדוחק בדברים אלו, שהרי כל העניין שאיסור בצירה הוא מצד הבלטת הבעלות ליכא ברמב"ם, ואינו אלא הסבר שלדעת מו"ר זצ"ל ניתן לומר ברמב"ם [ולענ"ד ברור שאין זו כוונת הרמב"ם כלל]. על כן, ודאי היה לו לרמב"ם לומר לנו את הנפק"מ הגדולה למעשה שנובעת מדין זה, והוא ששלוחי ב"ד רשאים לבצור כדרך הבוצרים. זאת ועוד, גם התוספתא היא ספר המיועד להלכות, ואם ראה בעל התוספתא לנכון לספר לנו הלכה זו, חובה על הרמב"ם להביאה. וראה במאמרו של מו"ר ב'ברקאי', לעיל הערה 23, שכתב: "ונראה שלמד זאת [=כלומר הרמב"ם] למד את דינו שאיסור קצרה ובצירה כדרך הקוצרים והבוצרים הוא מצד 'מנהג בעלות' – יב"מ] ממה ששינו בתוספתא...". הרי לדעתו התוספתא מהווה את המקור להבנת כל ההלכה שלא איסור קצירה ובצירה כדרך הקוצרים והבוצרים. ואיך ישימט הרמב"ם תוספתא חשובה זו שממנה לומדים את כל מהות האיסור? לזה יקרא 'סיפור מעשה' ש[נ]לא היה ענין להביאם בספר המיועד להלכות? וראה גם לעיל הערות 19, 24. וראה גם הגרי"א הרצוג זצ"ל, במאמרו הנ"ל הערה 15, 'בהשמטה' (עמ' רפג): "הנהגה המחבר נ"י [= החזו"א זצ"ל – יב"מ] מוסיף שם [= סימן יב, סק"ו, צוטט לעיל בטקסט שאחר הערה 24 – יב"מ] ויש ראייה מכאן דאף לדעת הר"מ אין איסור רק בבעלים. ותמה אני אם כך היתה דעת הרמב"ם איך לא רמז לזה אף ברמז קל, הרי נפ"מ רבתי...".

³⁷ וע"ש הערה 19 [נמש"כ שם בהסבר הרמב"ם]. היו שרצו להוכיח שהרמב"ם לא לחלוק על התוספתא, שהרי הברייתא מעידה שכך היו עושים 'בראשונה', ומעשה רב, ראה לדוגמא הגר"ש ישראלי במאמרו הנ"ל הערה 21 בסוף ההערה שבעמ' תרכב. וראה הגרי"א הרצוג זצ"ל במאמרו הנ"ל הערה 15, עמ' רפ, שכבר תירץ בזה כמה תירוצים, שאו שהייתה הוראת שעה למגדר מילתא, או 'שההלל הודו בעצם הדבר שכך היו ב"ד עושים בראשונה, אבל לא הודו בפרטים אחרונים שבברייתא ע"ד בית הבד וכו' ומוכרח שאפילו אם בוצר ומוסק דכרכו אלא שמשנה לענין הפעולות האחרונות כבר לא עבר איסור תורה [ראה לעיל הערה 23], וכך הברייתא בתו"כ שנחלקה עליה סוברת, ולפי מה ששמענו בעלי התו"כ ז"ל, לא היו ב"ד עושין כך...". ול"נ דלא קשה כלל, שהרי מפורש בתוספתא באותו מעשה רב שדין ביעור הוא רק הפקר, ואדרבא – זהו עיקר הסיבה שהביאו את התוספתא הרמב"ם, הרי"ש ושאר הראשונים, ובענין זה הרי חלק הרמב"ם וס"ל דהוי שרפה. וא"כ נפל מעשה רב בבירא עמיקתא [ואם תרצה לומר שאין המעשה ב"ד על הביעור, רק על הרישא, לפי"ז שוב אפ"ל שאין המעשה ב"ד אלא על 'היו שלוחי ב"ד יושבין על פתחי עירות'...], ולא על ההמשך 'להגיע זמן תאנים וכו'. ועוד, שיי"מ שהרישא, שבו כתוב 'בראשונה היו שלוחי ב"ד יושבין על פתחי העירות', מיייר בזמן הביעור, ראה השגות הראב"ד פ"ז משמיטה ה"ג].

3. הסבר נוסף בדברי התוספתא הוא שדין זה מיוחד אך ורק לשלוחי ב"ד³⁸, הקוצרים עבור עניי העיר. גם שיטה זו טעונה ביאור לתרצה מקושיית הר"ש סירלאו [שצוטט בתחילת פרק זה].

סיכום: לכאורה עולה מדברי הרמב"ן ששלוחי ב"ד רשאים לאסוף ולעבד פירות שביעית כדרך כל השנים, ללא מגבלות בדרך איסופם [בניגוד לפרק א(2) למעלה]. הלכה זו תמוהה וסותרת משנה מפורשת הלומדת מפסוק בתורה לאסור איסוף ועיבוד פירות שביעית כדרך כל השנים. על תמיהה זו נאמרו מספר הסברים:

(1) הגרי"א הרצוג זצ"ל - שיטת הרמב"ן היא לפי שיטתו שהאיסור מהתורה לאסוף ולעבד פירות שביעית הוא רק ב'שמור' [=פירות שלא הופקרו]. אבל ב'מופקר' [=פירות שהופקרו] מדין תורה אין מגבלות באיסופם, וכל אדם רשאי לאספם כדרך כל השנים. אמנם לדעת הרמב"ן רבנן הטילו מגבלות באיסופם ובעיבודם של פירות שביעית גם ב'מופקר' [לעומת הר"ש שסובר ש'במופקר' אף מדרבנן אין שום מגבלה באיסופם], אבל איסור זה לא הטילו רבנן כאשר עבודת האיסוף והעיבוד נעשית ע"י שלוחי ב"ד עבור כל ישראל. אמנם, לשיטה זו, **לשיטות הראשונים** [שכנראה כן היא גם שיטת הרמב"ם] **שהמגבלות באיסוף ועיבוד פירות שביעית מהתורה הם גם ב'מופקר', אין מקום להיתר מיוחד לשלוחי בית דין.**

³⁸. ראה מאמרו של הגרי"א הלוי הרצוג זצ"ל, לעיל הערה 15, עמ' רעח, וע"ש בעמ' רעט שכתב: "שהיה אפשר לומר שלא הותר דבר זה, כלומר ע"י ב"ד, אלא כשקוצרים, במופקר, בפועל ממש, ושכלית הקצירה דווקא ע"י אלו היא להבטיח ענין השביעית שיהיו הפירות מתחלקים לכל ישראל ויתקיים הביעור בזמנו וכו' וכו' מצות השביעית ככל חוקותיה וכל תורותיה"; מעדני ארץ ס' ז אות ד שכתב: "הרי מבואר שאף להרמב"ן רק בשלוחי ב"ד יש מקום להיתר מפני שקצירתם היא לצורך עניי העיר, אבל שאר כל אדם, אף לדעת הרמב"ן, עובר שפיר בלאו דלא תקצור ..."; 'כרם ציון – הלכות שביעית' מהד' תשל"ט, פרק יז – ביעור, סעיף טו בהערה יג [הערה זו כולה נוספה במהד' תשל"ט, ולא היתה במהד' תשכ"ה (ושם הוא פרק יד)], שכתב הרב משה א. רוזינטל: "ובחזו"א כתב דהאיסור בעבודות הוא רק על הבעלים או על הזוכה מן ההפקר, אבל שלוחי ב"ד שעושין בשל הפקר לטובת הציבור מותר, ואיירי בשל שביעית וביד ב"ד מותר לדורכן בגת ופטורין מביעור" [ונראה מדעתו שדין זה הוא רק לרמב"ן]. אמנם ראה הגרי"א הרצוג, במאמרו הנ"ל, עמ' רפג ('השמטה') שכתב: "ובנוגע לחזו"א עיינתי ... הרי שאין המחבר שליט"א מיחס איזה מעמד מיוחד לבי"ד בענין זה, אלא בתור אינם-בעלים ...". וכ"נ מלשון הרשב"ש בתשובתו [צוטט לעיל הערה 7], ששלוחי ב"ד לוקטים בשביל העניים, כיוון שב"ד הם יד העניים.

(2) החזון איש זצ"ל – אף שלשית רוב הראשונים [והרמב"ם] המגבלות באיסוף ובעיבוד פירות שביעית מהתורה הן גם בפירות מופקרים, **מהות האיסור היא כי ע"י איסוף כדרך כל השנים האדם מגלה בעלות על הפירות**, ולכן, למרות שהפקירם – התורה הטילה מגבלות על איסופם. **אבל מגבלות אלו הן רק על הבעלים האוסף בתוך שדהו [פירות שהוא הפקיר], אבל אין שום מגבלה מהתורה על אדם האוסף פירות שביעית של הפקר בשדה של אדם אחר.** על כן, שלוחי ב"ד, שאין השדה שלהם, רשאים לאסוף ללא שום מגבלות בשדות שהופקרו.

על שיטה זו הקשינו: (א) אין שום רמז בלשון הרמב"ם שהמגבלות באיסוף פירות שביעית הן רק לבעלים. אדרבה, מלשונו נראה שהמגבלות הן על כל אדם בכל שדה או מטע של שביעית. (ב) הטענה שהמגבלות באיסוף פירות שביעית נובעות מכך שיש כאן 'גילוי בעלות' הוא "טעמא דקרא" [=טעם למצוות התורה], ולא מקובל הלכתית להגיע למסקנות הלכתיות מכוח טעמא דקרא שאינו מפורש בתורה או בחז"ל.

ד. שיטות הפוסקים בעניין אוצר ב"ד

אמנם נאמרו גם פירושים אחרים בתוספתא זו, החלוקים על המסקנה ההלכתית העולה מדברי הרמב"ן. הר"ש סירילאו³⁹ לאחר שהביא את לשון התוספתא, כתב:

³⁹. פ"ט סוף הלכה ד', העתקתי לפי 'אוצר שביעית' מהדורת 'עוז והדר' תשס"ז. התוספות שבסוגריים המרובעים [שלא סומנו בסימן =] הם ע"פ הנוסח המאוחר של הר"ש סירילאו.

"וה"פ [=והכי פירושה], כל מי שהיה מביא פירות לתוך ידן דאית בהו קדושת שביעית, כגון לימוניש [=לימונים] דאית בהו קדושת שביעית [דבתר לקיטה אזלינן בהו] מיד בכניסת תשרי, הילכך נותנין לו מהן ג' סעודות. וכל זה היה בתחלת שנת שביעית ומפירות שישיית דאית בהו קדושה מחמת לקיטתן בשביעית, מוסרין ליד הבי"ד [=בית דין] והבי"ד מצמצמין להן ואין נותנין להן אלא לכל אחד ואחד נותנין כדי יומו בלבד והשאר מכניסין לאוצר שבעיר [עד שמגיע ביעור של אלן]. וכל פירות האילן דאין בהן קדושת שביעית בשנת שביעית, דהא בתר שליש אזלינן בהו, ושליש דידהו קמי ר"ה היה, והיינו דקתני 'הגיע זמן' גבי תאנים וענבים וזיתים, [דבההוא זמן] קא מיירי. והא דלא קתני תבואה נמי, משום [דאין דרך לבזבז הלחם ואין אוכלין ממנו אלא כפי [הצורך?], מה שאין כן בפירות, וצריך להם סדר ספוק בי"ד]. ובהני דלית בהו קדושה משמרין תחת ידן דבי"ד עד מוצאי שביעית, כשבא עליהן ביעור דאיסורא, דאזי באותו זמן יהא להן מה לאכול. ובשביעית יכולין לתקן פירות האילן דשישית בכל עובדין דחול, [והיינו דתני ברישא 'נותנין לו מזון ג' סעודות', ובסיפא קתני 'ומחלקים מהם לכל אחד ואחד לפי ביתו'] [=כלומר, ברישא מיירי בפירות שביעית, כי מדובר בפירות שהולכים בהם אחר לקיטה כמו ירקות, וזהו, לדעת הר"ש סיריליאן, פירות הדר כלימונים שדינם כמו אתרוג שהולכים אחר לקיטה. ולכן נותנים מהם רק מזון ג' סעודות. אך בהמשך מיירי בפירות רגילים שהביאו שליש בשישית, ואין בהם קדושת שביעית, ולכן נותנים לכל אחד כפי צרכי ביתו, ואין

את ההגבלה של ג' סעודות – יב"מ]. ובזה הסדר כשבא כילוי פירות של שביעית בימים של מוצאי שביעית יהא להם מה לאכול מכל הפירות כסדר סיפוק בי"ד כדמפרש. ואוכלין בשמינית כל עיר ועיר מפירות ששית ע"י בי"ד שבעיר שיש להן אוצר בית [=אולי צריך להוסיף – "דין" – יב"מ] גדול לכל העיר, ואוכלין כל העיר מן אותו אוצר [=כלומר, בי"ד אוספין את פירות ששית שהבשילו בשביעית ושומרים אותם לשנה שמינית, שכאשר יכלו פירות שביעית שהם הפקר, יהיו עדיין פירות של ששית שב"ד משמרים ויחלקו לאנשים לאכול – יב"מ]. אבל בפירות האילן דשביעית גופיהו, דהיינו בזמנם בתחלת השנה השמינית, יתקן כל אחד כדינין השנויין במשנתנו (פ"ח מ"ו) – זיתים בקוטבי אבל לא בבית הבד וכן הענבים בעריבה אבל לא בגת, כדרך השנוי למעלה. ואוכלין הנותר כולן מן ההפקר בין עניים בין עשירים וכי כלה לעניים בגנות ופרדסים [בפירות שגדלו בשביעית שלוקטים אותם בשמינית], דיד הכל ממשמשין בהן, דאפקעתא דמלכא היא, דצריכין העשירים להוציא מה שבביתם, ונותנין לנאמן בי"ד. ובין כך ובין כך, עד שבאין פירות ותבואת שמינית אוכלים מפירות ששית שהניחו באוצר אם היה להן דעת לשמרן. ועל זה הענין סובבת שמועתנו".

מבוארת שיטת הר"ש סירילאו שאוצר ב"ד אינו מתיר שום איסור בפירות שביעית, ואף דרך ב"ד נשארים המגבלות לגבי דרך איסופם (אות א' סעיף 2), שיווקם (אות א' סעיף 3) או זמן אכילתם (אות א' סעיף 6) [לגבי יתר המגבלות לא התייחס הר"ש סירילאו, אך מדבריו נראה שאין באוצר ב"ד כדי לבטל שום מגבלה לגבי פירות שביעית]. על כן הוזקק לבאר את התוספתא שהיא מדברת בפירות [של שישית שנכנסו לשביעית] שאין בהם כלל קדושת שביעית. לפי הסבר זה 'אוצר ב"ד' הוא מעין 'מחסני חירום' של פירות שישית [לגביהם לא קיימת, כמובן, שום מגבלה הלכתית באיסוף, בעיבוד, בשיווק, בשימוש או בכל דבר אחר]. מטרת 'מחסנים' אלו היא כלכלית גרידא – לסייע לעניים שאין להם האמצעים הכספיים [או הנזילות הכספית] לאגור בשנה השישית פירות לשנה שביעית וגם אין להם האמצעים הכספיים להכשיר מחסנים ואמצעי שימור לפירות, וכתוצאה מכך תימנע עלייה חדה מדי במחירי הפירות בשנה השביעית⁴⁰. תוספתא זו הובאה גם בר"ש⁴¹, ברא"ש⁴² ובעוד ראשונים⁴³. כולם הביאוה [כמו הרמב"ן] כדי להוכיח ממנה שביעור הוא הפקר ולא שריפה, אולם אף לא אחד מהם [חוץ מהרמב"ן] שצוטט למעלה בפרק ב' [הזכיר להסיק ממנה שום הלכה פרט לדין ביעור⁴⁴]. זאת ועוד, אף שכאמור הרמב"ן הסיק מהתוספתא להתיר חלק גדול מהמגבלות בפירות שביעית כאשר הפעולות נעשות ע"י אוצר ב"ד, הרי תוספתא זו לא נזכרה בבבלי או בירושלמי⁴⁵, וכאמור הרמב"ם השמיטה ולא הזכיר כלל ענין אוצר ב"ד⁴⁶, ואף לא הובאה באבקת רוכל, בפאה"ש ובספרי ההלכה⁴⁷.

⁴⁰ ראה בחזו"א [שביעית יא, ז] שהקשה על שיטת הר"ש סיריליאן. נציין שהסבר הר"ש סיריליאן ב"ד הוא קיום כפשוטו של דברי התורה (ויקרא כה, כ-כא): "וכי תאמרו מה-נאכל בשנה השביעית, הן לא נזרע ולא נאסף את-תבואתנו. וצוית את-ברכתי לכם בשנה הששית, ועשת את-התבואה לשלש השנים". ב"ד אוגרים פירות אלו עבור העניים חסרי היכולת לאגור אותם בעצמם.

⁴¹ פ"ט משביעית מ"ח.

עוד בתוספתא שם (ריש פ"ח והביאו בירושלמי פ"ט ה"ח): "ר"ש אומר עשירין אוכלין מן האוצר אחר הביעור". וביארו בר"ש (משנה שביעית פ"ט מ"ח): "תני ר' שמעון אף לעשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור, מה טעם 'ואכלו אביוני עמך ויתרם', והוא [אוצר] שבעיר דתוספתא ...". ובפירוש הרא"ש שם כתב ע"ז: "וקרא אשמעינן דצריך להפקידם ויד עניים ועשירים שוים בו". וכל ע"ז הר"ש סיריליאן (בירושלמי שם): "באוצר שבעיר מ"יר, דקתני לעיל בתוספתא, דאי אוצר שבביתו שהוציאו על פתח ביתו ואמר מי שצריך וכו' דחוזר וזוכה בו, היינו רבי יוסי דמתני'.... ור"ש סבר [נמי] דאין יכולין העשירים לחזור ולזכות במה שהפקירו ... אלא אפילו העשירים צריכין לאכול מן האוצר שבעיר שהוא ביד ב"ד".

אמנם בר"ש משאנ"ץ על התו"כ (בהר"ט, פרשתא א) כתב: "ובגמרא (ירושלמי הנ"ל) 'מאי טעמא דר"ש דכתיב ואכלו אביוני עמך עד יתורם', פי' כשנשאר מן השדה, אבל מן האוצר אפילו העשירים אוכלין. ל"א [=לשון אחר] ואכלו אביוני עמך עד יתורם, כלומר **בעוד שהעשירים יספיקו לעצמם מן האוצר, שהעשירים עקר והעניים טפלים להם**" [=הפי' הראשון בר"ש הוא כפירוש במשנה].

הראב"ד על תו"כ (בהר"ט, פרשתא א) פירש כלשון השני בר"ש על תו"כ, וז"ל: "העניים אוכלין אחר הביעור וכו', פי' תוך שביעית העניים אוכלים אעפ"י שכבר כלה אותו המין מן השדה אבל לא העשירים. ר' יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור. **והביעור הזה שהיו עושים תוך שביעית אינו אלא שהיו מפקדין את האוצר שאצרו בו הפירות כדי שתהא יד כל אדם שוה בהם** כדכתיב והשביעית תשטמנה ונטשתה ואכלו אביוני וכו'. ומפרש בשביעית פרק ט', מי שיש לו פירות והגיע שעת הביעור מחלקין מזון שלש סעודות לכל אחד ואחד, והעניים אוכלין אחר הביעור אבל לא העשירים, ר' יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלים ... תני ר' שמעון אומר העשירים אוכלים מן האוצר אחר הביעור, כלומר שאין מחלקים להם מזון שלש סעודות אלא במה שצריך להם היו נוטלים ואוכלים, ודרש הכי ואכלו אביוני עמך ויתורם, כלומר בעוד שהעשירים יספיקו לעצמן מן האוצר שלא הוקשו הם לעניים אלא הם העיקר והעניים טפלים להם".

וכתב ע"ז הר"ש סיריליאן: "והראב"ד ז"ל פירש ... כלומר שאין מחלקים להם מזון שלש סעודות אלא כמו שצריך להם יהיו נוטלין ואוכלין, ודרש הכי, ואכלו אביוני עמך עד יתורם, כלומר בעוד שהעשירים יספיקו עצמן מן האוצר, שלא הוקשו הן לעניים אלא הם העיקר והעניים הם טפלים להם ע"כ. [ומדבריו אני למד דבאוצר שבעיר מפרש לה, אבל פירושן אינו נכון שאין זה דרך הלשון, ועוד דאדרבה נראה דעיקר אוצר לא נתקן אלא למי שאין לו". כלומר, לראב"ד 'ולפי' השני בר"ש בתו"כ] קשה לפרש שמ"ייר באוצר ב"ד [=שבעיר], שהרי לא כביר שב"ד יעדיפו את העשירים בחלוקת הפירות יותר מהעניים. בע"כ צ"ל 'שהאוצר הוא אוצר בביתם של העשירים. וראה רמב"ן [ויקרא כה, ז] וציטטו הכס"מ פ"ז משמיטה ויובל סוף ה"ג, וע' בפנ"ל פסחים נב, א שרצה לומר כן גם בדעת הרמב"ם שם ע"ב] שכתב: 'ואולי הביעור כלו חומר מדברי סופרים והבריות השמויות בת"כ בענין הביעור אסמכתא מדבריהם". ואפשר שלפירוש זה בר"ש ולראב"ד ס"ל לרבי שמעון שאין כלל חובה לעשירים לבער מהאוצר שבביתם. [ומש"כ הראב"ד 'שאין מחלקים להם מזון שלש סעודות', הכוונה שאין צורך לעשירים לתת את פירותיהם, אלא ישמרו באוצר שלהם כפי שצריך להם].

העולה מהדברים שהראב"ד בהשגות הביא דין אוצר ליד ב"ד כדרך ביעור בהפקר [ההשגה צוטטה בכפתור ופרח פרק מח]. ובראב"ד בת"כ נראה שהוא מפרש 'אוצר' שבבית של כל אחד, שכנס משדהו [וראה בירושלמי שם מחלוקת ר"ו ור"ל אי בכנס בהיתר או באיסור]. והדברים מוכרחים ממש"כ 'ומפרש בשביעית פרק ט' – כלומר הפירוש של הביעור הזה 'שמפקדין את האוצר' התפרש במשנה 'מי שיש לו פירות ... מחלקין ...' – יש לו פירות בביתו. וכן מוכח מביאורו לדעת רבי שמעון שעשירים עיקר ועניים טפלים להם באוצר, שהרי לא יעלה על הדעת שב"ד יעדיפו את העשירים בחלוקה מהאוצר שליד ב"ד [כמו שהתמה הר"ש סיריליאן]. אבל אפילו נפרש את הראב"ד באוצר ב"ד, אפ"ל שהיה אוצר גם לפני הביעור שבו אצרו פירות שביעית. ועוד אפ"ל שהו האוצר שאליו מביאים האנשים את הפירות מביתם לקראת הביעור. כל מה שמוכח משם זה שיש ליד ב"ד אוצר של פירות שביעית שמחלקים אותם לעניים ואין בראב"ד רמז קל שבקלים שיש לשלוחי ב"ד כוח לעשות איזו פעולה שהיא באיסוף ועיבוד פירות שביעית במה שנאסר לכל אדם פרטי. והראב"ד לא הזכיר כלל את התוספתא, לא בהשגות ולא בפירושו לתו"כ, אלא רק שיש 'אוצר', ואין שום ראיה שהכיר תוספתא זו.

⁴² משנה שביעית שם.

⁴³ תוס' ר"ד פסחים נא, ב, תוס' רשב"א שם וחי' רבינו דוד שם [שכתב: "אבל הביעור הוא שמפקר את הפירות לבני העיר שהיו אוכלין כלם בשוה, כמו של הרב מורי נ"ר [=הרמב"ן] בפירוש התורה, שמפורש בתוספתא **שמכניסין אותן** [=פירות שביעית בזמן הביעור] **באוצר שבעיר, ולפיכך הם מקפדין על מקום הביעור כדי שיריחו בו אנשי המקום**". מלשנו אפשר שביאר את כל דין התוספתא רק בביעור, ראה לעיל הערות 19, 41].

⁴⁴ וכבר העיר על זה הגר"א הלוי הרצוג זצ"ל, במאמרו הנ"ל הערה 15 (בעמ' רעט): "אם כך היתה הלכה, איך זה לא מצינו רמז קל מזה בשום ראשון, מפרש א. פוסק. והרי הר"ש וכו' הביאו ברייתא זו ולא הוציאו ממנה תולדה כזאת אפילו ברמז. מהרמב"ן ז"ל אינו מדייק כל כך, הואיל והוא סובר שמן המופקר הקצירה מותרת כדרכה מן התורה ... הלא ודאי שלא נעלמה התוספתא הזאת מהרמב"ם ז"ל, ואין לה אפילו הד כ"ש בהלכותיו, וכן הר"ש מביאה ולא עמד לדקדק בה, וכן הביאו אותה

התוס' ר"ד בפסחים נא, ... ולא דקדקו שיש בה חידוש דין בשלוחי ב"ד. ... והנה הרשב"ש [סימן רנ"ח, צוטט לעיל הערה 7] שהוא ראשון באחרונים ז"ל אינו מעיר אלא שמאן מוכח שבב"ד לא שייך איסור שימור וכו', כיון שזהו בשביל הציבור ולקיים את ההפקר, אבל לענין עצם המלאכות לא רמז כלל. ... וראה גם מה שיציטתי ממאמר זה לעיל הערות 26, 36.

45. אמנם בירושלמי (פ"ד דשביעית סוף ה"ה) הובא: "רבי טרפון ירד לאכל קציעות מתוך שלא בטובה כבית שמאי חמוניה סנטיירי ושורון חבטון עליו כד חמא גרמיה בסכנה אמר לון בחייכון אמרון גו בייחיה דטרפון עתדין ליה תכריכין כד שמעון כן אישתתחון על אפיהון אמרין ליה רבי שרי לן אמר לון ייתי עלי על כל חוטר וחוסר דהוה נחית עלי הוינא שרי לכון על קדמייא באילין תרתין מלייא נהג רבי טרפון כבית שמאי וסכין בהדא ובקריית שמע רבי אבהו בשם רבי חנינא בן גמליאל כל ימיו של רבי טרפון היה מתענה על הדבר הזה ואומר אי לי שנתכבדתי בכתרה של תורה". [= רבי טרפון נכנס לאכול קציעות מכרם שלו ללא קבלת רשות מהבעלים כשיטת בית שמאי. מצאווה השומרים והיכו אותו. כשחזר רבי טרפון שהוא בסכנת חיים, אמר להם אמרו בביתו של טרפון שיכינו לו תכריכין. כששמעו שהוא רבי טרפון השתחוו לפניו וביקשו ממנו 'רבי סלח לנו'. אמר להם כל מכה ומכה שנתתם לי סלחתי לכם מיד. בשני דברים אלו נהג רבי טרפון כבית שמאי וסכין את עצמו – בזה, ובקריאת שמע. רבי אבהו בשם רבי חנינא בן גמליאל אמר שכל ימיו של רבי טרפון היה מתענה ואומר או לי שנתכבדתי בכתרה של תורה]. המפרשים התקשו בהסבר מעשה זה, ובעיקר: (1) כיצד היו שומרים בכרמו של רבי טרפון שבביעית? (2) מה ענין כבודה של תורה לכאן, הרי השומרים התנצלו בפניו משום שהיה הכרם שלו? [ב"אהבת ציון וירושלים" (עמ' 32) ציין כי "המלות 'מתוך שלו' תמוהות וליתא בכפתור ופרח פרק מז". וע' תוספתא כפשוטה הערה 5]. (3) איך רבי טרפון אכל מן המשומר? הגאון ר"ש ליברמן (תוספתא כפשוטה שביעית פ"ח שורות 3-4) ביאר את הירושלמי לפי הדין שבתוספתא זו, שהשומרים היו שומרי ב"ד, ולכן לא היה כאן דין משומר, ולכן גם היו חובטים בכל בעל כרם שבא לקחת מכרמו ללא רשות ב"ד, ורק לרבי טרפון הניחו משום כבודה של תורה. אמנם פירוש זה מוקשה ביותר, כי לפי זה רבי טרפון עשה שלא כדין ונטל בגנבה, שהרי אין הכרם שלו [ראה להלן פרק ט(3)]. והפירות נשמרים כדין ע"י שלוחי ב"ד לחלוקה לכל. [והשווה בבלי דרים סב, א]. ובר"ש סירילאו כתב: "ונכנס בגנה שלו בלי רשות, וכגון שהיתה מוחכרת או מושכרת ביד אחרים, ונכנס בה בלי רשות, דהיינו שלא בטובה וכדברי ב"ש. **חמוניה סנטורין** – לא שבעל הגנה הניח שומרים בגנתו, דתניא 'אינך בוצר אלא מן המופקר' אלא שהיו באותה בקעה גנות ופרדסין של גוים, והיו בבקעה השומרים, וחבשו שהוא גזלן". והדוחק מבורר.

ראה **שו"ת מהרש"ם** (ח"א סימן קסג): "הנה ודאי מהתוספתא א"א להוכיח כלום כיון שהיא משובשת לפנינו ולא דע איך להגיה וגם מצינו בכמה מקומות דלא קיי"ל כתוספתא שלא הובא בש"ס כמ"ש הרא"ש פ"ב דחולין סי' ו' ופ"ח דינא סי' ה'. וע' רשב"ם ב"ב ס"ג א' ד"ה תני [= צ"ל חלק', ויש להוסיף רשב"ם ב"ב קל, ב ד"ה 'עד שיאמר לו הלכה למעשה' בשם הירושלמי שאין למדין מהתוספתא. אמנם ראש"ל **נודע ביהודה** (יו"ד תניא קסא) "ואמנם אני אומר דאף הירושלמי כללינו יחד מ"מ לאו בחדא מחתא מחתינהו ומה ענין המדרש אצל התוספתא התוספתא עיקרה להלכות ולזה היה תחלת כוונת מחברם ור' חייא ור' אושעיא המה יסודו וכל מגמתם לדין התורה ולכן במקום שאין סתירה בדברי הגמרא סומכים על התוספתא אבל המדרשים והאגדות עיקר כוונתם על המוסר ועל הרמזים ועל המשלים שבהם והכל עיקר הדת אבל אין עיקר כוונתם על פסקי הלכות לכן אין למדים מהם לפסק הלכה כלל". – יב"מ [במ"מ פ"ד מגירושין ה"ז וכו"מ פ"א מתמורה ה"ז. אך בש"ך חו"מ סי' ס"א סקנ"ו כתב דהיא דליכא סתירה קיי"ל כן".

46. בענין השמטת התוספתא ע"י הרמב"ם ראה מש"כ לעיל הערות 19, 36, 37 ודעת החזו"א בפ"ג סעיף 2. ובפשטות אפשר שפירש את התוספתא כר"ש סירילאו. אמנם אם פירש את התוספתא כמו הרמב"ן, בע"ס ס"ל שאין תוספתא זו כהלכה [ולכן לא הובאה בתלמודים], משום שא"ס שקצירה ובצירה כדרך הקוצרים אסורות מדאורייתא אפילו במופקר [ראה לעיל הערה 18], וע"כ אין אפשרות להתיר לשלוחי ב"ד איסור תורה. עוד ס"ל דביעור הוא שרפה [ראה לעיל פרק א(6)], ושלא כתוספתא ממנה הוכיח הרמב"ן שביעור הוא הפקר.

47. בפאת השולחן סי' כ"ז [דיני ביעור פירות שביעית] בסעיף ג הביא את שיטת הרמב"ם שביעור הוא שרפה, ואח"כ את שיטת הראשונים שביעור הוא הפקר. כמקור לשיטות אלו כתב את ס"ק ג בבית ישראל, ומנה את הראשונים הסוברים, כן, והעתיק את כל לשון הרמב"ן לענין ביעור, כולל התוספתא ופירושה [ועוד הוסיף את דברי הרמב"ן שאולי ביעור הוא מדרבנן] ואז כתב: "דבריו נהיין וברירין ושרירין וירושלמי בסוגיין פ"ט, והביאו הר"ש ז"ל ר' יצחק בר' הל' עובדא כו' אתא שאל לר' יאשי' אל' חמי לך תלתא רחמיין ואפקר קדמייהו ... וכ"ז הלכות קבועות בגמ' ... ועל' בס"י כ"ב ס"ק א' באורן לך דיני הספיחין וזמן הביעור לכל הגאונים ועל' בס"י כ"ג ס"ק ט כט בדיון פירות מקרקע העכ"ם שחוקות הפאה"ש לפסוק כרמב"ן לגבי דין ביעור דבן דהלכ מד"ס ק"ל דיש קו"י ... ודעה אחרונה עיקר". אין צורך לבאר כלל שכונות הפאה"ש לפסוק כרמב"ן ש"ל ב"ד ביעור דבן מיירי בסימן זה, וכמו שהמשיך להוכיח מהירושלמי ועוד ראיות. והנה פאה"ש ציין בדבריו לסימנים אחרים שבהם דן בשאלות הנגזרות מההלכה שבס"ק זה [ס"י כב דיני ספיחין וזמן הביעור, וס"י כג דין פירות מקרקע העכ"ם], אבל לא ציין כלל לס"י כג [סעיפים ז-ט וס"ק יא-יט] שבו דן דיני איסוף ועיבוד פירות שביעית, דבר המוכיח שלא סבר שיש בדבריו בס"ק זה איזה נגיעה להלכות אלו [אדרבה, מן שאל העיר על דין זה יש קצת ראיה שהבין גם בדעת הרמב"ן שכל ענין אוצר ב"ד הוא רק לביעור]. וברור שלא התכוון לפסוק דין אוצר ב"ד.

גם ערוך השולחן בס"י כז [דין ביעור הפירות שביעית] בסעיפים ג-ה ציטט את הרמב"ן. בסעיף ו הביא את דעת הראב"ד מהו ביעור. בסעיף ז הביא את דעת הרמב"ם מהו ביעור. ובסעיף ח כתב: "ודעת רובינו בעלי התוס' בפסחים (נב) והר"ש והרע"ב בפ"ט והסמ"ג בשעין (קמח) כהרמב"ן ששמעולם לא נאסרו באכילה אלא שחייבי להוציאן ולהפקירן ואח"כ יכול בעצמו לזכות בהן ולהכניסן לבית ומשמן זמן מרובה ואוכל מעט מעט. והא דמשמע בגמ' דאחר הביעור נאסרין לגמרי, היינו

ה. אוצר בית דין בפירות שביעית

שיטת הרמב"ן היא, כאמור, שדרך בית דין אפשר להימנע מחלק גדול מהמגבלות הנובעות מקדושת השביעית שבפירות. אולם גם לשיטה זו ישנם ספקות אם בימינו אוצר ב"ד הוא פתרון לפירות שביעית.

כלל אמרו: כל מעשה שהוא להברות את האילן ולהשביחו אסור, וכל מעשה שהוא "לאוקמי אילנא" היינו שלא ימות האילן או שלא יתקלקל מותר⁴⁸. מרן הגרא"ה קוק זיע"א כתב⁴⁹:

וכן אין מכוונים, שהוא לקוץ את הקוצים היוצאים מן האילן, המזיקים את הפירות, וזה אסור לכל הדעות, שאפילו להאומרים שמותר לעשות עבודה שהיא לאוקמי אילנא, אפילו בגוף האילן, זהו דוקא להעמיד את האילן, שיהי' ראוי לעבודתו לאחר השמיטה, אבל עבודה שהיא לצורך הפירות לעולם אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות הפקיעה תורה, שהפקירה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם, ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם.

כשלא קיים מצות ביעור כלל דאז נעשו כאיסורין ממש ואסורין באכילה ובהנאה וצריך לבערן מן העולם. ונמצא דרוב הפוסקים סוברים כהרמב"ן והכי קיי"ל. מבוארת דעתו שקיי"ל כרמב"ן שביעור הוא הפקר [ולא התייחס כלל לדין 'אוצר ב"ד']. וראה גם מלאכת שלמה פ"ט מ"ח שהביא את המחלוקת ראשונים לגבי דין ביעור [ואת המחלוקת בגירסא ברבי יוסי אי גרסינן 'אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור' או 'אין אוכלין אחר הביעור' כדעת הרמב"ם], ואז הביא מהירושלמי את שיטת רבי שמעון [שביארתי לעיל הערה 41], וכתב: "וע' על ברייתא זו בפ' התורה להרמב"ן ז"ל בפסוק ולבהמתך ולחיה. וכתב [הרמב"ן] עוד שם ... והמשיך לצטט קטע אחר ברמב"ן המדבר על שיטת רש"י בביעור, וכלל לא הזכיר דין 'שלוחי ב"ד' או 'אוצר ב"ד'".

⁴⁸. ספר השמיטה, פרק ד, סעיף א (עמ' כג) ע"פ גמ' בע"ז ג, ב.

⁴⁹. שבת הארץ פ"א ה"ה. וכן ס"ל בפשיטות הגרי"מ חרל"פ זצ"ל במכתב שפורסם ב'קובץ מכתבי מרום', ירושלים תשמ"ח, אגרת ע"א (עמ' צא-צג) [צילום המכתב צורף כנספח לחיבור זה], ראה להלן פרק ט סעיף 4 ובהערה 95.

ובקונטרס אחרון הוסיף⁵⁰:

"כל שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודות של לאוקמי, דפירות של שנה זו רחמנא אפקרינהו, ולכן אין מעשנין את האילן להמית התולעים דאיירי בתולעים המזיקין להפירות, וכמ"ש הר"מ בפירושו [=פי' הרמב"ם למשנה], והא דהתיר ר"ש הסרת עלה מהאשכול כבר פי' הגר"א בש"א [=בשנות אליהו] ע"פ הירושלמי, שהסרת העלה היא פעולה שלא יתקלקל האילן. ולפ"ד הר"ר יהוסף ז"ל, המובא בפי' מלאכת שלמה שם ספ"ב שממרסין באורז מיירי בהשריש מערב שביעית, י"ל דה"נ [=דהכי נמי, גם בהסרת העלה מהאשכול] מיירי באשכול שצמח בע"ש [=בערב שביעית], ודייק אשכול שהיא עבודת פרי דוקא, והר"ז בכלל פטומי פירי. אבל לפירות שביעית עכ"פ אסור, ואין חלוק בזה אם התולעת או הקוץ כבר ישנו על הפרי או לא.

וכן כל השקאת ירקות וזרעים יש להתיר דוקא כשהיא לצורך הקרקע, שאם לא ישקוה תעשה מלחה ותהי' גרועה גם לשנה הבאה, או שיש צורך להוצאת ירקות למוצאי שביעית. אבל בשביל הירקות עצמן שהם שביעית לא מצינו היתר. וכ"נ [=וכן נראה] בדשאים ושושנים, שיש להשקות דוקא אם הם מתקיימים גם בשנה שאחר שביעית, או שיצאו ונגמרו כבר בע"ש [=בערב שביעית], אך לא למה שיוצא בשביעית, דרחמנא אפקרי' ול"ש [=ולא שייר] להתיר עבודה בשביל הפסדם. וכ"מ במו"ק ו' ע"ב רש"י ד"ה כדי". [ההדגשות שלי – יב"מ].

⁵⁰. הועתק לקונטרס אחרון מספר השמיטה, פרק ד' הערות 5, 6 בשם הרב זצ"ל.

ובתשובה כתב⁵¹:

"הגיעני מכתבו היקר ועד"ת [=ועמו דברי תורה], שהעיר כת"ר עמש"כ בשה"א פ"א ה"ה סוף ציון ל"ה, דלצורך פירות שביעית אין היתר עבודה אפילו לאוקמי, שכיון שהתורה הפקירה את הפירות אין סברא שתהי' העבודה מותרת כדי לאוקמי אותן. ומכש"כ לפי טעמו של הרמב"ם בהלכה יוד, דעיקר ההיתר הוא משום שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ובודאי לא שייך זה בפירות שביעית עצמם, שאין אנו אחראים לקיומם כלל, וכמ' מד' רש"י בפ"י הסוגיא דמו"ק ו' ע"ב ד"ה כדי. וסוקרין בסיקרא דמותר, כדי שלא ישורו הפירות, צ"ל או דמיירי באילן שיש עליו פירות שנגמר גידולם מערב שביעית, שאין קדושת שביעית נוהגת בהם, ושפיר דמי להצילם מהפסד שלא ישורו ויתקלקלו קודם לקיטתם, כהא דתאנה עם נפילתה נמאסת (ב"מ כ"א), או שעיקר הכונה הוא לשנות לטובה את טבע האילן בכללו, וממילא לא ישיר את פירותיו ג"כ בשאר שנות השבוע. והרב ר' מיכל טוקצינסקי חבר קונטרס בה' שביעית והביא דברי אלה [=והודפסו גם בקונטרס אחרון ל"שבת הארץ" אות יא] מתוך מכתב שכתבתי לו והשיג עליהם מתוך איזה ספרים, אבל נ"ל שלדעת רש"י והרמב"ם העיקר הוא כמש"כ לחומרא, והספרים המקילים אינם תחת ידי כעת לעמוד על יסודם".

⁵¹. משפט כהן סימן עט.

כלומר, לדעת מרן זיע"א אסור לעבד את האילן, ואפילו להשקותו, לצורך הפירות [וכמובן גם ירקות] של שביעית. ורק השקיה הנחוצה ל"אוקמי אילנא" [=לקיום האילן עצמו] מותרת בשביעית.

אמנם היו מהפוסקים שהקלו גם לאוקמי פירא, בראשם המבי"ט⁵², הגאון רי"ל דיסקין זצ"ל⁵³, הגרי"מ טוקצינסקי בספר השמיטה⁵⁴, החזו"א זיע"א⁵⁵, וכן סבר להלכה מו"ר הגרש"ז אוירבאך זצ"ל⁵⁶ והגר"ש ישראלי זצ"ל⁵⁷.

אמנם נראה שאין בדעות אלו המקלים כדי לפתור את בעיית ההשקיה בפירות שביעית. החזו"א הקל 'לאוקמי' פירות, רק במידה ואם לא ישקה 'יפסדו כל הפירות ועל הפסד הפירות יאמרו הפסד האילנות' [ההדגשה שלי – יב"מ]⁵⁸ פירות שיצמחו על עץ עם השקיה 'רגילה' יהיו קטנים, ויהיה קשה ביותר לשווקם, כיוון שאנו רגילים

⁵² ח"ב סי' סד.

⁵³ בתשובה בקו"א סי' ה אות רנט שכתב: "דכיון שכתב קרא 'ואכלו אביוני עמך', א"כ חשיבי הנך פירות דשייכי לכלל ישראל" [ומה שראיתי שהביאו בשמו לאסור מסי' כז (דיני שביעית בקצרה) אות כח שאין מסירין הקוצים היוצאים מהאילן שלא יזיקו הפירות, והוא מפאה"ש סי' כ' סעיף ה בהגהה ובבית ישראל ס"ק ט"ז שהוא ע"פ התוספתא והירושלמי – אין מזה ראייה שאסור לאוקמי פירא, ראה ספר השמיטה פ"ד סעיף ג', ומש"כ שם בהערות 3, 4].

⁵⁴ פרק ד' – תקון אילן וצמח', סעיף ב, וע"ש הערה 2; סעיף ז' בסוף, וע"ש הערה 5; בסוף הפרק, וע"ש הערה 6.

⁵⁵ בחזו"א סי' טז, ד הסתפק בלשון הרמב"ם לאסור לאוקמי פירא, אך בס"י כא, יד וס"ק יז נטה להקל. וע' בהמשך.

⁵⁶ מנחת שלמה, תנינא, סימן קכג, אות ח' סעיף ד.

⁵⁷ ראה מאמרו הנ"ל הערה 21 עמ' תרכג-תרכה [נשם כתב: "ויחיד הוא מרן החזו"א זצ"ל שהאריך להוכיח ולחדש, שהמושג של 'לאוקמי' המתיר מלאכות דרבנן, גם כשיש הפסד רק לפרי שגם הן מותרות". וע"ש שכתב להוכיח כדברי החזו"א. [ונראה גם תורה ומדינה ט-י (תשי"ח-תשי"ט) עמ' שמו-שנה מו"מ בהלכה בין מו"ר הגר"ש ישראלי לבין הרה"ג חנוך זונדל גרוסברג לגבי היקפו של 'לאוקמי פירא' אם הוא רק על פירות שישנם כבר בעולם, או שמא אפשר להתיר גם על מה שאינו עדיין בעולם]. וע"ש שהעלה אפשרות שומתרים עבודות לאוקמי הפירות רק כשמדובר בשלוחי ב"ד. וע' כרם ציון הלכות שביעית פ"ט ס"ב, ובגידולי ציון שם אות ב. גם הגרי"ש אלישיב זצ"ל (הליכות שדה 50, עמ' 8) פסק שניתן להקל כחזו"א.

⁵⁸ לשון החזו"א סימן כ' ע"ד. ובס"ק יז כתב: "ולכן במקום הפסד שימות כל עץ [או יפסדו כל הפירות] יש לסמוך להקל בכל אלו, אך צריך לשקול כל עבודה ועבודה אם יש בה חשש שימות העץ וכל שאינו אלא הרוחה אסור, ואם אפשר להסתפק בפעם אחת אסור לעשות שתי פעמים..." [ההדגשות שלי – יב"מ], ע"ש. וראה 'בצאת השנה', 'הוצ' היכל שלמה ירושלים תשי"ט), [בעריכת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל], בו רוכזו חוזרי הרבנות הראשית לקראת שמיטה תשי"ט, בחזר ט' הוראות לאלה שאינם משתמשים בהיתר המכירה (עמ' מב), שכתבו: "העיבודים הנצרכים אח"כ, כגון השקאה ניכוש וזיבול, במדה שאם לא יעשו יפסד רוב הפרי, מותרים" [ההדגשה שלי – יב"מ]. וכן פסק הגרי"ש אלישיב (הנ"ל בהערה הקודמת, עמ' 9): "בעיקר הדבר נראה דגם לדעת החזו"א, ... זה דווקא במקום הפסד ניכר לפירות. אל באופן שאין הפסד מהותי לפירות, אל שרוצים להשקיע כל מיני עבודות על מנת שיהיה האתרוג ראוי למצוות בלא פגם, בזה י"ל דאין זה בכלל לאוקמי". אמנם ראה הרב קלמן כהנא ב'שמיטת קרקעות' פרק ח' סעיף ג' (ובמצוות הארץ הוא פרק לז): "... אם על ידי מניעת המים יפסדו כל הפירות, זאת אומרת שיהיה ניזק ניכר בכמות ובאיכות הפירות". ולדבריו יש אמנם מקום לומר שגם השקיה שלנו היא לאוקמי פירא, אך זה בניגוד לפסיקת הגאון הרב אלישיב זצ"ל.

לפירות גדולים ויפים. כדי שיצמחו לנו פירות [ונמובן גם ירקות] גדולים ויפים כפי שאנו מורגלים היום, יש צורך בהשקיה מרובה בהרבה מהנחוץ לקיום הפרי. השקיה זו נראה שיש לה דין 'לאברויי', שאסורה אפילו באילן, ק"ו בפירות. לכן בנוסף על הספק בעצם דין אוצר בית דין, יש חשש נוסף לחקלאי, שעצם הטיפול וההשקיה של הפירות [והירקות] אסור, בוודאי לדעת מרן הרב זיע"א [וכנראה שכ"ה לפחות לדעת רש"י והרמב"ם] שאפילו 'לאוקמי' פירות אסור. וכנראה שגם לדעת החזו"א והגדולים המקלים הטיפול וההשקיה שלנו היום הם בגדר 'לאברויי' פירות, שזה לכ"ע אסור. על כן, אין באוצר בית דין פתרון לבעיית פירות שביעית.

1. איסור ספיחים

נוסף על המגבלות השונות (שפורטו למעלה באות א') שיש בפירות שביעית, בירקות שגדלו בשביעית גזרו חכמים⁵⁹ איסור נוסף, וכמו שכתב הרמב"ם⁶⁰:

"כל שתוציא הארץ בשנה שביעית, בין מן הזרע שנפל בה מקודם שביעית, בין מן העיקרים שנקצרו מקודם וחזרו ועשו ושניהם נקראו ספיח, בין מן העשבים והירקות שעלו מאיליהן ואין להן זרע הכל מותר לאכלו מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ואפילו שדה שנטייה בשביעית וצמחה פירותיה מותרין באכילה, וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך

⁵⁹ ראה ת"כ בהר, שם ופסחים נא, ב דלדעת ר"ע איסור ספיחין דאורייתא, אך חכמים חלוקים עליו וס"ל דאינו אלא דרבנן, וכה"פ פסקו כרבנן. אמנם הגר"א בשנות אליהו, שביעית, פרק ט', משנה א' ס"ל שאנן קיי"ל כר"ע דאיסור ספיחין דאורייתא. וראה גם כפ"פ פמ"ז דספיחי כרוב אסורים דאורייתא, וגזרו על שאר ספיחים מדרבנן, גזירה משום ספיחי כרוב.
⁶⁰ הלכות שמיטה ויובל פרק ד הל' א-ג.

הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית. הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם כגון הפיגם והירבוזין השוטים וכל כיוצא בהן, אבל הירקות שדרך רוב האדם לזרעם בגנות ומיני תבואה וקטניות כל הצומח מהן אסור מדבריהם והמלקטן מכין אותו מכת מרדות".

הדעת נותנת שלגבי איסור ספיחים לא יעזור שאדם ימסור ירקותיו לבית הדין, שהרי חז"ל גזרו איסור זה אף על ירקות שצמחו מאיליהם והם הפקר, ומה תעזור מסירתם לבית דין? ואמנם לא מצאנו שום פוסק שיתיר איסור ספיחים בירקות שנמסרו לבית דין. העולה מכך הוא שאין שום מציאות של אוצר בית דין בירקות, שהרי אם קדושים הם בקדושת שביעית – הם אסורים באכילה באיסור ספיחים באופן מוחלט⁶¹. ואם אינם קדושים בקדושת שביעית – אוצר בית דין למה לי.

אמנם, כל זה לשיטת הרמב"ם, כפי שכתב מפורש שאין לך ירקות המותרים באכילה בשביעית [פרט לירקות שאין דרך בנ"א לזרוע אותם, כמש"כ בסוף ה"ג, וע'

⁶¹. אמנם ראה חזו"א כב, ב שבזריעה בשינוי מחזור, הוי כשדה בור ושדה ניר.

להלן בדברי הרמב"ן]. אך הרבה מרבתינו הראשונים, וביניהם בעלי התוספות והר"ש נחלקו על הרמב"ם בהיקף איסור ספיחים, והרבה שיטות נאמרו באיסור זה⁶². הרמב"ן⁶³ כתב:

"ועכשיו אשוב לפרש הברייתות השנויות בתורת כהנים בענין הזה, לפי שהן מטעות. שנו שם (פרק ד ה) בפסוק הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו (להלן פסוק כ), אם אין זורעין מה אוספין, אמר רבי עקיבא מכאן סמכו לספיחין שהן אסורין בשביעית, וישנה לזו בגמרא בפרק מקום שנהגו (פסחים נא ב), וקתני בתורת כהנים וחכמים אומרים אין ספיחים אסורין מדברי תורה אלא מדברי סופרים, אם כן למה נאמר הן לא נזרע ולא נאסוף, אמרת לנו אל תזרעו ומה שאנו אוספין אין מכניסין לקיום אמרת לנו בערוהו, מה אנו אוכלין מן הביעור ואילך, עד כאן. הרי לדברי חכמים אין איסור הספיחים אלא מדבריהם, כלומר שגזרו בהן לאוסרן לגמרי משום חשד שלא יזרעו ויאמרו ספיחים הם: ולכך אמרו בירושלמי (ב"ב פ"ה ה"א), אמר רבי ינאי כל הספיחים אסורין חוץ מן העולים בשדה בור בשדה ניר בשדה כרם בשדה זרע, שדה בור דלא משגח עליה, שדה ניר דהוא בעי מתקני חקליה, שדה כרם שלא לאסור כרמו, שדה זרע שאינו רוצה בקיומו. ומן המחלוקת הזה שנו שם בתורת כהנים

⁶² ראה גם [פאת השולחן סימן כב סעיף ב, ובבית ישראל אות ב:] שבת הארץ פ"ד הל' ב-ג.
⁶³ ויקרא כה, ה. וראה גם תוס' פסחים נא, ב ד"ה 'כל הספיחים'. [כתבתי לפי דברי פאה"ש סי' כב סעיף ג והרב בשבת הארץ הנ"ל הערה הקודמת, ששיטת הרמב"ן חלוקה על שיטת הר"ש. אך ראה חזו"א שביעית ט, יז שכתב: "ירק שנגמר בשביעית לדעת ר"מ אסור משום ספיחין, ולדעת ר"ש מותרין משום ספיחין [וכ"ד הרמב"ן ויקרא כה, ה, וכיון שהוא בדברבנן יש לסמוך עליהם ז"ל...]. אמנם מדברים אלו היה מקום לומר שרק צירף דעת הרמב"ן לר"ש בירק שחוב גידולו בשיטת, ורק נגמר בשביעית. אמנם בהמשך הס"ק כתב: "ובעיקר הדין בנכנסו מששית לשביעית לענין איסור ספיחין שכתבנו להקל כדעת ר"ש ורמב"ן...". נראה ברור שס"ל שדעת רמב"ן כדעת ר"ש, ולא חילק ביניהם, וצ"ע].

(פרק א ג) את ספיח קצירך לא תקצור מכאן סמכו לספיחין שיהיו אסורין בשביעית, שנו משנתם כדברי רבי עקיבא דלא תקצור כלל, אבל כדברי חכמים, שלא תעשה אותם קציר לעצמך ולא תעשה אותם בציר לעצמך אלא נהוג בהם מנהג הפקר. וכן לא נאסוף את תבואתנו, שלא נאסוף אל בתינו פירות האילן והספיחים, כי בהפקירם לעניים ולחיה ולבהמה ובביעור לא נוכל לחיות בהן.

והספיחין האלו האסורים הם הגדלים בזמן האסור, בתבואה כל שהביאה שליש בשביעית, וכן הירקות כל שצמחו בשביעית, אסורין מן התורה לדברי רבי עקיבא, ולדברי חכמים אסורין מדברי סופרים חוץ מן העולים באותן שדות שהזכירו בירושלמי שכתבנו למעלה. אבל הירקות שצמחו בששית ונלקטו בשביעית, יש בהן משום קדושת שביעית לכל דיניה להפסד ולקרבנות [=שאין מביאים מדמי שביעית קני זיבים וזבות ויולדות וחטאות ואשמות (שביעית פ"ח מ"ח) – הערת הרב שעוול] ולסחורה ולביעור ואע"פ שגדלו לגמרי בששית, מפני שאנו הולכים אחר לקיטה בירק בין למעשר בין לשביעית, אבל אין בהם משום ספיחים שאינם ספיחי שביעית שהרי בששית צמחו, ואפילו הוסיפו בשביעית אין בהם דין ספיחים. ובהם שנינו (שביעית פ"ח מ"ד) האומר לפועל הילך איסר זה ולקוט לי ירק היום וכו', וכן שנינו (שם פ"ז מ"ג) לא יהא לוקט ירקות (שבה) [שדה] ומוכר בשוק אבל לוקט הוא ובנו מוכר על ידו, ותנן נמי (שם פ"ט מ"א) הפיגם והירבזין וכולה מתניתין עד ונקחים מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר. ויש אומרים [=הרמב"ם]

שאלו הנזכרים וכל כיוצא בזה שאין דרך בני אדם לזורען אבל הם מאליהן יוצאים בהרים ובנהרות, אין בהן איסור ספיחים כלל אע"פ שצמחו בשביעית, שלא גזרו אלא בנזרעים כדי שלא יבאו לזורעם, וכן נראה זה מן הגמרא מירושלמי, וזהו ענין הספיחים שהזכירו חכמים בכל מקום".

לדעת הרמב"ן אפשר שיהיו ירקות [שאנשים רגילים לזרוע אותם] שאמנם קדושים בקדושת שביעית, אבל אין בהם איסור ספיחים. זאת משום שלענין קדושת שביעית הולכים בירקות לאחר לקיטה. לכן אפילו גדל כולו בשישית, ונלקט בשביעית מיד במוצאי ר"ה – קדוש בקדושת שביעית לכל דיניו. אך לענין איסור ספיחים אינו אסור, אפילו הוסיף בשביעית, כל עוד שרוב גידולו בשישית.

הר"ש הקל עוד יותר וכתב⁶⁴:

"... דכולהו בשל ערב שביעית, ומה שיש בהן תורת שביעית לפי שנלקטים בשביעית, דבירק אזלינן בתר לקטיה. אבל לענין איסור ספיחים, דנפקא לן מדכתיב 'מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף' משמע דתחלת גידול בעין בשביעית. אבל ירק שגדל בשישית והוסיף בשביעית, הנהו ספיחי שישית מיקרי ולא ספיחי שביעית... ומיהו משכחת לה כשהתחילו לצאת בשישית וגממר רוב גידולן בשביעית, דלא מיתסרי משום ספיחים, כדפרישית, וקרינן ביה גדל בשביעית כיון דרוב גידולן בשביעית...".

⁶⁴. שביעית, פ"ט, מ"א.

כלומר, לדעת הר"ש, ירקות שהחל גידולן בשישית, למרות שרוב גידולן בשביעית [ולא רק, כמו לרמב"ן, ירקות שגדלו לגמרי בשישית ורק הוסיפו בשביעית], אף שקדושים בקדושת שביעית – אם נלקטו בשביעית אין בהם איסור ספיחים. [וראה בפרק הבא מחלוקת בהסבר שיטת הר"ש בזה].

רש"י⁶⁵ הקל עוד יותר מכך, וסובר שאין איסור אכילה בספיחים אלא לאחר הביעור. אמנם כמעט כל הראשונים חלקו על רש"י בזה. שיטה נוספת הובאה בר"ש (שם, בסה"ד): "דאיכא תנא דשרי ספיחים באכילה"⁶⁶, וכנראה שסובר שלא אסרו בירקות אלא ללקוט הרבה מהן יחד [אפילו בדרך שמותר בשאר פירות שביעית]⁶⁷. אך גם זו שיטת יחיד.

ז. ספיחין בירקות שנזרעו בשישית ונלקטו בשביעית

בכרם ציון פסקו⁶⁸:

"ירקות שצמחו קצת בששית, אף שעיקר גידולם ולקיטתם בשביעית, אינם אסורים משום ספיחין, אבל יש להם כל דיני קדושת שביעית [=וכמקור ציינו - ר"ש פ"ט, תוס', פאה"ש, חזו"א סי"ט סקי"ז]. אך אם צמחו בששית ונכנסו לשביעית לפני שהגיעו לעונה"מ [=לעונת המעשרות] (שהוא שיעור ג' פתילות) אסורים משום ספיחין [=וכמקור ציינו - הגרש"ז אורבך שליט"א

⁶⁵. פסחים נא, ב.

⁶⁶. ע' שנות אליהו שצינתי בהערה 18.

⁶⁷. ראה ערוך ערך 'ספח'.

⁶⁸. 'כרם ציון – הלכות שביעית' [מהד' תשל"ט] פרק יא [איסורי ספיחין ונעבד] סעיף ו.

(זצ"ל) עפ"י דברי הר"ש שם, ועיין ירושלמי פ"א דמעשרות ה"ד].

מו"ר הגרש"ז אורבך זצ"ל האריך להוכיח שאין להתיר ירקות שצמחו בשישית ונלקטו בשביעית אא"כ לפחות הגיעו לעונה"מ בשישית. וכך כתב במנחת שלמה⁶⁹ :

"בירקות שנזרעו בשישית ונלקטו בשביעית פסק הרמב"ם בפ"ד הי"ב שהולכים אחר לקיטה גם לענין איסור ספיחין, והר"ש סירילאו בשביעית קמ"א ע"ב דחה דעת החולקים ופסק להלכה כהרמב"ם, גם המבי"ט בח"ג סימן מ"ה כתב: "והירקות אין שום דרך לאכלם בשביעית משנה ששית דאזלינן בהו אחר לקיטה אלא שמסתפקים בירקות של גויים בקדושת שביעית", אולם הפאה"ש ועוד גדולי אחרונים הכריעו דלענין ספיחין דרבנן יש לסמוך על הר"ש והרמב"ן והרא"ש שכתבו דאם צמחו בשישית אע"ג דלענין קדושת שביעית אזלינן בתר לקיטה מ"מ לענין איסור ספיחין הו"ל כספיחי ששית ולא ספיחי שביעית, והיה נלענ"ד פשוט דכמו שלענין תבואה מודו כו"ע דאם הביאה שליש בשביעית אסור משום ספיחין, כך גם בירקות נהי דלענין קדושת שביעית אזלינן בתר לקיטה מ"מ לענין ספיחין סגי בעונתן למעשר שחייבין בין גדולים ובין קטנים, ולכן אותן הירקות שדרכן להאכל עליון סגי במה שצמחו מעט בשישית, ואלה שמוציאים פירות כמו קשואין ודלועין בעינן דוקא שיצא תחלת הפרי בשישית, ורק אז הו"ל כהבאת שליש בתבואה אבל לא בפחות

⁶⁹. סימן מט.

מזה, וכן הובא בקיצור בשמי בכרם ציון פ"ט הל' ה'. אך היות ורבים העירו לי שכל הרשימות המתפרסמות מדי פעם בפעם בנוגע לספיחין בירקות, מתחשבין רק עם תחלת הצמיחה שקוראים נביטה ואינם מצריכים כלל שום שיעור, לכן אמרתי לבאר יותר מה שכתבנו שם. במס' שביעית פ"ט מ"א העלה הר"ש חדוש גדול זה דירקות "שהתחילו לצמוח בששית ונגמר רוב גידולן בשביעית לא מיתסרי משום ספיחין", ודבריו הם גם אליבא דר' עקיבא שסובר דספיחין אסורין מה"ת (וכתב נמי הכי בפ"ה מ"ג לענין לוף דלא גדלו בשביעית כי אם העלים והעיקר כבר גדל משנה ששית דלא אסור משום ספיחין), וא"כ איך אפשר להקל בדאורייתא ולומר שבתבואה צריכים דוקא הבאת שליש, ואילו בקשואין ודלועין אבטיחין ומלפפונות שגם בהם נוהג איסור ספיחין מה"ת סגי בצמיחת עשב קטן ושרי אף אם לא התחיל להיות פרי אלא לאחר זמן בתוך שנה שביעית... וגם לדידן דקיי"ל שאיסור ספיחין רק מדרבנן ג"כ מסתבר שאין להקל בירקות מחמת צמיחה של עשב כלשהו, כי רק בתרו"מ אפשר להקל בירקות טפי מבתבואה אבל לא בשביעית... ולפ"ז נראה דצריכים לומר בכוונת הר"ש כדאמרן דלא התיר ירקות מספיחין אלא בכה"ג שהגיעו לעונה"מ בששית דרק אז לא אסירי משום ספיחין, גם אפשר דעונה"מ תלוי בשיעור שראוי לזרוע ולהצמיח וגם צריכים שיהא ראוי ממש לאכילה, משא"כ בנד"ד לענין ספיחין אפשר דסגי נמי בשיעור שהוא כעין חנטה באילן שהוא תחלת הפרי אבל לא בפחות מזה. ומעתה כיון שבדעת הר"ש דקאי גם לר"ע שסובר דספיחין

אסורין מה"ת ודאי מסתבר כדאמרן, א"כ מהיכ"ת נימא בדעת הרמב"ן והרא"ש שכוונתם להקל בירקות גם בפחות מזה, גם חושבני דאין שום סברא להקל בירקות בפחות מעונה"מ טפי מבתבואה לפני הבאת שליש, שהרי תבואה גם לפני הבאת שליש מיקרי לחם וחייב בחלה כדתנן במס' חלה פ"א מ"ג, וחשיב נמי לחם לענין מצה כמבואר בסופ"ב מפסחים, ואפי"ה אם לא הביאה שליש בששית אסור משום ספיחין, וכ"ש בירקות דלא מהני כלל צמיחת עשבים שאינן ראויין אלא לבהמה לענין עיקר הפרי שלגמרי לא היה בעולם בשנה ששית, וע"כ כדאמרן דהפוסקים שהתירו בירקות שצמחו בששית כוונתם רק על ירקות הנאכלין כשהם עלים ולכן אם רק צמחו מעט בששית הו"ל כהגיעו לעונה"מ בששית וכמו"ש שם בכרם ציון אבל לא בפירות ממש, גם נלענ"ד דממ"ש הרמב"ן "ואפילו הוסיפו גידולין בשביעית" ולא זכר שמותר גם אם עיקר הפרי לא התחיל לצמוח אלא בשביעית משמע קצת כדאמרן, וכן גם הרא"ש ז"ל לא כתב אלא "שגדלו בשביעית" ותו לא מידי. ולכן צ"ע במה שרבים נוהגים בזה להקל ותולים הוראה זו במרן בעל החזו"א זצ"ל, כי בספרו כתב ממש כלשון הראשונים רק כתב להקל גם בכרוב וכיו"ב שמוסיפין עלים חדשים שגם הם מותרין, וכן בשאר ירקות אע"פ שהקלחים מוציאים עלין חדשים שגדלו כולם בשביעית אפי"ה אין בהן משום ספיחין עיי"ש, אבל לא מצאתי בפירוש שיתיר קישואין ודלועין בשביל תחלת צמיחה של עשבים בששית, גם אפשר שתחלת צמיחת עשבים מהני רק לענין זה שאם ילקוט עשבים

שלא ינהוג בהם איסור ספיחין [אם נאמר שיש בזה איסור ספיחין] אבל לא על פירות, וכמו"כ הר"ש לענין תבואה שלא הביאה שליש.... ואולי יש לדחוק שגם כוונת החזו"א לומר שלדעת הרמב"ם גם לענין ספיחין הולכין דוקא אחר גמר פרי ממש כמו שסובר דהולכין בירקות אחר לקיטה, משא"כ להר"ש כמו שמיקל בירקות כך גם באורז סגי בעונה"מ ולא בעין ממש גמר פרי, ולפי"ה [=לפירושה הזה] היינו כדברינו שגם בירקות אי אפשר כלל להתיר את הפרי משום תחלת צמיחה של עשבים, אבל מ"מ באורז וחבריו נלענ"ד פשוט דאין שום מקום לחלק ולהקל בהם יותר משאר קטניות". [ההדגשות שלי – יב"מ].

אמנם הרבנים הגאונים הרב יהושע אהרונסון והרב קלמן כהנא חלקו על דבריו מו"ר זצ"ל, אך הוא השיב על דבריהם⁷⁰. ואף שהרב קלמן כהנא ז"ל העיד שכן הורה החזו"א זצ"ל, עמד מו"ר על דעתו, ופעמים רבות אמר לי שפשט לשון כל הפוסקים הוא כדבריו, ואין מקום כלל להקל באיסור ספיחין בירקות שנלקטו בשביעית, אא"כ הגיעו לפחות לעונה"מ בשנה השישית.

⁷⁰. ראה מנחת שלמה, סימן נ'. ומש"כ הגרשז"א זצ"ל שם בסוף מכתב תשובתו להרב קלמן כהנא ז"ל: "אך אעפ"י כן הנני חוזר ומדגיש דכל מה שכתבנו הוא לא למעשה הואיל וכבר הורה זקן" **אין הכוונה שחזר בו מהוראתו**. א. למעלה [בטקסט הסמוך להערה 68] ציטטתי מ'כרם ציון' ששיטת הגרשז"א זצ"ל הובאה להלכה בשנת תשל"ט, יותר מעשור לאחר ההתכתבות שבסימן מט. ב. פעמים רבות שמעתי בע"פ ממו"ר הגרשז"א זצ"ל שלא חזר בו, כפי שכתבתי בפנים. ג. שום פוסק אחראי לא היה מדפיס את סימן מט כמו שהוא לאחר שחזר בו, אלא היה מוסיף שלמעשה חזר בו [מנחת שלמה ח"א נדפס בחי"מ מו"ר זצ"ל]. ד. הגרשז"א זצ"ל היה איש הלכה, וידע היטב שמשמעות "כבר הורה זקן" הוא שלמרות שאני לא סובר כך, מי שעשה כמותו בדיעבד אין הדין חוזר, ראה סנהדרין כט, ב; ש"ך חו"מ סי' כה ס"ק כט. ה. ראה גם בסוף הקדמת הפמ"ג ליו"ד [שהוציא ראשונה] שכתב שאין לסמוך עליו בשום דבר למעשה, וכ"ה במכתב מהגרעק"א לבניו לגבי תשובותיו שנדפס במבוא לתשובות, ומ"מ לא ראיתי מי שחשש להביאם להלכה. ו. 'במעין' מתשרי תשס"ט [כרך מט, גליון א] נדפס סיכום פגישה שהתקיימה בכ"ד תמוז תשמ"ו בין ר' יונה עמנואל זצ"ל, עורך 'המעין', ויבלחטו"א הרבנים זאב וייטמן, אלישיב קנהל, אליהו בלומנצויג [שסיכם את הדברים על אתר] שליט"א. בתוך הסיכום מופיע: "לענין ספיחין – זריעה מוקדמת, ערב שמיטה, בוודאי חשובה כדי להימנע מזריעה דאורייתא, אבל אינה פוטרת את בעיית הספיחין. **הרב חזר על מה שכתב במעדני ארץ, שלדעת הר"ש הדורש תחילת גידול בשישית (כדי שלא ייאסרו הפירות משום ספיחין) צריך שלב המקביל לשליש גידול, ולכן צריך שהפרי עצמו יגיע לתחילת גידולו**, ולא יתכן להתיר על סמך תחילת גידול של עלים (בצומח שבו העלים אינם החלק הנאכל)". כמדומה שלאחר עדות זו הדברים מוכחים.

סיכום הדברים – (1) ירקות שגדלו בקרקע של ישראל [שלא נמכרה לגוי] בשביעית תיקנו חכמים שהם אסורים [=ספיחים]. (2) גדולי האחרונים פסקו שכיוון שאיסור ספיחים דרבנן אפשר לסמוך על שיטת הר"ש שאם הירקות התחילו לגדול בשישית, אפילו היה רוב גידולם בשביעית, למרות שיש בהם קדושת שביעית [כיוון שלעניין קדושת שביעית בירקות קובע זמן לקיטתם, כלומר זמן ניתוקם מהקרקע] אין בהם איסור ספיחים. (3) יש עדויות בע"פ בשם החזו"א [אף שאין הדבר מפורש בספרו] שפירש את שיטת הר"ש שדי בכך אם הירקות נבטו בשישית שאז לא יהיה בהם איסור ספיחים בשביעית. לפי שיטה זו ניתן לספק ירקות ללא איסור ספיחים עד המחצית השנייה של חורף שנת השביעית [ובחלק מהירקות עד פסח]. (4) אמנם מו"ר הגרש"ז אוירבאך פסק [שאף שיש להקל בירקות עלים, כאשר החלו לצאת העלים בשישית והוסיפו רוב גידולם בשביעית. בירקות שהפרי צומח על שיח, כמו עגבניות וכדומה] שאין להקל רק אם הירקות לפחות חנטו [שנראית צורת פרי בירק] בשישית⁷¹, מותר לאוכלם גם אם רוב גידולם בשביעית. לפי שיטה זו כל הירקות שנלקטו מקרקע של ישראל אחר חנוכה [לערך] יהיו אסורים מצד איסור ספיחים.

⁷¹ בשבת הארץ (פ"ד ה"א) הביא מרן הרב זצ"ל את שיטת הר"ש בזה"ל: "ויש מי שאומר שאלה המינים שתהיה בהם קדושת שביעית ויהיה בהם דין ספיחים, אי אפשר למצא כ"א בירקות שאותם שכל גדולם הוא בשביעית ולקטתם ג"כ בשביעית, אסורים משום ספיחים, אבל אותם שגדלו בששית אע"פ שנלקטו בשביעית, ואפילו היתה רק התחלת גידולם בששית ונגמרו עיקר גידולם בשביעית, וגם נלקטו בשביעית, אין להם דין איסור ספיחים, לאוסרן באכילה ובלקטתם, אלא יש להם דין פירות שביעית..." [ההדגשות שלי – יב"מ]. ודבריו הם כלשון הר"ש [שצוטטה לעיל בפרק ו] בתוספת ביאור. גם הר"ש כתב "משמע דתחלת גידול בעינין בשביעית" "כשהתחילו לצאת בשישית ונגמרו רוב גידולן בשביעית, דלא מיתסרי משום ספיחים". כמובן שהלשון "ירקות ... ואפילו היתה רק התחלת גידולם בששית ונגמרו עיקר גידולם בשביעית, וגם נלקטו בשביעית" בשבת הארץ, כמו לשון הר"ש עצמו, נראה שמדברת על גידולם של פרי הירק – כגון העגבנייה, ולא של שיח הירק שמספיק שינבט. נציין גם שכשהרב אומר חידוש הוא אומר 'נראה' או לשון דומה, לכן נראה מלשוננו שאין הוא אומר חידוש בלשון הר"ש. גם בהמשך ההלכה שם הביא את הדין בתבואה, ומהלשון שם נראה שכל ההפרש בין תבואה לבין ירק הוא שבתבואה אין הולכים אחר לקיטה, ומה שקובע הוא שליש גידולו, לעומת ירק שבו הולכים אחר לקיטה לקדושת שביעית. בכל אופן ודאי שאין ראה ואפילו רמז בדברי הרב זצ"ל לשיטה שאומרים בשם החזו"א.

ח. אוצר ב"ד בירקות שביעית

העולה מכך, שפרט לעצם הספק והמחלוקת בעניין אוצר ב"ד שפורשו למעלה בפרקים ב-ד, ובנוסף לבעיית ההשקיה והטיפול בירקות בשביעית שהם 'לאברויי' הירקות ואסורים לכל הדעות כפי שפורש בפרק ה', לדעת הרמב"ם וסיעתו אסורים כל הירקות שנלקטו בשביעית משום איסור ספיחים, וממילא לא שייך בהם אוצר ב"ד. ואף לדעת הר"ש וסיעתו שהקלו, כבר הוכיח מו"ר הגרש"ז אוירבך זצ"ל, שלא הקלו אלא בירקות שהגיעו לעונה"מ בשנה השישית. ממילא ברור שאותם ירקות שזורעים סמוך לר"ה של שביעית, אף אם יספיקו לנבט בשישית, אסור להשקותם ולטפל [לכ"ע אפי' לאוקמי שהרי אסורים מצד ספיחים, וודאי שאסור לאברויי] בירקות. ואף אם ילקטו אותם דרך אוצר ב"ד, הרי הם אסורים באכילה מצד איסור ספיחים. [והמלקטם לוקה מכת מרדות]⁷²].

ט. ספקות נוספים בדיון 'אוצר בית דין'.

1. הערמה - אחד הספיקות שהעלו בעניין היתר המכירה הוא 'דהוי כהערמה בעלמא, להשכיר השדה ולעובדה בעצמו'⁷³. אמנם כמעט כל גדולי הדור הסכימו שבהיתר מכירה אין

⁷² רמב"ם פ"ד משמיטה ויובל ה"ג.

⁷³ הגאון ר' דוד פרידמן מקרלין, 'שאלות דוד' סוף ח"א. וכן כתב הגאון משאווייל ר' יוסף זכרי' שטרן זצ"ל, במכתב להאדר"ת משנת תרס"ב. וע"ז השיב לאדר"ת הגר"נ הרץ זצ"ל, רבה של יפו: "מה שכתב כי הוא דבר זר מאד כו' והערמה דמוכח וכחוכא וטלולא וחה"ש [=וחילול השם], הנה כבר עשינו בפני הגאון הריל"ד [=הגאון הרב יהושע לייב דיסקין] זצלה"ה וכבר דיברנו עמו הרבה בענין הזה יותר מכל הדברים, ולא שמעתי ממנו שיחוש לזה", ראה 'הוראת שעה' [שהוציא חתנו הגר"י הלוי זצ"ל, רבה של ת"א-יפו] עמ' קכג. וראה גם במבוא ל'שבת הארץ' פרק יג.

לחוש להערמה⁷⁴. וסמכו דבריהם על הנדע ביהודה⁷⁵: "הגע בעצמך ישראל ימכור לישראל סחורות באופן המועיל בחליפין או בהקנאת מקום או במקום שכסף קונה ולא ימסור המפתח ויהיה בלב המוכר להערמה גמורה שמחשב בלבו לבטל המקח ואח"כ יבואו לדין וכי אנו משגיחין בהערמה דיליה הלא נקהה את שינוי בדין ומוציא המקח מידו בע"כ ונאמר שכבר זכה הקונה. ה"נ כבר זכה הקונה הנכרי ומה לנו בהערמת המוכר. וכיון שזכה הנכרי שוב אין כאן בל יראה. באופן שדברי ה"ט שכתב שעבר בב"י המה דברים שאינה נכונים". והרי הדברים ק"ו ממכירת חמץ שהיו איסור 'בל יראה' ו'בל ימצא' דאורייתא, וממכירה באופן סיטוני של בהמות לנכרים לפטור מבכורה שהיו לכ"ע דאורייתא גם בזה⁷⁶ ז"ל⁷⁷. אמנם כל זה במכירה לנכרי, שיש בה שטר וקניין באופן המועיל ע"פ דין⁷⁷, משא"כ באוצר ב"ד, שהבעלים אומרים לב"ד שהם

⁷⁴ ראה בהקדמה ל'מעדני ארץ' למו"ר הגרש"א זצ"ל: "עתה נבאר את עיקרי הספיקות שעמדו לבירור אשר רק בפתרון יצא דבר ההיתר ונחלקם כאן לשני סוגים. הספיקות אשר בפתרון באו כמעט כולם לעמק השוה שלוש המה... ג) אף שאין המכירה נראית אלא כהערמה בלבד ויש שאין המוכר והלוהק מכוונים כלל לקנות ולהקנות בלב שלם, ובפרט המכירה ע"מ לקוץ האילנות ולפנות את הקרקע ודאי נראית רק כהערמה בעלמא, עכ"ז [=עם כל זה] אין לחוש לכך אחרי שמעשים בכל יום שנוהגים להערים גם באיסורי תורה וכש"כ [=וכל שכן] בשביעית בזה"ז שהיא רק מדרבנן".

⁷⁵ מהדורא קמא, או"ח סוף סימן יח [וראה מעדני ארץ, סימן א אות יט].

⁷⁶ ראה הגרי"א הרצוג זצ"ל, 'הערות לדברי ידי' חברי הגאון הגדול המפורסם ראש"צ שליט"א, התורה והמדינה, קובץ ד (תשי"ב), עמ' קמז-קס, ובעיקר בעמ' קנו שכתב: "ובאמת כל הדבר אינו אלא צורה של מכירה ולא מכירה ממש, והערמה גלויה וידועה, ואיני רוצה לדבר עכשיו על מכירת חמץ, ועל המכירה באופן סיטוני של בהמות לנכרים לפטור מבכורה, ודי לנו בכל זה, אך מכיון שנהגו כך, עפ"י גאוני עולם, מי זה יהיו עכשיו לערער, ועיין בהסביריו של הגאון ז"ל במבוא לשבת הארץ פרק יג...". נציין שלגבי בכורה המכירה מנוגדת לגמרא מפורשת בבכורות ג, ב [וע"ש גם נג, א]. למרות זאת כתבו התוס' על אתר ד"ה 'דקא מפקע להו מקדושתיהו' וכל"ה ברא"ש להפקיע הבכורה ע"י מכירה כזו, וכן נפסק בטור ובשו"ע יור"ד ס' שכ סעיף ו, וכתב שם: "בזמן הזה, מצוה לשתף עם העובד כוכבים קודם שיצא לעולם אסור לעשות ע"י הפקעה, אבל אנו דלא בקיאינן בכך מוטב עדיף טפי כדי שלא יבא לידי משכול ליהנות ממנו בגיזה ובעבודה". ולא חששו להערמה כלל. [התוס' בבכורות שם כתבו: "אי נמי בימי רב מרי היו בקיאינן להטיל מום בבכור קודם שיצא לעולם אסור לעשות ע"י הפקעה, אבל אנו דלא בקיאינן בכך מוטב להקנות לעובד כוכבים קודם שיבא לידי תקלה, כדמשמע פ' בתרא (נג, א) דאי לאו משום דאפשר כרב יהודה היה לנו לתקן להקנות לעובד כוכבים. ואנן דלא בקיאינן הוי כלא אפשר...". ומשמע מבאה"ג והגר"א ביור"ד שם שס"ל שכתב זה להלכה (שציינו כמקור למש"כ בשו"ע שם "בזה"ז לתוס' הנ"ל, ודלא כט"ז שם סק"ה שכל לאפוקי זמן הבית שיכול להקריב במזבח). והנה בזמננו שעושים ניתוחים אפילו לעובדי אדם ברחם אמם, והמכירה כולה מתבצעת באופן מאורגן ע"י הרבנות, אין שום בעיה של ידע מקצועי להטיל מום בבכור בעודו ברחם אמו, כלומר – 'אנן בקיאינן'. ובכל אופן לא שמענו מימיו מי שיערער על 'הוראת שעה' זו של ר"ת להתיר מכירת אוזן הבכור **שהוא נגד גמרא מפורשת**, ויאמר ש'בזמננו אין בה כבר צורך].

⁷⁷ ראה הגאון הרב עובדיה הדאיה, 'אדמת הפקר בשביעית', התורה והמדינה ד (תשי"ב) עמ' קמב-קמז, בעמ' קמד שכתב: "ואין זה [=שם מדובר על הפקרת הקרקע בשביעית, אך הדברים נכונים גם לעניין שלוחי ב"ד – יב"מ] ענין למה שהתירו המכירה בשביעית לגוי ע"י חוזה ושטרות בלי רישום בממשלה, דשם ס"ו עושים שטרות וחוזים שיש להם תוקף גם מצד הממשלה, והממשלה מתחשבת בהם, ומחייבת הצדדים לקיים כפי הרשום בחוזה, ואפי' במקום שאין להם תוקף ממשלתי, משא"כ ההפך הוא דיבור בעלמא, ובדאי שאין לו כל חשיבות כלפי הממשלה". אמנם ראה דברי הגרי"א הרצוג זצ"ל, במאמר הנ"ל בהערה הקודמת, בעמ' קנו-קנז, והשווה לדבריו שם סוף עמ' קנד. וראה 'מעדני ארץ' סימן יח אות יג [בעיקר בסופו]. והנה מן הרב זצ"ל, בהציעו לשווק את **היבול מקרקעות שנעשה בהם היתר המכירה** ע"י, אוצר ב"ד [ראה להלן פרק י, א] כתב [אגרות הראיה א, אגרת שג]. האגרת צוטטה בהרחבה להלן בפרק י' שם, בטקסט שאחר הערה 109: "...שבדעתיה להכין ג"כ לפני הבעיר **שטרי הפקר**, שיפיקו כ"א את הפירות, שיש בהם חשש שביעית, שימצאו בקרקעותיו, וימסר כחם לב"ד, ושטר הרשאה, שב"ד מרשים להבעלים הנ"ל לעשות ברשותם כל מה שנדרש למכירת הפירות בדרך היתר... אלא שמראש הסמכתי,

מפקירים את כל יבול השדה ותנובתה, והב"ד עושים את הבעלים עצמם שלוחי ב"ד לעבד את השדה שלהם ולאסוף את הפירות, וכי יש לך הערמה גדולה מזו להפקיר הפירות לב"ד, ולעבדה ולאסוף את פירותיה בעצמו?⁷⁸

2. מנהג בעלות והערמה - יסוד ההיתר של 'שלוחי בית דין' לאסוף ולעבד את הפירות כדרך כל השנים, כאמור למעלה בפרק ג'⁷⁹, נובע מכך שלדעה זו יסוד האיסור של איסור ועיבוד הפירות [קצירה ובצירה] הוא משום ש'כדרך הבודרים היינו לנהוג בעלות'⁸⁰. יתרה מזו, לדעת החזו"א ו'קורב הדבר שאין לאו זה אלא בקוצר שדהו, אבל קוצר שדה אחרים מדין הפקר אינו בכלל האזהרה'⁸¹, דאף לדעת הר"מ אין איסור רק בבעלים⁸². בהתאם לכך אין לך הערמה גדולה מזו שהבעלים עצמם הם שלוחי בית הדין לקצור ולבצור בשדה שלהם. שהרי הערמה אינה בעצם דין ההפקעה, שאין הערמה בכך שאין שביעית בקרקע של גוי, שאין איסור ב"ב וב"ב בחמץ של נכרי, שאין בכורה בשותפות של נכרי. ההערמה היא רק שכל עצם המכירה לנכרי היא בכדי להינצל מחיובי שביעית, מאיסורי חמץ ומקדושת בכורה. ההערמה היא רק בדרך השגת ההפקעה, ואינה בהפקעה עצמה. אבל בעשיית הבעלים עצמם שלוחי בית דין, ההערמה היא בבסיס ההפקעה. כיוון שכל הבסיס הוא ששלוחי ב"ד אינם הבעלים, ולכן

שכיון שיש לנו יסוד המכירה, שמאז סמכו עליו לבד... [ההדגשות ממני – יב"מ]. כלומר הרב דרש שמעשה ההפקר יהיה בשטר, וגם מסירת הכוח לב"ד יהיה בשטר הרשאה מפורש [נוסח השטר צורף כנספח לחיבור זה]. כנראה שכיון שמדובר בהערמה גמורה רצה להשוות לזה צורה קניינית עד כמה שאפשר [וראה גם משפט כהן ס' פ"ב]. אמנם הדבר צ"ע קצת, שהרי אם הפקירו אין הפירות שלהם, ואיזה כוח יש להם לתת הרשאה לב"ד. אמנם, מרן הרב זצ"ל ראה את אוצר ב"ד רק כהידור על גבי היתר המכירה, כפי שביארתי בארוכה להלן פרק י'. יא. "ודבר זה [=אוצר ב"ד – יב"מ] אע"פ שמצד עצמו [=כלומר, כאשר הוא ללא היתר המכירה – יב"מ] אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך אל המכירה, לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית..." [שם, אגרת שיד, צוטט בהרחבה בטקסט שאחר הערה 112]. וראה גם להלן הערות 97, 109. [וראה גם הרב ישראל רוזן, 'הערמות הלכתיות כתקנות ציבור', תחומין כא עמ' 222-209. מש"כ שם בעמ' 216 ש'אוצר ב"ד' הוא הערמה קניינית, כיוון שמעבירים את המטעים לרשות ב"ד, אינו נכון. כפי שבואר למעלה בפרק ג', לכל השיטות 'אוצר ב"ד' בנוי על כך שלשלוחי ב"ד מותר לאסוף ולעבד פירות שהופקרו, ולא שהועברו לרשות ב"ד. מעשה ההפקר לפני ב"ד אינו מעשה קניין, כי אין צד שקונה. לכן 'אוצר ב"ד' אינו הערמה קניינית אלא הערמה של שימוש בהלכה. וכפי שביאר שם מעמ' 217 והלאה, הערמות קנייניות עדיפות מהערמות אחרות, ע"ש].

⁷⁸. ראה לעיל הערה 73 שאילת דוד שכתב: "ועוד דהוי כהערמה בעלמא, להשכיר השדה ולעובדה בעצמו", ודברי הגאון משאויל שם.

⁷⁹. פרק ג' סעיף 2 [וראה שם בין היתר גם הערות 33, 36 ובמה שצוין בהן].

⁸⁰. לשון החזו"א סימן יב סוף סק"ה. צוטט למעלה בפרק ג', שם. וע"ש מש"כ על זה שם בס"ק ו', ו, ובעיקר ו.

⁸¹. לשון החזו"א שם. צוטט למעלה בפ"ג.

⁸². לשון החזו"א שם, סק"ו. צוטט למעלה בפרק ג'.

פעולותיהם הם כדי שלא 'לנהוג בעלות'. אבל ברגע שהבעלים עצמם הם, כביכול, 'שלוחי בית דין', אין לך מנהג בעלות גדול מזה⁸³.

3. שמור - באוצר ב"ד היום, נוהגים השלוחי ב"ד [=כלומר הבעלים], למנוע מאדם אחר לקטוף את הפירות [או הירקות], ורק הם [או הפועלים שלהם] קוטפים ומשווקים למי שמשלם עבור הטורח וההוצאות. אמנם בשם החזו"א הובא⁸⁴: "אפשר להוריד בלי ב"ד [=כלומר מותר לקטוף בלי רשות הב"ד] דמנלן שיכולים לעכב". בדומה לכך כתב מו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל⁸⁵ שאין שום היתר לב"ד [שאינו ב"ד] כזה שיש לו כוח לחייב במס את כל תושבי העיר, ובזמננו אין ב"ד כזה] למנוע מכל אדם שרוצה לקטוף את הפירות ולקחת לעצמו אף בלא שישלם עבור ההשקאה, הדיבול, המכשירים והטורח. לפי"ז יש מקום להסתפק באוצר ב"ד הנהוג היום, אם אין הפירות נאסרים משום שמור.

אמנם נראה שיש להקל בזה. ראשית, ספק גדול אם 'שמור ונעבד' נאסר בשביעית. התורה אמנם אסרה [בעשה ולא תעשה] עבודת הקרקע והאילן בשביעית,

⁸³ יתרה מזו, נראה שאף לדעת הרמב"ן, שהוא, כאמור למעלה, המקור היחיד לכל היתר איסוף ועיבוד פירות [קצירה ובצירה] ע"י שלוחי ב"ד, אין שום מקום להתיר כאשר עושים הערמה שהבעלים עצמם הם שלוחי ב"ד, שהרי הרמב"ן כתב (ויקרא כה, סוף פסוק ה, וראה מש"כ בדבריו לעיל פרק ג' סעיף 1): "שלא בא הכתוב אלא לאסור לנו שלא נשמור ויהיו לנו הפירות מן השבות, וכן הענין שאמרו שאין קוצצין התאנים במקצע ולא דורכין הענבים בגת, גדר ואסמכתא מדבריהם, **כדי שלא יבואו לידי שימור ואסיפת הפירות ויגזלו אותם מן העניים**" [ההדגשה ממני – יב"מ]. וכל הסברה היא שלא תיקנו איסור זה [=של קצירה ובצירה כדרך הקוצצים] בשלוחי ב"ד. אך ברור שעיקר התקנה היא בבעלים עצמם. וראה ספר 'קטיף שביעית', הוצ' מכוון התורה והארץ, תשס"ז, פרק כב – אוצר בית דין, בהערה 7: "לדעת הגר"מ אליהו שליט"א והגר"ש ישראלי זצ"ל, יש דוחק גדול במיני החקלאי עצמו כשליח..."

⁸⁴ מתוך רשימת שאלות הרשומים במחברתו של הרב משה פלס, שהיה רבה של 'נתיבה', ושאל את החזו"א זצ"ל. הרשימה התפרסמה במספר מקומות וביניהם 'משפטי ארץ' להרב שאול ריכנברג, שביעית, נספח 'אוצר בית דין', עמ' 269.

⁸⁵ מנחת שלמה, תנינא, סימן קכג, אות יא. וע"ש שכתב שעבור ההובלה אולי אפשר לחייב מי שהביאו לו את הפירות. אמנם ראה 'בצאת השנה' (הוצ' היכל שלמה, ירושלים תשי"ט). [בעריכת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל], שבו רוכזו חוזרי הרבנות הראשית לשנת השמיטה תשי"ט, 'חוזר ט – הוראות לאלה שאינם משתמשים בהיתר מכירה' (עמ' מב-מג) שכתבו: "בי"ד שימנו אותם כשליחי ב"ד יתנו להם שטר מנוי, ויקבעו אתם את המחירים שיהיו עבור העבודה [= כמקור צוין בהערה (10)] – "כן מסתבר, שזה שאמרו בתוספתא הנ"ל ששליחי ב"ד בוצרים ומכניסים לאוצר, שהבאים אח"כ לקבל מהאוצר יצטרכו לשלם שכר פעולתם, וכדין אדם פרטי שיכול לשכור פועל ללקט לו מפירות שביעית (רמב"ם פ"י הי"ב[ב])." אחר הרוצה ללקט בעצמו הירק הרשות בידו, ואין רשות למי שזרע ועיבד לעכב בידו [= כמקור צוין בהערה (11)] – "רמב"ם פ"ד הכ"ד" אולם יצטרך לשלם בשעת הלקיטה כפי החשבון שקבוע ב"ד וכנ"ל [= כמקור צוין שוב הערה 10]. העולה מהדברים שחברים דאז במחלקה להלכות התלויות בארץ שע"ה הרה"ר לישראל, כולל מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל, סברו כחזו"א וכמו"ר הגרש"א זצ"ל שאין היתר לשלוחי ב"ד למנוע מכל הרוצה לבוא וללקט מיבול של שביעית. אך סברו כחזו"א [ודלא כגרש"א] שרשאים שלוחי ב"ד לדרוש מהמלקט עצמו להשתתף בהוצאות. [לגבי שיעור ההוצאות ראה בסעיף 4 – מחיר הפירות [והירקות].

וכן ציוותה [במצוות עשה] להפקיר את הפירות ולא לשמרם⁸⁶. אולם אם עבד ושמר בניגוד למצוות התורה, רוב הראשונים סבורים שאין הפירות נאסרים. אמנם שיטת ר"ת ורבותיו של רש"י ששמור ונעבד אסור באכילה מהתורה⁸⁷. אף שהגר"א פסק כשיטת ר"ת לאסור שמור ונעבד, נראה שהמנהג הפשוט בא"י הוא להקל כשיטות הראשונים ששמור ונעבד לא נאסר⁸⁸. וכן נראה דעת מרן הרב זיע"א, אף שהביא בשבת הארץ גם דעות החולקים⁸⁹. וכן בספר השמיטה הביא בפשיטות להקל כרוב הפוסקים בשמור⁹⁰. בחזו"א יש סתירות בדבר, אך כנראה נטה להתיר גם שמור וגם נעבד לפחות בדיעבד⁹¹.

⁸⁶ משפטים כג, י"א; ויקרא כה, א-ז. רמב"ם פ"א משמיטה ויובל הל' א-ב; פ"ד הל' א, כב-כד. וראה לעיל פרק א'.
⁸⁷ ראה פאה"ש סי' כב בבית ישראל סק"א שהביא הדעות השונות בין הראשונים. אמנם בהלכה עצמה העתיק לשון הרמב"ם שאפי' שדה שנטייה בשביעית וצמחה פירותיה מותרין באכילה, כיוון שלשיטת הרמב"ם שמור ונעבד מותר, ולא הביא [למעלה בסעיף עצמו] ש"י לאסור, ומזה נראה שס"ל להלכה להתיר אף שמו"ר הגר"א אסר כדעת ר"ת. וכן מחבר גדול של אחרונים, אם כי היו מהפוסקים האחרונים שהתירו שמור אבל אסור נעבד [כיוון שמכוח הנעבד באיסור באו הפירות], ראה בית רידב"ז בסימן ג'. וכן בכרם ציון, הלכות שביעית (מהד' תשל"ט) פ"א הל' י, שאסור נעבד ע"פ הרידב"ז [ונ"מ לאסור מהכרזו של הב"ד בירושלים והגר"ח ברלין שפורסם בחבצלת בשנת תר"ע, והועתק גם בבית רידב"ז סימן ג', וראה להלן הערה 110]. וכתבו ש"א להתיר בשם חנפה בכסף.

⁸⁸ כן עולה בפשטות מהמחלוקת בין הב"י והמהר"ט (שו"ת אבקת רוכל סימנים כב-כה) אם משמור בשביעית חייב בתרומה או לא, שהרי פשוט שאם נאסר אין לדון בחיובו בתרומה. וכן מהל' שביעית למהר"ל דיסקין זצ"ל, סי' כז אות לג, שהשמור פירותיו מבטל מ"ע ולא כתב שהפירות נאסרים. וכן בפשיטות מו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל, מנחת שלמה סימן מד: "מ"מ לפי מה שנוהגים כהכרעת האחרונים להקל בזה"ז באיסור משומר ונעבד, וגם החזו"א כתב כן בהל' שביעית סי' י' אות ו' בדעיבד אין הפירות נאסרין ומותרין באכילה לאחרים... וכן הרב קלמן כהנא, 'הלכות שמיטת קרקעות', ירושלים תש"ד [וב'מצוות הארץ', תשל"ט, הוא פרק מד, סימן טו, סעיפים ה-ו בפשטות ששמור ונעבד לא נאסרים] ואפילו לא הזכיר שיש חולקים. וראה להלן הערות 91, 153.

⁸⁹ שבת הארץ פ"ד הל' א.

⁹⁰ פרק ב' [חיובי השביעית בכללם], בהלכה ב'. הגרי"ט כתב בשער ספר השמיטה [מהדורת תר"ע]: 'בתוספת הערות והארות מארבעה גאוני הזמן אשר בארץ ישראל'. ופירט במבוא לספרו [ע"פ 'אקדמות מילים' למהדורה השנייה]: "ושלחתי את הקונטרס בשנת תרס"ט להרידב"ז זצ"ל המציע, ואח"ז לשלושה גאוני עוד שבאר"י, ה"ה הגרא"י קוק זצ"ל הגרי"י דיסקין זצ"ל והגר"ח ברלין זצ"ל, ובקשתי מהם שיאילו לחוות דעתם על השאלות והספיקות וגם להעיר מה שיש בידם להעיר על ההלכות". במבוא למהדורה השנייה, שהו"ל בשנת תשי"א [ערב שנת השמיטה] כתב: 'אחרי עבור עוד ארבע שמיטות, תחלת שנת השמיטה התרח"ח, ערכתי בעזה"ה מהדורה תנינא, בהוספות ושינויים'. ואמנם, הלכה זו ששמור ונעבד אינו נאסר לא היה במהדורת תר"ע, והיא מה'הוספות' שבמהדורת תשי"א. ע"כ לא הייתה הלכה זו לפני גאוני ירושלים זצ"ל, וכמוכן שאין להסיק ולא כלום מכך שלא העירו לגבי דעתם בהלכה זו.

⁹¹ בסימן י', סק"ו [שהוא המקום שבו דן החזו"א בשיטות השונות לגבי שמור ונעבד] הכריע שאין איסור בשמור ונעבד שכתב: "ואתרוגין של שביעית אע"ג שמיטתן אותן בשביעית באיסור ומשמרין אותן אין הפירות נאסרין ויוצאין בהם בחג...". אמנם בסוף סי' כז בסדר שביעית [שכתב סיכום ההלכות לכל אדם] כתב בהל' א: "עבר הבעלים ולא הפקיר כרמו והחזיק בו כשאר השנים נאסרו הפירות לכל אדם ואסור לאוכלן ואסור ליתנן לבהמתו". וראה מש"כ לעיל הערה 88 בשם מו"ר הגרש"ז א"ז זצ"ל שהחזו"א הקל באיסור שמור ונעבד בדיעבד. והרב קלמן כהנא כתב להקל אף לכתחילה, וב'חקר ועיון' [לרב קלמן כהנא] עמ' רסא-רסג ביאר שדעת החזו"א להקל בשמור ונעבד, ומש"כ ב'סדר השביעית' זהו רק לאסור לקנות מהבעלים עצמם ששמור, ושם בעמ' רס הביא מכתב מהרב שמר' גריינמן שגם כ"כ. [אמנם בספר 'קריינא דאיגרתא' ח"א סי' קמז הביא מכתב מהגרי"י קנייבסקי זצ"ל שכיוון שיש בזה מחלוקת ראשונים, החזו"א הקל רק ליחידים, אבל כהוראה לרבים אסר (וראה גם משנת יוסף ח"ג סי' ב) – תודת לר' ידידי' בראונר שהפנה את תשומת ליבי למקור זה]. גם במנחת יצחק ח"ח סוף סי' צה כתב שהחזו"א הקל בשמור. אמנם ראה בחשב האפוד סי' כב ומנחת יצחק שם שכתבו לאסור הפירות בשמור.

אמנם נראה שאף למחמירים לאסור הפירות בשמור, יש להקל כשהשומרים הם שלוחי ב"ד. שהרי הרשב"ש התיר מפורש שב"ד ישמרו. ואף שאפשר לומר בכוונתו שמותר לשלוחי ב"ד רק לשמור מגויים ולא מישראל, נראה קצת מלשונו שמותר לשלוחי ב"ד לשמור גם מישראל⁹². אמנם מדבריו נראה שאין שום היתר שהבעה"ב עצמו ישמור, אפילו כשליח ב"ד, ואפילו ישמור רק מגויים⁹³. ואולם דעתו של הגר"י דיסקין זצ"ל נראית שגם הבעה"ב יכול, ואולי אף חייב לשמור שלא יבזו הגויים, וכן מוטל הדבר על ב"ד⁹⁴.

סיכומו של דבר, נראה שאף שאין לבעלים שום סמכות למנוע מכל אדם לבוא ולקחת מהיבול לצורכי ביתו, הרי יש מקום להקל ולומר שאין איסור שמירה לשלוחי ב"ד [אם כי קשה יותר להקל בבעלים עצמם הפועלים כשלוחי ב"ד]. וודאי שאין לאסור הפירות מצד איסור 'שמור', שהרי ממילא רוב הפוסקים פסקו ששמור לא נאסר, ואף לדעת המחמירים כדאי הוא הרשב"ש ודעמיה לסמוך עליהם בספק איסור.

4. מחיר הפירות [והירקות] - בתוספתא שהובאה למעלה [פרק ב] הוזכר שב"ד שוכרין פועלים, אבל אין זכר לכך שב"ד גובים מחיר כל שהוא עבור הפירות שהם מחלקים. התוספתא

⁹² תשובה רנ"ח [צוטט חלקית לעיל הערה 7]. והנה בתחילת דבריו כתב: "ולענין שאלתכם [=ש'הגויים שידעו שישראל הפקיר שדהו, יגנבו אותם מפני שאין ישראל יכול לשמרן והרי הם הפקר], נראה שיש תקנה בדבר שב"ד יעמידו שומרים בגנות ופרדסים שלא יכנסו גויים, והם ילקטו הפירות, ובעל הבית ג"כ ילקט מכללם אם רצה, או הב"ד יתנו לו מזון ג' סעודות בכל יום, והשאר יחלקוהו לעניים וכדתיא בתוספתא...". משמע שהשמירה היא רק מגויים, ואפילו הבעה"ב, וכ"ש שאר ישראל, יכולים ללקט בעצמם. אמנם לאחר שהביא שהב"ד יחלקוהו לעניים כדתיא בתוספתא [ברור שמה שהביא את התוספתא הוא להוכיח שב"ד יכולים ללקט ולחלק לעניים, ולא שיכולים לשמור] סיים: "נראה ממנה [=מהתוספתא] ששלוחי ב"ד יכולים ללקט בשביל עניים, והוא הדין לשמור, לפי שב"ד הם יד עניים כדאיתא בפרק שור שנגח ארבעה וחמשה [ב"ק לו, ב]". מזה נראה שש"ל שב"ד הם יד עניים, ולכן הם רשאים לשמור. ולפי"ז לכאורה יכולים לשמור גם מישראל, ולחלק רק לעניים. אמנם הדבר צ"ע.⁹³ שהרי כתב מפורש 'ובעה"ב ג"כ ילקט מכללם אם רצה', משמע רק שלבעה"ב מותר ללקט לעצמו, אבל לא כתב 'ובעה"ב ג"כ יכול לשמור מכוח ב"ד'.

⁹⁴ ראה הערתו בספר השמיטה, סוף פרק ב' שכתב: "ומה שנראה לי בעיקר ד"ז הנה לכאורה משמע שהעמדת שומר היא רשות מחשש שיבזו העכו"ם, אבל יותר נראה דחייבא הוא על בעל השדה לשמור פירותיו (או על הב"ד כדמוכח מתוספתא פ"ח שעליהם מוטלת ההשגחה) שלא יבזו העכו"ם ויזלזלו בפ"ש [=בפירות שביעית]...". וראה שם גם הערת הרידב"ז זצ"ל. וראה גם מעדני ארץ, סימן ה, אות יא, שנטה לומר שבשמירה עבור אחרים אינו עובר בעשה של שמירה. אמנם לדעתו (א) לא כל כמניה לשומרם, ומותר לכל אדם מישראל ליטול אותם, שהרי הם הפקר לכל אדם. (ב) אף שאין איסור לשמור, יכול להיות שהפירות נאסרות מצד היותם משומר. וראה שם שהביא מספר משנת ר' עקיבה ס"ג טע"ף ד אות ד: "דגם בשדה חברו ישראל מותר לשמור שלא בשביל הבעלים", אמנם משמע מזה שלבעלים עצמם אסור לשמור.

אינה מבארת לנו איך מקמו ב"ד את ההוצאות של 'אוצר ב"ד'. בפשטות נראה ש'האוצר' מומן מהתקציב הכולל, ולא מתשלום עבור פירות שביעית, שהרי התורה הפקירתם. גם ברמב"ן אין זכר לתשלום כל שהוא עבור הפירות. אף שאין לדבר זכר בתוספתא או בדברי הראשונים, נהגו להקל לגבות את 'הוצאות' גידול הפירות, שמירתם, עיבודם ושיווקם, כולל שכר ראוי ל'שלוחי ב"ד – הבעלים' לפי **כמות הפירות הניתנת** [כדי לא להשתמש במילה 'נרכשת'] ע"י כל צרכן. כמובן שיש בכך חשש של 'סחורה' האסורה בפירות שביעית ושהדמים נתפסים בקדושת שביעית [ראה פרק א' סעיף 3]. הגאון הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל כתב⁹⁵:

"אלא דעלה ספק בלבי, אם אפשר לזקוף בהשכר טרחא גם את ההוצאות של המלאכות דלאוקמי אילנא כגון ההשקאה וכיוצא, דהיתר דלאוקמי הוא בשביל שהאילן אינו אלא לשנת השביעית והוא בשביל השנים הבאות, ואם כן מדוע יצטרכו הזוכין בפירות לשלם שכר טירחא שהוא בשביל הבעה"ב בעצמו, שגם אם לא היו נושאים פירות בשנה זו גם כן היו עושים אותם, דאם בשביל הפירות שיגדלו, הרי אין זה לאוקמי אלא לאברויי אילנא. לפי זה אי אפשר לזקוף במחירים אלא שכר טירחא דביצור [=לעשות מהענבים יין – יב"מ] וכיוצא, שהם נעשים בשביל הפירות להגיעם להזוכים אחרי שישלמו שכר טירחא".

⁹⁵. 'קובץ מכתבי מרום', מכתבים מהגרי"מ חרל"פ זצ"ל לבנו הרב יחיאל מיכל חרל"פ [בעמח"ס 'חוף ימים'] זצ"ל, ירושלים תשמ"ח, אגרת ע"א, מתאריך כ"ה מנ"א תרצ"ז, עמ' צא-צג, בעמ' צב. צילום המכתב מצורף כנספח לחיבור זה. אגב, מכתב זה של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל עולה שס"ל בפשיטות שאין שום היתר לאוקמי פירא, וזה נקרא 'לאברויי אילנא', אפי' באילנות, וק"ו בירקות. ראה לעיל פרק ה, ושם הערה 49. נציין שסברתו של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל נכונה לכל הפוסקים שאסור בשביעית לאוקמי פירא, כולל מרן הרב זצ"ל, כפי שנתבאר לעיל פרק ה. בעניין מכתב זה, ראה גם בפרק הבא [פרק י], ושם בהערה 122.

גם בשם החזו"א [אף שס"ל שיותר עבודות בשביעית גם לאוקמי פירא שיגדלו, ראה לעיל פרק ה] הובא⁹⁶ שהסתפק אם מותר לעשות חשבון ההוצאות שהיו גם במחובר, או רק ההוצאות מתלישה ואילך, כיוון שבתוספתא לא נזכר שכר פועלים אלא מבצירה ואילך. כנראה שמרן הראי"ה קוק זצ"ל וביה"ד שבירושלים [כולל הגר"ח ברלין זצ"ל] לא התירו אלא לקבל עבור הוצאות שמלקיטה ואילך⁹⁷, אך התירו שהוצאות אלו ייגבו

⁹⁶ שם [לעיל הערה 84] ז"ל שם: "אם לעשות חשבון ההשקעות על קודם שמיטה, הרבה פעמים מאד אמר שהוא מסתפק, ובכל פעם חזר להגיד, שהלא בתוספתא לא נזכר רק מקצירה ואילך. בקץ תשי"א [=ערב שנת השביעית] אמר שבינתיים לעשות על פי ב"ד ואח"כ לברר הדין ובשעת מעשה הוא נשאר בספק. פעם בנוכחות של הרב ממסמיה [=בני ראם] התייר, אח"כ כמה פעמים בספק. פעם אמר תעשו ב"ד ונחזור ונראה אח"כ ולבסוף שלא. ושוב שספק אצלו. הרב ממסמיה אמר שבתחילת שביעית הסכים [=החזו"א] בדוחק לעשות חשבון מהתחלה שהסתמכו תושבי בני ראם בעבודתם שיש ב"ד והתחשבו כבר כפועלי ב"ד. וצ"ע לי שבכל פעם לא הכריע לקולא שהלא זה כבר לא מוזכר בתוספתא, וכן נראה לי הסברה שהלא התורה הפקירה הכל במחובר".

⁹⁷ מרן הראי"ה קוק זיע"א ס"ל לאסור לאוקמי פירא, וממילא הסברה הפשוטה לאסור הוצאות שהם לאוקמי אילנא כמש"כ מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, וראה לעיל הערה 95. זאת ועוד, מרן זצ"ל הוא אשר יסד בשנת השמיטה תר"ע את ענין אוצר ב"ד, ראה להלן פרקים י', יא. אמנם הרב זצ"ל עשה אוצר ב"ד במטעים שנמכרו בהיתר מכירה, כפי שיבואר להלן, וראה 'אגרות הראיה', ח"א, אגרת שיג (עמ' שנא) מתאריך כ"א סיון תר"ע להגר"ח ברלין שכתב: "... וגיליתי דעתי לכל מכיר, הנכנסים לדבר עמי בענין זה, שבדעתי להכין ג"כ לפני הבציר שטרי הפקר, שיפקיר כ"א את הפירות, שיש בהם חשש שביעית, שימצאו בקרקעותיו, וימסר כחם לב"ד, ושטר הרשאה, שב"ד מרשים להבעלים הנ"ל לעשות ברשותם כל מה שנדרש למכירת הפירות בדרך היתר, דהיינו לקחת מהם שכר טרחה ומכשירים, אלא שמראש הסכמת, שכיון שיש לנו יסוד המכירה, שמאז סמכו עליו לבד [=כלומר שבשמיטות הקודמות סמכו על היתר המכירה לבד, ולא החמירו לשווק את היבול דרך אוצר ב"ד – יב"מ], אין לדקדק כ"כ כמה יקחו בעד המכשירים והטורח, כיון שהדבר מפורש שאין הדמים בעד גוף הפירות, ואין לדחוק את בני המושבות העומסים במשא של דחק גדול במצבם....". עולה מדברי מרן זיע"א, שרק בגלל שמדובר בפירות שנמכרו בהיתר מכירה, וכל עניין אוצר ב"ד הוא חומרה בעלמא [שלא החמירו בה בשמיטות הקודמות לפני שהרב בא ליפון], לא דקדק כ"כ 'כמה יקחו בעד המכשירים והטורח'. כן נראה מהדברים שמדובר רק על מכשירים וטורח שמהבציר ואח"כ, כי רק אז הכין כתבי הפקר, ועשה אוצר ב"ד. וכן נראה מנוסח אוצר ב"ד שעשו ביה"ד בירושלים עם הרב צבי הירש קאהן מרחובות [ע"י הדיינים הגאונים ר"ח ברלין, הרב ישראל יעקב יעב"ץ, הרב יוסף חיים זוננפלד, הרב משה נחום וואלנשטיין והרב צבי פסח פראנק, כולם מנ"ע זצ"ל. הנוסח פורסם בכמה מקומות, ובניהם ב'משפטי הארץ – שביעית', בנספח 'אוצר בית דין' (עמ' 263-264), וכן נוסף במהדורת תשל"ט של 'כרם ציון – הלכות שביעית' פרק יז, סעיף טו הערה יג (הערה זו לא הייתה במהדורת תשכ"ה שהודפסה ב'כרם ציון השלם – אוצר השביעית') שבו נכתב: "... הר' הנ"ל נתמנה מאתנו הבד"ץ לשלוח לפקח על דבר בצירת הענבים מכרמו ולקטית הזיתים והשקדים מאילנותיו ולשכור פועלים בוצרים ודורכים וכל מה שישלם להם יהא הנ"ל על חשבוננו... הוצאות תשלומי שכירות הפועלים וכן שכירות עצמו בעד שליחותו והשגחתו יקבל הנ"ל מרמיטין היין שמוכרם מעט מעט במקח הממוצע וכפי שיבואר להלן אות ד' עד שיבואו לידי דמי שכירותם בשלימות. מקח היין שימכור יהא פחות ממקח שלקח בעד היין בשנה שעברה סך פארעס מכל ראטעל [= 20 פרוטות מכל רוטל – יב"מ] ובאופן שכל תשלומי היין יהא רק בעד שכירות הפועלים הנ"ל והענבים בעצמם המה הפקר". מהנוסח הנ"ל עולה שההוצאות שישולמו ע"י ב"ד הם של פועלים [הפיקוח של הבעלים על הפועלים] 'בוצרים ודורכים', וסביר [למרות שהנוסח לא ברור] שגם עלות 'בצירת הענבים מכרמו ולקטית הזיתים והשקדים מאילנותיו'. אבל ודאי שלא הוצאות שלפני לקטית הפירות. איברא, שהרב זצ"ל כתב בשבת הארץ (פ"ח ה"א): "ו"א (תוס' סוכה לט, א ד"ה 'וליתיב ליה') שה"ה באיסור סחורה בפירות שביעית ג"כ אם הוא ע"י הבלעה, כגון כשמוכר לו יין ואומר שהסכף שהוא מקבל הוא בעד הקנקן והיין הוא במתנה, שנמצא שמבליע דמי היין בקנקן, ג"כ מותר. ונראה שה"ה אם מתנין, שהסכף יהיה בעד הטורח וההובלה ממקום למקום, ונמצא שאין כאן סחורה בפירות שביעית, ולא דמי שביעית, לענין שיהיה צריך לנהוג בהם קדושת שביעית, ושיהיה אסור למסורם לעם הארץ". ובהערה לספר השמיטה לגרי"מ טוקצינסקי (פ"ח, ס"ב הערה 2) כתב: "ולשיטת התוס' וסיעתם שיותר למכור בהבלעה שלו ושל חברו – הוא הדין שיכול למכור פ"ש [=פירות שביעית] בהבלעה עם פירות ששית או עם דבר אחר שאין עליו קדושת שביעית. ומעתה יש לצרף שתי ההיתרים ביחד, א) שאחר ימכור, ב) וגם ע"י הבלעה, היינו שהמחיר יהא רק בעד המכשירים והטורח ולא בעד בעד הפרי. ועשית חותמות כאלה לחתום הפרייז-קואנטיין של שביעית שהמחיר יהא רק בעד המכשירים והטורח. ובמקום הדחק יש לסמוך על דברי התוס' בפסחים (נב, ב ד"ה 'רב ספרא') ד"א שלסחורה מותר גם להוציא

לפי כמות הפירות שכל צרכן מקבל [והפירות יחולקו במידה ובמשקל]⁹⁸. גם החזו"א זצ"ל התיר מכירת הפירות במידה ובמשקל וגביית מחיר ההוצאות לפי כמות הפירות שכל צרכן מקבל, וכנראה שהתיר [לפחות בדיעבד] גבייה גם עבור ההוצאות שבמחבור⁹⁹. מו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל פסק שאין שום דרך לגבות בעד הוצאות שבמחבור, ובקושי אפשר לחייב לשלם עבור ההובלה¹⁰⁰. אך מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל פסק¹⁰¹ שניתן לחייב לשלם גם עבור ההוצאות במחבור. כך גם, הגרי"ש אלישיב זצ"ל מתיר לגבות גם הוצאות ההשקאה של הפירות, ובתנאי שנתמנה שליח ב"ד מראש לפעולה זו¹⁰².

אולם האוצר ב"ד שנעשה בירושלים ע"י הגר"ח ברלין זצ"ל דרש מפורש שהפירות יימכרו במחיר יותר נמוך מאשר בשנים רגילות¹⁰³, וכנראה שכך גם סבר

לחול". ובזה אנו מוצאים תקנה לשכר אה"ק בשביעית בזה"ז". [אמנם הרידב"ז פליג על הרב זצ"ל, וס"ל שאין הבלעה אלא להבליע מין אחד בחבור, אבל לא להבליע מחיר הפרי עצמו במחיר הטורח וההובלה, ראה בית רידב"ז סימן ג ב'שערי תשובה' שבסוף סעיף א בתשובה ב'; בפרק ה' אות יח (בסוף ד"ה 'ומה שמדייק הפאה'ש') וכן איגרותיו של הרידב"ז ב'החבצלת' גליונות 51, 54. אולם גם הרידב"ז התיר סחורה בהבלעה יחד עם מין אחר, ראה בית רידב"ז שם, ותשובתו במשמרת הבית. אמנם הגר"ח ברלין קיבל את דברי מרן הרב זצ"ל להתיר קבלת תשלום עבור הפירות עצמם בהבלעה במחיר הטורח והמכשירים, ראה מכתבו לרב זצ"ל שהתפרסם ב'החבצלת' 50, והועתק ב'משפטי ארץ – שביעית', נספח אוצר ב"ד, עמ' 266-267. וראה גם תשובות הרב זצ"ל אליו באגרות הראיה ח"א אגרות שט"ז, ש"ח]. אמנם מאגרת ש"ג שצוטטה לעיל נראה שמרן זיע"א לא סמך עצמו להקל כדעת התוס' אלא 'כיון שיש לנו יסוד המכירה שמאז סמכו עליו לבד' [ומסתבר שאף הגר"ח ברלין זצ"ל גם סמך את דעתו להקל, כדעת הרב זצ"ל, בהסתמך בעיקר על 'יסוד המכירה'].

⁹⁸ הדבר עולה באופן פשוט מדברי מרן זצ"ל שהתיר מפורש להבליע דמי העבנים במחיר הטורח וההובלה. כך גם מבואר בלשון האוצר ב"ד של רבני ירושלים המצוטט בהערה הקודמת, שהרי התירו במידת 'רוטל', וקבעו מחיר [שיהיה נמוך משנה שעברה לכל רוטל].

⁹⁹ כך מפורש עולה מרשימות שהוזכרו לעיל הערה 84, ע"פ עדות הרב של מסמיה ברישימות הנ"ל, צוטט לעיל הערה 96. וראה גם נוסח 'אוצר ב"ד' שנעשה ע"פ החזו"א [פורסם ב'משפטי ארץ', שם הערה 84, עמ' 272-271] בער"ה של שנת השמיטה תשי"ב עם תושב כפר הרא"ה שכתב: "שהיה" הוא שליח שלהם ... ולעשות את כל העבודות הנחוצות והמותרות על ידו או על ידי פועלים עצמו להקל כדעת התוס' אלא 'כיון שיש לנו יסוד המכירה שמאז סמכו עליו לבד' [יב"מ] מלבד כל ההוצאות אשר יהיו לו מאלה שיקחו את הפירות לכל מדה ומשקל כפי שיעלו ההוצאות". מהנוסח הנ"ל עולה שהחזו"א התיר לקחת הוצאות של כל פעולה הנדרשת כדי 'שלא ילך שום דבר לאיבוד'. כיון שהחזו"א כנראה התיר עבודות לאוקמי פירא, ראה לעיל פ"ה, ושם בהערות 55, 57, 58, סביר 'כל העבודות הנחוצות והמותרות ... שלא ילך שום דבר לאיבוד' כולל עבודות לאוקמי פירא במחבור. כן מפורש בדבריו שהפירות ימכרו במידה ומשקל, ושהמחיר ילקח מהם לפי הכמות המסופקת לכל צרכן.

¹⁰⁰ ראה לעיל סעיף 3, ובמה שצוין שם הערה 85.

¹⁰¹ ראה לעיל סעיף 3, ובמה שצוין שם הערה 85, וכן במאמרו שצוין לעיל הערה 21, ובעיקר בעמ' תרכה.

¹⁰² תשובתו פורסמה ב'משפטי ארץ' (לעיל הערה 84) עמ' 291.

¹⁰³ כך מפורש בנוסח שצוטט לעיל הערה 97. נוסף לכך בסעיף ה' בנוסח הנ"ל כתבו: "הזיתים והשקדים לא ימכרו כלל וישלחם לפה ירושלים בעד עניים". כלומר מחיר היין [המוזל], כלל את ההוצאות עבור הזיתים והשקדים, ואלו חולקו חנים לעניי ירושלים.

מן הראייה קוץ זיע"א¹⁰⁴. גם החזו"א כתב¹⁰⁵ להקפיד על כך שבאוצר ב"ד יהיה ניכר שהפירות הם בחלוקה לטובת הציבור בכך שמחירים יהיה נמוך באופן ניכר ממחיר הפירות שבשוק.

בנוסף לכך, קיימות מגבלות לגבי השימוש בפירות שביעית [כאמור למעלה פרק א(4)]. לכן, במכירה חופשית לכל דכפין של פירות [אוצר ב"ד] שיש בהם קדושת שביעית, כולל למי שלא [יודע או חלילה לא] שומר קדושת שביעית, יש לפחות איסור 'ולפני עור לא תתן מכשלי'¹⁰⁶.

סיכום הדברים - פרט לפקפוקים השונים בעצם דין אוצר ב"ד [כמפורט לעיל פרקים ב-ד], לבעיות ולמכשולים שיש באוצר ב"ד לפני החקלאי-היצרן [כמפורט לעיל פרק ה], לחשש איסור גם לצרכן בירקות של אוצר ב"ד מצד איסור ספחים [כפי שפורט לעיל פרקים ו-ח], הרי שבאוצר ב"ד כפי שהוא מבוצע בזמננו יש חששות נוספים. (1) עשיית הבעלים עצמם כשליחי ב"ד לטפל בפירות "הפקר" שבאדמתם, היא הערמה גמורה. (2) יסוד ההיתר [לדעת הפוסקים שיש היתר] לשלוחי ב"ד לאסוף ולעבד את הפירות הוא מחמת שמקור איסור האיסוף והעיבוד כדרך כל השנים הוא מכיוון שיש בכך התנהגות כדרך בעלים. לכן אין האיסור אלא בבעלים שאוספים בשדה שלהם. לכן אין איסור זה בשלוחים של ב"ד שהוא 'כידם של עניים' ואוספים

¹⁰⁴. באגרת מהגרי"מ חרל"פ זצ"ל למרן הראי"ה זצ"ל מתאריך ח' סיון העת"ר לפ"ק [אזכר להלן הערה 108]. צילום המכתב מצורף כנספח לחיבור זה] כתב [בהמשך לטקסט שאחר הערה 108]: "יב"מאות מחיר הכסף יהי רק עבור ההוצאות והטרחות, אשר באמת [= נכתב תיבת 'אם' והועבר עליה קו למוחקי – יב"מ] ג"כ לא יפסידו ע"ז [=על זה] לא הרבה יותר מבשנה שעברה ואין ח"ו פקוח נפש תלוי בזה...". עולה מהדברים שהפירות יימכרו במחיר זול יותר מבשנה הקודמת. אמנם ע' מה שציטטתי לעיל הערה 97 איגרת ש"ג, משבת הארץ ומהערות הרב לספר השמיטה. כאמור בסוף ההערה הנ"ל, נראה שמאחר שיש לנו יסוד המכירה שמאז סמכו עליו בלבד, לבסוף הקל שיקחו גם מחיר הפירות בהבלעה, וימכרו במחיר השווה למחיר של שנה הקודמת. וראה בזה אגרות הראיה ח"א אגרת ש"י [בהוספה בסוף האגרת], משפט כהן ס' ע"ה [ויכין שלא יהי' הפסד ...], עו"נ"א אבל לא יקצבו ע"ז שום קצבה ...] ועוד.

¹⁰⁵. אגרות חזו"א ח"ב ס' עג: "... וכאשר חושב המחיר בכל שנה משכח ענין מצות השביעית, אחת לי אם הטורח מרובה או מועט ובלבד שיהיה ניכר".

¹⁰⁶. ויקרא יט, יד. ואף ששביעית בזה"ז דרבנן, להרבה שיטות המכשיל חברו באיסור דרבנן עובר בלפ"ע דאורייתא (ראה מל"מ פ"ד ממלוה ה"ב ומנ"ח מצוה רלב אות ב, וראה גם שד"ח כלל כו ס"ק ט). אמנם לגבי מסירת פירות שביעית לחשוד [וק"ו לעבריי], לא מצאנו איסור מפורש כמו שמצאנו במסירת דמי שביעית לע"ה, וע' מנחת יצחק, ח"ו ס' קל אות ד.

את הפירות למען העניים. אולם כאשר הבעלים עצמם הם שלוחי ב"ד – אין לך מעשה בעלות גדול מזה. (3) אם "שלוחי ב"ד-הבעלים" מונעים מאחרים ללקט מהשדה את ירקות ופירות שביעית, אז בנוסף להוכחת ה"הערמה" שב"אוצר ב"ד" נכנסים אנו גם לשאלת איסור 'שמור'. אם כי רוב הפוסקים אמרו שאין איסור בשמור, ויש גם על מי לסמוך שמותר לשלוחי ב"ד [בעיקר אם הם לא הבעלים] לשמור בשם ה"ב"ד. (4) קביעת מחיר הפירות [וירקות] של אוצר ב"ד בדרך שכוללת את כל ההוצאות, כולל הוצאות שהיו בעיבודם ובגידולם [במחובר, לפני תלישתם], קביעת מחיר לפי כמות המסופקת [כלומר, לפי מידה ומשקל] ולא באופן גלובלי, ובעיקר – קביעת מחיר השווה למחירם בשנים רגילות – מעורר ספקות רבים, וספק גדול אם יש בו היתר כל שהוא [זאת מלבד הוכחת ה'הערמה' שבדבר].

י. 'אוצר בית דין' – סקירה היסטורית

כפי שנתבאר למעלה [בפרק ד] 'אוצר ב"ד' [והתוספתא שעליו דין זה מבוסס] לא הוזכר בבבלי או בירושלמי, הרמב"ם השמיטו, ואף לא הובא באבקת רוכל [למרן המחובר], בפאת השולחן ובספרי ההלכה כגון ערוך השולחן. מי שהנהיג לראשונה 'אוצר ב"ד' היה מרן הראי"ה זצ"ל. בשנת השמיטה תר"ע הקים הרב זצ"ל אוצר ב"ד מרכזי לשיווק פירות האילן וענבים של המושבות. פעולה זו של 'אוצר ב"ד', קיבלה את הסכמתם וברכתם של הגר"ח ברלין זצ"ל והבד"ץ של ירושלים. **אולם מרן הראי"ה קוק זצ"ל, וכן הגר"ח ברלין זצ"ל עשו 'אוצר ב"ד' זה רק לגבי כרמים ופרדסים שנמכרו בהיתר מכירה ורק כחומרה וכהידור, ואף כ'זכר לשביעית', לגבי שיווק הפירות שממילא מותרים מכוח היתר מכירה.** גדולי עולם אלו לא ראו באוצר ב"ד היתר בפני עצמו, ולא סמכו לעולם על אוצר ב"ד, אלא כסניף וכהידור ו'זכר לשביעית', בנוסף על ההיתר המרכזי והמבורר – היתר מכירה. מכיוון שדברים אלו

נוגדים את ה'אגדה' שנתקמה מסביב ל'אוצר ב"ד', מהראוי להרחיב במקורות לדברים אלו.

א. **שיטת הגר"ה קוק זצ"ל** - במכתב [תשובה למכתב שהרא"ה קוק זצ"ל כתב לגר"ח ברלין זצ"ל¹⁰⁷] שנשלח ע"י הגר"מ חרל"פ זצ"ל לרא"ה קוק זצ"ל מתאריך ח' סיון תר"ע¹⁰⁸ כותב הגר"מ ח' זצ"ל:

"זה יותר מחודש ימים החליטו באסיפת חכמים בבית הגאון ר"ח ברלין שליט"א כי לבעבור לצאת כל החששות יעשו כסדר שאמר הדר"ג שליט"א [= הגר"ה קוק – יב"מ] בשנה שעברה עת היותו פה, כי נוסף על המכירה יפקירו שדותיהם [...],

¹⁰⁷. במכתב מתאריך ה' סיון תר"ע כתב הגר"ה קוק זצ"ל להגר"ח ברלין זצ"ל נדפס במשפט כהן ס' ע: "... וחוז' מכל זה נוגע הדבר ללעז הראשונים, שהמתירים אשר כבר פשטה הלכה ומנהג כמותם, היו ת"ח גדולים בישראל, וחלילה לנו לזלזל בכבודם ולהראות בפומבי דספו איסורא לכללות עם קדוש. ובעיקר הדבר אין מה לפקפק על היתר הפירות כלל, אפילו לאותם שחשים לומר שהמכירה לא הפקיעה את הקדושה להיתר עבודה, מ"מ הרי גם המב"ט [= ח"ג תשובה מה – יב"מ] האוסר פירות של נכרים משום שביעית היתר אותם בסחורה, ומוהרי"ט (תשו' מ"ג) לא חש על דמיהן משום קדושת שביעית, וכן פטר אותם מן הביעור. וכאן הפירות עכ"פ של הנכרי הם, שחוק מסדר המכירה עשינו ג"כ במכון סדר של שכירות בהבלעה. ואפילו למפקקים על המכירה, מפני שלא נעשית כדינא דמלכותא, משום שאי אפשר, אין מה לפקפק על השכירות....." [ההדגשה שלי – יב"מ] באותו יום ממש כותב הרב זצ"ל במכתב דומה לרידב"ז זצ"ל [אגרות הראיה א, אגרת שה]: "... ובאשר על הפירות אין באמת מה לערער, אחרי הוראת המב"ט [=ח"ג סימן מה – יב"מ] שאפילו לפי דעתו להחמיר בקדושת שביעית בשל נכרי היתר אותם בסחורה, ולא חשו לקדושת שביעית של דמיהן, כמו שביאר מוהרי"ט בתשו' מ"ג. ובענין המכירה כללנו ג"כ שכירות בהבלעה, שאם תהי' איזה הסתפקות על המכירה משום דד"מ [=דדינא דמלכותא דינא, ומכירת קרקעות הייתה חייבת לפי חוק לקבל אישור בתי המשפט – יב"מ] תועיל עכ"פ השכירות לענין היתר הפירות אע"פ שלא תועיל לענין העבדות [=כיון ששכירות לנכרי לא מפקיעה את קדושת הארץ, רק מכירה – יב"מ] וכיון שבשמיטות שעברו בחיי הגאונים היר"ד והרש"ט מ"מ הראד"ת [= הרב יהושע לייב דיסקין], והרב שמואל סלנט, ומורי חמי הרב אדר"ת – יב"מ] זצ"ל לא נתחדשה בזה שום חומרא, אין ראוי לבא עכשיו בדבר חדש....." וראה גם משפט כהן ס' סד, תשובה להרב טודרוס הכהן רבה של ראש פינה, מתאריך כט סיון תרס"ט לגבי הוציאם להחמיר בשביעית: "היכוי שהי' אפשר להסתפק ע"י שכירות בהבלעה יהי' יותר נכון, כי מצד קדושת הפירות, לענין ביעור וסחורה, יש לשמוע לדברי המב"ט ז"ל [=ח"ג סימן מה – יב"מ]. המקיל בכל מה שבא מיד נכרי, ואפי' לשיטתו שנוהגת קדושתם בשל נכרים מ"מ מביעור פטרם, מצד אתינא מגברא דלא מצית לאישתעווי דינא בהדי', וכן הקל בסחורה כיון שבא ליד ישראל דרך סחורה...." ממכתבים אלו עולה, לכאורה, שהרב זצ"ל חיפש דרך לתקן את שטרי המכירה כדי שהפירות יהיו מותרים לכל הדעות, גם למחמירים, ולמנוע שום פקפוק ולעז בשיווק פירות המושבות. למרות זאת, ונהידור נוסף, ובעיקר זכר לשביעית שלא תשכח מישראל, הסדיר שיווק הפירות דרך 'אוצר ב"ד'. ראה בהמשך.

¹⁰⁸. המכתב פורסם [שלא במדויק] ב'אגרות חמדה', בעריכת הרב יוסף אלנקוה, 'ירושלים תשמ"ז', עמ' 248-243. צילום כתה"י רצוף כנספח לחיבור זה. בתאריך י' סיון תר"ע, הגר"ה קוק זצ"ל כותב לר' בנימין ידלר, ששימש גם כמשגיח על הכשרות בשוקי ירושלים. לגבי סידורי מכירת פירות אוצר ב"ד, ראה משפט כהן סימן עו. וראה גם אגרות הראיה א, אגרת שו מתאריך טו סיון תר"ע לר' בנימין ידלר ז"ל.

והענבים ימכרו בפה בתור שליחות מב"ד, ואת מחיר הכסף יהי רק עבור ההוצאות והטרחה..." [הדגשות שלי – יב"מ]

בעקבות מכתב זה, כותב הראי"ה זצ"ל במכתב להגר"ח ברלין זצ"ל מתאריך כ"א סיון תר"ע¹⁰⁹:

"הנני מוצא לי לחובה להודיע את כתר"ה שי', שגם מראשית הענין, כשראיתי את נחיצות השימוש בהיתר ההפקעה ע"י המכירה לכללות ישוב אה"ק, גמרתי בדעתי לעשות בכ"ז [=בכל זאת – יב"מ] את מה דאפשר לצאת ידי חובת כל הדעות. ועל כן תקנתי חותמות, שחקוק עליהם שמחיר בשביעית יהי רק בשביל המכשירים והטורח, כדי להסיר מהדמים דין קדושת שביעית, ולעשות ע"י זה את הסחורה ע"י הבלעה, וגיליתי דעתי לכל מכירי, הנכנסים לדבר עמי בענין זה, שבדעתי להכין ג"כ

¹⁰⁹ אגרות הראיה א, אגרת שיג. המכתב פורסם בזמנו ב'החבצלת', שנת תר"ע, מס' 46 (עמ' רצ"ה), והועתק משם ל'משפטי הארץ – שביעית', נספח 'אוצר ב"ד', עמ' 261. באותו גליון פורסם גם נוסח שטר הפקר ושטר הרשאה של הפקר, שכנראה הרב צירף לאיגרת הנ"ל [והועתק ב'משפטי הארץ' הנ"ל, עמ' 261-263]. נוסח דומה [אך לא זהה לחלוטין] על נייר רשמי של בד"צ יפו ובחתימת איכרים על שטר ההפקעה, וחתימת הרב זצ"ל וחברי בית הדין על שטר ההרשאה, הודפס בסיני ניסן אייר תשי"ב, וצילום כתר"י המקורי רצוף כנספח לחיבור זה. [מנוסח כתר"י מתברר שמה שהודפס ב'משפטי הארץ' הנ"ל בסוף שטר ההרשאה "ע"פ ההרשאה הנהוגה להם" הוא ט"ס, וצ"ל "ע"פ ההרשאה הנתונה להם"]. בשטר ההפקעה נכתב: "... ומעתה ידינו מסולקת מכל הנ"ל וכח הפירות ותבואת הארץ הנ"ל הכל מסור ליד מרן הגאון הג' מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א אב"ד דעיה"ק יפו והמושבות ת"ו ובית דינו כתקנת חז"ל...". מנוסח זה נראה שהרב זצ"ל סבר שלצורך 'אוצר ב"ד' [אפי' לחומרה!!!] צריך ב"ד חשוב. [כמדומה שהשטת נוסח שטרות אלו במשפט כהן ובאגרות אומרת דרשני, וראה להלן הערה 184]. וראה גם משפט כהן ס' פז, תשובה מתאריך ד' מנ"א תרפ"ד [שנת השמיטה]: "... הנה אלה שמכרו את פרסיהם (לנכרי) נוהגים ע"פ ההיתר הידוע, שהמכירה מפקעת ואין בזה משום קדושת שביעית, וממילא אין כאן משום איסור הוצאה לחו"ל... ולרווחא דמילתא ראוי להתנות עם המוכר בא", שכל הדמים יהיו רק בעד הכלים והחבילה, ועצם הפירות יהיו במתנה בהבלעה... ופלט' דמין דמי שביעית ומאיסור סחורה, דע"כ כל מה דאפשר לאהדורי בתר תקנתא טפי עדיף. ובשמיטה דשנת ת"רע"ו [=תר"ע] העברה תקנתי חותמות כאלה, להניחם על הלוחות של המחירים (פרייזקוראנטין), שבשנה זו המחירים הם על הכלים והעבודה של החבישה וההובלה, והפירות עצמן הם מובלעים בהם במתנה".

אמנם, ראה אגרות הראיה, א, אגרת רפט, בסוף הנספח לאגרת 'ביסוד השמיטה' (עמ' שלג): "ומה שנוגע לענין המסחר, לפי המצב של שנה זו שהכרח הוא לסמוך ההפקעה של המכירה, שיש בה צד הערמה, ראוי ונכון לצרף לזה ג"כ שתיה המכירה המסחרית תמיד בהבלעה, וירשם בכל הפרייזקוראנטים [=רשימת המחירים – הערת הגרצ"י קוק זצ"ל] שהמחיר אינו נלקח בעד גוף הפירות כ"א בעד העבודה והמכשירים. וכשיזכנו ד' לבא למדה הטובה, שלא יהיו עבדים כ"א הפרדסים והכרמים המושכרים בהבלעה, אז אין להחמיר על הפירות כלל מצד סחורה, שהרי הם נחשבים פירות של נכרים, ויש לחוש לאיסור שאסרו גאוני הדור בימי הב"י, שלא להחמיר בפירות של נכרי בקדושת שביעית". [וראה להלן הערה 122 מש"כ בשם הגרצ"מ שפירא זצ"ל ובדעת הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, והערות 188, 190].

לפני הבציר שטרי הפקר, שיפקיר כ"א את הפירות, שיש בהם חשש שביעית, שימצאו בקרקעותיו, וימסר כחם לב"ד, ושטר הרשאה, שב"ד מרשים להבעלים הנ"ל לעשות ברשותם כל מה שנדרש למכירת הפירות בדרך היתר, דהיינו לקחת מהם שכר טרחם ומכשיריהם. אלא שמראש הסכמתי, **שכיון שיש לנו יסוד המכירה, שמאז סמכו עליו לבד**, אין לדקדק כ"כ כמה יקחו בעד המכשירים והטורח... ובכ"ז תקותי לשמו ית', שיתוקן הרבה ע"פ הידור זה, **אע"פ שהוא דבר חדש, שלא הונהגו בו מאז...** חושב אני כי אחרי אשר שטרי הפקר והרשאה ב"ד ע"פ בד"צ דידן הי"ו יהיו מתוקנים, כאשר מראש עלתה במחשבותי והסכמתי, בעה"י יהי' בזה שלו' על דייני ישראל, ולא יהי' עוד שום ערעור על עסקי פירות המושבות המובאים ירושלימה... כי כל מגמתי היא לצאת כמה דאפשר ידי כל הדעות..." [ההדגשות שלי – יב"מ].

בתגובה כותב הגר"ח ברלין זצ"ל לראי"ה קוק זצ"ל¹¹⁰:

¹¹⁰. האגרת פורסמה ב'החבצלת' תר"ע, גליון 50 (עמ' שכח), והועתקה ל'משפטי ארץ' הנ"ל הערה קודמת, עמ' 266. נציין שלמרות הסכמת הגר"ח ברלין, נמשך הלחץ מצד קנאים בירושלים נגד מרן זיע"א ונגד היתר המכירה ופירות המושבות. באגרת מתאריך ה' תמוז תר"ע [אגרות א, אגרת שזט] הרב קובל בפני הגר"ח ברלין על כך שהיו שאסרו את פירות המושבות ורוצים לקנות פירות של נכרים. בתשובה לאגרת זו כותב הגר"ח ברלין בתאריך כא תמוז [גם אגרת זו פורסמה ב'החבצלת' הנ"ל, והועתקה ל'משפטי ארץ' הנ"ל עמ' 267] שאף שהבד"ץ מאשר את ענבי המושבות, רשאי מי שרוצה בכך להחמיר על עצמו. תשובת הרב לאגרת זו פורסמה באגרות א, אגרת שיח, בו הוסיף וביאר את עניין 'אוצר ב"ד': "... ואע"פ שאם היה הדבר הולך בשקט היה בדעתי ג"כ להוסיף איזה פרטי דברים לרווחא דמילתא, להדר ולצאת ידי כל הדעות כמה דאפשר על כן **אני מוצא בעצמי שום דבר מה שהייתי צריך לעשות לכרמינו ולא עשיתי להם** (= ע"פ ישעיה ה, ד – הערת הגרצ"י קוק זצ"ל). ובגופא דעובדא, הנה בראשון-לציון, ברחובות ובוד-חנין ת"ו מלאו את בקשתי, כאשר הצעתי לפניכם, וחתמו על שטרי ההפקר ומסירה לבד"צ, וע"פ הרשאת בד"צ ממילא יהיה כל מה שיקחו רק בעד הטורח והמכשירין, באין צורך להכנס לתוך עסקיהם ולקפח פרנסתם המצומצמת. ודי והותר בזה להחמיר יותר ממה שנהגו בשמיטות הקודמות ע"פ הוראת רבנן קשישיא הגאונים ז"ל. **ולא נאמרו הדברים כ"א כדי להפיס את דעתו של מי שרוצה להחמיר, כאשר בארתי במכתב הראשון לכתר"ה שי"י**. בהמשך גדל הלחץ של הקנאים, עד שבאלול תר"ע הם מצליחים להוציא מהבד"ץ בירושלים כרוז [פורסם ב'החבצלת' 55 ובבית הירדב"ד, שביעית ג, 'משפטי ארץ' הנ"ל עמ' 265-266] שבו כתבו: "לאשר פשטה שמועה כי אופן ההפקר שיצא מאתנו (בצירוף כל רבני וגאוני ע"ק הי"ו) על פירות שנה זו שנת השביעית, הוא מועיל להתיר גם את הפירות שנגדלו ע"י עבודה בשביעית עפ"י הוראת היתר הידוע, ע"כ מצאנו חובה בנפשנו להודיע כי אין כל ממש בשמועה זו ואופן ההפקר כל עקרו הוא רק בהנוגע לאיסור

"... ומראש ה' בדעתם לעשות כן על פי ההפקר כד"ת ולא להפסיד ממון ישראל ח"ו..."

ואמנם, כפי שהגרי"מ חרל"פ זצ"ל והגראי"ה קוק זצ"ל כתבו במכתביהם, מראש הייתה כוונת הגראי"ה זצ"ל לארגן 'אוצר ב"ד' לשיווק הפירות של המושבות. בתשובה מתאריך ד' אייר תר"ע להרב מיכל פינס הוא כותב¹¹¹:

"... ואיני רואה שום סתירה על ההיתר בכל האופנים שנחוש לחומרא בכל האפשרות... וכיון שלא יה' הפסד למה לא נחוש לסברת האוסרים... ע"כ הצעתי שיאותו הכורמים להצעה להנהיג קדושת השמיטה בפירות בכל מה דאפשר ותבא עליהם ברכה".

דעתו של מרן הגראי"ה קוק זיע"א מתבארת באגרת להוריו מכ"ג סיון תר"ע¹¹²:

"ומראש כניסתי לענין השביעית חשבתי דרכי לצאת ידי כל הדעות בכל מה דאפשר, ובלבד שלא יזיק להישוב הקדוש בקיומו החמרי ובכבודו. ואע"פ שתוכן המכירה הוא להעמיד את הפירות כדין פירות של נכרים, שכבר נפסקה ההלכה שאין קדושת שביעית נוהגת בהם, מ"מ תקנתי חותמות, שיבאו על

סחורה, ודוקא על הפירות שגדלו בהיתר בלי שום עבודת איסור בשביעית וככה הודענו מפורש בו בפרק שנתפרסם אופן ההפקר...". כרוז זה סותר בעליל את דברי הגרי"מ חרל"פ זצ"ל במכתבו, וכן את מכתביו של הגר"ח ברלין לרב זצ"ל. אמנם, הגר"ח ברלין זצ"ל, למרות הלחץ שהיה נתון בו, בחכמתו כי רבה, לא חתם על הכרוז הזה, אלא הוסיף בשוליו: "אך למותר להוסיף ולקיים את הנאמר בצדק, וכל שגידולו באיסור אין היתר לאיסור..." [ההדגשה שלי – יב"מ], כלומר מה ש'גידולו באיסור אין היתר לאיסור', אבל אין שום החלטה שמה שגידולו לפי היתר המכירה נקרא גידולו באיסור. [נראה להלן הערה 153]

שהחזו"א עצמו אכל משדות שנמכרו בהיתר המכירה, רק נהג בהם קדושת שביעית ואיסור סחורה.

¹¹¹. משפט כהן סימן עה. מכתב זה נכתב למעלה מחודש לפני מכתבו של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל.

¹¹². אגרות א, אגרת שיד. תאריך האגרת הוא יומיים בלבד לאחר האגרת להגר"ח ברלין הנ"ל.

כתבי-המסחר, שהמחיר נלקח רק בשביל המכשירים והטורח, כדי שלא יהיה בדמים משום דמי שביעית, והסחורה תהיה לפי בדרך היתר של הבלעה. וכן הסכמתי מראש ופרסמתי לבאי ביתי, שבדעתי לתקן שטרי הפקר ומסירה לב"ד, שיחתמו עליהם בני המושבות ושטרי הרשאה ע"פ ב"ד שמרשים להם לעשות עם הפירות וטיפולם ע"פ הרשאת ב"ד, ולקחת שכר עמלם ומכשיריהם, הם ושלוחיהם ושלוחי שלוחיהם. **ודבר זה אע"פ שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשכח מִיִּשְׂרָאֵל עד יופיע ד' באורו על ציון, להגיה חשכנו, ולהעמידנו בקרן אורה. אמת הדבר, שעתה ע"י הקינטוריא, שיצאה לרשות הרבים, נעשה דבר זה יותר כבד, מפני שבני המושבות יחשבו שכל אלה הם חידושים הבאים לא מצידי, כ"א מצד אותם אשר לפי דעתם חושבים הם שהם נחשבים להם לאויבים. מ"מ ב"ה כבר גליתי דעתי בזה, וכפי הנראה רובם יקבלו הכל ברצון בהסכמתי, ויאמינו שכך היא דעתי, ומאת ד' היתה זאת שפרסמתי דעותי אלה זמן גדול לפני התגלע הריב, ואקוה שהכל יבא על מקומו באורח שלום" [ההדגשות שלי – יב"מ].**

דברי מרן הגרא"ה קוק זיע"א ברור מיללו שאוצר ב"ד 'מצד עצמו אין בו כדי סמיכה' אפילו להתיר סחורה ודמי שביעית, רק כש'נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא' הוא 'דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשכח מִיִּשְׂרָאֵל'. פשוט שהלשון '**מצד עצמו**', פירושו '**ללא היתר המכירה**', כשהוא **לבד**. מי שהנהיג לראשונה 'אוצר ב"ד' לעולם לא ראה

בזה היתר בפני עצמו. זאת ועוד, הסיבה הבלעדית ל'אוצר ב"ד' שעשה הגר"ה קוק זצ"ל היתה, כמבואר למעלה, להימנע מחשש איסור סחורה ותפיסת דמי הפירות בקדושת שביעית [מגבלות 3, 5 שבפרק א' למעלה]. אין בדברי הגר"ה קוק זצ"ל אפילו רמז לכך ש'אוצר ב"ד' יועיל [אפילו כהידור] לגבי המגבלות באיסוף הפירות [מגבלה 2 שבפרק א' לעיל], כלומר באיסור קצירה ובצירה¹¹³.

ב. שיטת הגר"ח ברלין זצ"ל ובד"ץ ירושלים - בער"ח אייר תר"ע הכין הגר"ח ברלין ובד"ץ ירושלים שטר מינוי להרב צבי הירש קאהן מרחובות¹¹⁴ כשליח ב"ד שלהם לאסוף ולשווק

¹¹³ ראה משפט כהן, סימן סז, תשובה מתאריך טז אלול תרס"ט לרבה של ראש פנה, הרב טודרוס הכהן ז"ל, בקשר לביצוע מלאכות דאורייתא אחר המכירה ע"י ישראל: "אמנם ע"ד הקצירה והבצירה, באמת אם ה' אפשר בשני הננו יוצאים מידי כל חשש, שהרי לרוב הפוסקים עיקר האיסור של קצירה ובצירה הוא רק דרכו בכל שנה, אבל בשני אין שום איסור... א"כ אם ה' אפשר ע"י שני יה' הדבר נכון מאד, לצאת מידי איסור תורה אחר המכירה. אבל ידעתי שהדבר קשה מאוד להוציא מן הכח אל הפועל, ולא נתנה הוראה כזו להאמר כי-אם לשרידים יראי ד' באמת... אבל לרבים אי-אפשר כלל למסור דבר זה. על-כן נראה לי יותר נכון לצוות להבעלים שיפקירו בפני שלשה את הקמה לפני הקצירה ואת פירות האילן לפני הבצירה, ואח"כ יעשו חוזה ושטר עם הפועלים [=כלומר, הבעלים שהפקירו שדותיהם יעשו חוזה עם הפועלים הישראלים שיעשו את המלאכות. אבל אין בו שום רמז לשטר הרשאה מב"ד שהבעלים יקצרו עבור ב"ד - יב"מ], שאם ירצו לקצור ולבצור עבורם את הפירות המופקרים, כבצירת וקצירת פירות שביעית מן המופקר, יותן להם בעד פירות של כל יום יום כך וכך בשכר הפעולה... והעיקר נ"ל, שאם נחזיק שהמכירה היא מועלת, אז ודאי קיי"ל שהפירות של נכרים הם, ואין בהם משום שביעית, וממילא אין איסור קצירה ובצירה כלל. רק החשש הוא שמא אין קנין הנכרי מועיל, ואז באמת המכירה בטלה, שהיא כמקח טעות, שלא באה כי-אם בשביל הפקעת האיסור, א"כ שוב יש ביד ישראל להתיר [=כלומר להפקיר את הפירות - יב"מ]. וי"ל עוד כיון שיגלה הנכרי דעתו שהוא מרוצה ג"כ בהפקעת הפירות, הרי זה כקבל עליו דין שביעית לזה, וממילא הן בכלל מופקר, שיש אומרים שאין בו איסור של קצירה ובצירה כדרך כל השנים... וכנ"ד הרמב"ם להקל בזה לפ"ד את השלחן ס' כ"ד סק"ח [=כנראה דט"ס וצ"ל ס' כ"ב סק"א, ראה לעיל הערה 18 ומש"כ שם - יב"מ] ועוד כמה ראשונים...". והנה בבאור תשובה זו נחלקו מורי ורבותי מנ"ע, ראה הגר"ש ישראלי זצ"ל, "לשאלת איסור קציר בתבואת נכרים בשביעית", 'התורה והמדינה' ד (תשי"ב), עמ' קסא-קעב; הגר"ח אוירבאך זצ"ל, "בענין הנ"ל על קצירה ובצירה בשל נכרים", 'התורה והמדינה' שם, עמ' קעג-ק"פ [נבחרות הגר"ש ישראלי על מאמרו]. וראה גם הגר"ה הרצוג, במאמרו הנ"ל הערה 15, בעמ' רפ"ג ('השמיטה') מש"כ לבאר התשובה הנ"ל. אולם בכל מקרה מבואר שהרב זצ"ל חיפש דרך להתיר לאחר מכירה קצירה ובצירה ע"י ישראל, והציע שיעשה ע"י שינוי או שיפקירו הפירות וכשיטות הראשונים בשביל הפקר אין איסור דאורייתא לקצירה ובצירה. אולם, למרות שהתכוון להנהיג 'אוצר ב"ד' בשיווק הפירות, כפי שכתב בתשובותיו ובאגרותיו הנ"ל, לא שקל כלל לעשות את הקצירה והבצירה ע"י שלוחי ב"ד, אפילו לרווחא דמילתא לאחר המכירה. וכנ"ל [=שהגר"ה קוק זע"א עשה אוצר ב"ד רק לחומרה על גבי היתר מכירה] גם הרב יהודה הלוי עמית שליט"א "רקות מגוש קטיף בשמיטה", 'התורה והארץ', ו' (תשס"א), עמ' 452-455, בעמ' 455; הרב אהוד אחיטוב, 'היסודות ההלכתיים של אוצר בית-דין', 'התורה והארץ' שם, עמ' 389-422, בעמ' 415-416 [צוטט להלן הערה 189]; 'קטיף שביעית', הוצאת מנהל התורה והארץ, תשס"ז, פרק כב - 'אוצר בית דין', עמ' 5 [ושם: "אך הוא [=כלומר הגר"ה קוק זצ"ל - יב"מ] עצמו נוטה לסמוך על כך רק לאחר המכירה (וע אגרות ראי"ה ח"א ס' ישי)"]. וראה הגר"ה אריאל שליט"א, במאמרו הנ"ל הערה 19, שכתב (עמ' 28): "וראיתי למי שפירש בטעות (הרב ויסמן תחומין כז) שהוא [=הגר"ה קוק זע"א - יב"מ] לא התיר אוצר בית-דין אלא על סמך היתר המכירה. ולא היא, הפהך הוא הנכון. הוא לא התיר את היתר המכירה אלא כשהקצירה והבצירה יעשו ע"י אוצר בית-דין שהוא היתר מרווח יותר מהיתר המכירה שהוא חשש ליעילות דבריו בהמשך...". כיוון שדבריו הרב זע"א באגרותיו להוריו ובתשובה זו ברור מילולו, וכן הבינו את דבריו גדולים ורבים [וראה גם להלן הערה 118]. מפני כבודו של רבה של ר"ג ידידי הגאון שליט"א אמנע מלהשיב על דבריו [וראה 'אקדמות מילים' לחוברת זו].

¹¹⁴ נוסח השטר פורסם כנ"ל הערה 97. ב'כרם ציון' פורסם הנוסח ללא הזכרת שם בעל השדות, הרב צבי הירש קאהן. הרב צ"ה קאהן היה ת"ח, בעמח"ס 'אמרי צבי', ואף ניהל מו"מ בהלכה עם הגר"ה קוק זצ"ל בעניין היתר המכירה, ראה משפט כהן סימנים סח, סט. צילום שטר מינוי זה מצורף כנספח לחיבור זה.

את הענבים, הזיתים והשקדים שבכרם ושבמטעים שלו. יש שראו בשטר מינוי זה את הסכמתו של הגר"ח ברלין ובד"צ ירושלים להנהגת 'אוצר ב"ד'. אולם יש לשים לב למספר פרטים יסודיים בשטר מינוי זה.

(1) אוצר ב"ד זה נעשה אך ורק לצורך שיווק הפירות, ובמפורש לא התיר בצירה – הדבר מופיע במפורש בשטר [בסעיף ב]: "הבצירה יהא ע"י פועלים נכרים ובאיזה שינוי כל שהוא". כלומר, למרות שהפירות הפקר ומדובר בשלוחי ב"ד, לא התירו אלא בצירה ע"י נכרים וגם בשינוי¹¹⁵.

(2) לא הותרה קבלת הוצאות שבמחבור, אלא רק מתלישה ואילך¹¹⁶, ונדרש שהמחיר יהיה נמוך מאשר בשנים רגילות [והזיתים והשקדים יחולקו חנים לעניים בירושלים]¹¹⁷.

(3) אוצר ב"ד זה נעשה בכרם ובמטעים שנמכרו לישמעאלי בהיתר המכירה. הדבר עולה בבירור מכתבו של הגר"ח קוק זצ"ל לרב קאהן¹¹⁸, בתשובה לתלונותיו שוועד המושבה רחובות מתנכל לו:

¹¹⁵. זאת בניגוד גמור לדעתו של החזו"א [ומו"ר הגר"ש ישראל] זצ"ל, ראה לעיל פרק ג'. יודגש – למרות שמדובר בפירות הפקר, נדרש שהבצירה תעשה גם בשינוי וגם ע"י נכרים. כנראה שרצו לצאת ידי כל השיטות, ואף שיטת הגר"א, ראה לעיל פ"ג(1) ובהערה 18.

¹¹⁶. ראה לעיל פרק ט(4) ובהערה 97.

¹¹⁷. ראה לעיל שם ובהערה 103.

¹¹⁸. אגרות הראיה, אגרת ש"ב מתאריך כ' סיון תר"ע, יום לפני מכתבו של הרב זצ"ל לגר"ח ברלין זצ"ל שהובא למעלה בטקסט הסמוך להערה 109. למרות שמפורש באגרת זו ש'אוצר ב"ד' הוא הידור ע"ג המכירה לנכרי, נציין ששלושה ימים אח"כ הרב זצ"ל כותב באגרת להוריו [הובאה לעיל בטקסט הסמוך להערה 112] שאין לסמוך על אוצר ב"ד בפני עצמו, אלא רק כסניף וכהידור 'זכר לשביעית' למכירה לנכרי. ובאגרת זו להרב קאהן הרב מצהיר שגם הוא עצמו ובד"צ יפו היו מסדרים לרב קאהן שיווק דרך אוצר ב"ד. לשלמות העניין ראה גם אגרות הראיה א, אגרת שי, מתאריך י"ט סיון תר"ע [יום לפני המכתב לרב קאהן], אל ועד המושבה רחובות, בו הרב זצ"ל מבקש מהוועד לא למנוע מהרב קאהן להדר את ההידורים שהוא רוצה. בסוף המכתב נוסף: "ג. ובאמת בכל דבר שאין בו משום הפסד אני רוצה לצאת ידי כל הדעות, וכן ראוי לנהוג בכל כה"ג, וירא שמים יצא ידי שניהם, וע"כ תקנתי עוד בראשית השנה חותמות לחתום על הכתבים של המסחר שהמחיר בשביעית הוא בשביל המכשירים והטורח. וכיוצא בזה בדעתי ה' לעשות שטרות של הפקר והרשאת ב"ד, שהכל נעשה ברשות ב"ד, ובלבד שלא יהי' מזה שום הפסד ולעז ח"ו. כי הכל יודעים, שאע"פ שאנו מקילים במקום הדחק, לחשוב ע"י המכירה שהפירות אינם פירות שביעית, מ"מ כל מה שאנו יכולים לצאת מכל חשש אנו עושים...". מבור הדבר שגם האוצר ב"ד של הרב קאהן היה הידור בלבד לאחר עיקר ההיתר שהוא המכירה לנכרים.

"מכתבו הגיעני, ע"ד הקובלנא במה שהועד מונע אותו מלהדר.... ותמיהני מאד, שהתיקון שרצה כת"ר לצרף אל המכירה, - שהרי חתם על שטר ההרשאה ככל האכרים, - הלך לבקש מבד"צ דירושלים ועזב בד"צ דידן, שאנו סמוכין ונראין יודעים עניני המושבות ביותר בירור, - והדבר גרם כפי-הנראה רוב המבוכה"

אין שום רמז או ראייה לכך שהגר"ח ברלין ובד"צ ירושלים היו מתירים לסמוך על אוצר בד"צ לשום קולא בעולם, אפילו לא לסחורה ולדמי שביעית, ללא עיקר יסוד ההיתר של מכירה לנכרי¹¹⁹.

ג. שיטת החזו"א זצ"ל - 'אוצר בד"צ' כהיתר לשיווק פירות שביעית בפני עצמו [ללא מכירה לנכרי] הונהג ע"י החזו"א, כפי שבואר לעיל¹²⁰. בעקבות החזו"א זצ"ל פשט 'אוצר בד"צ' בין

¹¹⁹. כאמור גם במכתבו של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל שהובא לעיל בטקסט הסמוך להערה 108. גם מנוסח הכרז שפורסם באלול תר"ע וצוטט לעיל סוף הערה 110, נראה ש'אוצר בד"צ' היה במטעים שנמכרו לגוי, שכתבו שם: "... כי אופן ההפקר... הוא מועיל להיתר גם את הפירות שנגדלו ע"י עבודה בשביעית עפ"י הוראת היתר הידוע... ואופן ההפקר כל עקרו הוא רק בהנוגע לאיסור סחורה, ודוקא על הפירות שנגדלו בהיתר בלי שום עבודת איסור בשביעית וככה הודענו מפורש בו בפרק שנתפרסם אופן ההפקר...". כלומר – ההפקר אינו מועיל למה שגדל ע"י עבודה שנעשתה עקב המכירה לנכרי, אלא רק לפירות שלא נעשתה בהם עבודה – למרות שנמכרו לנכרי [שהרי לא כתוב שמועיל רק לפירות שלא נמכרו לנכרי, וכדמוכס מהמעשה של הרב קאהן]. גם הרי נתפרסמו בהחבצלת' מכתביהם של הגרא"ה קוק והגר"ח ברלין זצ"ל [ראה למעלה הערות 109, 110] לשווק פירות המושבות שעשו מכירה לנכרי דרך אוצר בד"צ בירושלים, ופשוט שבד"צ ירושלים לא היה מפרסם כרז המכחיש את הידוע. ע"פ הבנה זו, שכל עניין 'אוצר בד"צ' שנעשה בירושלים הוא רק כסניף וכהידור לעיקר ההיתר המתבסס על המכירה לנכרי, יפלו הרבה תמיהות שתמחו על ההיתר באוצר בד"צ, ראה לדוגמא הרב משה שטרנבוך, שמיטה כהלכתה, בני ברק תשל"ט, פרק שלישי סעיף טז ובביאור שם.

¹²⁰. פרק ב(2), וראה שם הערה 33. וראה הגרי"א הרצוג זצ"ל, במאמרו הנ"ל הערה 15, בעמ' רפ"ג ('השמטה'), צוטט חלקית לעיל הערה 38, שלגבי איסוף הפירות [קצירה ובצירה] אין החזו"א מייחס מעמד מיוחד לשלוחי בד"צ, רק מתיר להם מצד אינם- בעלים. וכל דין 'אוצר בד"צ' לחזו"א אינו אלא לגבי שיווק הפירות, ראה הערות 84, 96, 99, 105 ובמה שצויין בהם. החזו"א אסר מכירת הקרקעות לנכרים מדין לא תחנם, ראה שביעית סימן כד (וראה לעיל הערה 34) וכתב: "... והמוכר ע"י שליח ודאי לא חיל המכירה מדין אין שליח לד"ע ומיהו עפ"י נצולים מאיסור מכירה" [והשווה סימן י"ק ו': "ואותן שמוכרין [ע"י עצמן ולא ע"י שליח] פרדסיהן לנכרי, אף שעוברים בזה משום לא תחנם מ"מ הוי מכירה ולדעת סה"ת פקעה מהן קדושת שביעית, ואע"ג שקשה לסמוך על זה וכמש"כ לעיל סי' ו', מ"מ יש להם על מי שיסמכו, ולכן אין לאסור פירותיהן דיעבד", וראה הערות 88, 91, 153]. ונטין הדברים שהקל באיסור שביעית דרבנן בכדי להציל מאיסור [לדעתו, של] לא תחנם דאורייתא. [בספר מנחת ירושלים פרק ט' כתב שכל מה שהתיר החזו"א 'אוצר בד"צ' היה רק "בשעת הדחק" בתקופת הצנע. וכל כתבו ב"כשרות" גליון 2 עמודים 54-51, וגם הביא עדות מהרב דוד פרנקל ז"ל משנת השמיטה תשי"ב, שהחזו"א עצמו מעולם לא אכל מפירות של אוצר בית דין, ואכל רק פירות נכרים (וע' להלן הערה 122)]. כך כתבו גם בקונטרס גיבורי כח עושי דברו (נדפס בשנת תשנ"ד).

פוסקים שונים¹²¹. כך גם הגרי"מ חרל"פ זצ"ל כותב בכ"ה **מנחם-אב תרצ"ז** לבנו הרב יחיאל מיכל חרל"פ [הנמצא בארה"ב] בדבר פרדס בארץ [השייך לבנו הנ"ל], ומציע לו לעשות 'אוצר ב'ד' [ולא למוכרו לנכר]¹²².

¹²¹ ראה ספר השמיטה להגרי"מ טוקווינסקי זצ"ל, מוסד הרב קוק, תשי"א, קיא במקומות שאזכרו לעיל בהערה 33. כל האזכורים האלה ל'אוצר ב'ד' נוספו במהדורת תשי"א, הרבה אחרי שנתפרסם החזו"א על שביעית בשנת תרצ"ז, ולא היו במהדורת תר"ע [ונכונן שגם לא היו לפני הגאונים שהעירו על הספר, כמפורט לעיל הערה 90], וראה גם כרם ציון הנ"ל הערה 97 [כאמור בהערה הנ"ל הכל תוספת במהדורת תשל"ט].
¹²² המכתב פורסם ב'קובץ מכתבי מרום', ירושלים תשמ"ח, אגרת ע"א (עמ' צא-צג). צילום אגרת זו נוסף כנספח לחיבור זה [והוזכר לעיל הערות 49, 95]. וראה ספר 'נחלי חיים' להרה"ג חיים זבולון חרל"פ זצ"ל, ראב"ד ראש"ל, בסימן ד' (במהדורת תשנ"ה עמ' סא-סב) שכתב: "כ"ק אמו"ר עט"ר ז"ע היה מקפיד להיות זהיר לאכול בשביעית דוקא פירות משדות נכרים... שכיפה שהיה רגיל, לא היה משתמש בפסח בפירות שמוכרים בחנויות, לרגלי חשש אבק קמח שמתפזר על הפירות. וכן חשש לקנות אצל אלה שהביאו בתוך סליהם של כל השנה שהיו מכניסים שם לחם וקמח... ומשנת תרפ"ה כאשר עברתי לראל"צ ונתקבלתי שם לרב העיר נתבקשתי ממנו שאמצא לו בכל ערב פסח תפוז סלק וכדומה מאתנו שנחפור את הפירות ישר להשקים שלנו, באופן שיהא בטוח שלא נגעו בהם אבק קמח וחשש חמץ... והנה בשנת תש"ה שעבר שנת השמיטה קבלתי ממנו מכתב זה מיום ו' ניסן תש"ה לפ"ק ב' צו, בזה"ל 'בני יקירי ורעייתך היקרה וכל צאצאיכם היקרים ד' עמכם. תה"ל שאני יכול לכתוב לכם ברכת החג הק', י"ה שנחוג אותו בדיצות באהבה ובשמחה יחד עם כל ישראל. השנה שהיא שנת השמיטה אין צורך לשלוח תפוזי אדמה. ברכת החג...'. הנה למרות שהיה חולה, בכל"ז הודיע שהיות שהשנה שנת השמיטה אין צורך לשלוח לו תפוזי... ויתכן שלא היה לו לגמרי תפוז"א לחג הפסח הוא, היות שהיה קשה להשיג פירות נכרים שיהיו חופרים אותם בשקים המיוחדים לפסח... כנראה שהחמירו לעצמם שחששו להשיטות דסברי שביעית בזה"ל דאורייתא, ולשיטת הגר"א פ"ט דשביעית בשנ"א דאם חרש וזרע שביעית אסורין הפירות מה"ת ע"ש, ולשיטת ר"ת יבמות (קכב, א) תוד"ה של שכל שהוא משומר, לא הותר כלל באכילה... והשתמש בפירות נכרים, שבטח הלך בשיטת אביו אא"ה הגה"צ ר' זבולון ז"ע שהאריך בכתביו, ונתפרסמו בקונטרס יסוד המעלה הנספח לס' בית זבול ח"ב (סימנים ב-ח) שאין להחמיר בפירות נכרים בשביעית ע"ש מה שהשיג על בעהמ"ס הלכה מבוררת... [ההדגשות ממני – יב"מ]. [ומש"כ שם לגבי הגר"א קוק זצ"ל, ראה להלן הערה 184]. והנה אף לשיטתו אין ראייה ממכתבו של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל רק שהיה מקפיד וחושש בירקות של היתר מכירה. וזה בפשטות מחשש שמא המכירה לא חלה [כמש"כ במכתבו לבנו בארה"ב שצוין בריש הערה זו], ואז חשש בירקות לאיסור ספיחין.

אמנם האמת אפשר שמה שהחמיר הגרי"מ חרל"פ זצ"ל הוא מטעם אחר. בספר 'ציץ הקדש' לגרי"צ שפירא זצ"ל [שכידוע היה רבו של הגרי"מ חרל"פ, אשר אף הוא"ל את הספר 'עם תוספת הערות בפנים הספר וקונטרס אחרון בסופו'] בסוף סימן ט"ו [אות ז] כתב: "והנה בכפות תמרים הנ"ל כתב וז"ל 'ומחזורתא דפסקא לחוש לב' הסברות לעשרן כדברי מרן ולעשות בהם ביעור קצב' מובא מה שעשו חכמי צפת שנדו והחרימו לשומרי שביעית ע"ש, משמע דלא לבד זה שגזרו לעשר כלשון מרן הב"י ז"ל בתשובותיו אבקת רוכל, אלא וגזרו ג"כ שלא לנהוג קדושת שביעית בפירות עכו"ם, ואיך כתב הכפ"ת להחמיר לנהוג ביעור בפירות עכו"ם, והרי הכפ"ת עצמו סוכה (לד, ב) בד"ה של דמאי הביא מתשובת מהרשד"ם זו עצמה לענין דין אתרוג שחתכו ישראל... אך ממ"ש בברכ"י ז"ל [ד"ס שילא] וז"ל: 'אף אכן בענייתן לא ראינו שיהא משמעו שום חסיד שיהא נזהר ביעור ע"י הפקר' עכ"ל, משמע דס"ל דמה שהביא המהרשד"ם ז"ל הנדוי לשומרי שביעית, הוא אף לדורות. ומה"ט נלענ"ד דמי שרוצה לצאת גם ידי שיטות המבי"ט ז"ל, טפי עדיף להזמין הכל משנה שישית, וזה בודאי אינו נגד דעת מרן הב"י, דעכ"פ ליכא איסור לאכול משל שישית. אכן הזהירות חומרי שביעית בזה יש לחוש. והגם דלכאורה עדיף טפי לאכול פ"ש [=פירות שביעית] בקדושה, דהוי' מ"ל דלעת הרמב"ם ז"ל, מ"מ מצד חומר שבו כ"ל, וגם דבלא"ה קשה להיות נזהר מפרסא והפסד, אפשר דיותר נכון לאכול משל שישית או של ח"ל". [ההדגשות ממני – יב"מ]. [וראה גם 'ביעור אומר' ח"ג יור"ד סימן י"א אותיות וז: 'הגר"ע יוסף זצ"ל במאמר בספר 'מנחת אהרן', אזכר לעיל הערה 34, אותיות כח-כט, בענין האיסור של חכמי צפת לנהוג קדושת שביעית בפירות נכרים]. והגרי"מ חרל"פ זצ"ל בקונ"א לא העיר על כך ולא מיד. ידים מוכיחות שהגרי"מ חרל"פ זצ"ל, בעקבות רבו זצ"ל, החמיר בשביעית לא לאכול כלל מפירות נכרי, וזאת מחשש לשיטת המבי"ט לנהוג בפירות קדושת שביעית וביעור ומחשש שאיסור לנהוג כן ע"פ חרם הגאונים בצפת בזמן המבי"ט. ומאותה סיבה לא אכל גם מהיתר מכירה [אמנם ראה לעיל סוף הערה 109, מה שציטטתי מאגרות הראיה, א, אגרת רפט] שהרי אין הפירות מהיתר המכירה אלא כפירות נכרים בעלמא, ופירות נכרים לא אכל כלל משביעית. [וראה גם הרב שמואל ברוך ורנר ז"ל "שביעית וקדושת הארץ בימינו" [תורה שבע"פ ט' (תשל"ג) עמ' ע-ע, בעמ' עג: "וכן ראיית דרכו בקודש של אמו"ח הגאון מוהרי"מ חרל"פ זצ"ל, שכידוע היתה נפשו קשורה בנפש הרב והחמיר במד לעצמו ולביתו לנהוג בדיקות ופריטה, ואף שאין בדיקות אלו קשיים עצומים ומחסור במצרכים חיוניים... [ומש"כ שם לגבי הגר"א קוק זצ"ל, ראה להלן הערה 184]. מהדברים נראה שהגרי"מ חרל"פ זצ"ל

ד. פרק מיוחד יש להקדיש לשיטת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל. בשנת תשי"א, ערב שנת השמיטה הראשונה לאחר הקמת מדינת ישראל¹²³, כתב [כסיכום למאמר הלכתי מקיף]¹²⁴:

"וע"פ כל הנ"ל יש מקום לדון להיתר מלאכות שתעשנה ע"י שלוחי בי"ד [= בית דין], שיזרעו השדות כשלוחי בי"ד ויורידו את היבול ובי"ד יחלקום לכל הנצרכים שבזה אין משום הבלטת בעלות כלל¹²⁵, אלא הבלטת בעלות ה' על ארץ זאת. ואפשר לצרף גם התנאי שכל זה יהי בקרקע הפקר עפ"י פי' הנצי"ב¹²⁶ ושבה"א¹²⁷ [= ושבת הארץ] בירוש' כנ"ל שכל שהאדמה היא הפקר אין בה משום איסור מלאכה".

ההצעה להפקיר את הקרקע ע"פ דברי הנצי"ב זצ"ל עוררה פולמוס נרחב¹²⁸, ולבסוף

החמיר לא לקנות ירקות ופירות בשבעות. וכפי שכתבתי נראה לי שהחמיר אף בשל נכרי עקב החשש של רבו הגריצ"מ שפירא זצ"ל. תודתי לראש ישיבת 'מרכז הרב' גאון הרב יעקב שפירא שליט"א שהפנה את תשומת ליבי למאמרו זה של הרב ורנר ז"ל. וראה גם להלן הערה 188.

¹²³ לגבי המשמעות ההלכתית והמחשבתית של הקמת מדינת ישראל לגבי השמיטה, ראה ספר שמיטה להגרי"מ טוקוצינסקי, [מהדורת תשי"א], בהקדמה עמ' ו; חלק ב, פרק א' סעיף ה' [השמיטה בתקופת חבלי משיח] עמ' סז-עא; הרב כ"פ טכורש, 'התורה והמדינה' ג (ניסן תשי"א), עמ' ע-פז מעמ' פא והלאה; הרב משה שטרנבוך, 'שמיטה כהלכתה', (בני ברק תשל"ט), עמ' צה-צז; הגר"ש גורן זצ"ל, 'תורת המועדים' עמ' 639-624; הערות מו"ר הגרצ"י קוק זצ"ל על מאמר זה, 'תחומין' ז עמ' 26-23; יבלח"ט שא"ב הגמ"מ מגנס שליט"א, 'ניצני ארץ' ו, עמ' 135-164.

¹²⁴ 'התורה והמדינה', כרך ג (ניסן תשי"א), עמ' קכב-קמא, בעמ' קמא [הודפס מחדש בהוצ' החדשות של 'ארץ חמדה' עמ' קא]. וראה מש"כ על מאמר זה לעיל הערות 23, 26, 30, 33. וראה גם מש"כ מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל בחוות בנימין לעיל הערה 23, וב'ניצני ארץ' ו' (תשמ"ח), עמ' 123-119.

¹²⁵ ראה מש"כ על זה לעיל פרק ג(2) III.

¹²⁶ שו"ת משיב דבר ח"ב סי' נו ד"ה 'מועדת נחפשה', וכע"ז הגר"י אנגל באוצרות יוסף' 'שביעית בזמן הזה'. הנצי"ב זצ"ל חידש שאין שביעית נוהגת בקרקע הפקר, בשונה מאוצר ב"ד' הדורש הפקרת הפירות [וירקות] של שביעית כדן 'השביעית' תשמטנה ונטשת ואכלו אביני עמר' (שמות כד, יא), אבל הקרקע עצמה נשארת ביד הבעלים. [ראה הרב ינון ויסמן, 'היתר מכירה או אוצר בית דין', תחומין כז (תשס"ז) עמ' 36-45, בעמ' 39-38 שמספר בפעמים נכתב "באדמת הפקר" במקום בפירות מופקרים. ידידי הרב ינון ויסמן שליט"א הוא ת"ח מובהק ועתידי לגדולות, הטעות הנ"ל נפלה בזמן העריכה של מאמרו, ולא יצאה מתחת ידו].

¹²⁷ בקונטרס אחרון לפ"א ה"ג [אות ד']. אמנם בדעת הרב זצ"ל לגבי שביעית באדמת הפקר ראה גם בהערה הסמוכה. ¹²⁸ בעניין שביעית באדמת הפקר, ראה הרב צ"פ פראנק זצ"ל, שערי ציון, שנה יח סימן ט (חוברת ד-ז, טבת-אדר ב' תרח"צ), ודפס מחדש בכרך ציון השלם (ירושלים תשכ"ה), בחלק 'הר צבי' אות ד' (עמ' מ-מג) [וראה מש"כ עליו ב'מעדני ארץ' סימן יט אותיות ו-ט]; 'התורה והמדינה' קובץ ג' (ניסן תשי"א) עמ' עט-פא, צב-קמא; ובקובץ ד' (אלול תשי"ב) עמ' קמב-קמו תשובות המנומקת של הרב עובדיה הדאזייה מח"ס 'שיכיל עבדי'; תשובות של הגרי"א הרצוג בעמ' קנב-קנח; בקובץ ט-י (תשי"ח-י"ט) מהרב א"י זסלנסקי עמ' שלא-שלו, בפרק יב, עמ' שלא-שלו, וע"ש שכתב (בעמ' שלא): (א) הצעת סדור הפקר: בספרי 'קובץ

נדחתה ע"י מועצת הרה"ר¹²⁹. גם ההצעה לפעול באמצעות 'אוצר ב"ד' עוררה ויכוח והתנגדות¹³⁰, ולא נתקבלה¹³¹. הגר"ש ישראלי חזר על הצעתו לפעול באמצעות 'אוצר ב"ד' בשמיטה שבשנת תשי"ט¹³², ושוב בשנת תשנ"ד¹³³. אולם יש להדגיש

על יד, כרך ב, עמוד קפג, בתשובה לרב גדול אחד כתבתי כדלהלן: 'בנוגע להצעה חדשה של "סדור הפקר". כבר הודעת בספרי 'דברי השמיטה' שלא הסכים לזה הפוסק האחרון בהלכות א"י מרן הרב זצוק"ל, וכן התנגד לזה בשמיטה החולפת עמוד ההוראה מרן הגר"פ פראנק שליט"א (וגם מרן הגרי"א [=הרצוג] שליט"א אמר לי אז שבש"א [=שבש"א אופן] לא יסכים לשום הוראה שהיא נגד דעת מרן הרב זצוק"ל), וגם עכשיו מתנגד מרן הגר"פ שליט"א לכך. (ב) בספרי 'דבר השמיטה' עמודים ו-ז, הבאתי כדלהלן: 'מרן הרב זצוק"ל מביא בספר שבת הארץ פ"א ה' ג, 'ובשדה של הפקר יש להסתפק אם יש בו דין שביעית, ולפי זה אין יעלה על הדעת לבטל סדור היתר המקובל מגאון הדורות האחרונים זצוק"ל, ולהכניס עצמנו בספק היתר המטיל ספק בזה הפוסק האחרון במצוות התלויות בארץ הגאון החסיד שבכונה מרן הרב זצוק"ל. [= וראה גם בספר 'נחלי חיים' הנ"ל הערה 122, בסי' א' (עמ' נה) "בדבר ההצעה של הפקרת השדות, הנה אדמו"ר הגרי"א קוק ז"ע בספר שבת הארץ (...). מסתפק בזה, ונראה שלמרות שהוא מקיל ביוסד דין שביעית שהוא מוכיח בהמבוא, שבזה"ז שביעית דרבנן, בכל"ז נשאר בספק הנוגע לשדה של הפקר. וכן סתם לשון התוספתא שביעית (פ"ה ה"ב) שהשביעית עשה בה המופקר כשומר, נוטה כן ע"ש, ופלא שלא נזכר כלל התוספתא הלזו" – יב"מ] ג) מרן הרב זצוק"ל לא האריך לברר ולבאר את הספק בשדה של הפקר מפני אימת רבו [=הנצי"ב – יב"מ], כידוע גודל חסידותו וצדקתו, לכל מי שזכה להתבונן בדרכיו הקדושים והטהורים. סימן לדבר, בכל המו"מ של הלכה במבוא לספרו שבת הארץ לא התווכח ולא נז"נ בדברי הגאון הנצי"ב זצוק"ל, אם כי בדברי הגאון בעל בית הלוי זצוק"ל הוא כן מפלפל. והטעם ברור ומוכן שלא רצה להתווכח עם רבו, ומשום כך הוא נמנע זה בחז"ל. ע"ש באורך. בהפקר. בכלל יש להבין שאין דעתו זצוק"ל נוטה לדרוש מעצמנו, מבלי שנמצא זה בחז"ל. ע"ש באורך.¹²⁹ ראה התו"מ ט-י, במאמרו של הרב זסלנסקי המצויין בהערה הקודמת, בעמ' שלב, בהערת העורך 'הגר"ש ישראלי זצוק"ל, הערה 10]. וראה גם הגרי"א הרצוג המאמרו הנ"ל הערה 15 עמ' רעה: "היתה לפנינו הצעה להנהיג הפקרה להפקיע שביעית במקום מכירה לנכרי, והיא נדחתה".

¹³⁰ ראה לדוגמה מאמרו של הגרי"א הרצוג זצוק"ל הנ"ל הערה 15 [נודון בהערות 19, 23, 26, 36, 37, 38, 44, 113, 120, 129]. בעמ' רפ"א [צוטט להלן הערה 140 בטעם 5]; פסקים וכתבים ג', ס' עב. וראה גם הרב זסלנסקי שצוטט לעיל הערה 128.

¹³¹ ההצעה לפעול באמצעות שלוחי ב"ד אומצה ע"י חבר הרבנים של הפועהמ"ז כהצעה למועצת הרה"ר, ראה 'התורה והמדינה' ד (אלול תשי"ב) עמ' קלג-קלט, בעמ' קלט סעיפים ז, ט. אולם בהנחיות הרה"ר שנתפרסמו בחתימת הגרי"א הרצוג, הגר"ב צ' עוזיאל, הגר"פ פרנק זצוק"ל [פורסם בתו"מ, שם, עמ' קנט-קס, בעמוד קס] בסעיף 2 הושמטה הצעה זו. וראה בתו"מ שם בעמ' קל דברי מבוא מחבר הרבנים [צוטט בהרחבה להלן בטקסט שאחר הערה 136]: "ביחס לסעיף 2 של הצעתנו (ריסוס). קצירה, בצירה, קטיף) [=כלומר שמלאכות אלו יעשו בהרשאה כשלוחי ב"ד – יב"מ] לא נתקבלה בשעתה הוראה ברורה. כפי שיראה הוראה נדחה **הדבר** עד אשר יתצא הוראה מיוחדת בעזה"י. הוראה כזו לא באה ...". [ההדגשה ממני – יב"מ].¹³² ראה 'בצאת השנה' (הוצ' היכל שלמה, ירושלים תשי"ט) בעריכת הגר"ש ישראלי זצוק"ל [אוזכר לעיל הערות 58, 85], שבו רוכזו חזרי הרבנות הראשית לשנת השמיטה תשי"ט, במאמר של מו"ר הגר"ש ישראלי זצוק"ל 'השמיטה במהלך הדורות', בסוף פרק ד (עמ' כ') [נמשם, ב'קטיף שביעית' מכון התורה והארץ, תשס"ז בעמ' 17-27, בעמ' 22], שכתב: "כך למשל, נזכרת פעולה של שליחי ב"ד שנשלחו להורדת פרי העץ והכנסתם לאוצר לחלק מזון ג' סעודות לכל אחד, אולם הן ברור שהיבול הי' עולה לו היו משתמשים בשליחי ב"ד גם לעיבודים המותרים כגון השקאה וכיוצא ב"ב, מה שבעל הבית עצמו ודאי לא הי' עושה לצורך היבול, אפ"כ אין זכר מזה. מכל שכן שאין אנו מוצאים שבות הדין ימנה את בעלי האילנות עצמם בתור שליחי ב"ד לשם העיבודים המותרים, הורדת היבול וכו', כפי שנהגו כיום הרבה גם מהמקפידים שלא להשתמש בהיתר המכירה לענ"ס" [נציין שאין 'היתר מכירה לענ"ס', אלא לשימעה'ל שאינו ענ"ס] אלא נכרי, [וראה בזה גם הגר"ע יוסף קארו זצוק"ל, במאמרו בספר **מנחת אהרן**, לעיל הערה 34, באות ז, ומש"כ שם בהערה ז, והדבר פליטת קולמוס של מו"ר]. ושם פרק ה' (עמ' כא). וראה שם גם חזר ט (עמ' מב-מד) 'הוראות לאלה שאינם משתמשים בהיתר המכירה' [וראה שם גם עמ' פה-פן].

¹³³ ראה מאמרו בתוסבע"פ (לה) תשל"ז, שדפס מחדש בחוות בנימין ח"ג, אוזכר לעיל הערה 21 [נודון בהערות 33, 36, 37, 57, 101, 140]. ושם: "עם התקרב שנת השמיטה, יש לציין **בסיפוק** שהולך וחודר הרצון לשמור על קיום השמיטה כהלכתה. וזה תוך המגמה של **המצוה** השימוש בהיתר המכירה, כפי שהי' נהוג מאז התחדש היישוב מרוב דוחק של פורך הקיום...". [ההדגשה שלי – יב"מ]. ושם בסיום [בחוות בנימין עמ' תרכה סוף טור א': "זוהי **עצה הוגנה**, שועדות השמיטה שיפעלו בזו השביעית יתנהגו באופן זה, ותהיה זו **תקנה** גם לצרכנים **בערים**, וגם תקנה **לחקלאים** למצוא מחיתם, מבלי שיצטרכו לקפות של צדקה". [אמנם שם בהמשך, בפרק 'חממות' "אלא שפתרון זה הוא רק באשר לפירות האילנות, שעיקר הטיפול בהם בשנת השבע אינו ב"ד מאגדים של 'לאוקמי'. פתרון אחר הוא בנוגע ליבול **ירקות** שהוא חלי, וגם **לציוני** ירקות, וגם **לחקלאים**, אלא ששיסוקם בשנים רגילות הוא בגידול ירקות". (הדגשות במקור) וראה להלן הערות 135, 140].

שמו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל מעולם לא סבר ש'אוצר ב"ד' הוא "המענה היחיד לקיום המצווה הלכה למעשה, הוא לא פתרון דחוק, אלא דרך המלך לכתחילה" או "היתר מרווח יותר מהיתר המכירה"¹³⁴. הוא כתב¹³⁵:

"כל הצורות האלה [=זריעה מוקדמת, שינוי מחזור זרעים, גידולי מים, מצע מנותק וכדו' – יב"מ] יש להם נקודה אחת מכבידה והיא, שהפרי הגדל דינו בהפקר ככל פירות הקדושים בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם. יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי ב"ד הנזכר בתוספתא גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם, אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה, ואף בזה אין לראות פתרון קבע. המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות

¹³⁴ הצוטטים מתוך מאמרו של הגר"י אריאל שליט"א הנ"ל הערה 19, בעמ' 17, 28.
¹³⁵ במאמרו 'בצאת השנה' הנ"ל הערה 132 סוף פ"ה (עמ' כא-כב) [ובלקיטף שביעית עמ' 22-23]. וראה מה שציטטתי ממאמר זה לעיל הערה 132. הועלתה הטענה שמו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל חזר בו בסוף ימיו מדברים אלו [או לפחות שינה את 'הטון' 'והמנגינה'], זאת בהסתמך על המבוא למאמרו בתושבע"פ (לה) הנ"ל ומצוטט בהערה 133. לטענה זו אין רמז או בדל של ראייה. אין ספק שכבר משנת תשי"א, הכריע מו"ר זצ"ל שבאוצר ב"ד "החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפיסת הרע במיעוטו" כדבריו בסוף הצוטט שלמעלה. בגישתו זו הוא היה עקבי, ולכן חזר על הצעתו בתשי"ט ובתשנ"ד, כמש"כ למעלה. וראה גם בהמשך ב'סיכום הדברים' שבסוף פרק זה סיכום גישתו ושיטתו. אולם אין בכך שום חזרה מדעתו שאוצר ב"ד היא "משום עקיפה על המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק". ראה הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א, "צרכנות שביעית", 'התורה והארץ' ו' (שביעית, אייר תשס"א) עמ' 474-489, בעמ' 482: "בימינו אוצר ב"ד מתנהל בצורה שונה מתקנת התוספתא. כיום בית הדין מקבל את השדות לרשותו כבר מתחילת השנה. פועלה זו נעשית על מנת לתת לחקלאי אפשרות לקבל שכר על עבודתו בשדה... אוצר ב"ד כיום אינו פועל בתור גוף המאגד את כל הצרכנים, שכל אחד מהם יכול לבצור לעצמו ג' סעודות, אלא בתור גוף ציבורי האחראי לכך שיהיו פירות שביעית לכל הציבור... שינוי זה במהותו של אוצר ב"ד הוגדר על ידי הגר"ש ישראלי שליט"א (זצ"ל)". (במאמר 'השמיטה במהלך הדורות', בצאת השנה עמ' כא) כך: "יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי ב"ד הנזכר בתוספתא גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם. אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה". וראה גם הרב יואל פרידמן שליט"א, "הפתרון ל'בעיית השמיטה' במטעים", 'התורה והארץ' שם, עמ' 375-383, עמ' 375 [המאמר צורף כנספח בסוף חיבור זה]. וראה לעיל סוף הערה 83, שהבאתי מ'לקיטף שביעית', הוצ' 'מכון התורה והארץ' תשס"ז, שכתבו בפרק כב – אוצר ב"ד, בהערה 7: "לדעת הגר"מ אליהו (שליט"א) [זצ"ל] והגר"ש ישראלי זצ"ל, יש דוחק גדול במינוי החקלאי עצמו כשליח".

העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק. והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפיסת הרע במיעוטו". [ההדגשות ממני – יב"מ]

מבוארים דברי מו"ר הגר"ש ש"ר ישראל זצ"ל ש'אוצר ב"ד' אינו 'לכתחילה' ואינו 'הידור'. הוא 'הערמה בולטת' והיתר 'לשעת הדחק'. 'אוצר ב"ד' הוא 'הוראת שעה' בדיוק כמו היתר מכירה, 'ואף בזה אין לראות פתרון קבע'. בדברי הסבר להעלאת הצעות אלו נכתב¹³⁶:

"בפרוס שנת תשי"ב פנינו לרבנות הראשית לא"י בבקשה לאשר הוראות למעשה לשנת השמטה, בכדי שיהא בידינו להורות לשואלים הלכה ברורה ומפורטת. הצורך המיוחד בהוראות הוא משום ההיתר שניתן בשעתו ע"י גדולי ההוראה של הדור הקודם היה בתנאי שד' המלאכות דאורייתא (בזמן ששביעית מה"ת) יעשו ע"י נכרי דוקא, מה שבזמננו הוא כמעט בלתי אפשרי לגמרי. חוץ מזה כבר כתב מרן הרב זצ"ל כמה פעמים, שהואיל והיתר זה אינו אלא מצד גודל הדוחק, כל מה שאפשר למעט בעבודות בשביעית ע"י הקדמה לפני כן, וכל מה שאפשר לעשות בדרך המותרת לכל הדעות או ע"י שינוי, מן הראוי לעשות כן. אכן הנסיון מוכיח שהוראה מעין זו, אם היא ניתנת בצורה כוללת מבלי לפרט כל פרט ופרט, נשארת בגדר הוראה ואין נוהגים כן.

¹³⁶. התורה והמדינה, ד (אלול תשי"ב) [בעריכת הגר"ש ש"ר ישראל זצ"ל] עמ' קלו.

כי כך דרכו של היתר, מכיון שהוא ניתן בידו של כל אחד ואחד, הרי שוב אין מבחינים בו, כל עוד שאין נאמר בפירוש – כן תעשה וכן לא תעשה. ... ביחס לסעיף ז' של הצעתנו ([ריסוס] קצירה, בצירה, קטיף) לא נתקבלה בשעתה הוראה ברורה. כפי שיראה הוראה נדחה הדבר עד אשר 'תצא הוראה מיוחדת בעזה"י¹³⁷. הוראה כזו לא באה. כנראה, מתוך הסתמכות על מסקנתו של בעל ה'מעדני ארץ' שיש מקום להקל בקציר ובציר יותר מאשר בזריעה וזמירה¹³⁸. מו"מ הלכתי בשאלה זו בין הרב ש. ישראלי ובין הרב ש.ז. אויערבך שליט"א מחה"ס 'מעדני ארץ' מתפרסם אף הוא בקובץ זה¹³⁹ ...".

ידיים מוכיחות שעקב התנגדות מו"ר הגר"ש ישראלי להיתרו זה של מו"ר הגרש"ז אוירבאך העלה הצעות חילופיות למכירה, הפקרת האדמות ו'אוצר ב"ד', כדי למצוא פתרון יותר מרווח לדעתו, לבעיית הקצירה והבצירה ע"י ישראל¹⁴⁰. אמנם בימינו

¹³⁷. ראה לעיל הערה 131.

¹³⁸. הוזכר לעיל הערה 25.

¹³⁹. הוזכר לעיל הערות 25, 113.

¹⁴⁰. בספרות מאותה תקופה נאמרו מספר סיבות להצעות אלו: הרב הרצוג במאמרו הנ"ל הערה 76 [בתו"מ ד' משנת תשי"ב] מציין מספר נימוקים. (1) בעמ' קנב: "עכשיו שקיימת ת"ל מדינת ישראל, הר"ז יביא את הציבור הרחב, לידי גיחוך וביטול, שכל אדמת ישראל נמכרת עפ"י דין תורה לגוי ערבי, ואצ"ל שהמשלה לא תכיר את המכירה כחוקית [=מכירת קרקעות קק"ל והלאום בכלל, ולנכרי בפרט], אלא שהדבר יהא נראה כמגוחך הרבה יותר מלפנים, והחפשים והחצאי חפשים יעשו מזה מטעמים להבאיש את ריח הרבנות שהוא ריח תורתנו הק' וכדי בזיון וקצף...". [=וראה בספר 'נחלי חיים' הנ"ל הערות 122, 128 בסימן א' (עמ' נה) במכתב לרה"ר בעניין הצעת חבר הרבנים הנ"ל הערה 131: "והנה זה לא מובן לי מה שראיתי שם כמה פעמים שיש לחוש שלא יהיו מלתא דרבנן כחוכא ואיטולולא. אני דן בקרקע לפני רבנותי, הלא מצאנו כן בחז"ל אוי אם אמרה אוי אם לא אמרה, ולבסוף הוחלט לאומרה, כמבואר בב"ב (פט, ב) ובכלים (פ"ז משנה טז) ובפרט שכבר הורו כן ברבים בהשמיטה האחרונה" – יב"מ] (2) "יש להוסיף כי עצם התוקף של המכירה יותר מפוקפק עכשיו, ממה שהיה לפנינו... אבל מלכות ישראל ודאי יש לו תוקף באר"י... אכן זהו מה שאני דן, הואיל ומכירה כהפקר אין לה תוקף כל שהוא במעשה, אולי יש להעדיף הפקר, שבעצמותו אינו דבר שיבא לידי גיחוך את הציבור הרחב...". (3) בעמ' קנג – שו"ת שמן המור (להרב מרדכי רובין) צירף להתיר שאין 'לא תחנם' כיוון שרוב הקרקעות ממילא ביד נכרים "ועתה ת"ל זכינו שארץ ישראל בידנו, והיא תחת מלכות ישראל והקרקעות של נכרים שישנם כאן משעבדות למס לממשלת ישראל. וד"ל". (4) כיון שיש גדולים המתנגדים למכירה "... עכ"פ ראוי לנו, עד כמה שאפשר למעט את המחלוקת, ויש לי יסוד לחשוב שאם תונהג הפקרה במקום מכירה יומעט החילוקי דיעות". [אמנם ע"ש שגם הביא סיבות להעדיף את המכירה, ובסוף הכריע כנגד ההפקרה]. (5) הגר"ש ישראלי זצ"ל במאמר ב'התורה והמדינה' הנ"ל הערה 124 כותב: "אכן בשעה זו שהשאלה הכלכלית היא חשובה עד למאד בקיום המדינה, לנוכח ההתנגשויות ומצב המלחמה שנים השנים, ולנוכח סכנת המלחמה בעולם כולו העלולה לנתק את הישוב ממקור אספקתו [=מדובר בפעולות ה'פדאין' ובמתח שגאה באותם ימים בין ברה"מ וגרורותיה לארצות המערב – יב"מ] נראה שיש הכרח להשתמש בכל דרכי היתר

חלק גדול מאוד מעבודות הקרקע נעשה ממילא ע"י פועלים זרים נכריים ולא ע"י ישראל [וגם המיכון וההתקדמות הטכנולוגית מאפשרים פתרונות הלכתיים נוספים]. יהיה טעמו של הגר"ש ישראלי אשר יהיה, ברור שהוא לא ראה ב'אוצר ב"ד' דין 'לכתחילה' או קיום כוונת התורה בשביעית. **כאמור, ההצעה להנהיג 'אוצר ב"ד' נדחתה ע"י הגרי"ה הרצוג והגרצ"פ פראנק זצ"ל.**

סיכום הדברים - אין מקורות הלכתיים [פרט לתוספתא שפירשה שנוי במחלוקת ושלא הובאה בתלמודים ובספרי ההלכה] לעיבוד שדות, איסוף תוצרת חקלאית ועיבודה ע"י שלוחי ב"ד. יש שיטות בראשונים שלפי הדעה [שבשביעית בזה"ז דרבנן מקלים כמותה] שביעור הוא הפקר, שימש 'אוצר ב"ד' כמקום לאגירת הפירות בזמן הביעור, וב"ד חילקם אחרי הביעור לפי הצורך. לפני כמאה שנה יסד הגרי"ה קוק זצ"ל 'אוצר ב"ד', אולם רק לגבי פירות שצמחו בקרקע שנמכרה לנכרי, ורק לצורך שיווק הפירות. זאת משום שסבר שבשיטה זו של שיווק הפירות דרך 'אוצר ב"ד' יהיה 'זכר לשביעית' [וששיטת שיווק זה תכלול נסיונות של חוגים קיצוניים בירושלים תובב"א מלהפריע לשיווק של פירות המושבות שמכרו את הקרקעות שלהם]. כנראה שהגר"ח ברלין זצ"ל ובד"ץ ירושלים בזמנו אימצו את הגישה הזו של הגרי"ה קוק זצ"ל, ואף עודדו חקלאים לשווק דרך אוצר ב"ד, פירות של פרדסים [שנמכרו לנכרים] במחיר נמוך ואף בחינם.

האפשריים בתורת הוראת שעה". מדברים אלו נראה שמטרת ההצעה הייתה לאפשר עבודות דאורייתא, כולל זריעה, בשנת השביעית. גם בהקדמה למאמרו הנ"ל הערה 21 [חוות בנימין, ג, עמ' תרכ], כתב: "גם אפשרות השימוש בנכרים לביצוע מלאכות שונות, שאף אחר המכירה אינן מותרות שתיעשנה ע"י יהודים, הולכת ונעלמת, מפאת המצב המתוח וגם המסוכן משימוש בהללו שעויינים את הישוב בארץ" [וראה שם גם בתחילת ההקדמה]. הרב זסלנסקי בספרו 'למועד שנת השמיטה', ירושלים תשי"ב במכתב להגרי"ה הרצוג זצ"ל כותב [בעמ' ה]: "ועכשיו לעצם השאלות של ידיד הרב הגדול ש. ישראלי שליט"א, איני מבין מה כל החרדה, מה נשתנה שמיטה זו משהשמיטות הקודמות, גם בשמיטה הקודמת וגם לפני שתי שמיטות שעברו, כבר ראו שאי אפשר להקפיד שהמלאכות של תורה תעשינה דוקא ע"י נכרים, וכבוד רבותינו שליט"א לא הקפידו על זה ...". נציין שהגרי"ה הרצוג זצ"ל, במאמרו הנ"ל הערה 15 (בתו"מ ט-י, תשי"ח-יט) בעמ' רפט **מתנגד ל'אוצר ב"ד' דווקא משום טעם זה**, וכותב: "מדבריו [=של הגר"ש ישראלי במכתב לגרי"ה הרצוג – יב"מ] אלו אני למד שאמנם קשה הדבר, אבל יש אפשרות לעשות [=קצירה ובצירה] ע"י שינוי, וחוששני שמא דרך זו שהוא מציע ע"י שלוחי ב"ד, על יסוד התוספתא פ"ח דשביעית, **תביא לידי כך שיסמכו על זה ויעשו בלא שום שינוי**". (6) עוד כתב [בחוות בנימין] שם שמכירת רוב קרקעות המדינה לנכרים נראה כהערמה בולטת. טיעון זה מאוד קרוב לטעם 1 שלמעלה. והוסיף שם שהיום ניתן לנצל את האמצעים הטכניים החדשים להתגבר על בעיות הלכתיות שונות.

החזון איש זצ"ל, עקב התנגדותו למכירת הקרקעות לנכרי משום איסור לא תחנם, הרחיב את 'אוצר ב"ד' כשיטת שיווק עצמאית, ללא הסתמכות על מכירה לנכרי. אולם החזו"א דרש מגבלות רבות בדרך השיווק וקביעת המחיר. מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל הרחיב את עניין 'אוצר ב"ד' [באופן עצמאי, ואף ללא מכירת הקרקעות לנכרי] כשיטה [אולי אף לעבודות חקלאיות במחובר], לאיסוף, לעיבוד ולשיווק בשביעית. הסיבה [המרכזית] לכך הייתה [כנראה] המציאות שנוצרה שעבודות רבות דאורייתא, בעיקר קצירה ובצירה, נעשו ע"י ישראל. זאת בניגוד לכוונת [חלק מ]מייסדי היתר המכירה, שכל המלאכות דאורייתא יעשו רק ע"י נכרים.

הלכה למעשה – בשנת השמיטה של שנת תשס"א נטיתי לאסור שימוש באוצר ב"ד שאינו בקרקע שנמכרה ע"פ היתר המכירה. אבל מו"ר נשיא דורנו הגר"א שפירא זצ"ל, הורה לי שיש לעודד ואין לפגוע בכל צורה בשיווק תנבה של ישראלים ולצורך כך אפשר להקל ולסמוך אף על שיטות שבאופן רגיל בהלכה לא היינו סומכים עליהן. לאחר שהשיב זקן אין משיבין אחרי הארי החי, ועל כן הוריתי שכשאיין להשיג ירקות ופירות של ישראל מקרקעות שנמכרו לנכרי, בדיעבד מותר – ואף מצווה, להשתמש בירקות ופירות של ישראל שהם דרך 'אוצר ב"ד', אף אם הקרקעות לא נמכרו לנכרי. כיוון ששביעית בזה"ז דרבנן, ניתן לסמוך גם על דעת יחיד, ולכן יש להתיר גם ירקות שבצמח בקע בשישית, אף שהירק לא החל לגדול, כדעת החזו"א¹⁴¹.

¹⁴¹ ראה לעיל פרקים ז-ח. ואף שהחזו"א עצמו, סימן כג, אות ד, פסק שאין לסמוך על דעת יחיד נגד רוה"פ, הרי הגר"א קוק זיע"א במבוא ל'שבת הארץ' פרק י [בועוד מקומות] פסק שלצורך הרבים מותר בדרבנן אף לפסוק כיחיד כנגד רבים. [נראה בזה גם דברי הגר"ע יוסף זצ"ל, במאמרו בספר 'מנחת אהרן', לעיל הערה 34, בסעיפים ה-ו]. וע"כ לצורך הרבים אפשר להקל כחזו"א באיסור ספיחים אף נגד דעת החזו"א בכללי ההכרעה בהלכה. יתרה מכך, נראה שכיון שהחקלאים עושים ע"פ הוראה של פוסק מוסמך, וכיוון שכן לא יכול להיות שחז"ל יקנסו ויאסרו באיסור ספיחים ירקות של מי שפעל ע"פ הוראת ב"ד [נראה להלן הערה 158 מש"כ בשם הגר"ז מצינבערג זצ"ל בקונטרס 'הר המור']. בדיוק כמו שכתבו הפוסקים שאף למחמירים שלא לסמוך על ה'היתר מכירה' מותר לקנות פירות ממי שסומך, ואין בזה נתינת דמי שביעית לע"ה, ראה אגרות משה, או"ח ח"א סימן קפו: "וגם פשוט שכיון שהם עושין ע"פ הוראה ליכא איסור לפנ"ע ולא איסור מסייע ידי עו"ע [=עוברי עבירה], שהעושה ע"פ הוראה אין לו שום חטא אף אם ההלכה שלא כמותו כ"ז שלא עמדו למנין בקבוץ כל חכמי הדור ונפסק שלא כמותם..." (נראה גם או"ח ח"ה (כרך ח) סימן מב); 'מנחת שלמה' ח"א סימן מד, והובאו דבריו ב'כרם ציון – הלכות שביעית' פרק יט [במהדורת תשל"ט], סעיף ה (וע"ש הערה ה וציון 13): "וחושבני שהבא לשאול משני חכמים ואחד אוסר ואחד מתיר, כיון דכללא הוא דבשל סופרים הלך אחר המיקל כמו"ש בגמ' ע"ז דף ז' ע"א, מסתבר שאף אם האוסר עומד וצווה ככרוכי' על המתיר שהוא טועה,

יא. 'אוצר ב"ד' או 'היתר מכירה'

לא נעלם מעיניי ה'קסם' שיש ב'אוצר ב"ד', ובעיקר מול היתר המכירה.

היתר המכירה נתפס כהפקעת דין שביעית בכלל, 'פטנט' הלכתי מפוקפק איך 'להתחמק' מקיום מצוות התורה. זאת מלבד לטעם לפגם [בלשון המעטה] במכירת רוב קרקעות המדינה לנכרי. מולו ניצב 'אוצר ב"ד' כדרך לקיום מלא של מצוות שביעית, ואף הצרכן זוכה ואוכל פירות שביעית בקדושתם. בדרך זו אנו ממש מקיימים את 'רצון התורה' וכוונתה בשביעית. **לצערי, כמו תמיד ב'קסם' – אין זה אלא אחיזת עיניים ומקסם שוא.** כל הטענות האלו כבר עלו לפני כמאה שנה ואף יותר נגד היתר המכירה [אם כי בניסוח וסגנון יותר הלכתי ופחות 'עממי'], נדונו ע"י הגדולים שייסדו והנהיגו את היתר המכירה, ובעיקר ע"י מרן הגראי"ה קוק זיע"א במבוא לשבת הארץ, בתשובותיו ובאגרותיו. אולם כיוון שיהודים ישרים ותמימים הוטעו להימשך אחרי דברים אלו¹⁴², אגע בקצרה בכמה נקודות:

(1) מכירת א"י לנכרי היא 'הפקעת' קדושת הארץ - טענה זו מתחלקת לשני חלקים.

מ"מ אם גם המתיר הוא חכם שהגיע להוראה, נראה שאם לאחר גמר הויכוח בין האוסר והמתיר, יחזור שוב השואל וישאל אותם איך עלי להתנהג, מסתבר שגם האוסר צריך לומר לו האי ככלא שבדרבנן הלך אחר המיקל, וא"כ בנד"ד ששביעית בזה"ז רק מדרבנן וגם רוב המחמירים אינם מחזיקים את הדבר לודאי איסור... ולכן נראה דבכה"ג שהפירות מותרים אין שום איסור לקנות מהם". [אמנם ראה חזו"א סימן י, אות ו' שהסתפק בישראל שנעשה פועל בשדה של נכרי אם יש לאסור הגידולין משום ספיחין. אמנם לא ברור שמירי בישראל שעשה ע"פ הוראה של פוסקים שסובר כמותם, וצ"ע]. מסיבה זו יש לדחות בתקיפות את הקולות הטוענים להם שחלקאים שעשו כ'היתר מכירה' או כשיטה אחרת כפי הוראת רבניהם, נענשו מן השמים בעונשים שונים. "וחלילה לחשוב שבגלל דבר זה, שעושים זרע קדש ע"פ הוראת חכמים, יחרה אף ד' בעמו" [משפט כהן, סג, ע"ש באורך], "וע"ד חיפוש דברים שראוי לתלות בהם המחלות, לע"ד אין לנו חטא גדול משנאת חנם.... ובכלל אין זה דרך התורה כלל, לבנות דין ע"פ יראה חיצונית של עונשים, ד' ישמרנו... ואם יעלה בידנו שיש מקום לסמוך, אז אסור לנו לתלות את העונשים בזה, כי אין הקב"ה עושה את תורתו פלסתר ח"ו, ואנו צריכים לפשפש במעשינו, בענינים אחרים, במעשים ובמדות, שרבה בהם המכשלה בעוה"ר" [אגרות הראיה א, אגרת שיא. ההדגשות שלי – יב"מ]. ובכלל, אין זו דרכה של תורה להתיימר להיות 'יודע דעת עליון'.

¹⁴². [ראה 'ישועות מלכו', או"ח סי' מן].

א. טענה הלכתית של איסור 'לא תחנם'. טענה זו נידונה בארוכה בספרות ההלכה, ואף הזכרה בחיבור זה¹⁴³. נציין שבין יסודות ההיתר למכור לנכרי הוא דווקא בנכרי שבלאו הכי יש לו חנייה בקרקע בא"י¹⁴⁴, וכן שאין איסור מכירה לנכרי שאינו עובד ע"ז¹⁴⁵. כמדומה שעל טענה זו בתקופה **שמייבאים אלפי עובדים זרים, עובדי ע"ז ממש**, גם לעבודות חקלאות ואפילו לעבודות משק בית וטיפול בזקנים, עובדים זרים **שללא מקום עבודה לא תותר כניסתם לארץ כלל**, ומלינים אותם כאן בבתים, ואף מכניסים אותם לתוך בתי ישראל, נאמר¹⁴⁶ 'עד שאתה אומר טול קיסם מבין עיניך, טול קורה מבין שיניך'.

א. טענה 'ציונית' – אין הדבר נאה למכור את כל א"י לישמעאלי, כיוון שיש לנו ויכוח אתם על א"י. לאחרונה פותחה טענה זו, שאחרי ההתנתקות, שישובים גורשו רח"ל ואדמתם נמסרה לישמעאליים, ודאי שכעת יש להימנע מלמכור להם. 'החקלאי בעל יר"ש טבעית שראשו ורחבו שקוע בעבודת אדמתו מתוך מסירות ואהבה' 'לא מתיישבות על לבו' 'הבחנות למדיניות' בעניין לא 'תחנם'¹⁴⁷. בכגון דא כבר כתב מרן הרב זיע"א¹⁴⁸: "שמא תאמר ליישב ע"פ הנוסח הרגיל מיסודו של מר אחד-העם: הספר הוא ספר, והלב עושה את החיים, וכיון שהלב נלחם בספר – הראשון הוא המנצח... הספר וכל אגפיו – גילויין של הלב הם, ואיזה לב – לב האומה, הלב של נשמתה, הלב של תמצית כל הוויתה, של מעמק חייה, זה הלב דוקא בספר הוא מונח וגנוז...".

¹⁴³ ראה מבוא לשבת הארץ פרק יב; ולעיל הערות 34, 120, 132, 140 ובמה שצוין שם. וראה גם הגר"ע יוסף זצ"ל במאמרו בספר 'מנחת אהרן', לעיל הערה 34, סעיפים יג-כג.

¹⁴⁴ מבוא ל'שבת הארץ' שם [הערה הקודמת]; 'משפט כהן' תשובה סח; וראה לעיל הערה 34 ובמה שצוין שם.

¹⁴⁵ 'משפט כהן' תשובה סג, [וראה הגר"ע יוסף זצ"ל, הערה 143].

¹⁴⁶ ב"ב טו, ב, [ע"ש במסורת הש"ס וכו' בילק"ש רות רמז תקצד בד"ה 'אמרה תורה'].

¹⁴⁷ 'הגר' אריאל שליט"א, 'שנת השמיטה כשנה של אחריות הדדית' [מאמר תגובה למאמר של כותב שורות אלו], קומי אורי

כא. [מעניין שחלק מהחקלאים (אם כי רבים מהחקלאים הדתיים היום מקפידים על 'עבודה עברית' – ועל כך יבורכו ממקור

הברכות) מבינים את ההבדל הלמדני בין מכירה לזמן לישמעאלי שגר ממילא בארץ, לבין יבוא מאות עובדים זרים עובדי ע"ז.

אשמח מאוד אם יסבירו גם לי את החילוק הזה, שטרם הצלחתי לעמוד עליו. אגב, למרות שלדעתי אין הדבר משנה כלל, למיטב

ידיעתי המכירה מתבצעת לדרושי שהוא קצין בצבא]. וראה מבוא ל'שבת הארץ' פרק טו; 'משפט כהן' תשובה סג שהרידב"ז

זצ"ל טען כנגד היתר המכירה – מה טעם למכור את א"י לנכרי בשביל ישוב א"י, הרי כשמוכרים את הקרקע לגוי נפקיע קדושת

הארץ, שוב אין זה א"י, וממילא אין זה ישוב א"י. וראה תשובתו של הגר"ה קוק זיע"א בהסברת עומק קודשת א"י ומצוות

ישוב א"י. וראה גם 'אורח משפט' סי' סד, אות ה' [במכתב מתאריך כח אייר תרצ"א]: "ובכלל אי-אפשר לישוב יהודי שלא ימצאו

בתוכם ג"כ נכרים אחדים, לפי ההכרח של איזה דברים המותרים להעשות בשו"ט דוקא ע"י נכרים. וחוקי תורה"ק הם בודאי יותר

חזקים באין ערוך מכל מנהגי בדאות שבדאו להם אנשים, והם חיינו ואורך ימינו ויסוד תחייתנו על אדמת הקודש" [תודית ליד"נ

הגאון הרב שבת רפפורט שליט"א שהראה לי 'אורח משפט' זה].

¹⁴⁸ 'על במויתנו חללים', סיני, כרך יז. הודפס מחדש במאמרי הראיה, ח"א, עמ' 89-93, בעמ' 91.

כל אדם מישראל שיש לו ירא"ש אמיתית, ובוודאי חקלאי בארץ ישראל שמאמין בחי העולמים וזורע¹⁴⁹ 'מסכימה דעתו לדעת המקום'¹⁵⁰, וכיוון שמסכימה 'דעתו', שוב גם מתיישב הדבר היטב בלב.

לצורך הפקעת קדושת שביעית אנו מוכרים חלק מקרקעות א"י לנכרי ומפקיעים בכך את קדושתה. אמנם מכירה זו היא לזמן [לשנתיים], והפקעת הקדושה היא חלקית בלבד, וכשיחזרו הקרקעות לבעלות יהודית תחזור הקדושה. גדולה מזו עשו חז"ל: "דאמר ר' שמעון בן אליקים משום ר' אלעזר בן פדת שאמר משום ר' אלעזר בן שמוע: הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל, וקסבר: קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית"¹⁵¹. לא רק שהפקיעו את קדושת הארץ 'כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית'. אלא 'קסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא', ולכן השאירוה בלא קדושה כלל. לא לשנתיים הפקיעו את הקדושה, גם לא לשבע שנים או לחמישים שנה – אלא למאות ואלפי שנים, עד ביאה שלישית, עד שגואל ישראל יגאלנו גאולה שלמה ונקדש שוב את א"י כולה. כל זה 'כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית'¹⁵².

¹⁴⁹ תוס' שבת לא, א ד"ה 'אמונת זה סדר זרעים' בשם הירושלמי.

¹⁵⁰ ע"פ יבמות סב, א: 'שלושה דברים עשה משה מדעתו, והסכימה דעתו לדעת המקום'.

¹⁵¹ חולין ז, א.

¹⁵² בעיתון 'מקור ראשון' של ע"ש פרשת 'כי תצא' (י' אלול) תשס"ז, במוסף השבת [מוסף מס' 5] עמ' 4 התפרסם מאמר מהרב אמנון דוקוב בשם 'אדמת חולין היא?' בתוך הדברים הוא כותב: "מבחינה זו, ניתן לראות בהיתר המכירה את ההד החזק ביותר בתורה שבעל פה לקבלת עמדתה של הציונות החילונית ביחס לארץ ישראל. מדובר פה בקשר אנושי של פעולה ויצירה, של כיבוש השממה והפרחתה, אך הוא מדייר מתוכו כל מרכיב של קדושה וברית א – לקיט". כלומר הגר"ה קוק זיע"א זנח את הציונות הדתית, וקיבל את עמדתה של הציונות החילונית ביחס לארץ ישראל. צריך לקרוא פעמיים להאמין – מי הוא זה אשר מקבל את עמדתה של הציונות החילונית ביחס לארץ ישראל – לא פחות ולא יותר מהרב קוק. כפי שכתבתי למעלה, הרב קוק רק עשה מעט מזעיר ממה שעשו אנשי כנה"ג בשיבת ציון בזמן עזרא ונחמיה. א"כ סו"ס מצאנו את יסודותיה של הציונות החילונית – ראשי שיבת ציון, עזרא ונחמיה. [האמת היא שהגר"ה באמת לימד אותנו שהציונות היא תנועה רוחנית-יהודית-דתית ממקורה של תורה]. אינני מכיר את המחבר, וסביר שהוא בן-תורה – ודווקא מכך אתה מדדעז. האמת היא שבמבט שני יש דברים בגו – אם 'אוצר בית דין' בפירות שביעית הוא הידור לכתחילה, הגר"ה קוק באמת קיבל את עמדתה של הציונות החילונית ביחס לארץ ישראל.

זאת ועוד. דרכו של מרן הרב זיע"א, ובעקבותיו דרכה של הציונות הדתית, היא למצוא פתרון ממלכתי, פתרון שיכלול את כל החקלאות היהודית בא"י. ברור ש'אוצר ב"ד', גם לאחר כל הקולות וה'הרחבות', אינו פתרון אלא לחקלאי שומר תורה ומצוות, וגם לא לכולם. זאת כי היתר המכירה הינו פתרון משפטי, וכיון שהמכירה תקיפה, שוב לא איכפת לנו מה 'כוונתו' או 'רצונו' של החקלאי, או אם הוא מתייחס למכירה כמשהו פורמלי שצריך בשביל הכשר מהרבנות. סוף סוף, המכירה קיימת משפטית ומדובר בקרקעות של נכרי. לעומת זאת, ב'אוצר ב"ד' החקלאי משמש כשליח של בית הדין. ואם הוא מתייחס לזה כמשהו פורמלי בשביל ההכשר, אבל הוא מעבד את הקרקע שלו, כבעלים, לכ"ע אין אוצר ב"ד. ברור ש'אוצר ב"ד' גם אינו פתרון לכל הצרכנים, שהרי צריך לשמור קדושת שביעית בפירות, ואסור לתיתם לנכרים. כמובן שזה בלתי אפשרי ברשתות השיווק, אלא רק במקומות חלוקה¹⁵². האם זו דרכנו ה'ציונית' והממלכתית [או בכלל דרך של תורה] שלרוב עם ישראל יהיה 'בדיעבד', יהודי פחות טוב מאיתנו? ומה לגבי השירות בצה"ל בשנת השמיטה [ובשמינית כשיש עוד בעיות של ספיחים ואח"כ של פירות שביעית] לא נלך לצבא? לא נצא למילואים? או שאולי נשרת רק בישראל"מים [=יחידות שמייטות לדתיים מאוד]?! האם זעקתם הכנה של הרוב המכריע של החקלאים היהודים בארץ, שערים שלמות סגרו את שעריהן בפני תוצרתן אינה מגיעה אלינו? האם המשמעות האמתית של השמיטה היא שחקלאים אלו [בנוסף על מגדלי החיטה בנגב] יובירו את שדותיהם עד שישתלטו עליהן ערבים?

¹⁵² . בשנת השמיטה תשס"ח עשה הרב זאב ויטמן, יו"ר וועדת השמיטה של הרה"ר, 'אוצר ב"ד' כללי לכל בעלי המטעים. כלומר, 'אוצר ב"ד' שיהיה לכלל ישראל. ב'אוצר' זה שותפו חקלאים בעלי מטעים שאינם ירא"ש, ורק חתמו על שטר 'אוצר ב"ד'. כמו כן הסחורה שווקה כרגיל בחנויות רגילות, לכל דורש כולל אנשים שלא ידעו ולא ירצו לשמור קדושת שביעית [ראה לעיל הערה 106], וכולל שאינם יהודים. הרה"ר דאז, הגר"ש עמאר שליט"א פסל אוצר ב"ד זה ופסק שהפירות הם בקדושת שביעית ויש להם דין 'שמור ונעבד' [לפי מה שנמסר לי, פסיקה זו נעשתה ע"י ב"ד בראשות הגר"ע יוסף זצ"ל, ובהשתתפות, יבדלו לחיים טובים, הגר"ש עמאר והגר"א בוארון שליט"א]. [את תשובתו של הרב בוארון שליט"א לרב ויטמן לא הצלחתי להשיג, אבל מכתב הסבר של הרב בוארון שליט"א צורף כנספח לחיבור זה]. כלומר, אף לשיטות התומכות באוצר ב"ד, אם הוא נעשה כדי [כמו למשל אוצר ב"ד של 'התורה והארץ' שנעשה בהקפדה מלאה, כמובן תוך הסתמכות על 'הקולות' עליהם בנוי אוצר ב"ד], הרי הוא מתאים לציבור קטן של חקלאים ושל צרכנים, ואינו מהווה פתרון ממלכתי לכלל החקלאות והאוכלוסיה בארץ.

(2) מכירת א"י לנכרי היא 'פטנט' להפקיע אותנו מהמצווה - נכון. בהלכה קוראים לזה 'הערמה'¹⁵³. אבל גם 'היתר עיסקא' שעל פיה [כמעט] כל החקלאים מממנים את הקמת המשק החקלאי שלהם, ובעצם כולנו סומכים על זה כשאנו מפקידים כסף בבנק [זאת למרות שריבית דאורייתא לכל הדעות, גם בזה"ז וגם בחו"ל]. גם מכירת 'אוזן' של בהמה 'מבכרת'

¹⁵³ ראה מבוא ל'שבת הארץ' פרק יג; משפט כהן תשובה נח; וראה מש"כ לעיל פרק ט(1) ו-ט(2) ובהערות שם; וראה 'תורת יהונתן' הנ"ל הערה 34 בעמ' קלב: "... והיתר זה נוהג אצלנו בכל זמן, כי בכל שנה סומכין ע"ז לענין חמץ דהוה דאורייתא (כי החמץ שמוכרים אינו בכלל הביטול) בלאו דב"י יראה ובל ימצא, וכן בכל שבת לענין שביתת בהמתו שמתירין לעשות בהן מלאכה בשבת ע"י מכירה כנודע, ויכולים לסמוך ע"ז שפיר גם לענין איסור שביעית; ולעיל בהערה 143.

בחזו"א, כז סוף סעיף ז' [במכתב], כתב: "הנלקטים בשביעית פטורים מן המעשר אף אם נמכרו... ג. מפני שבלב כל אדם שאינו קנין באמת, ובמכירת חמץ אמרינן כ"י שלא יעבור בב"י גמר ומקנה, אבל הכא בשביל הפקעת מצות שביעית לא ימכרו כל הארץ לנכרי, אדרבה נוח לנו לשמור את השביעית מלמכור כל הארץ לנכרי". ודבריו צ"ע, שהרי המוכר עובד בשביעית ובפירות שביעית, ומה שייר' לשמור את השביעית. והשווה למש"כ בס"י י' אות ו': "...ואותן שמוכרין [ע"י עצמן ולא ע"י שליח] (כ"י בשליח ס"ל לחזו"א שאין שליח לד"ע, והמכירה לא חלה – יב"מ) פרדסיהן לנכרי, אף שעוברים בזה משום 'לא תחנם', מ"מ הוי מכירה, ולדעת ס"ת [ספר דעשרות] פקעה מהן קדושת שביעית, ואע"ג שקשה לסמוך על זה וכמש"כ לעיל ס"י ו', מ"מ יש להם על מי שיסמכו, ולכן אין לאסור פירותיהן דיעבד". ולכאורה משמע מדבריו שבדיעבד הקל לסמוך על היתר המכירה שהפירות מותרין. ואולי כוונתו שלכן אין בזה איסור שמור, אבל המכירה לא תקיפה, ראה לעיל הערה 88 שציטטתי לשונו של מו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל, ממנו משמע שלמד מלשון זה שהחזו"א התכוון לא לאסור מצד שמור ונעבד. [וראה לעיל הערה 91].

לאחרונה נתפרסם כך ר' של "גזי ושו"ת חזון איש", ושם בעמ' קיז-קיח מכתב ששלח יו"ט ליפא חצפת לחזון איש בשנת השמיטה תש"ח. מהמכתב עולה שהחזו"א ביקש מר' יו"ט ליפא להשיג לו חזרת לליל הסדר ולפטח. ר' יו"ט ליפא כותב לחזו"א "לא חשתי ולא התמהמהתי והלכתי לכפר עין זתים ועשיתי כמו שכ"ק כתב לי, והוספתי בשביל כבודו הרמה וחשקות לבו הטוהר במצוה, לא רציתי לקחת מן הבא לידי, אלא רק ישר מן הכרם [=בהדפסה הקיפו תיבת 'הכרם' בסוגריים עגולים, והוסיפו בסוגריים מרובעים תיבת 'השדה' – יב"מ]. נתעקר מן האדמה ותיכף ומיד שמתי את הכרין [=חזרת – יב"מ] בכלי כשר שלי. בטח כבודו רוצה לדעת איך עשיתי. אני גמרתו עם איש אחד ערבי שיקבל את הכרין מן הבעל הכרין במתנה, וגם התניתי עם בעל הכרין שיתן לו במתנה, וכך היתה. ואחר כך שילם לו [=כלומר הערבי שילם לבעל הכרין – יב"מ] בעד המתנה מכספו. אחר שהלך בעל הכרין מסר [=הערבי – יב"מ] לי לידי הכרין, ואני שלמתי לו, וב"ה הכרין לבדו מצויין השרשים עבים וטובים". והמהדיר שם כתב בהערה "כפה" [=כפי הנראה] רבינו כתב לו דרכים איך להינצל מאיסור סחורה בשביעית ומדמי שביעית, ואפשר שכתב לו עוד פרטים שלן נתבאר בדבריו כאן". עין זיתים כידוע היה כפר יהודי, והקרקעות היו של יהודים, כפי שעולה ברור גם ממכתב זה. הקרקעות בעין זתים נמכרו ע"פ היתר המכירה, [כפי שגם מתבאר במכתבו של הרב טודרוס הכהן זצ"ל לרב זצ"ל שנספח לחיבור זה, ראה להלן הערה 184]. החזו"א ביקש שיקם עבורו חזרת מקרקעות אלו שנמכרו לנכרי. אף אם נאמר שמדובר בחזרת שמרעה ולפחות בנטה, לפני ר"ה [ראה לעיל פרק ז], ולכן החזו"א לא חשש לאיסור ספיחין. בכל אופן, **מוכח מהמכתב שלפחות החזו"א לא אסר את הירקות מצד שמור ונעבד, אף שהחקלאים עיבדו את שדותיהם ע"פ היתר המכירה**, [זאת בניגוד מוחלט ל'כרז' שפורסם בירושלים וצוטט לעיל סוף הערה 110], וכדמוכח מדבריו בסיומן י' אות ו' שצוטט למעלה בהערה זו. אמנם, כנראה וחשש לאיסור סחורה, ולכן 'המתנה' שרק אח"כ שולם עליה, הקנינה ע"י נכרי, ואז מכירה לישראל וכו'. [צ"ע הדרך הפתלתלה של יתינת המתנה לנכרי, שאח"כ נתן במתנה את הכסף, ואז קנו ממנו. גם לכאורה כשקנו ממנו היו פסוקי דמי שביעית לנכרי. אפשר שר' יו"ט ליפא הנ"ל לא בדיוק הבין את ההנחיות של חזו"א בנושא סחורה. אמנם החזו"א פסק מבי"ט שיש קדושת שביעית בפירות נכרים, אך גם המבי"ט לא חשש בפירות נכרים משום סחורה [ראה לעיל הערה 107 ומה שצוטט שם]. אמנם השל"ה, בשער האותיות [דף נז טור ב' בדפוסים הרגילים] כתב שאסור לקנות מגוי כי מוסר לו דמי שביעית. וראה בספר 'המעשר והתרומה' לר"ח גרוסברג [פ"א ס"ק יד] שראה כתב יד מר' שלמה זלמן בהר"ן שאביו ואמו היו מזהירים אותם ששלקוהו פירות מנכרי בשביעית, לא לתת לו המעות קודם, רק אחר כך, ולומר בחשאי שהמעות במתנה. וכנראה שכן הנחה החזו"א. עוד אפשר שהחזו"א לשיטתו שהמכירה לא תקיפה [ולו משום שבוצעה ע"י שליח], ולכן חשש שהפירות הם של ישראל ואסורים בסחורה. **ומ"מ מוכח למעשה שהחזו"א השתמש בעצמו בירקות שצמחו בשדות שנמכרו בהיתר המכירה, ולא חשש לשמור, ולא לנעבד [אבל כן נהג בהם קדושת שביעית]**. יתירה מזו, כיוון שסביר שבשנת תש"ח היה אפשר להשיג חזרת מנכרים, רואים גם שהחזו"א העדיף לקנות מיהודי שסומך על היתר מכירה, ולא פירות נכרים! [כיוון שסביר שאף השתמש בחזרת למרור, ניתן ללמוד מכך שמותר לעשות מחזרת שקדושה בקדושת שביעית מרור]. וראה להלן הערה 189.

[העומדות ללדת את הוולד הראשון שלה, שאם יהיה זכר יהיה קדוש בקדושת בכורה], גם מכירת חמץ ועוד הם 'פטנטים' כאלו. מבחינה הלכתית 'היתר מכירה' בשביעית הרבה יותר מבוסס מרוב ה'פטנטים' האחרים. בלב כל יהודי ישר יש תחושה של אי נוחות ואף דחייה מ'להתחכמות' עם התורה, ו'פטנט' לעקיפת מצוותיה. הטיב לבטא תחושה [חיובית ונורמלית] זו האמורא שמואל. שנינו במשנה¹⁵⁴: "הלל התקין פרוזבול", כלומר הלל המציא 'פטנט' הלכתי העוזר להתחכם ולעקוף את מצוות התורה להשבית את כל החובות בסוף שנה שביעית¹⁵⁵. מביאה הגמרא¹⁵⁶: "ת"ש דאמר שמואל, הא פרוזבולא עולבנא דדייני הוא, אי איישר חיל אבטליניה" כלומר, פרוזבול הוא חוצפה [מלשון 'עלובה כלה שזינתה בקרב חופתה'] (שבת פח, ב) – גמ' שם], אילו היה לי כוח לבטל את תקנת הלל, הייתי מבטל אותו. אמנם רב נחמן אמר: "אקיימנה אקיימנה" [=אקיים ואחזק את התקנה]. שמא מותר לנו לומר שרק אחרי שרב נחמן הרגיש את התחושה הטבעית של עלבון ואי נוחות מהתקנה העולה מדברי שמואל, ידע שאין התקנה מביאה להשכחה ולביטול מצוות שמיטת כספים, רק אז הסכים לקיים ולחזק את התקנה¹⁵⁷. הטיב לבטא דברים אלו מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל¹⁵⁸:

¹⁵⁴. גיטין פ"ד מ"ג [בבלי לד, ב].
¹⁵⁵. שו"ע ח"מ סי' סז, סעיפים ל-לא. אמנם דעת הרא"ש דשביעית משמטת אף בתחילתה, וכבר בשנה השביעית אסור לתבוע חוב, וע' תומים, באורים, סי"ק נד שכתב שהירא והחרד יחמיר דעת הרא"ש.
¹⁵⁶. גיטין לו, ב.
¹⁵⁷. שמועיל אף פרוזבול באמירה בע"פ, ראה רמ"א חו"מ שם סעיף כ', וע"ש בבאה"ג אות ע, פ; בביאור הגר"א ס"ק לג, לד. אמנם דעת המחבר, שם, שרק לת"ח מותר לעשות פרוזבול בע"פ, כיוון שת"ח יודעים ששמיטת כספים בזה"ז מדרבנן [ואולי לכן אין חשש שעקירת שמיטת כספים אפילו בע"פ יביא אותם לשכחה ולביטול המצווה]. וע' יביע אומר, ח"ג, חו"מ סימן ו' אות ז, שכיוון שלת"ח מותר לעשות כן לכתחילה, בדיעבד מהני לכל אדם.
¹⁵⁸. ב'בצאת השנה' במאמרו הנ"ל הערות 58, 85, 132, 135 בפרק ו' (עמ' כב-כד), עיי"ש שהאריך בדברים. וראה תשובתו של הגר"ז מ'ניצבערג זצ"ל, רבה של העיר העתיקה וראב"ד דב"ד החסידיים ירושלים, "פירות שביעית" סי' ט [עמ' רא]: "מה שדרש ממני להודיע לו דעתי לענין המכירה לעכו"ם, מי אני להכניס ראשי בין הרים גדולים להכריע בזה העניין. אבל בכלל אודיע לו שהגדולים שהתנגדו להיתר המכירה נחלקו לשתי סיעות. סיעה אחת מהגדולים היו דעתם שאין מועיל כלל מכירה. והם בטלים במיעוטם נגד גאוני הספרדים הקדומים המבי"ט והמהר"ט ורה"מ גלאנטי ובתשובות שמן המור האריך והרחיב בדבריהם, כמדומה שהחיד"א בהסכמתו על ספר הנזכר כתב בשבחו שהיה סבא דמשפטים, ואחריהם החזיקו גדולים שבדורנו. וסיעה אחרת מהגדולים שהתנגדו רק לעשיית המכירה על ידי רבים השבים להתנחל בארצנו ורצו שישמרו שנת שמיטה כהלכתה, וכל ישראל יסייעו להם בממונם בכדי שיע"ז יש תקווה שבקרב יהיה גאולה שלמה, כאשר הוציא קול קורא בשנת עת"ז ונדפס בספר פאת השלחן [=בבית הרידב"ז – יב"מ]. אבל לא אמרו שהמכירה בטלה". [וע' גם מש"כ בקונטרס 'הר המור' שכיוון שהחלקים עושים ע"פ הוראת חכם, אין בפירותיהם איסור ספחים, וראה לעיל הערה 141]. ונקיטנא לאצטרופי בשיפולי גלימא דמו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל. קי"ל להלכה שדבר תורה מעות קונות, ורק חכמים תיקנו שאין קונה אלא משיכה, שמא יאמר לו נשרפו חטיף בעלייה [מימרא דר"י ב"מ מז, ב; רמב"ם ריש פ"ג ממכירה; טוש"ע חו"מ רס"י רחצ]. אך הדבר טעון בירור, וכי התורה "לא ידעה" מהחשש שיאמר לו נשרפו חטיף בעלייה? ואם התורה לא חששה לזה, מדוע חכמים חששו לזה, האם "חכמו" יותר מהתורה חלילה. יתירה מזו, כיוון שבממונות יש כוח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, שהפקר ב"ד הפקר [גיטין לו, ב], מדוע בכלל ציוותה התורה פרטי דיני ממונות שחכמים ישנו ויעקרו אותם, כמו הדין

"בעיקר נצרך בניהול לתת הסבר לבני הנוער, שיש להם הרגשה כאילו אנו באים להערים על התורה ועל עצמנו, ובמקום לנהוג בכנות וביושר לב, מעמידים פנים כאילו אנו מקיימים המצוה, בעוד שלמעשה עושים עצמנו רק לצחוק, בעשותנו מכירה בעוד שאין דעתנו למכור, או מסדרים שליחי ביי"ד בעוד שאין אלה אלא אותם הבעלים בשינוי פורמלי קטן. המטרה העיקרית של

שמעות קונות. יכלה התורה לצוות כמו בבני נוח מצוות 'דינים' – שחכמים יתקנו דינים ומשפטים כפי שיראו בחוכמתם. אמנם הדבר ברור שתורתנו הקדושה ציוותה לישראל כל פרטי דיני ממונות, שהם דינים ומשפטים צדיקים [ע"פ דברים ד, ח]. אמנם "ידעה" תוה"ק שבמצוות החיים, לא תמיד אנשים יהיו ישרים וצדיקים, ואפשר ש"נצלו" את דיני הצדק והיושר של התורה לרעה ולעוול. לכן הסמיכה התורה את חכמים לתקן בדיני ממונות ככל שידרש בכל דור ודור, כדי להבטיח שלא יביאו ד"ת חלילה לרשע ועוול. אבל תמיד נשארים להם דברי תורה כאידיל, כמגדלור של צדק ויושר. עוד יבואו הימים ש'שארית ישראל לא יעשו עוול' [צפניה ג, יג], ולא יהיה אדם בישראל שיגיד נשרפו חטיף בעלייה. אדרבא, כל אחד יגיד – חטי הם שנשרפו, וחטיך נשארו שלמים [ראה ויק"ר פרשה כז, א]. לכן ציוותה תוה"ק שמעות קונות, להציב לפני עם ישראל את התכלית והמטרה, אך גם נתנה ביד חכמים את הכוח להתקין את הדרך להגיע אל המטרה, שחלילה לא יהפכו חזק תוה"ק לרועץ ולעוול. נראה שכך הוא גם דין פרזבול. התורה קבעה אידיאל של שמיטת כספים. אבל חז"ל ראו שהדבר גורם להיפך מטרת התורה, ושנמנעו מלהלוות ועברו על "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל" [דברים טו, ט]. אמנם לכן נתנה תורה כוח ביד חכמים שהפקר ב"ד הפקר, ולכן שמיטה בזה"ל דרבנן, כדי שחכמים יוכלו להכין את הדרך, שהעשירים ילוו לעניים, עד שהעם יתחנך ויכל לקיים בשלמות מצוות השמטת כספים. וקורא הדורות מראש כיוון הדברים שכשעם ישראל יהיו מוכנים לכך, תחזור שמיטה להיות דאורייתא, ולא יהיה תקנת פרזבול [כדעת רמב"ם פ"ט משמיטה ויובל הט"ז, וע"ש ברבב"ד ובנו"כ, וע' מכות ג, ב תוד"ה 'המוסר'].

כך גם בשמיטת קרקעות. שמיטת קרקעות היא הכרח קיומי לעם ישראל ולא רק ישראל [ראה הקדמה ל"שבת הארץ"]. אמנם צריך לחנך את העם ולהכין את הארץ לקדושת שביעית. חינוך זה יכול לבוא רק כשהעם בריא ויושב בארצו בשלום ובשלמות. אחרת יכולה שמיטה להיות חלילה לרועץ – יקנו פירות מנכרים ויחלישו את מאחזו של עם ישראל בארצו. יתעלמו ממצוקת החקלאים ויבאו ירקות ופירות מחו"ל. לכן ציוותה תוה"ק שכל עוד שאין 'כל יושביה עליה', ואין 'כל אחד מכיר את חלקו' [ראה מבוא ל"שבת הארץ] אין שמיטה נוהגת מדאורייתא. אמנם [ו]תיקנו רבנן דתשמיט זכר לשביעית [גיטין לו, רע"ב]. אך ראתה ההשגחה העליונה צורך מצב, שכאשר ראו גדולי הדורות שהנהגת שמיטה בזה"ל יביא רק להיפך כוונת התורה, להחליש את אחיזתנו בארץ, ולפירצה גדולה בחומת הדת והכשרות כיוון שרבים אינם שומרי תורה ומצוות, יוכלו – כיוון ששמיטה דרבנן, למצוא תקנה לקיים את העיקר – את החזרת עם ישראל לארץ ו"חנינוכו לעבודת ה', וזהו ע"י מכירת הקרקעות לישמעאלים. אך דבר א' – לוקנו יקום לעולם. אט אט תרומם קדושת הארץ את העם ורוח העם יפיוח חיים בארץ... בהתחבר האומה והארץ יחד יפעל כל אחד מהם על חברו לטובה ולברכה... בן עינינו נשואות לחזות את חבינו-המסתרים במקום-רואים, - בחזון קץ מגולה אשר חכמים מאז הביעו: 'אין לך קץ מגולה מזה שנאמר [יחזקאל לו, ח] 'זאתם הרי ישראל, ענפכם תתנו ופריכם תשא לעמי ישראל כי קרבו לבוא' [סנהדרין צח, א]. 'ופינתי אליכם ונעבדתם ונזרעתם. והרבינתי עליכם אדם כל בית ישראל כלה, ונשבו הערים והחרבות תבנינה'. והרבינתי עליכם אדם ובהמה ורבו ופרו, והושבתי אתכם כקדמושיכם והיטבתי מראשיתכם, וידעתם כי אני ה' [יחזקאל, שם, ט"א]... כש שאין השכינה שורה באיש יחיד אלא על גבור ועשירי ובעל קומה, אלא שכל זה לא יסכון מאומה בלתי המעלות הרוחניות של חכמה וענוה, - כך אין השכינה הכללית שורה אלא בעם מלא גבורה, עשר וקוממיות, אלא שכל אלה ימצאו את ערכם רק בהעשותם בסיסים להאור הרוחני הא – לקי, הממלא אור ד' וענות-צדק... תלמוד מביא לידי מעשה, שינון ההלכות בברור והרחבה, עשות ספרים והרבות מחקר בהן, מביאים את ההכרה והאהבה אל המצוות-התלויות בארץ, אשר נשכחו שנות-מאות רבות מכללות האומה, ואור ד', שבכל אות ואת ופוט מפרטית של תורה, מופיע ומעורר את חושק המעלות בכל פרטיות, והכרת צדקן וכבודן הולכת ומתרחבת לפי גדולת תורתן והאדרתה" [הקדמה ל"שבת הארץ]. לימוד הלכות שביעית ושאר המצוות התלויות בארץ, תוך הרחבת ההתיישובות וההתקשרות של העם לארצו, ימלאו את העם בגבורה עשר וקוממיות עליהם ישכון האור הרוחני של תורה הממלא אור ד' וענות צדק. או אז, כאשר העם יהיה מוכן, יהיו כל יושביה עליה, ויהיה כל אחד מכיר את חלקו בארץ ומקושר אליה, אז תחזור אלינו במלוא תוקף חיובו מן התורה מצוות ה' היקרה "ושבתה הארץ שבת לה" יחד עם הברכה הא' של "וצוית את ברכתי לכם בשנה השישית ועשת את התבואה לשלש השנים".

התורה אינה קיימת שוב, ובמקום זה מסתבכים בסעיפי הלכות וסעיפי סעיפים שאין להם כאילו ולא כלום למה שכוונה התורה במצוה זו. בתשובה לזה נאמר... יש לדעת שגם דרכי הוראה לשעת הדחק כפופים להלכה ולסדרי הוראה שהתורה וחז"ל קבעו, ולא רק אותם רעיונות נאצלים שאנחנו יכולים לעמוד עליהם במצוה זאת או אחרת הם תורה, כי גם אותן דרכי הוראה תורה הם, וגם בהם גנוזים ודאי אורות התורה, אף שהם עלומים לעתים מאתנו."

(3) גם הרבנים שהתירו כתבו שזה רק בגלל 'שעת הדחק' ו'חורבן הישוב', והיום אין חשש

כזה - לפני שנים רבות שאלתי את מו"ר הגרש"ז אוירבאך זצ"ל שאלה זו. הוא צחק וענה לי שהיום ההיתר נחוץ עוד יותר מאשר בזמנו. אז דובר על כמה מאות חקלאים, שהיה צריך למצוא להם פרנסה למשך שנת השמיטה. אולם בעת הזאת, אם נעצור את היצוא החקלאי לשנת השמיטה, ימצאו הרבה מאוד מדינות שישמחו למהר ולתפוס את פלח השוק שלנו, ואז לא יהיה לנו לאן לייצא במשך כל השבע שנים, ולא רק שנה אחת¹⁵⁹.

(4) גם הרבנים שהתירו כתבו שזו רק 'הוראת שעה' - ראשית, כפי שפורט למעלה¹⁶⁰,

דברים דומים כתב גם הגר"ש ישראלי זצ"ל לגבי אוצר ב"ד. כוונת הרבנים שכתבו 'הוראת שעה' הייתה שאין זו קיום שמיטה כהלכתה, אלא דרך הלכתית, להפקעת קדושת שביעית. על כן אין לראות בו פתרון קבוע, אלא רק הנהגה זמנית, עד אשר לא יהיה בו צורך. ככל שהתרבה, התרחב והתבסס הישוב החקלאי היהודי בארץ, כן גדל הצורך להיתר מכירה. גדולי

¹⁵⁹ [וראה משפט כהן ס' o-סא תגובתו של הגר"ה קוק זצ"ל להצעתו של הרידב"ז שיסעו שניהם לפריז לשכנע את הברון שיחזיק על חשבוננו את החקלאים בשנת השמיטה].

ת"ח הגון אמר לי פעם שיש אומרים שנוותר על כל החקלאות בארץ, נייבא מוצרי חקלאות כל השבע שנים מחו"ל, ונתפרנס מה"י טק. אמרתי לו, שמלבד שבדרך זו ישתלטו הבדואים והערבים על כל הקרקעות של א"י לתמיד [וזוה וודאי מה שאסרה התורה ב'לא תחנם'], חז"ל אומרים (סנהדרין צח, א) "ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר (יחזקאל ל"ו, ח) ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאנו לעמי ישראל". וראה אבנ"ז, יור"ד ב, סי' תנד.

¹⁶⁰ פרק י', ד שיטת הרב ישראלי, ובעיקר בהערה 135 ובטקסט שאחריה.

א"י, הגר"ל דיסקין והגרש"ס שאסרו את המכירה בשמיטה של שנת תרמ"ט, בשנת תרנ"ו הצטרפו להתיר [ע"פ ההיתר של הגר"נ הרץ זצ"ל מיפן]¹⁶¹. הגר"א"ה קוק זצ"ל כותב¹⁶²:

"עלינו לדעת שאנו חייבים להתאמץ בכל כחנו לסבב פני הדברים, שסוף כל סוף תהי' שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קודשתה על אדמת הקודש... **כי מצוה זו** לבד חבתה ככל מצוה ממצותיה של תורה, **הלא עונשה, ומכלל לאו אתה שומע הן, שגם מתן שכרה בצדה, ובה תלוי גלות הארץ וישובה...** לפי דעתי אנו צריכים לבא אל מחוז חפצנו דוקא קמעא קמא... [= שלב א' – יב"מ] שלעת עתה לפחות תעלה בידינו יסוד קדושת המצוה במה שהוא מן התורה... אבל איך נבא תחילה להנצל מאיסור של תורה, צריך אני לבאר סדרן של דברים... התוכן הפשוט הוא, שמאחר שלפי דעת רוב הראשונים אין לנו מלאכות האסורות מן התורה בשביעית, כי אם חמש או ארבע, דהיינו זריעה, זמירה, קצירה, בצירה, לכל הדיעות, והחמישית שהיא חרישה במחלוקת היא שנויה... לזאת עלינו להשתדל, שכל זמן שיש עוד הכרח לקיום הישוב לבקש צדדי היתר בענין שביעית, שעכ"פ אלה חמשת המלאכות, או לפחות, כשהדחק גדול הרבה, ארבעת המלאכות, לא יעשו ע"י ישראל, כי-אם ע"י פועלים נכרים... עכ"פ ממוצא דבר אנו למדים, שאם נעמד על המשמר להשתדל, שגם אחר המכירה לא יעשו ע"י ישראל אותן

¹⁶¹. 'להיסטוריה' של ה'היתר מכירה', ראה הקדמה ל"מעדני ארץ" הלכות שביעית; ספר השמיטה להגרי"מ טוקצ'נסקי זצ"ל ח"ב פרקים א-ב (עמ' סג-עה); הרב כ"פ טכורש, 'שביעית במדינה', התורה והמדינה ג (ניסן תש"א) עמ' ע"פ וועוד; 'דברים בשם אומרם', נלקט ע"י הרב ח"ז גרוסברג, 'בצאת השנה', ירושלים תשי"ט, עמ' עט-פו וועוד. וראה להלן הערה 175.

¹⁶². אגרות הראיה, א, אגרת רפט, בנספח לאגרת 'יסוד השמיטה'. וראה גם להלן הערה 185.

חמש או ארבע מלאכות האסורות מן התורה, הרי אנו מרויחים דבר גדול, שעולה בידינו שביתת הארץ מן התורה... והנה כ"ז הוא מה שנוגע לשנתנו זאת, אבל עלינו לדאוג ג"כ על מעמד השמיטה בקביעות. ואם יחננו ד' ומשיח צדקנו יבא במהרה בימינו, ולא נצטרך לכל אותם האמצעים... אם חלילה יתאחר הזמן [=שיבוא המשיח, שלב ב' – יב"מ] אנו צריכים ראשית כל לכוון מוסד גדול, שיספיק לתמוך בידי כל בעלי השדות של מזרע תבואות, זרעים וירקות, וכיוצא בהן, שאינם קשורים בקשרי מסחר [=כלומר אין להם קונים קבועים ושוק קבוע שיכולים לאבד. בימינו, גם בירקות ובגידולי שדה יש תחרות וכיבוש שווקים – יב"מ] שאם אך יותן להם סיפוק פרנסתם במשך השנה יוכלו לשבות. והקופה צריכה להיות עשירה כ"כ, באופן שתוכל ג"כ לתמוך בידי הפועלים [=כלומר השכירים – יב"מ], אשר יתבטלו מעבודתם. ויותר טוב הוא, שהאגודה שתהי' עסוקה בזה תכונן מעשי, ליסד עבודות כשרות של בנינים ושל חרשת המעשה, שתעסיק בהם את הפועלים בכל משך שנת השביעית. [=שלב ג' – יב"מ] וכשתהי' הקופה מושפעת בפועלים חרוצים, העוסקים בעבודת הקדש הזאת בזרוע וגבורה, נוכל להמשיך הדבר שאפילו בכרמים ובפרדסים, שהמכירה והשכירות לגוי היא מוכרחת בהם, מפני הפסק המסחר, מ"מ אפשר להנהיג שתהיה באמת ההפקעה נעשית ע"י שכירות לגוי בהבלעה [=כלומר, ולא מכירה. אלא שאז בודאי שאסור לישראל לעבוד בקרקע – יב"מ], ופועלים גויים יעבדו גם בהם, וכל פועלי ישראל יהיו עסוקים בבנינים, ובכל ענפי התעשי' שתכין האגודה, ביחוד

לצורך תשלום חסרון העבודה של שנת השביעית... ושישראל לא יעשו כל עבודה אסורה, ואפילו הגויים יעשו רק בהפרדסים והכרמים השכורים להם, ותהיה שבת הארץ מתקיימת ברוב עיקריה ופרטיה על אדמת הקודש. **זהו דרך שאפשר לכוון אליו את מטרתנו...**"

הנה הגר"ה קוק זצ"ל מבאר לנו את 'חזונו' לקיום שביעית בארץ [עד שיבוא משיח צדקנו במהרה בימינו, ואז 'לא נצטרך לכל אותם האמצעים'], להביא למצב שבמקום 'מכירה' לנכרי, תהיה 'שכירות בהבלעה', ושעבודת החקלאות תתקיים ע"י פועלים נכרים, כאשר הפועלים היהודים יעסקו בעבודה אחרת. אגב, למרות שהרב הוא המייסד של 'אוצר בית דין', אין בחזונו שום שלב בו עבודות השדה, או אפילו האיסוף והעיבוד יעשו ע"י 'שלוחי ב"ד'¹⁶³.

(5) 'אוצר ב"ד' הוא הדרך 'המודרנית' לשמור שביעית כרצון התורה. כששביעית תהיה דאורייתא לא תהיה ברירה אחרת אלא 'אוצר ב"ד' - יש סתירה פנימית בטיעון הזה. אם¹⁶⁴
 'אוצר בית-דין הוא המענה היחיד לקיום המצווה הלכה למעשה. הוא לא פתרון דחוק, אלא דרך המלך לכתחילה, הוא מבוסס על הנחת יסוד שהיא בעצם נשמתה של השמיטה, עליה בנויות כל הלכות השמיטה, הרי היינו מצפים למצוא את 'המענה היחיד לקיום המצווה הלכה למעשה' בכל הראשונים והפוסקים המדברים על שמיטה. שהרי לא סביר הדבר שכולם דיברו רק על הפרטים והוציאו לה, לשמיטה את 'נשמתה של השמיטה'. לחילופין, אם 'אוצר בית-דין הוא אפוא לא הלכה אלא אמצעי טכני המאפשר טיפול בפרי לצורך הכלל', הרי קשה לקבל

¹⁶³. אדרבה, בשלבים הבאים, כאשר ההפקעה היא ע"י 'שכירות בהבלעה', הרב כותב [בסוף האיגרת, צוטט לעיל הערה 109] שאסור יהיה לשווק דרך אוצר ב"ד.

¹⁶⁴. הציטוטים הם ממאמרו של הגר"י אריאל שליט"א הנ"ל הערה 19, בעמ' 17, 28. וראה הערות 24, 36 דברי מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל בעניין השמטת הרמב"ם את התוספתא.

ש'נשמתה של השמיטה' הוא רק 'אמצעי טכני', אשר 'הוא מוזכר אומנם בתוספתא, אולם מעניין, הרמב"ם לא הביאו ואילו הראב"ד¹⁶⁵ הרמב"ן והר"ש הזכירוהו רק דרך אגב. והיא הנותנת, אוצר בית-דין אינו הלכה מיוחדת בהלכות שמיטה, הוא סמכות כללית הבאה לידי שימוש גם הלכות שמיטה כפי שיבואר'. כמדומה שאין ספק שהרמב"ם והפוסקים היו מחויבים להביא ולהדגיש את 'המענה היחיד לקיום המצווה הלכה למעשה'¹⁶⁶.

זאת ועוד, לא רק הרמב"ם והפוסקים השמיטוה, גם בתלמודים אין לה זכר. כאשר שבי ציון בזמן עזרא ונחמיה חיפשו פיתרון לבעיית העניים בשביעית, הם לא פנו 'למענה היחיד לקיום המצווה הלכה למעשה', אלא הניחו הרבה כרכים ולא קידשו [ראה למעלה, פרק זה, סעיף 1(II)], 'כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית'. אנשי כנה"ג, שתיקנו כ"כ הרבה תקנות בכוח ב"ד, שכל אורח חיינו הוא על פי תקנותיהם, הם התעלמו מה'סמכות כללית' של ב"ד בכל התורה? הם אשר קבעו ש'ב"ד דואג לכלל ... במשך כל השנים הוא אביהן של יתומים', ודאגו להעביר לנו מסר זה בכ"כ הרבה הלכות, ורק בשביעית, שדין זה הוא 'נשמתה', לא השתמשו בכוחם אלא השאירו את א"י ללא קדושה?

כפי שהראינו למעלה [בפרק י'], הגר"א¹⁶⁷ קוק שכה כאב את כאבה של א"י ואת 'עלבונא דדייני' בהפקעת שביעית, דווקא הוא לא מצא פתרון לקיום הישוב בא"י ב'אוצר ב"ד' [כאשר 'אוצר ב"ד' הוא רק 'זכר לשביעית' כי 'מצד עצמו אין בו כדי סמיכה'], רק במכירת הקרקע לנכרים?¹⁶⁷ גם הגר"ש ישראלי זצ"ל רואה ב'נשמתה

¹⁶⁵ הראב"ד לא הזכירו אפילו דרך אגב, ראה לעיל הערה 41.

¹⁶⁶ 'יתרה מזו, הרמב"ם התחייב להביא כל הלכה שיש במשנה, בתוספתא ובמדרשי הלכה ובתלמודים [אא"כ הוא דחה אותה מהלכה], ראה הקדמת הרמב"ם למשנה תורה. וראה גם לשונו של הגר"א¹⁶⁷ הרצוג זצ"ל לעיל הערה 44.

¹⁶⁷ ראה למעלה בטקסט שלאחר הערה 162. אדרבא, חזון העתיד של הגר"א¹⁶⁸ קוק זצ"ל מדבר על כך שאפילו השיווק לא יעשה דרך אוצר ב"ד, ראה לעיל הערות 109, 163.

של השמיטה' רק 'הערמה בולטת' 'פרצה דחוקה' 'בזה אין לראות פתרון קבע' 'אלא כדרך נוספת לשעת הדחק'¹⁶⁸.

מהו אם כן 'דרך המלך' לכתחילה, 'נשמתה של השמיטה' רצון התורה וכוונתה? שמא נעזז ונאמר שרצונה של התורה הוא בדיוק מה שהיא כתבה¹⁶⁹: "וְשָׁבְתָה הָאָרֶץ שְׁבֹת לָהּ. שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שָׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כְּרֶמֶךְ וְאַסְפֹּת אֶת תְּבוּאָתָהּ. וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִית שְׁבֹת שְׁבֹתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ שְׁבֹת לִידֹד שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וּכְרֶמֶךְ לֹא תִזְמַר. אֵת סְפִיחַ קִצִּירָךְ לֹא תִקְצֹר וְאֵת עֲנָבֶיךָ נִזְיָרָךְ לֹא תִבְצֹר שְׁנַת שְׁבֹתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ". נכון, "וְהָיְתָה שְׁבֹת הָאָרֶץ לָכֶם לֶאֱכֹלָה לָךְ וּלְעֶבְדְּךָ וּלְשִׁכְיָרְךָ וּלְתוֹשֶׁבֶךְ הַגָּרִים עִמָּךְ", אבל גם: "וְלִבְהֶמְתְּךָ וּלְחִיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לְאָכְלָה". שמא תאמר – איך נאכל את 'שבת הארץ', 'האם לצורך כל שלוש סעודות ניסע לגולן לקטוף כמה פירות? ומה יעשו האביונים שאין להם רכב?'¹⁷⁰ השאלה הרבה יותר קשה – 'מה נאכל', הרי לרוב השיטות 'לאוקמי פירא' אסור אפילו להשקות¹⁷¹. ואם פירות אילן עוד נמצא סוג ב' קטנים [מחוסר השקעה] ומתולעים [בלי ריסוס], מה נעשה בירקות. לדעת ר"ע¹⁷² כל הירקות, אפילו שצימחו לבד, אסורים מהתורה מאיסור ספיחים. אמנם יותר פלא שיטת רבנו, שהתורה רצתה 'ואכלו אביוני עמך ושבועו', ובאו חכמים ולדעת הרמב"ם אסרו את כל הירקות מדרבנן באיסור ספיחים. כך מתנהג ב"ד של ישראל ש'דואג לכלל לא רק בשנת השמיטה אלא במשך כל השנים

¹⁶⁸. ראה ציטוטים לעיל פרק י', וכן בפרק זה בטקסט שלאחר הערה 158. ראה גם הרב יואל פרידמן שליט"א, לעיל הערה 135, עמ' 379 [המאמר צורף כנספח בסוף חיבור זה]: "ממקרים רבים בהם נתקלנו, הגענו למסקנה שהניסיון להציב בפני החקלאים פתרון שאינו מסתמך על היתר המכירה – גם אינו משאיר לחקלאי את אותה התרוממות רוח, שהיא נחלת 'גיבורי' כח עושי דברו'. במישור המלאכות, כמעט כל המלאכות הותרו. במישור של אוצר ב"ד, החקלאי שעשה את כל המלאכות שהתירו לו אינו מרגיש שהפירות הם הפקר ושייכות לביה"ד שהוא נציג הציבור" [ההדגשה במקור – י"מ]. דברים אלו המבוססים על ניסיון המעשי מאמתים את התחושה ההלכתית של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל אשר ברוח קודשו כתב [במאמרו ב'בצאת השנה' לעיל הערה 132]. הקטע צוטט בהרחבה בטקסט שלאחר הערה 135: "בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם".

¹⁶⁹. ויקרא כה, ב-ז.

¹⁷⁰. הציטוטים הם ממאמרו של הגר"י אריאל שליט"א הנ"ל הערה 19, בעמ' 17.

¹⁷¹. ראה למעלה פרק ה'. אף בין המתירים היו שהתירו רק משום ששמיטה בזה"ז דרבנן.

¹⁷². בעניין איסור ספיחים ראה לעיל פרק ו' ובהערה 59 שם.

הוא אביהן של יתומים? ואפילו לשיטת הר"ש, 'האם רצון התורה' שמפסח ואילך
נייבא ירקות מטורקיה?

אמנם התורה ביארה היטב את רצונה וכתבה¹⁷³: "וְכִי תֹאמְרוּ מָה נֹאכֵל בַּשָּׁנָה
הַשְּׁבִיעִית הֵן לֹא נִזְרַע וְלֹא נֶאֱסָף אֶת תְּבוּאָתֵנוּ. וְצִוִּיתִי אֶת בְּרַכְתִּי לָכֶם בַּשָּׁנָה הַשְּׁשִׁית
וְעָשִׂיתָ אֶת תְּבוּאָהּ לְשִׁלְשׁ הַשָּׁנִים. וְזָרַעְתָּם אֶת הַשָּׁנָה הַשְּׁמִינִית וְאָכְלָתֶם מִן הַתְּבוּאָה
יָשֵׁן עַד הַשָּׁנָה הַתְּשִׁיעִית עַד בּוֹא תְבוּאָתָהּ תֹאכְלוּ יָשֵׁן". כוונת התורה שתנובת השנה
השביעית, שממילא תהיה מצומצמת מאוד, תהיה הפקר. כל הרוצה ליטול ייטול.
אולם אוכל ופרנסה הבטיחה התורה שיהיה מפירות שישית. אלא שכידוע כבר כתב
הסמ"ע¹⁷⁴ שאין הבטחת התורה קיימת אלא בזמן ששביעית דאורייתא, אבל בזה"ז
ששביעית דרבנן, אין לנו הבטחת 'וצויתי את ברכתי'.

לכן כתב מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל ש'אוצר ב"ד' הוא בקושי היתר לשעת
הדחק, פרצה דחוקה שאין לראות בה דרך קבע. זאת כיוון שהוא 'כמעט ביטול של
הפקר הפרי למעשה' – ועיקר רצון וכוונת התורה בפירות שנה שביעית הוא שיהיו
הפקר.

¹⁷³ ויקרא שם, כ-כב. וראה לעיל פרק ד' דברי הר"ש סירילאו (בטקסט שאחר הערה 39) ומש"כ שם הערה 40.
וראה 'נעם אלימלך' פרשת בהר עה"פ ו'כי תאמרו מה נאכל' שכתב בשם אחיו ר' זושא, שמה היה לה לתורה לומר את הקושיא,
דייה שהייתה אומרת 'ונתתי את ברכתך', אלא שעצם השאלה היא חטא וחוסר ביטחון. הגר"ש ישראלי, במאמרו 'בבצאת השנה'
הנ"ל הערה 58, בעמ' יח, הביא דברים דומים בשם הסבא מנובהורדוק [ר' יוסף יוזל הורביץ זצ"ל]. אמנם הדברים נוגדים את
דברי הר"ש סירילאו שהזכרו בהערה הקודמת, ואף את פשוטו של מקרא. וראה הרב נתן צבי פרידמן זצ"ל, 'התורה והמדינה'
ג' (ניסן תשי"א), עמ' צז-קד בעמ' צח שפירש ע"פ דברי הטושו"ע (או"ח תרכ"ה) לכוון בשיבת סוכה שהקב"ה הקיף את עם
ישראל בענני כבוד ביצ"מ. והק' הב"ח היכן מצינו שצריך לכוון בטעם המצווה. ותיירץ שכיוון שמצינו ששינתה התורה במצוות
סוכה מכל המצוות, ונתנה טעם למצווה [ויקרא כג, מג]: "למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם
מִמִּצְרָיִם", ש"מ שרצונה התורה שנזכור טעם זה בעת קיום המצווה. ולפ"ז תירץ שמכיוון שהתורה מזכירה גם את הקושיא
ו'כי תאמרו מה נאכל', התכוונה ללמדנו שבעת קיום מצוות שביעית עלינו לדאוג [עוד בשנה השישית] מה נאכל. מה נעמו פירוש
הר"ש סירילאו לפי דברים אלו. [וראה גם ספר 'נחלי חיים' הנ"ל הערה 122, בסימן יז (עמ' קה) מש"כ בזה].
¹⁷⁴ חו"מ ס' סז, סק"ב [בהתבסס על תוס' גיטין לו, ב ד"ה 'תיקון']: "דדוקא בזמן שהיה שמטה ויובל נוהג מה"ת הי' מקוים בהם
הברכה לגדל בשנה ששית לשלש שנים". וראה גם פאה"ש ס' כט ס"ק ג, ד. וע' באוצרות יוסף להגאון ר"י ענגל שהביא את
הסמ"ע וכתב: "ושמעתי שאיזה רבנים החמירו – ואני אומר לא מן השם הוא זה, ועל עצמו יש להחמיר אבל לא לאחרים ומה גם
לרבים בדבר הנוגע לחייהם". וראה גם הגר"ע יוסף זצ"ל, במאמרו 'במנחת אהרן', לעיל הערה 34, אות יב.

י.ב. סיכום

היתר המכירה מבוסס על רוב שיטות הראשונים והאחרונים, נוסד לפני למעלה ממאה שנה¹⁷⁵ (בשנת תרמ"ח, ערב שנת השמיטה) ע"י גדולי ישראל הגאונים ר' ישראל יהושע מקוטנא, הרב שמואל מהוליבר מביאליסטוק, הרב שמואל זנוויל קלפפיש מווארשא, בצירוף הגאון הרב יצחק אלחנן מקאוונא, הגאון ר' אברהם מסוכטשוב מח"ס 'אגלי-טל'¹⁷⁶ זכר כולם לברכה. בארץ הצטרף אליהם הגאון הרב יעקב שאול אלישר זצ"ל בעל 'הישא ברכה'¹⁷⁷. בשנת תרנ"ו הצטרפו למתירים הגאונים המהרי"ל דיסקין והגר"ש סלאנט זצ"ל, והסמיכו את הגה"צ ר' נפתלי הערץ [הגאב"ד דיפון] זצ"ל לסדר מכירה להפקעת שביעית¹⁷⁸. בשנת תרס"ב הצטרף למתירים הגאון האדר"ת זצ"ל¹⁷⁹, והסמך את הגרנ"ה הלוי לעשות שוב הפקעה ע"י מכירה. כמו כן הצטרפו למתירים [בין השאר]; ר' דוד ליב זילברשטיין זצ"ל, מגדולי הונגריה¹⁸⁰; כן נראה מהגאון מהר"י ענגיל זצ"ל¹⁸¹; הגאון ר' יהושע לאנג זצ"ל¹⁸²;

¹⁷⁵. ראשי המתירים סמכו, בין היתר, גם על שו"ת 'שמן המור' מהרב של חברון הרב מרדכי רובין, מלפני יותר ממאתיים שנה. לא דנתי בחיבור זה בצדדים ההלכתיים של היתר מכירה, כיוון שנושא זה דיון מכל צדדיו בארוכה, החל ממכתבי ותשובות המתירים והאוסרים בשנים תרמ"ב-תרמ"ט, המשך במבוא לשבת הארץ של מרן זיע"א, ודעות האוסרים בבית היריד"ז שעל פאת השולחן והחזו"א; הדברים אף סוכמו באין ספור מאמרים וספרי סיכום בשנים האחרונות ראה מה שצוין לעיל הערה 161. וראה גם הרב יואל פרידמן שליט"א, לעיל הערה 135, בעמ' [המאמר צורף כנספח בסוף חיבור זה] 376: "במישור ההלכתי, חשוב לציון שיש הבדל בסיסי בין היתר המכירה לבין ההיתרים האלטרנטיביים: **השיקולים ההלכתיים שמרכיבים את היתר המכירה** – דהיינו: ההכרעה ששביעית בזה"ז מדרבנן, דעת ס' התרומה שקדושת הארץ בטלה, דעת מרן רק יוסף קארו שיש קנין לגוי להפקיע את קדושת הארץ בעת שהקרקע נמצאת בידיו – כל אלו **מבוססים על סוגיות ברורות, ולא זזו ממקומם אפילו כמלוא נימה** (גם אם המציאות השתנתה ומצב הדחק אינו דומה כלל למצב בו היה נתון המשק בראשית שנות ההתיישבות). לעומת זאת, **ללא היתר המכירה ישנם מרכיבים רבים שהם מחודשים לחלוטין**, ובהעדר מקורות להסתמך עליהם – הרי הם כ'תורה שאין עימה בית אב' " [ההדגשות במקור – יב"מ].

¹⁷⁶. בשו"ת אבני נזר, יור"ד, ב תנח. אמנם התשובה היא ללא תאריך, ואין הכרח שהיא כבר משנת תרמ"ח.

¹⁷⁷. תשובתו **משנת תרמ"ח** התומכת במכירה התפרסמה בספרו 'שמחה לא"ש' סימן כב.

¹⁷⁸. מכתבו של הגרנ"ה [מתאריך כ"ז אלול תרנ"ה] התפרסם ב'שערי ציון' תרנ"ח, חוברת ד-ז. וראה 'הוראות שעה' מחתנו הגר"י הלוי, פרק יב.

¹⁷⁹. ראה מכתביו שהודפסו באגרות הראיה, א' ב'נוספות', אגרת ט, י 'עמ' שעז-שעח].

¹⁸⁰. 'שבילי דוד', ח"ד (יור"ד), וע"ש שכתב להתיר אפילו בלי מכירה. וכן סבר הגאון ר' מרדכי עליאשבער זצ"ל גאב"ד בויסק.

¹⁸¹. ראה למעלה הערה 174.

¹⁸². בתשובה משנת תרס"ג להרב ריינס. התשובה הודפסה בתשובות הגר"ש שמואל מהוליבר זצ"ל. וכ"פ הגר"ש שמעלקס בשו"ת בית יצחק ח"ב סי' קכא.

הג"ר צבי יעקב אפענהיים [גאב"ד קעלם] זצ"ל¹⁸³; והגר"ב צ' עוזיאל זצ"ל. מרן הגרא"ה קוק זיע"א שכלל את שטר המכירה והאריך לבסס את יסודות ההיתר בהרחבה במבוא לספרו 'שבת הארץ', וסיכם¹⁸⁴: "אחרי כל אלה אין מקום לערער על דרך-הוראה כזו".

¹⁸³. 'צבי גאון יעקב' סח' צג.

¹⁸⁴. סיום המבוא ל'שבת הארץ'. וכע"ז כתב ב'משפט כהן' סא, סג. וראה לעיל הערות 107, 141 שאף לחולקים על ההיתר אין מקום להחמיר בפירות.

לעניין מה שטוענים שהגרא"ה קוק זצ"ל עצמו לא סמך על היתר המכירה [ראה ב'נחלי חיים' ובמאמרו של הגר"ב ורנר זצ"ל בתורה שבע"פ טו, שניהם ציינו לעיל בהערה 122; הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א "קדושת פירות שביעית במשנת הרב קוק זצ"ל", 'התורה והארץ' ו (שביעית, אייר תשס"א), עמ' 249-253, בעמ' 250-251]. אין חולק שהגרא"ה קוק זצ"ל בשנת השמיטה תר"ע הנהיג **לאחר היתר המכירה** להחמיר ולשווק את הפירות דרך אוצר ב"ד, כלומר – לנהוג בהם קדושת שביעית, והדברים בוארו באריכות למעלה בפרק י סעיף א – 'שיטת הגרא"ה קוק זצ"ל' [וראה גם ב'סיכום הדברים' שבסוף הפרק]. מעניין הדבר שפרט לשמיטה של תר"ע, הגרא"ה קוק זצ"ל לא הנהיג אוצר ב"ד כלל, אפילו לשווק, כולל בשנים שבהם היה רבה של ירושלים והרב הראשי לישראל. לכן לדעתו, הרב קוק זצ"ל לא 'התלהב' מאוצר ב"ד, ופעל דרכו רק בכדי להרגיע את הקנאים בירושלים, ראה מ"כ לעיל הערה 110. זאת ועוד, מו"ר הגר"ה קוק זצ"ל, אשר עמל כל חייו בהוצאת כתבי אביו מרן הגרא"ה קוק זיע"א, השמיט משו"ת 'משפט כהן' ומאגרות את נוסח שטר ההפקר ושטר הרשאה להפקר שעשה אביו הגרא"ה קוק זצ"ל [ראה לעיל הערה 109]. לעומת זאת בסוף הלכות שמיטה יובל ב'משפט כהן' (עמ' 105-106) הביא מו"ר הגר"ה קוק זצ"ל נוסחאות שונות של הרשאות שטרי מכירה לנכרי להיתר המכירה. [זאת למרות שנוסחאות ההפקר היו בידו, שהרי פורסמו בחבצלת בשנת תר"ע ובסיני בשנת תשי"ב] ומדומה שהדבר אומר דרשני. הרב טודרוס הכהן זצ"ל, רבה של ראש פנה, במכתב שהוא כותב למרן הרב זיע"א בתאריך ו' מנחם-אב תר"ע [המכתב, בהשמטת קטע שאינו קשור לשמיטה, מצורף כנספח לחיבור זה] כותב: "...אשר ידוע לי באמת שגם כבודו ותורתו הרמה עשה זאת על דרך ההכרח וההנחץ, כי רבו עליו הזוחלים, זוחלים ממש גם עבור הרחמנות של נפשות ישראל אשר ממש חיותם וחיות נפשות ביתם תלי בזה...".

והנה למרות שהגרא"ה קוק זצ"ל התיר לייצא אתרוגים מהיתר מכירה לחו"ל [ראה אגרות הראיה א, אגרת שכא; משפט כהן ס' פז, אמנם שם כתב להחמיר בחשש סחורה ולקנות את האתרוגים בהבלעה], באגרת מתאריך כ"ו אלול תר"ע להרב דובער מילשטיין הוא כותב [אגרות, א, שלב]: "כי אע"פ שמקיל אני על אחרים... מחמיר אני על עצמי שלא להיות עסוק כלל בענין הוצאת פירות א"י לחו"ל הא שתא". [וראה גם שם, אגרת רפו למזרחי: "מ"מ שאעשה אנכי השתדלות להרחיב המסחר בשביעית אין לבבי פונה לזה". רבים ציטטו גם משפט כהן, סימן פו, באגרת מ"כ"א אלול תר"ע להגרא"ב קלוגר זצ"ל: "מ"מ כשאני לעצמי אין לי עסק בפירות שביעית ח"ו, ואיך אתעסק להוציאם לחו"ל, ובפרט לגבי דמר, שחזיתי לדעתי לנסות לחומרא בעיקר העניין... ורוצה לסמוך על המתירים לגמרי קדושת שביעית בשל נכרים, ולא דוקא משום אסור ספחים, אלא גם להיתר בסחורה והוצאה לחו"ל, וגו' מסופקני אם יש הידור בזה, עכ"פ למי שנוטה להחמיר, כדעתי דמר שי'...". אמנם בתשובה זו יש מעין נזיפה לגרא"ב קלוגר על שנטה להחמיר בעניין המכירה, ואפשר שלכן כתב שנמנע מלהוציא אתרוג לחו"ל]. וראה הרב יהודה זולדן, "אתרוג וקדושת שביעית במשנת הרב קוק [תגובה]", התורה והארץ ו' ה"ל, עמ' 254-259.

יהיו הנסיבות של האגרות הנ"ל אשר היו, לא עולה מהם אלא שהרב זצ"ל לא עסק בהוצאת אתרוגים לחו"ל. [יש מקום להשערה ש'חומרה' זו הייתה מעין רמז לקנאים שהחמירו לאסור את פירות המושבות שנעשו ע"פ היתר המכירה, אבל הקלו לשווק אתרוגי שביעית, מפרסמים של ישראל שלא נמכרו, לחו"ל, על בסיס היתרים דחוקים]. אבל אין שום ראיה שהרב זצ"ל לא סמך על היתר המכירה לעניין אכילת ירקות ופירות ואיסור סחורה. מה שברור שהגרא"ה קוק זצ"ל אכל פירות וירקות מהיתר מכירה, ולא פירות של נכרים. באגרת הראיה א, אגרת שטז הוא כותב: "עיתי תרעד בידי למעשה הנבילה אשר נעשתה... כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא לתן הכשר להגויים... אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה...". קשה להאמין שהרב זצ"ל יתן ידו למעשה נבלה ולנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית, ובעיקר שכתב שם, וכן באגרת נוספת [אגרת שיח; וראה גם כרוז משותף להרב אהרון הכהן אורלנסקי זצ"ל רבה של פ"ת ולמרן הרב זצ"ל משנת תר"ע על חששות האיסורים בפירות של נכרים] שיש חששות של איסורים שונים בירקות ופירות נכריים. אסור זעזול, הרב זצ"ל התארח בשנת תר"ע במספר מושבות, כפי שעולה מאגרותיו. בודאי לא יעלה על הדעת שהוא לא אכל מירקות ופירות שלהם. אדרבה, אם יש עדויות נאמנות שהגרא"ה קוק זצ"ל נהג קדושת שביעית בירקות ופירות שאכל, הרי מוכח הדבר שאכל מהיתר מכירה. שהרי מפירות של נכרים ממש לא היה מחמיר לנהוג קדושת שביעית מחשש החרם של הגדולים בזמן הב", כמש"כ בעצמו ב'ביסוד השמיטה' [צוטט לעיל הערה 109, וראה גם הערה 122]. רק בפירות של היתר מכירה, שיש במכירתם הערמה, הקל לנהוג בהם קדושת שביעית לחומרה, ראה הערה 188.

והוסיף וכתב¹⁸⁵:

"ומש"כ כ"ג, שהלא כבר הדפסתי את שה"א [=שבת הארץ], ומה יש ללחום עוד יותר, הלא הודעתי לכ"ג ידי"נ ש', כי בכונה לא סדרתי את כל הדברים בענין זה בהבנה גמורה, מסודרת ועמוקה כראוי, וכמה צדדים וטעמים ברורים השמטתי לגמרי, והכל כדי שלא יקלט עי"ז ענין ההיתר יותר מדאי, ויהי' תמיד נחשב רק להוראת שעה, וענין שהותר בדוחק, רק מפני שעת הדחק. אבל כשמרחיבין דברים הללו ע"פ דרכה של תורה, כפי הדרך הנהוג מאז בישראל לחפש צדדים של קולא בענין גדול שהוא צורך רבים, אז יוקלש יותר מדאי ענין האיסור, מה שאיני חפץ בשום אופן וענין. ואע"פ שאם יהי' הדבר מכריח להציג את הענין ביותר ברור, גם אז לא אמנע בעה"י מלהעיר תמיד, שהוא היתר של דחק וענין של הוראת שעה, אבל לכתחילה ניחא לי שלא אצטרך לבא לידי מדה זו, ויהי' הדבר עומד כפי התכונה רפויה שנתתי לו בהמבא".

¹⁸⁵ אגרות הראיה א, אגרת שיא, להריד"ז מתאריך יט סיון תר"ע. וכ"כ שם באגרת שג, להרב משה קליערס מטבריה, בט"ו מנח"א תר"ע, והוסיף: "וכמוכין אין להרהר אחר מה שכבר הורו זקנים, שאפי' קולא שהונהגה מפני טעם, שעבר הטעם, ג"כ אין מבטלים אותה כ"ז שלא עמד ב"ד ובטלה, ... וק"ו כ"ז שהטעם נוהג" [=ההדגשות ממני – יב"מ], וכע"ז כתב במשפט כהן ס' ע. וראה גם אגרת קעז, כרוז ליושבי המושבות [מא' טבת תרס"ט, כפי שמופיע בחתימה], "והנה בעצם העצה [=כלומר היתר המכירה – יב"מ], לבד מה שהיא מועלת לתקן את האיסור עוד בה משום משום 'מצוה לשמוע דברי חכמים' [=יבמות כ – הערת הגרצ"י הכהן קוק צ"ל], שנוהגת בכל דור ודור, ואין לך אלא 'שופט שבימין' " [ההדגשה הודפסה במקור בפיזור אותיות, ראה שם הערה 1א].

מקריאת הדברים עולה ברור שלדעת מרן הרב זיע"א, לא רק שמבחינה הלכתית היתר המכירה מבוסס לחלוטין, אף הרבה יותר מאשר פירט במבוא ל"שבת הארץ". אלא שכל עניין 'הוראת שעה' ו'מפני הדחק' לא נאמר אלא 'כדי שלא יקלט עי"ז ענין ההיתר יותר מדאי'. אבל ברור מדבריו שהיתר המכירה [ו]יהי' תמיד נחשב רק להוראת שעה. כלומר היתר המכירה יהיה תמיד, עד בוא גואל צדק במהרה בימנו, ולכן הרב רצה להקפיד שיהיה נחשב רק כהוראת שעה ושעת הדחק. וראה לעיל פרק יא אותיות 3, 4 ובמה שצוטט בטקסט שאחר הערה 162.

בעקבות פעולתו של הגר"ה קוק ז"ל, נתקבל היתר המכירה ונהיה מנהג בכל ארץ ישראל¹⁸⁶. בשנת תרע"ז היה הגר"ה ז"ל באנגליה. כמ"מ ראב"ד דיפו שימש הגר"ה הלוי, חתנו של הגר"נ הרץ זצ"ל. הגר"ה הלוי המשיך בדרכו של חותנו זצ"ל, וסידר מכירת הקרקעות של המושבות לנכרי לצורך הפקעת שביעית¹⁸⁷.

כבר בשנת תש"ד (ערב שנת השמיטה) פירסם מו"ר הגרש"ז אוירבך זצ"ל את ספרו "מעדני ארץ" על שביעית, ובו ביסס את יסודות ההיתר, וכתב שההיתר מועיל גם לקצירה ולבצירה. רבנו, נשיא הדור, מו"ר הגר"א אלקנה כהנא שפירא זצ"ל, בתקופת כהונתו כרב הראשי לישראל, שכלל את שטר המכירה באופן שפתר חלק גדול מהספקות שעוררו כנגדו¹⁸⁸.

בשנות השמיטה האחרונות מתרחב היקף התמיכה בחקלאים הדתיים הרוצים להקפיד ולהדר בשמירת שביעית, וזאת ע"י שישוקו את תוצרתם דרך אוצר ב"ד.

¹⁸⁶. ראה לדוגמה 'ספר השמיטה' להגר"מ טוקצינסקי, 'אקדמות מילין' למהדורת תשי"א (עמ' ו): "אולם לאחר שכבר הנהיגו גדולי הזמן בהדור העבר וגם הגאונים הרבנים הראשיים דזמננו – את המכירה....". וכן הורו להיתר מכירה הרבנים הנושאים בעול ההוראה בישראל לדרותיהם – הגר"ה הרצוג (פסקים וכתבים זרעים ס' מז, נ, נג); שו"ת ישכיל עבדי [ח"ח יור"ד ס' כח]; הגר"צ פראנק [הר צבי זרעים ח"ב ס' מ-נב]; הגר"ש גורן זצ"ל [מאורות 1]; מו"ר הגר"א אלקנה כהנא שפירא זצ"ל [הפולמוס מסביב להיתר המכירה], בהקדמה למדריך שמיטה תשמ"ז, ונדפס מחדש בקיטף שביעית, תשס"ז; והגר"ע יוסף זצ"ל [ביע אומר ח"ג יור"ד ס' יט, וראה גם 'אור תורה', הועתק ב'אמונת עתיד' עלון מס' 1 (ונדפס בתחילת חיבור זה): "פירות של היתר המכירה עדיפי מפירות של אוצר ב"ד. ואלו שנהגו להחמיר בהיתר המכירה יכולים לעשות התרה על שלא אמרו בלי נדר, ויכולו מכאן ולהבא להשתמש בפירות של היתר מכירה. עובדיה יוסף", וראה שם במכתבו של יורם מימון שהגר"ע יוסף זצ"ל פירסם דעתו כמה וכמה פעמים בעיתון 'יום ליום' וכן בספר 'השמיטה כהלכה' לבנו הגר"צ יוסף שליט"א. וראה גם הגר"ע יוסף זצ"ל, במאמרו בספר 'מנחת אהרן', לעיל הערה 34; הגר"מ אליהו שליט"א [בחריש ובקציר תשבות], הקדמה למדריך שמיטה תשמ"ז, ונדפס מחדש בקיטף שביעית, תשס"ז, "מאמר מרכז – ושביתה הארץ", ירושלים תשס"ח, פרק יח – רכישת יכול היתר מכירה]. [וראה לעיל הערה 107].

¹⁸⁷. אזהרה לבעלי הקרקעות לחתום על שטרי הרשאה עד י' מנחם אב תרע"ו מצורף כנספח לחיבור זה.
¹⁸⁸. החוק תוקן כך שאין צורך ברישום בטאבו. החקלאים נותנים לרבנים הרשאה למכירה, ולא עושים אותם שליחים (כדי להמנע מבעיית "אין שליח לד"ע"), ועוד. מזכירין לשבח [ראה פ"ג דיומא משנה י'] את הרב זאב ויטמן שליט"א, שהגדיל לעשות בשמיטה זו – תשס"ח, שהחתים את כל החקלאים גם על חוזים משפטיים ערוכים ע"י עו"ד כדי שלא יהיה חשש הערמה או חוסר גמירות דעת [זאת בנוסף לשטר ההרשאה של מרן הראי"ה קוק ז"ל]. נציין שלאור חוזים אלו יש מקום להסתפק אם מותר בכלל להחמיר לאחר המכירה ולנהוג קדושת שביעית ביבול, ואם אין בזה חשש איסור שאסורו גאוני הדור בימי הבי"י שלא להחמיר בפירות של נכרי בקדושת שביעית, ראה אגרות הראיה, א, 'ביסוד השמיטה' שבסוף אגרת רפט בסופו [צוטט לעיל סוף הערה 109]. אמנם ע' חזו"א ס' א אות כב שהחרם הוא רק על יחיד המחמיר ולא על ב"ד שרוצה להחמיר; וס"ל כ' אות ז שהב"י חזר בו מהחרם] וע' לעיל הערה 122, ונהלן הערה 190.

הדרך הנכונה לעשות פעולה זו היא ראשית וקודם לכל לנקוט בדרך המבוררת מבחינת הלכה, והוא היתר המכירה. לאחר מכירת הקרקע לנכרי, יש מקום ליראים לדבר ה', להחמיר ולנהוג קדושת שביעית בפירות, ולשווקם דרך אוצר ב"ד, וכמו שהבאנו למעלה [בפרק י] ממרן הגר"ה קוק זצ"ל¹⁸⁹. בדרך זו נמנעים מכל

¹⁸⁹. וראה שם [למעלה בפרק י] שכן גם עשה הגר"ח ברלין זצ"ל ובית דינו. ראוי להדגיש שהרה"ר לדורותיה הנהיגה 'אוצר ב"ד' רק כהידור ע"ג היתר מכירה, ולא כהיתר בפני עצמו. לגבי גישתם של הרה"ג הרא"ה הרצוג, הרבצ"מ עוזיאל והגרצ"פ פרנק זצ"ל, ראה לעיל הערות 130, 131, 186 [הגר"ה הרצוג זצ"ל נפטר בל' תמוז תש"ט, כלומר לקראת סוף שנת השמיטה של תש"ט]. גישתו של הגר"ש גורן זצ"ל והגר"ע יוסף זצ"ל ראה הערה 186.

בשנת השמיטה תשמ"ז הונהג 'אוצר ב"ד' ע"י מו"ר הגאון הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל ויבלחט"א הגאון הרב מרדכי אליהו שליט"א. אולם 'אוצר ב"ד' זה הונהג רק לאחר מכירת הקרקעות ע"פ היתר המכירה, כפי שנאמר לי ע"י הרב יחזקאל דאום זצ"ל, שהיה בזמנו רבה של תנובה ובשליחות הרה"ר דאז עשה את כל ההכנות לשנת השמיטה. הדברים גם עולים באופן ברור מהחוזר של הרה"ר לקראת השמיטה בתשמ"ז "קרב למאה אחוז של הקרקעות וגידולי הקרקע במשקים בארץ ישראל נמכרו לנכרים ע"י הרשאה מבעלה". ברור שהחקלאים שעשו אוצר ב"ד הם לא מעבר למאה אחוז. הדבר גם מוכח מכך שעל החוזר חתום יבלחט"א הגאון הרב מרדכי אליהו שליט"א, שדעתו להלכה שאין מקום לאוצר ב"ד ללא היתר מכירה, ראה ספר "קטיף שביעית", הוצאת מכון התורה והארץ, תשס"ז, פרק כב – אוצר ב"ד, בהערות 5, 7, 21 שכתבו בשם הגר"מ אליהו שליט"א שאין לסמוך על אוצר ב"ד אלא בשעת הדחק. וכ"כ הגר"מ אליהו שליט"א בספרו "מאמר מרדכי – ושביתה הארץ", תשס"ח, פרק יט 'רכישת יבול אוצר ב"ד', בסוף סעיף א [עמ' קכב. רוב הציטוטים דלהלן צולמו בתחילת חיבור זה]: "ולכתחילה אין לסמוך על אוצר ב"ד לבד, כי אם בצירוף היתר מכירה". וביתר ביאור והרחבה בסוף סימן טז 'אוצר בית דין בצרף העצה של היתר מכירה' [עמ' תקט-תקי]. "ונזכיר כאן גם את אחת העצות שנוהגים בשנת שמיטה, והוא 'אוצר בית דין', ומחשבים שבכך נפטרה בעיה של פירות וירקות שגדלו בשביעית, אבל לא כן הדבר, אלא כאן יבואר שלא הצרף של היתר מכירה" גם העצה של 'אוצר בית דין' לא מעלה ולא מורידה... אלא מוכרח לומר שסומכים על העצה של 'היתר מכירה' ואז יכולים לצרף קולא של ה'היתר מכירה'... זאת ועוד – ידוע כיום שכתשעים ושבעה אחוזים מכל הארזונים של 'אוצר בית דין' למיניהם, משתמשים בעצה של 'היתר מכירה' [ההדגשות שלי – יב"מ]. מה שכתב בחוזר הרה"ר הנ"ל 'יחד עם זאת הננו מודיעים לציבור שזכינו כי רבים מהחקלאים ביישובים, בכפרים, בקיבוצים ובערים נענו לקריאתנו באשר לפירות האילן שבהם ניתן לקיים את המשק גם בלי להזדקק להיתר המכירה, ע"י שווק התוצרת והכנתה בתור שלוחי בית דין וע"י הקמת אוצר ב"ד, לכן על הציבור להזהר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו. אי לזאת סודר ע"י המוסדות המשוקים אפשרות שיווק התוצרת שתסומן כמשוקות מטעם אוצר בית דין, וכשיגמרו אלו יבכרו לקנות מפירות של היהודים שמכרו את הקרקע וכפי שפסק הגאון ב"שכיל עבדי" [ההדגשות שלי – יב"מ], אינו אלא שחקלאים רבים נענו לקריאה שבפירות האילן, לא יעשו מלאכות ע"פ היתר המכירה, אלא יכינו וישווקו את התוצרת דרך 'אוצר ב"ד'. אך כמובן שהקרקעות עצמם נמכרו לנכרי, כיוון שאוצר ב"ד בפני עצמו אין לו על מה לסמוך, ואינו אלא הידור להיתר המכירה. [אפשר גם שנמכרו רק ע"י חתימת מנהל מקרקעי ישראל, ללא חתימת מחזיקי הקרקע עצמם. ראה גם הרב יואל פרידמן שליט"א, "תגובה לתגובה", אמונת עיתון מס' 74, עמ' 65-66, בעמ' 65, אות ג. המאמר צורף כנספח במאמרים שבסוף חיבור זה. נציין שלדעת הגר"ה קוק זע"א, מכירה של המנהלים של הברון (שמעמד דומה למעמד המנהל), אם כי לכתחילה, החמיר להחתים גם את 'האכרים הפרטיים', ראה אגרות ראיא א, אגרת שג. כידוע ישנם גורמים חרדים שאינם שחרימו תוצרת של חקלאים שישתמשו בהיתר המכירה לא רק בשנת השמיטה אלא במשך כל שבע השנים. אפשר שלכן אל החתימו חקלאים אלו על מכירת הקרקעות, כדי לא לפגוע בפרנסתם. אבל בפועל היתה מכירה ע"י המנהל. ראה אגרות הראיה, ח"א, אגרת שגכ"א].

וראה גם עדותו הנאמנה של הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א, אשר היה חבר בוועדת השמיטה בשנת תשמ"ז, "ירקות מגוש קטיף בשמיטה", 'התורה והארץ' הנ"ל, עמ' 452-455, 455 [מקור הדברים בגליון 'אמונת עיתון' 38, חשוון כסליו תשס"א]: "מן הרב קוק זצ"ל לאחר היתר מכירה היה נוהג להחמיר ולנהוג קדושת שביעית בפירות, לרווחה דמילתא, (מבחינה דינית כל המכור לנכרי הרי הוא כשל הנכרי עצמו ואין צורך לנהוג בו קדושת שביעית), וכדי להיתר את פעולת השווק והמסחר דמי שביעית היה עושה אוצר ב"ד, וכן נהגה הרבנות הראשית לאחר הקמת המדינה" [ההדגשות שלי – יב"מ]. המקור לכך ש'זמן נהגה הרבנות הראשית לאחר הקמת המדינה' ציין [בהערה 22]: "בצאת השנה (עמ' נו ס' ב סעי' ד, עמ' 70). ועיין עוד מדריך שמיטה לצרכן (פ"א סעי' ד הערה 18)". המסקנה הברורה העולה מדברי הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א היא שגם בשנת תשמ"ז, [וכך גם בשנים תשנ"ד, תשס"א] כמו בכל השנים שלפני כן, נמכרו כל הקרקעות לנכרי, כולל הפרדסים וכרמים שתוצרתם שווקה דרך 'אוצר ב"ד'. 'אוצר בית דין' שימש כהידור על גבי 'היתר המכירה', כהנהגתו והדרכתו של הגר"ה קוק זע"א.

החששות שיש ב'אוצר ב"ד', וזאת משום ההסתמכות על כך שהקרקע נמכרה לנכרי. מאידך, באם יש איזה חשש שהוא בתוקף המכירה, או שרוצים להחמיר שאף אם המכירה תקפה, עדיין יש דין קדושת שביעית בפירות¹⁹⁰, הרי הצרכן ניצל מכל חשש איסור עקב החמרה והידור בשיווק דרך 'אוצר ב"ד' ושמירת קדושת שביעית בפירות, ובכל מקרה יש בכך 'זכר לשביעית'.

מכירת הקרקע לנכרי הוא ההיתר המבוסס על גדולי ישראל במשך דורות, ופשט כמנהג בא"י. הרוצה להדר ב'אוצר ב"ד' לאחר המכירה יבורך. אולם אין שום סיבה והצדקה הלכתית¹⁹¹ להסתמך על 'אוצר ב"ד' בפני עצמו, שמלבד ש'מצד עצמו אין בו כדי סמיכה', יש חשש "לעז על הראשונים" ופגיעה בת"ח וגאונים קדמאי שהתקינו את היתר המכירה¹⁹².

חסד ואמת נפגשו, צדק ושלוש נשקו. אמת מארץ תצמח, וצדק משמים נשקף.

(תהילים פה, יא-ב).

ראה לעיל הערה 153, שבמידה ותוצרת של היתר המכירה תשווק ע"י אוצר ב"ד, היא תהיה מותרת גם לנהגים ע"פ החזו"א, שהוא בעצמו אכל תוצרת כזו, ורק הקפיד על סחורה ועל קדושת שביעית, יתירה מזו, כנראה שהחזו"א העדיף תוצרת כזו על תוצרת של נכרים.

¹⁹⁰. ר"ש סירילאן; מהרי"ט ח"א סי"ג; מבי"ט ח"א סכ"א; חרדים של"ה ועוד. החזו"א (שביעית סימן כ אות ז וסימן כא) פסק כמהרי"ט. [אף שהב"י כתב שיש חרם שלא לנהוג כמהרי"ט, ראה הערות 109, 122, 188]]. אמנם ר"פ פסקו כב"י, וכן המנהג הפשוט בא"י, ראה פאה"ש סימן כג אות יב; שבת הארץ במבוא פרק יא.

¹⁹¹. הגרי" אריאל שליט"א, במאמרו הנ"ל הערה 147 כותב: "חקלאי שעושה גם היתר מכירה מרגיש שהכל מותר לו ואינו מסוגל נפשית לשמור על כל ההלכות המגבילות של אוצר ב"ד. חקלאי שומר שמיטה בהידור הוא בלאו הכי גיבור כוח עושה דברו, ואין אפשרות להעמיס עליו גבורה כפולה ומכופלת כזו. על כך אמרו המושלים משל לאברהם אבינו שהלך לעקוד יצחק כשהאיל מתלווה אליו. אודה שלא הבנתי מה הגבורה הכפולה ומכופלת שצריך במכירת האדמות לנכרי. חוששני שמי שאינו מוכר לנכרי אלא עושה רק 'אוצר ב"ד' הוא נמשל לאברהם אבינו שהולך לעקדה עם האיל לבד, ואת יצחק משאיר בבית. וראה גם לעיל הערות 168, 175 מה שציטטתי מהרב יואל פרידמן שליט"א.

¹⁹². ראה במה שצוטט וצוין לעיל הערה 185. אגב אציין, ששמיטה בזה"ז לר"פ דרבנן. ביזוי ת"ח, ואף פגיעה בכל אדם מישראל, הוא לכ"ע דאורייתא.

מכתב מהגרי"מ חרל"פ זצ"ל לגראי"ה קוק זצ"ל מח' סיון תר"ע

שכתוב מכתב הגרי"מ חרל"פ זצ"ל

תודתי להרב אברהם זק"ש שליט"א על השכתוב

בעזה"י ח' סיון העת"ר לפ"ק

הוד כבוד קדושת אור האורות הגאון הצדיק המפורסם

מרן אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א

אב"ד דיפו והמושבות תובב"א.

אחד"ש גאון קדושתו שליט"א

הן זה כארבעה שנים אשר נתעורר כבוד גאונו שליט"א לנסוע בהמושבות להשריש בלבבם את דבר חובת שמירת מצות התלויות בארץ. ות"ל דברים היוצאים מלב טהור עשו רושם אמיץ בלבבם. ולאט לאט התחילו להבין חומר אסורי טבל וכיוצא. עד שלפי הסדר שמתנהג עתה, יש לקוות כי בהמשך הזמן יעמוד הדבר על בסיס נכון ובריא. ושיהי' ענין הזהירות באיסורי טבל וכיוצא, כזהירות בב"ח וכדומה. – אולם כבר יודע הדר"ג כי היסוד היותר עיקר לחיזוק הדבר הוא, ההשגחה המעולה פעה"ק תובב"א. מה שמשגיחים ע"ז הגאונים דפעה"ק להזהיר את העם, לבל יהיו לקנות שום מיני פירות וירקות טרם שיראו הכשר חותם הבד"צ דפה. וכן הודיע זאת הדר"ג כמה פעמים בכתב ובפה. – ות"ל נתקיים רצון צדיק שליט"א, בעת שמתחילים להביא לפה פירות חדשות או ירקות היו מודיעים הרבנים במודעות (אחת מהמודעות שהודיע לפני ארבע שנים לוטה פה) כנ"ל. וכן גם בשנה הזאת שנת השביעית, אחרי שכבר הודיענו הדר"ג שצריך לעשר הפירות לפי שהמרוח ביד ישראל פרסמו הרבנים שליט"א ג"כ כבשנים שעברו. ולפי שהודיענו הדר"ג שליט"א ע"י המשגיח דיפו, כי

שלחו לפה כמה קאנטער תפוחי אדמה מחודרה ועוד. שלא עשו ג"כ תיקון המכירה לגוי, פרסמו הרבנים שליט"א שלא לקנות טרם ראייתם חותם הבד"צ כי אין עליהם איסור שביעית (נוסח המודעה לוטה פה).

אבל למרות רוח יראת ד' עדיין השטן מרקד, וזה דרכו כל היום להפריע השלום והמנוחה, וביחוד בין ת"ח שבירושלים ורבים מעמי הארץ לוקחים היתר לעצמם ואומרים כי אך כונת רבני ירושלים לחרחר ריב ולהחמיר שלא לצורך יותר מדאי, נגד דעת הדר"ג שליט"א, כן אינם חפצים ליקח הכשר על תרומות ומעשרות באמרם כי "שביעית פטורים מן המעשרות" ואינם מרגישים כלל כי ג"כ אווזים בזה החבל בשתי ראשים לקיים מה שנאמר וה"כסיל בחשך הולך" – ואחר העיון בזה, לא מצאנו תרופה להציל את ישראל ממאכלות אסורות, כ"א שהדר"ג שליט"א יצא במכתב גלוי לחזק דברי הרבנים הג' דפעה"ק, ואז הננו מובטחים כי שום א' לא יעבור על דברי הרבנים שליט"א, וישמעו ככל אשר יצוו עליהם שלא יקנו פירות מהשדות שלא נעשו בהם היתר המכירה, ויזהרו בהפרשת תרומות ומעשרות מאותם שנמכרו לנכרי.

וידע כבוד הדר"ג כי מלבד עצם הקלקול שיגיע לשנה זו, הנה גם על השנים הבאות מרחפת סכנה גדולה, וכל היגיעה ועמל לריק יהי' ח"ו, ויתהרס לגמרי כל השמירות וכל התקונים.

כעת שלח אלי הגאון ר"ח ברלין שליט"א והראה לי מכתב קדשו של הדר"ג שליט"א אשר בו התרעם על שמועתו ששמע כי יש מערערים החפצים לפרסם איסור סחורה

שכתוב מכתב הגרי"מ חרל"פ זצ"ל

בפירות המושבות, נגד דעת הדר"ג שליט"א ובקש מאתי לנסוע ליפו לברר הדברים כשמלה כי נכזה היא השמועה ולא יתן אמן לאלה קלי הדעת החפצים דוקא בפירוד תלמידי חכמים שבא"י. – אך להיות הפחידוני הרבה אנשים, ומהם אחיו ר"ש קוק נ"י, כי לפי גודל הלשה"ר שהרכילו עלי אצל בעלי המושבות אינם נותנים לי בטוחות החיים, לזאת, נתייעצתי לכתוב להדר"ג קושט אמרי אמת דברים כמו שהם, דברים כהווייתם ממש.

זה יותר מחודש ימים החליטו באסיפת חכמים בבית הגאון ר"ח ברלין שליט"א כי לבעבור לצאת כל החששות יעשו כסדר שאמר הדר"ג שליט"א בשנה שעברה עת היותו פה. כי נוסף על המכירה יפקירו שדותיהם [וכן אמר הדר"ג שליט"א כי במקום שמודיעים בכל שנה ושנה מטעם המושבות כי אין רשות לשום א' לילך בשדה חבירו בלי שאלת רשות, כן בשנה זו יודיעו בהיפך כי רשות לכאו"א לילך בשל חבירו בלי שאלה כלל] והענבים ימכרו בפה בתור שליחות מב"ד ואת מחיר הכסף יה' רק עבור ההוצאות והטרחה. אשר באמת ג"כ לא יפסידו ע"ז לא הרבה יותר מבשנה שעברה ואין ח"ו פקוח נפשות תלוי בזה. כן עושי היין דפה יעשו בתור שלוחי ב"ד ועל כל צלוחית וצלוחית יונח חותם כי מחיר הכסף בעד ההוצאה והטרחה.

וכן הזהירו הרבנים והבד"צ דפה לכל מוכרי יין כי לא יקנו מכפר "שארונה" כדי שלא יגיע הפסד לאחינו בני המושבות.

והאמת ניתן לכתוב כי לולא לא היו מוכרחים רבני ירושלים לתן הכשירם על הענבים הבאים פה [למען לא ימנעו רבים מלקנות הענבים טרם ראותם הכשירם]

שכתוב מכתב הגרי"מ חרל"פ זצ"ל

לא היו מתערבים ומזדקקים כלל בענין זה, והיו מניחים הדבר כבשמיטות הקודמות. אבל, לפי שגם למען טובת בני המושבות מוכרחים הרבנים דפה לתן הכשירם אינם חפצים ללכת נגד רוחם שהנם...

על המכירה כלל ועיקר וכאשר כן הורה ל...

האחרון וכאשר שמע כן מפיו גם הדר"ג שליט"א...

כאופנים הנ"ל וביחוד כאשר כבר ידעו...

ביקב היין שבראשון לציון.

וממילא הדבר מובן מאליו כי ח"ו לא ית...

כ"א במה שנוגע לירושלים דוקא ואותם הדב...

וחתימתם. – וזולת זה לא יגלו שם דבר...

ולזאת בטח ישתדל הדר"ג שליט"א לדב...

ומלאו בזה חפץ ורצון רבני ירושלם. ולבל...

על ירושלים ואנשי' למען יהי' שלו' על ישראל

שכתוב מכתב הגרי"מ חרל"פ זצ"ל

קושט אמרי אמת אלו הודעתי להד...

כי לא אפחד כלום ואסע להדר"ג...

הנאמן לקיים ככל אשר יצו...

ולהיות הדבר נחוץ מאד...

עומדים ומצפים לדעת החלטו של...

יותר מועיל... [=המשך השורה כנראה תוספת שנוספה מאוחר יותר] כה דברי עבדו
הנאמן

למלאות דברי אמת וצדק של יד...

הנני חותם על הברכה בהדרת הכבוד...

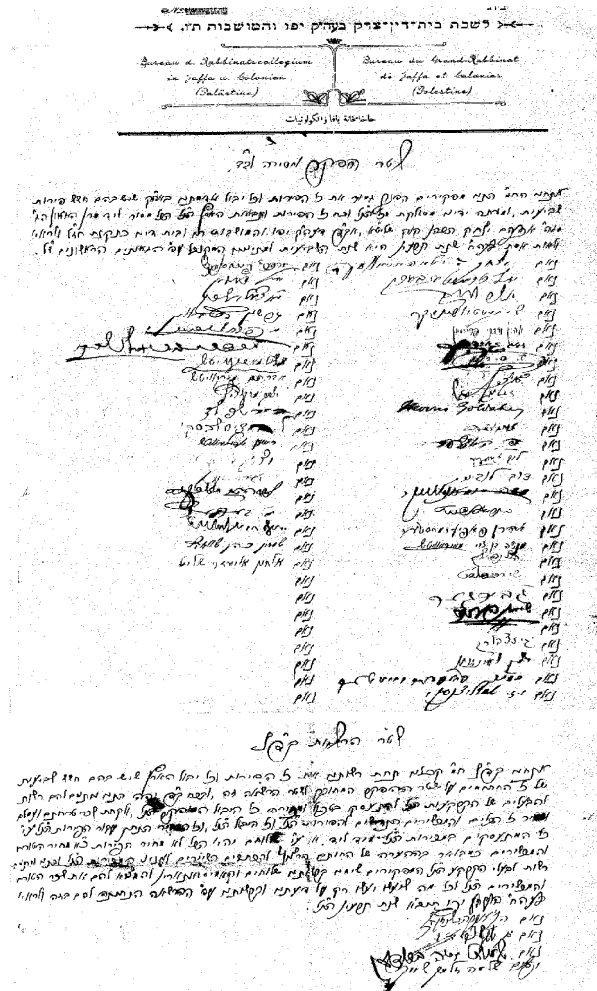
למען האמת והשלו'

עבדו המשתחוה מרחוק מול...

המצפה לישועת ישראל והרמת קרנם

יעקב משה בלאאמו"ר מוהר"ז זצ"ל

שכתוב מכתב הגרי"מ חרל"פ זצ"ל

שטר הפקר ושטר הרשאת בד"צ הגראי"ה קוק זצ"ל משנת תר"ע

[הערות 77, 109]

3. 10. 1941

١٠٠٠
 ١٠٠٠

[פרק ט סעיף 4 (ובהערות 97,98, 103 שם); פרק י' (ובהערות 114, 119 שם);

הערה 189]

כ"ה מנ"א תרצ"ז לפ"ק

**בני יקירי, ורעיתך היקרה, והילד הנעים – ד' יברככם
וינשאכם לרום כל המעלות וכל טוב סלה וכו'.**

בהיותי בהר הכרמל הגיעני שאילה מעסקני הישוב שאענה להם חות דעתי על פי יסודות ההלכה, אם שרי לוותר על חלק מארץ ישראל בשביל מדינה יהודית. ערכתי להם בה בשעה תשובה בקצרה כי ויתור אסור. בררתי גם, כי כל החלקים שכבשום עולי בבל הם ביחס לארץ ישראל מהאברים שהנשמה תלוי' בהם, ואין כח לוותר. כמובן תשובתי רק על ענין ויתור לחתום שמוותרים על אפילו שעל אחד מארץ ישראל, כי אין לך "לא הודה בארצו" (דברים רבה ב, ח) יותר מזה. ובכלל ענין החלוקה, הנה מה שנותנים לוקחים, אבל בזה תמלא סאתם של העמים אם ירחבו עוז לעשות עצמם לבעלים על ארץ ישראל. והנביא יואל אומר מפי ד' (ד, א"ב) "כי הנה בימים ההמה וכו', וקבצתי את כל הגוים וכו', ונשפטתי עמם וכו', ואת ארצי חלקו".

* * *

חותנך שליט"א דיבר אתי בנוגע להפרדס שהוא על שמך, שבהיות כן, סידור הדבר בנוגע לשמיטה הבע"ל בשנת תרצ"ח. תלוי רק בך, ואמרתי לשוח בענין זה. הנה אם [אתה רוצה] לסמוך על היתר ההפקעה, צריך אתה לחתום על ההרשאה המונחת פה, ולמהר לחזור לשולחה שתגיע פה עוד לפני ראש השנה הבעל"ט. ואמנם בענין ההפקעה, הדברים יגיעים מכמה טעמים, שאם המכירה לא חלה, הרי איסור שביעית במקומו [הוא עומד], ואם חלה הרי יש סרך של לא תחנם, ולא התירו כי אם מצד הדוחק, וודאי בעל נפש ראוי להתיישב.

מכתב מהגרי"מ חרל"פ זצ"ל לבנו מכ"ה מנ"א תרצ"ז

והנה בפרדס הזה כמעט שאינם זקוקים כלל להפקעות, כי המלאכות המוכרחות לעשות בפרדס הם מהמלאכות דלאוקמי אילנא, וכשהם ממלאכות דרבנן אין שום פקפוק. והפירות הם חריפי דיש להם שער למוכרם פה בארץ ישראל, ואין צורך להוציאם לחו"ל. ואי משום איסור סחורה, יש לעשות כמו דאיתא בתוספתא פ"ח דשביעית, לעשות הכל על פי שלוחי בית דין והתשלום יהי' בתור שכר טרחא, ועיי' בשו"ת רשב"ש סי' רנ"ח. אלא דעלה ספק בלבני, אם אפשר לזקוף בהשכר טרחא גם את ההוצאות של המלאכות דלאוקמי אילנא כגון ההשקאה וכיוצא, דהיתר דלאוקמי הוא בשביל שהאילן אינו אלא לשנת השביעית והוא בשביל השנים הבאות, ואם כן מדוע יצטרכו הזוכין בפירות לשלם שכר טירחא שהוא בשביל הבעה"ב בעצמו, שגם אם לא היו נושאים פירות בשנה זו גם כן היו עושים אותם, דאם בשביל הפירות שיגדלו, הרי אין זה לאוקמי אלא לאברויי אילנא. לפי זה אי אפשר לזקוף במחירים אלא שכר טירחא דביצור וכיוצא, שהם נעשים בשביל הפירות להגיעם להזוכים אחרי שישלמו שכר טירחא.

מכל מקום. כדאי המצוה החביבה, מצות שמיטה, להוציא הוצאות ולקיים מצוה זו כהלכתא, וההוצאות ודאי לא יקופחו, וישלם ד' הגמול בשנים הבאות.

מכתב מהגרי"מ חרל"פ זצ"ל לבנו מכ"ה מנ"א תרצ"ז

ב"ה.

לכבוד וידע חלוצים

כבוד

אזהרה אחרונה

משעם הרחיג הבד"ץ לסדור היתר השמיטה תרע"ז

לחוי ידוע לכל בעלי קרקעות ונזישות ובעלי זכויות וכו' מאחזי באה"ק כי זמן האחרון לסדור היתר הוקבע ליום עשרה לחודש מנחם אב דנא. ע"כ כל אלה שלא ימחרו לחתום על ההרשאות ולא ימציאו אותן ליד הרב הנאון מהר"צ הלוי ראב"ד דיפו כב"ד המסדר עד זמן הנ"ל תהינה קרקעותיהם ופירותיהם וכו' בכלל איסור שביעית החמור בין לענן עבודה בין לענן הסחורה ובין לענן הפירות עצמם לאחר זמן הביעור, ולא תהי' לזה אח"כ עפ"י דת שום עצה ותורפה כי על פירותיהם תחול כל איסורי שביעית בכל חומה וכדי למנוע איסור חמור מדישוכ ועבודה האדמה פרסמנו דברינו אלה.

במקדח הרחיג מיסוד פ"ח ב"צ מסדר ההיתר

שלמה הלוי ראב"ד

מסדר ב"צ דענק יפו המושבות ת"ו.

כיון כן הנה מוכרז על כל חלוצים שיש להם גנים בתל אביב
ובתל אביב וכן יתחבאו גנים השמיטה, ויהיה להם זמן האחרון לקבל יאמר
כדי שיהא זה יום יעצין סוף יחולן תלויה חלוק קדושה השמיטה, וימלאו
זה הדבר כדי שיקחו זמן הגמול על אשור יפה שעה ויהי קורבן.
וה' ויחלל הדבר הזה

קול קורא לחתום על הרשאות למכירת הקרקעות לשנת תרע"ז

[הערה 187]

שער 'קונטרס הלכות שמיטה' [ספר השמיטה] להגרי"מ טוקאצ'נסקי זצ"ל
משנת תר"ע

[הערה 90]

Chief Rabbi
A. I. Kook
 for
SHOMRE SHWIITH
Jerusalem
Palestine

} בשביעית המחר הוא רק בעד המכשולים והמורח

מעטפה 'עבור שומרי שמיטה' של הגראי"ה קוק זצ"ל

הרבנות הראשית לישראל

Office Of The Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
And President of the Great Rabbinical Court

לשכת הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ונשיא בית הדין הרבני הגדול

בס"ד, כ"ב חמח, תשס"ט
533-שמיטה/ס"ט

לכבוד
ד"ר דוב ונגדורב הי"ד
מבוא הים 10
ת.ד. 1127
אשרת

שלום רב,

מחמת העומס המוטל על הראשון לציון הרב הראשי לישראל הגאון הריב שלמה משה עמאר שליט"א, שאלתך הועברה לתחת חשוכ ומומחה בהלכה הרב אהרן בוארון, שענין בשאלה כראוי, וזו תשובתו:

באשר כותב כבוד לעורר על שתי מכשולות בנוגע ליין אוצר בית דין שעיי הרבנות הראשית, ואנחנו קדושים: בשנים עברו, עם חום שנת השמיטה ותחילת השנה השמינית, וכינו ליבול גדול של יינות "אוצר בית דין" שנמכרו כמחיר סביר לכל המבקש, וזל בהרבה מהמחיר של שנה רגילה!! ולמרבה הפלא והצער גיליתי כי אחרי שמיטה זו, באוצר בית דין שעיי הרבנות הראשית, יינות אלה נמכרים בכל מפרמקט ומכולת, ונמכרים אינו שונה ממחיר היין הרגיל.

בנוסף להגיל, בתחית המוצר ניתן היה לזהות בקלות כי מדובר ביין מ"אוצר בית דין", וישראל קדושים היו יכולים להזהר בהתאם, לכל יפסידו יין הקדוש בקדושת שביעית. ואילו באוצר בית דין של הרבנות מופיע הכיתוב "יין אוצר בית דין" בחלק האחורי של הבקבוק ובאותיות קטנות, אשר מי שאינו קורא אותיות קטנות "תרחי משמע" עלול להכשל בהפסד יין הקדוש בקדושת שביעית, והרייז מכשול בפני הקונים.

כן יתכן ויינוט אלה נשלחים למכירה גם בחורל, אשר שם עוד יותר עלולים להכשל בכך, למיעוט המודעות שם לענין השביעית והלכותיה.

הגני פונה אל מעיכ, מאחר ומצויין על הבקבוק כי יין זה תחת השנחת אוצר בית דין של הרבנות הראשית לישראל אשר כ"ת שליט"א עומד בראשה. ע"כ תורף דבריו.

וטרח כבוד לצורך צילומי דוגמאות של תוויות המודפסות על יינות של אוצרות בית דין אחרים, איך מקפידים להכליט ענין היות היין של "אוצר בית דין" ככתב גדול ובלוט, באופן שלא יתכן שמישהו לא יבחין בו, בשונה מהכיתוב ביין של הרבנות.

בית יחב, רח"י ירמיהו 80, ירושלים, ת.ד. 36016 מיקוד 91360, טל: 02-5313190 מקס: 02-5371305
Beit Yahav, 80 Yirmiyahu St. Jerusalem P.O.B.36016 Tel: 02-5313190 Fax: 02-5371305
e-mail: rabbinate@rabbinate.gov.il

מכתב מהרה"ג בוארון שליט"א בעניין אוצר ב"ד של הרבנות הראשית

[הערה 152א]

הרבנות הראשית לישראל

Office Of The Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
And President of the Great Rabbinical Courtלשכת הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ומשיא בית דין חרובי חדרול

תשובה: כמענה לכבר על חלונותי המצדקות בהחלט, הנני נאלץ להציג בפניו דברים כדו"ח עניניו של אוצר בית דין שעי הראשונה הראשית. – לצערנו, אוצר בית דין חרובי חדרול, שפעשה ממש כאשר שנים, בהעברת הכסף ישירות לחקלאי, כשיוק הוביל בשוקים הרגילים, ובסופו המוכיח היינו המחזרים הרגילים כיכול שאר שנים. – הגיעו והיבדו לכדי שכבר מן הראשית הגריש צמאר שליט"א הורה כי סחורתם מחוייבת בתרומות ומעשרות לרצח מן השריע בשו"ת אבטת ויכל (סימן כד), שכתב שבין שפירות שביעית לא נפטרו ממעשרות אלא מטעם הפקר, כל שאינו מופקר לא נפטר ממעשרות, ולכן ישראל שגור כרמו ולא הפקירו י"ל דאחי"ג פירוחי חייבים במעשרות, דאחי"ג דרמנא אפקריה, איהו לא אפקריה. ע"ש. וע"ע בב"י י"ד (רס"י שלא) דו"ק. ומאחר וכל יסוד ענין "אוצר בית דין" הוא למנוע סחורה בפירות שביעית, ולמנוע עיכוב הפירות בבתיים לאחר זמן הכיעור, כמפורש ברמב"ן עה"ת (ויקרא כז, ו), וביותר בספר גידולי אחרוני זמננו, לכן הורה שפירות המשווקים צ"י האוצר ביד הנ"ל מחוייבים בתרומים, כי אין שם לא הפקר בפועל, כי השדות שומרים בכל השנים, ולא המענות ממלאכת, כיון שכמעט שנעשות שם כל המלאכות כבכל השנים, ופיקות המשגיחים אינו מספיק כלל וכלל, כי מלבד שמראש מופנה דהא רק למלאכות מסוימות, לא לכולן, גם אין בכך קומץ משגיחים לפקח על כל הארץ. ועוד שידוע מראש שכמעט שאין להם כח וסמכות להעניש חקלאים שיעברו על התלכות, ונוסף על כך שחכמי עובר ישירות לחקלאי ממש ככל שאר שנים, ובכעם אין שום פיקוח בפועל על הענין הנספי, לא לפני השמיטה לא בהוכח ולא אחריה, כך שכעצם ערשם סחורה בפירות שביעית כבכל השנים, לכן א"א להחשיב זאת כאוצר בית דין, והפירות בגור אין משפיקים, לכן הורה כבר הראש"ל כי הינם מחוייבים בתרומים כבכל השנים, בלא ברכה. (ובדוע, יש להפריש מעשר עני במקום מעשר שני, וי"א להתנות, שאם צריך מעשר שני והי"ו מעשר שני וכו'). – (ועוד יש לעיין שלמ"ד דשמו"ר תעבר אסור, יש בזה גם חשש זה, כי מכירה לגוי לא עשו, ומעברים שדוהיהם כהרגלם כל הימים, וגם שומרים הבל בכל צד).

בסיכום: מן הראש"ל שליט"א חיה דעתו בענין אוצר בית דין, בהחל: כללי של דבר, שומר נפשו ירחק מאוצר זה שהוא אוצר של אסמפות שונות, שאין לו שום קשר עם אוצר בית דין, וכל זה עפ"י מה שנודע מרבים. עכ"ל.

בברכה,

אהרן בוארון

בית יחזק, רח' ירמיהו 80, ירושלים, ת.ד. 36016 מיקוד 91560, טל: 02-53131305 פקס: 02-53131305
Beit Yehav, 80 Yirmiyahu St. Jerusalem P.O.B.36016 Tel: 02-53131305 Fax: 02-53131305
e-mail: rabbis@rabbinate.gov.il

מכתב מהרה"ג בוארון שליט"א בענין אוצר בית דין של הרבנות הראשית

...

[הערות 153, 184]

[קטע שאינו קשור לשביעית הושמט]

מכתב מהגאון הרב טודרוס הכהן זצ"ל לראי"ה קוק זיע"א

בעזה"י יום ה' וא"ו מנחם אב תר"ע ראש פינה ת"ו

ביו המצרים השי"ת יהפוך לשמחה ולששון ליהודים, ולכבוד אהובי ידידי הנצמד בקירת לבבי ה"ה הרב האי גאון הגדול, מעוז ומגדול, החריף ובקי בחדרי התורה ויראת ה' אוצרו חסידא ופרישא, המפורסם לתפארת נטרת נש סגולה מאוד נעלה וכו' וכו' כחש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן שליט"א הראב"ד בעיה"ק יפו ומושבותי' באה"ק תו' יחי שמו הטוב לעולם ותיכנו כסא תפארתו בביאת מוצ"א נס"ו.

...

ואכתוב מעט מעניני השמיטה, אף שהוא לדאבונו נפשי לדבר מזה, אחרי שמי יודע יותר ממני, הטרחות והתלאות שהיו לכבודו הרמה מענינו הלז עוד קודם באות שנת השמיטה, ובשנת השמיטה עד היום, שכל כוונתו היו לשש שמים לכבוד התורה וטובות חיבת יושבי

שכתוב מכתב הגאון הרב טודרוס הכהן

[הערות 153, 184]

[קטע שאינו קשור לשביעית הושמט]

תודתי לרב אברהם זק"ש שליט"א על השכתוב

ארצנו הקדושה שלא תמוט ח"ו ח"ו. ידידי נטרת ראשי וראש ישראל. ראיתי כל הנדפס במכתבי עיתים: האור; ועוד. וגם בהחבצלת אשר הוא מצד"ש. נכ"ז הרבה מעט את צמאונני והדפיס את מכתבו היתר להרב הגאון ר' חיים ברלין שליט"א. מה שעשה התיקון החדש בעניי ההפקר לצאת כל דעה המערערים והמחמירים כי אפילו החבצלת שהוא המחמיר הגדול אשר ממש חומר שמיטה נגעה לנפשו כבר נתקדש דעתו במה שעשה כבודו הרמה בתיקון של הפקר כנראה שם בהחבצלת. אשר ממש לדאבו נפש וכאב לב יחשב לאדם אשר הולך בדור התורה באמת. לא בערמוניות. אשר אחר ההפקעה ע"י מכירה שנעשה עפ"י דתה"ק והוראת הרבנים הגאונים הראשונים נרפו יסודות נטועים יהיו נצרכים לעשות תיקון חדש של הפקעת ההפקר ובפרט אשר. זה שמיטה רביעית מיום שנת יסודו המושבות. לא ידענו ולא שמענו ולא עשינו זאת. ואבקש מנו ומחילה מכת"ר. שגם כעת הדבר רחוק מלבו. שבעצמנו נחליש ונקליש כח היתר של הפקעת המכירה ע"י עכו"ם, אשר תיקון הגאונים הראשונים והאחרונים בדור שלפננו ובזמננו עפ"י דתה"ק באמת:

היטב ראיתי מה שעשה תיקון בעניי שטרי ההפקר ועוד. אף שלדעתי הקלושה יש הרבה לפקפק בזה. רק מה לי לכתוב בראשי החלש בזה. אשר ידוע לי באמת שגם כבודו ותורתו הרמה. עשה זאת. וכל דרך ההבדל והנחל. כי רבו עליו הנוחלים. זוחליו ממש. גם עבור הריחמונות של נפשות ישראל אשר ממש חיותם וחיות נפשות ביתם חלי' בזה. השי"ת יחזקנו ויאמצנו ויגמור בטוב. באין עוד פוצה פה ושלוש ושלוש וכפ"ס אמו.

ובפה בארץ הגליל עליו ותחתיו אין קול רעש גדול ב"ה כ"כ. כי הריב"ז שליט"א. בא לפה לצפת"ו ותחתיל מעט להתישב בדעתו. מה עשה ומה פעל בהרעש שלו שהרעיש העולם בשמיטתו. אם עשה איזה טובה לישראל או להפיר איזה רעה לישראל. אבל כ"ה ח"ו. לא עשה שום רעה לכל המושבות גליל עליו ותחתיו. כי כלם לא שמעו לו. ועשו בעבודתם כפי ההיתר אשר הוריתי להם בשמיטת הקודמים. וכו' כעת בשמיטה הזאת. רק איזה אכזריס מיסוד המעלה ומשמר הירדו. להם עשה רעה בשמיטה הזאת ואפשר ישאר להם על שנים הבאות. כי קשה מאוד יהי' להם להעמיד את הקאלינזאציו על מכוונה בשנה הב"ע"ל: וד"ל: רק זאת אני רואה. שהולכי דרך פה האנשים השובתים להרה"ג הריב"ז. זה בא בכדו וזה בא בחביתו ותובעים מאתו לשלם להם שכר השביתה בעולם הזה. כי נפשם ונפשות ב"ב ברעב תתמוגג כי אומרים שהביא להם הרבה מעות ערך 4000 פראנק. אבל בגודל שרחה הולכים ובאים ושבים. כי קודם צריך לבדוק אותם בשבע חקירות ובדיקות. כי לא בכל נותנים מעות מיד ליד: והריב"ז התעורר את היראים או כפשוטו ... בצפת"ו ובטבריא לעשות איזה תיקון להרע המושבות. שעכ"פ יכירו לאסור הפירות והזרעים הבאים מהמושבות. אבל גם זאת לא יוכל להרע להם. כי כל התבואה בהמושבות גליל עליו ותחתיו הם מוכרים במקומם להתגרים והסוטרסים של לוחמי תבואות וזרעים לעכו ולבירות גם העקדים כבר נמכרו לסוחרים והם מובילים למקומות רחוקים לא לצפת"ו ולא לטבריא. גם הענבים מהכרמים ב"ה יצאתי מהאחריות והטרחת. כי בשמיטה העברה עשו מכל הענבים י"ג להמרחץ הכללי וכעת נתרבו הרבה מהכרמים במחלתם כידוע ונשאר מעט מזער וכ"כ לא עשו י"ג להמרחץ. רק כל

שכתוב מכתב הגאון הרב טודרוס הכהן

הכורמים שנשארו להם מעט ענבים חכרו ומכרו והישכרו להגוים את הכרמים והגוים הם מוליכים הענבים – לכל מהם שירצו, רק זאת הראיתי לאנשי צפת"ו בחוש ובבירר שעשו מכשול גדול בזה האיסור שאמרו לכל אנשי צפת"ו וטבריא, כי בוודאי הם נכשלים, כי הגוים מפה ומחסביבות מוליכים לצפת"ו כל התבואות והזרעים והפירות, וצפת"ו עיר גדולה וצרכיה מרובים וחכף כשבאו איזה פירות למכור, נופלים עליהם כדבורים וקונים מהם ואין אחד יודע מחבירו, וכשהייתי בצפת"ו בזה הקיץ, הראתי להם שכל העיר קנו השומים והאפונים ממושבה שלנו ואפילו בית הריזב"ז והמחמירים קנו מהם להכין להם על כל השנה הבט"ל, אמת שלא ידעו שהם מהמושבות כי הם סוברים, שהם מהכפרים של הגוים ואפילו ענבים שהם נכרים שהם מהמושבה יש הרבה יהודים שקונים, כי יש בצפת"ו אנשים בני חול' חרשים שרואים שמוכרים גוים קונים מהם אפילו אם יודעים מהאיסור, הכלל מה לי להאריך בזה מכשולים מכל הצדדים, ובפרט אי"ה בקרוב שיכנס שנה השמינית יהי' נשכח כל האיסורים ועיה"ה צפת"ו וטבריא יהיו מלאים מפירות שביעית בכל החניות ובכל הבתים של האוסרים וגם המחמירים, כי ב"ה כבר ראו עיני ולא זר בשמיטה העברה ואין כדאי להאריך בזה, כי כבוד אלקים וכו' וכו' ויוסיף דעת יוסיף מכאוב ודאבון נפש.

לאנשי מושבה עין זיתים צוותי שיעשו מכל הענבים י"ג ושכר כמו בשמיטה העברה ונחתי להם הכשר במכתב גלוי ואצפה שימכרו הי"ג לאט לאט בפה ולחול' ובשנה הבט"ל ימכרו גם לאנשי צפת"ו וטבריא בסתר ובגלוי, כי כבר היו לעולמים בשמיטה העברה, ויותר מזה אין אני רוצה ואיני צריך לעשות איזה טעדי, דהיינו בענין הפקר כי בעידיו ריתחא אפילו אם אנשה זאת לא יקנו הנאים, כי הכל לקנח ושלח לשמה.

ומי שהוא רוצה לקנות אפילו כעת הוא סומך על ההיתר שלנו וימצאו קונים, ואני לא נפתי ח"ו מדרך התורה ולא אפול עוד בכל עת שידרשו ממני הכשר והיתר, כמו שנהגתי עד עתה בוודאי אני אתן למי שידרוש ממני.

יש לי הרבה להאריך אבל כלתה הירעה, עוד חזרו למועד.

השי"ת יתן לנו אריוש"ט וכט"ס.

איש אתר מאחזות עין זיתים עמו הר' אפרים ראשקו הביא לי פ"ש מכת"ר ואמר לי שכבודו שלח אלי מכתב באלו הימים אבל לא זכיתי לראותו ובהשתי על התמיד להחייני ולעטרני במכתב היקר.

כנפ"ה ידידו כלב ונפש המחוי בקידה, המצפה לישועה בקרוב.

הק' טודרוס הכהן הרב דפה ראש פנה זצ"ל

שכתוב מכתב הגאון הרב טודרוס הכהן

ו

מרבי יו"ט ליפא [צפת]

מכתב משנת תש"ה מרבי יום טוב ליפא מעיד"ק צפת, לא נודע שם משפחתו. מהמכתב עולה כי היות וחשנה הזאת היתה שנת השמיטה ורבינו התקשה להשיג חזרת לליל הסדר מבלי שום חשש לכן פנה אליו ע"מ שישגי עבורו חריין וישלח לו.

בעזה"י יום ער"ח ניסן לסדר והיתה לכהן כמנחה.
שנת תש"ה לפ"ק צפת"ו.

החודש אשר ישועות בו מקיפות ישפיע ד' שפע רב ונחת חיים ושלום וששון ושמחה וחג שמח לכבוד ידיד ה' וידיד נפשות ואוהב ישראל ה"ה הרה"ג המפורסם והנעלה איש ירא ה' חפץ במצותיו מאד עובד ה' במעשיו ובכל המצוות כדת וכהלכה

כש"ת מוהר"ר הרב ר' א' חזון איש שליט"א

יחי שמו לעד בטוב ובנעימים ובנחת אמון

אחדשה"ט באתבה רבה

מוריני ורבנו את דרישת כקש"ת לנכון קיבלתי אתמול מאד שמחתי שהחזית"ש אתכם יוסף ה' עליכם ויבורך אתכם בכל משאלות ליבכם לטובה וכ"ק ישפיע עלינו ועל כל ישראל שנזכה לגאולה וישועה ולנחמת ציון וירושלים במהרה בימינו אכי"ר. אני חשתי ולא התמהמהתי והלכתי לכפר עין זתים ועשיתי כמו שכ"ק כתב לי והוספתי בשביל כבודו הרמה וחשקות לבו הטהור במצוה לא רציתי לקחת מן הבא

מכתב מר' יו"ט ליפא מצפת לחזו"א

[הערות 153, 189]

קידה. _____גגוים ושול"ת חזון איש

לידי אלא רק ישר מן (הכרם) [השדה] נתעקר מן האדמה ותיכף ומיד שמתי את הכריין בכלי כשר שלי.

בטח כבודו רוצה לדעת איך עשיתי, אני גמתי עם איש אחד ערבי שיקבל את הכריין מן הבעל הכריין במתנה וגם התניתי עם בעל הכריין שיתן לו במתנה וכך היתה ואחר כך שילם לו בעד המתנה מכספו, אחר שהלך בעל הכריין מסר לי לידי הכריין ואני שלמתי לו⁸ וב"ה הכריין לבדו מצויין השרשים עבים וטובים.

אנו מאחלים לכקש"ת החג חג שמח בדיעות ובכשירות ותזכו לאכול מן הזבחים ומן הפסחים להודות ולהלל לאל חי ונאמר כולנו ביחד לפניו שירה חדשה הללויה. אני שמח מאד שזכיתי לזכות את קקש"ת ולמלאות דרישתו יהי רצון שזוכה לשנה הבא' בשובע שמחות ויהי' ריוח בעולם והשקט ובבטח ושלוש עלינו ועל כל ישראל אמן.

עבדו המוחה לשלמו הטוב לשמוע בשורות טובות ולהתראות פא"פ בבראות באריכות ימים ושנים ור"ג ברגשי כבוד

יום טוב ליפא בן ...

בבקשה להזכירני לטובה ונזכה לשיבה טובה וחיי נחת בכבוד ופרנסה טובה והצלחה ור"ג מבני ומבנותי מכל ב"ב שיי"ג ויזכו לקבל מהילדים ר"ג וילכו בדרכי ה' ובדרך הישר והטוב, עטרת זקנים בני בנים. שלום לכם חג כשר ושמח לכם וגם לנו בתוך כלל ישראל.

אני שולח חבילה ע"י הדוור בטח אקבל תשובה מקבלתם הכריין בכלי תוך כלי. אני מבקש מכקש"ת סליחה אולי רצה כבודו יותר יען שלא כתב לי שום משקל אני מעצמי חשבתי ששלושה אוקיות ג' אונצים יוכל לחול הברכה. בכל אופן אני מבקש סליחה אולי לא עשיתי כדצונו ובטח יוכל לתקן. ויאמר ה' סלחתי כדברך. אני מחכה לתשובה נכונה ולבשורות טובות משלום כקש"ת.

אשתי מבקשת מוה"צ הקדוש להזכיר את בנה היחידי מאיר שתזכה לשמוע משלמו ולראות אותו וב"ב בחיים ומכל המשפחה שלה בקרוב אמן.

8 כפח"ג רבינו כתב לו דרכים איך להינצל מאיסור סחורה בשביעית ומדמי שביעית, ואפשר שכתב לו עוד פרטים שלא נחבארו בדבריו כאן.

מכתב מר' יו"ט ליפא מצפת לחזו"א

מאמרי אמונת עתיר - עלון מס' 2

שבט תשנ"ה

הרב יואל פרידמן

הפתרון ל"בעיית השמיטה" במטעים

בשתי השמיטות האחרונות, אנו רואים שישינה הרחבה רבה של הנסיון לפתור את "בעיית השמיטה" בדרך שאינה מסתמכת על היתר המכירה. גם רבנים שאינם מתנגדים להיתר המכירה, מעדיפים למצוא קולות והיתרים רבים עבור החקלאים כדי שיוכלו לעשות את המלאכות הנצרכות ולשווק את סחורתם, ובלבד שלא להשתמש בהיתר המכירה.

השאלה המרכזית שאנו רוצים לשאול במוצאי שנת השבע: באיזו דרך לבחור? זו הדוגלת במכירת הקרקע לגוי עפ"י היתר המכירה או שמא זו המנסה למצוא פתרונות והיתרים אחרים?
על כך כתב מרן הרה"ג שאול ישראלי שליט"א ("בצאת השנה" עמ' כא-כב):

"בשמיטות האחרונות הולכת ומשתכללת גם צורה אחרת של שימוש בהיתרים... תוך שימוש באותן צורות זריעה שבהן אין איסור זריעה בשביעית, וכן תוך ניצול הספיקות הקיימים בהלכה עצמה, שלפי הנקוט בידנו ששביעית בזה"ז דרבנן, יש מקום להכריע הספק לקולא... ועוד כמה היתרים בגזימה וזיבול..."

כל הצורות האלה יש להם נקודה אחת מכבידה, והיא: שהפרי הגדל דינו בהפקר ככל הפירות הקדושים בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה, כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש עצמם. יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי ב"ד הנזכר בתוספתא - גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם, אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת וכמעט ביטול של הפקר הפרי. למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה ואף בזה אין לראות פתרון קבע.

מאמר הרב יואל פרידמן ב"אמונת עתיר" 2

הקדמה למהדורת תשע"ד והערות 135, 168, 175, 191.

המחמירים - ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זו משום עקיפה של המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק. והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפישת הרע במיעוטו.

לענ"ד, אחד המניעים העיקריים של הנוקטים דרך זו, הוא החיסרון הבולט שיש בהיתר המכירה, כאשר באמצעותו מרוקנים את השמיטה מכל תוכנה. החקלאים אינם צריכים להתמודד עם ההלכות הרבות שבשמיטה, ועולם כמנהגו נוהג. לעומת זאת, **כאשר אין מכירה - החקלאי חייב להתמודד יום יום ולבחון כל מלאכה שהוא רוצה לבצע**. הפרי שהוא משווק שייך לאוצר ב"ד, ובעצם אינו בבעלותו. המתח וההתמודדות הזו, בודאי, הינם לברכה לחקלאים שעומדים בנסיגות הגדולים שיש להם.

כאשר אנו באים לבחון את שתי הגישות הנ"ל יש לבחון אותן משני היבטים. ההיבט הראשון במעלה הוא הבחינה ההלכתית: איזו דרך עומדת יותר במבחן הביקורת ההלכתית? ההיבט השני בחשיבותו הוא במישור ההתמודדות הרוחנית של החקלאים: **האם ללא מכירה, אכן החקלאים נמנעים מלעשות מלאכות חקלאיות ומרגישים את קדושת האדמה?** האם אכן הם מרגישים שהפירות הינם הפקר ושייכים לכלל הציבור?

במישור ההלכתי, חשוב לציין שיש הבדל בסיסי בין היתר המכירה לבין ההיתרים האלטרנטיביים: **השיקולים ההלכתיים שמרכיבים את היתר המכירה** - דהיינו: ההכרעה ששביעית בזה"ז מדרבנן, דעת ס' התרומה שקדושת הארץ בטלה, דעת מרן ר' יוסף קארו שיש קנין לגוי להפקיע את קדושת הארץ בעת שהקרקע נמצאת בידיו - כל אלו **מבוססים על סוגיות ברורות, ולא זזו ממקומם אפילו כמלוא נימה** (גם אם המציאות השתנתה ומצב הדחק אינו דומה כלל למצב בו היה נתון המשק בראשית שנות ההתיישבות). לעומת זאת, **ללא היתר המכירה ישנם מרכיבים רבים שהם מחודשים לחלוטין**, ובהעדר מקורות להסתמך עליהם - הרי הם כ"תורה שאין עימה בית אב".

אעפ"כ, **כדאי לעשות הבחנה בין שני סוגי מטעים**: ישנם מטעים רבים, בהם אין צורך בטיפולים רבים כ"כ. חלק גדול מהמלאכות יכול להעשות לפני השמיטה, והמלאכות שיש לעשותן בשמיטה עצמה אינן חמורות כ"כ. במטעים אלו כדאי לקיים את הגידול ללא היתר המכירה.

בכלל ענפים אלה - הסובטרופיים, כגון: אבוקדו והדרים, וכן תפוח ובננות. בענפים אלו כמעט ואין צורך בגיזומים, אין צורך בדילולים, כמובן שיש צורך לתת את הדעת על הבעיה החמורה של היצוא. לעומת זאת, ישנם ענפים שהמלאכות הנצרכות כדי לקבל פרי איכותי הן רבות. בענפים אלו, ללא גיזומים ודילולים - לא יתקבל פרי שראוי לשיווק. מאידך, הזמירה והגיזום הם מהמלאכות שקשה להיתר אותן בלא להסתמך על היתרים דחוקים.

אם נרצה לפרט יותר, הרי שהבעיה המרכזית נוגעת להגדרת "אוקמי אילנא". שאלה זו, מהוה צומת ואבן בוחן לכל השיטה כולה. בדברי חז"ל מובאות מלאכות שונות - חלקן מותרות וחלקן אסורות. לכן, הפוסקים חיפשו הגדרה להיתר "לאוקמי", וכדוגמא נביא כמה סוגי הגדרות:

- א. לא הותרו מלאכות הנעשות בגוף האילן (פאה"ש ס' כ"ט ס"ק יא).
- ב. לא הותרו מלאכות לשיקום אילן שכבר נפגע (ערוה"ש ס' י"ט סעי' ו).
- ג. לא הותרו מלאכות להצלה מנזק טבעי ורגיל (ספר השמיטה עמ' כג הע' 3).

מאמר הרב יואל פרידמן ב"אמונת עתיד" 2

והרי ברור לכל, שאם נקבל אחת מההגדרות שהובאו לעיל (וכן הגדרות נוספות שהוזכרו בפוסקים) – אי אפשר לקיים חקלאות מודרנית ללא הסתמכות על היתר המכירה. על כרחינו אנו חייבים לאמץ הגדרה מקילה יותר, שאינה מגבילה את "אוקמי" כנ"ל.

מחלוקת נוספת קיימת בשאלה, אם חכמים התירו רק "אוקמי אילנא" או אף "אוקמי פירא", כשבעצם הפירות הם הפקר (עי' "שבת הארץ" פ"א ה"ה אות טז). אך גם המקילים ב"אוקמי פירא" – לא התירו אלא מלאכות להצלת פירות קיימים, כגון: ריסוס (עי' בהרחבה "התורה והמדינה" ט"י עמ' שמו-שנה). החזו"א (ס"י כא ס"ק יד), שהתיר "אוקמי פירא" גם בפירות שעוד לא גדלו – כתב שמותר לעשות מלאכות לטובת הפירות מפני שאילן ללא פירות לאו שמיה אילן. ואמנם שאלנו את הגר"נ קרליץ שליט"א, ואמר לנו שההגדרה לדעת החזו"א היא, שמותר לעשות רק מלאכות שבלעדיהן יתקבל פרי שאינו ראוי כלל לשיווק. אך הוא ציין מפורשות: כיון שהפירות מיועדים לאוצר ב"ד, די בכך שיתקבלו פירות מסוג ד' וה', ואין הצדקה להתיר מלאכות לשם קבלת פירות סוג א'. כדוגמא, ניקח מטע אפרסק: חייבים לדלל, כי בלעדיו יתקבלו פירות קטנים מאד. פעולת הדילול גורמת באופן ברור להצמחת הפירות הנותרים. אעפ"כ היא נחשבת "אוקמי פירא", כי בלעדיה הפרי לא יהיה ראוי לשיווק. אך כיום השוק מפונק, ודורש אפרסקים סוג א', ואוצרות ביה"ד עומדים בתחרות מול השוק ומול פירות נכרים. לשם כך יש להתיר דילול הרבה יותר חזק ולהשאיר על עץ כ-500 פירות. האם גם זה ייחשב "אוקמי פירא"?

כדי לפתור את בעיית השמיטה בהיקף גדול – נזקקים להגדרה שאינה מוסכמת על רוב רובם של הפוסקים (עי' מדריך שמיטה לחקלאים פרק ב), ואף אינה כתובה בספרי החזו"א, אלא היא רק שמועה בשמו, שאומרת שכל מלאכה שבלעדיה ייפסדו 1/6 מהפירות תחשב "אוקמי". אלא שאם היו מסתמכים על הגדרה זו בלבד – דינו, אך לוקחים את ההגדרה הזו כבסיס, ועליה מוסיפים עוד ועוד קולות (שאינם מוסכמות בפוסקים), כגון בדין אינו מתכוון בשביעית, הגדרות מקילות במלאכת הזמירה והגזיזום, ועוד...

הדבר הגיע לידי כך שקבלנו מכתב מרב אחד, בזו הלשון:
... תרשה לי לבקש להפוך את כל משק המטעים להיות תחת שם "אוצר בית דין" של הרה"ר. הרי כל המלאכות בסוף התירו, והרי כל המכירה תהיה ברשתות. תעשו השתדלות ברשת לפקח על מחירים ועל אריזה מיוחדת, ומה בעצם נשאר? להחתיים את החקלאי על טופס הפקדון?
אם נציג את הדברים ובצורה סכימתית תתקבל התמונה הבאה:

פעם...

ולא יחתוך היבולת מן האילנות ולא יפרק העלין והבדים היבשים ולא יאבק את צמרתו באבק ולא יעשן תחתיו כדי שתמות התולעת. ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמה כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך. ולא יסוך את הפגין ולא יקוב אותו ולא יכרוך את הנטיעות ולא יקטום אותן. ולא יפסג את האילנות וכן שאר כל עבודות האילן... (רמב"ם פ"א ה"ה).

עקב איסורים אלה, ובנוסף לגזירת ספיחין – נוצר מצב בו הגיעו אבותינו לידי פת לחם (תוספתא אוהלות פ"ח, פתיחתא דאיכ"ר יז).

והיום... מתירים דישון, חיגור, גזיזום משלימים. מתירים להוריד עלים בבננות כדי שלא יגרמו לכתמים (אף שהבעיה היא רק שיווקית). כ"כ מתירים להוריד את הקוצים מהאתרוג כדי שיהיה מהודר. מתירים את הדילול שהוא באופן פשוט מלאכה לאברוי (שבנוסף יש בו לפעמים בעיה של הפסד פירות שביעית), מתירים לבצע האבקה בתמרים (אף שנאמר אין מרכיבים את הדקלים). מתירים לייצא ומתירים לסחור ועוד ועוד...

עד שאנו שואלים: אם הכל כל כך מותר, מדוע הכל כל כך אסור!!!

מאמר הרב יואל פרידמן ב"אמונת עתיד" 2

אמנם נכון, שקיי"ל שבדרבנן הלך אחר המיקל (רמב"ם הל' ממרים ספ"א). ואמנם נכון, שכל זמן שהקולות לא סתרי אהדדי אפשר לסמוך עליהן (עי' תוס' ביצה יד ע"א ד"ה איכא), מלבד שלענ"ד יש מקרים שהקולות גם סותרות האחת את השניה. אך הבעיה המרכזית היא שכדי לפתור את הבעיות שהחקלאים מציבים, אוספים את כל הקולות של גדולי הפוסקים, באופן שאם היו שואלים כל אחד מהגדולים הנ"ל - לא ברור שהיה מסכים למכלול כולו, וזה מגיע למצב שבו לבסוף לא נשאר מהשמיטה ולא כלום.

ואחרון אחרון חביב, הוא דרך השיווק של פירות שיש בהם קדושת שביעית ע"י אוצר ב"ד, שמקורו בתוספתא (שביעית פ"ח ה"א-ה"ד):

"בראשונה היו שלוחי ב"ד מחזרין על פתחי עיירות, כל מי שמביא פירות לתוך ידו היו נוטלין אותן ממנו ונותנין לו מזון שלש סעודות, והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר. הגיע זמן תאנים, שלוחי ב"ד שוכרין פועלים ועודרים אותן..."

הפירות הם הפקר, ואוצר ב"ד נועד להביא את פירות ההפקר אל הצבור שהוא בעצם הבעלים האמיתיים של הפירות. מלבד שהרמב"ם עצמו כלל לא הביא את הדין הזה, לא מצויין בתוספתא שהחקלאים עצמם הופכים להיות שלוחי ב"ד שבדואי יש בזה הערמה גלויה. גם לא מצויין שמישהו קיבל כסף עבור פירות ההפקר הנ"ל. כל ההצדקה לקבל כסף עבור פירות ההפקר, הוא רק מחמת שאף אחד לא מחוייב להביא אותם עד לבית הלקוח. החקלאי גם אינו חייב להעמיד לרשות ביה"ד את הכלים שלו וכדו'. לכן התחשיב וקביעת מחיר הפרי חייב להיות בנוי על ההוצאות הצדדיות של החקלאי ושל השיווק, ולא של הפרי עצמו. כל סטיה מגישה עקרונית זו בעצם הופך את הכלי הזה שנקרא אוצר ב"ד להיות מסחר רגיל. ואף אחד הרי לא מתיר לב"ד להיות סוחר שביעית!

השנה, שלא כבשנים קודמות - כמויות הפרי היו קטנות ולא הצליחו להחזיר לחקלאי את ההוצאות. לכן היתה גישה, שהמחיר לצרכן ייקבע לפי 15% או 20% פחות ממחיר השוק. הטענה היתה, שאם המחיר נמוך - אין זה מסחר רגיל.

על כך אני תמה! מנין שתפקיד ביה"ד הוא לספק פירות בזול לצבור שומרי השביעית? הרי פירות בזול אפשר להשיג בעיקרון בחנויות יחידיות כמו "כל זול" ו"היפר זול"! וכי בגלל ההוזלה - מופקע שם מסחר מהשיווק הזה? שיטת התחשיב של התשלום בקבלת הפרי חייבת להיות מנותקת לגמרי מההיצע והביקוש, כי בלעדי זה מתרוקנת מהותו של אוצר ב"ד!

ממקרים רבים בהם נתקלנו, הגענו למסקנה שהנסיין להציב בפני החקלאים פתרון שאינו מסתמך על היתר המכירה - גם אינו משאיר לחקלאי את אותה התרוממות רוח, שהיא נחלת "גיבורי כח עושי דברו". במישור המלאכות, כמעט כל המלאכות הותרו. במישור של אוצר ב"ד, החקלאי שעשה את כל המלאכות שהתירו לו אינו מרגיש שהפירות הם הפקר ושייכות לביה"ד שהוא נציג הציבור. כדוגמה נביא שני סיפורים:

א. בית דין מסוים סיכם עם החקלאים על התמורה שמגיע להם. אך כאשר התברר שמחירי השוק גבוהים, דרשו החקלאים תוספת, וקבלו.

ב. חקלאי בעל פרדס חתם הסכם עם אוצר ב"ד, וזה התקשה לשווק את פירותיו. החקלאי ביקש עזרה לשווק את פירותיו דרך ב"ד חלופי.

שני המקרים האלה מוכיחים, שאף שחותרים עם אוצר ב"ד, החקלאים מרגישים בעלים על פירותיהם, המסכנה שלי מכל האמור, שבתחום המלאכות אפשר לבחור בשיטה האלטרנטיבית רק במטעים שהטיפול בהם הוא שולי והמלאכות הנצרכות אינן חמורות. ובתחום השיווק, נראה שאוצר ב"ד יכול להוות פתרון סביר

רק כל עוד מדובר בהיקף קטן, שמאפשר שליטה טובה על כל העוסקים שלא יתפתו לעשות סחורה של ממש. בצורה זו ייקל לעשות תחשיבים אמיתיים של ההוצאות ולקבוע את המחיר עפ"י ההוצאות הצדדיות שאינן קשורות למחיר הפרי בעצמו שהוא הפקר.

במטעים האחרים, עדיף להשתמש בהיתר המכירה, ואת המלאכות ושיווק הפירות לעשות כאילו אין היתר מכירה, כהצעתו של מרן הגר"ש ישראל שליט"א בסיכום השמיטה הקודמת. אמנם הנסיין שהחקלאים יצטרכו לעמוד בפניו, הוא לאין ערוך גדול יותר. אולם שתי השמיטות האחרונות הוכיחו שישנם חקלאים רבים שיש להם מסירות נפש כזו שיוכלו לעמוד גם בנסיין הזה.

יותר מכל אנו מקווים, שעד השמיטה הבאה, כל עם ישראל יתקבץ בארצו, בית המקדש יבנה, ואז נקיים את השמיטה כהלכתה באמת.

שיטתו של מרן הראי"ה קוק בעניין 'אוצר בית דין'

א. מבוא

בשלהי שנת השמיטה תשס"ח פורסמו שלל מאמרים שמטרתם הינה לבסס את מעמד 'אוצר בית דין' כדרך 'לכתחילה' ואף 'מהודרת' לשמירת שמיטה. לא כאן המקום לדון בראיות ובדיונים ההלכתיים שבמאמרים אלו. המעיין בדברים מתוך מקורותיהם הראשוניים יראה שהם מהווים ראייה לסתור [כפי שהוכחתי בספרי "מה נאכל בשנה השביעית" – היתר מכירה או אוצר בית דין, ירושלים ערב שנת השמיטה תשס"ח]. כדברי מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל ["השמיטה בהלך הדורות", 'בצאת השנה' (תשי"ט) עמ' כא, ונדפס מחדש פעמים רבות] על 'אוצר בית דין':

"אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה, ואף בזה אין לראות פתרון קבע. המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק. והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפיסת הרע במיעוטו".

היטיב לסכם את הדברים הרב יואל פרידמן שליט"א, מראשי מכון התורה והארץ ["הפתרון ל'בעיית השמיטה' במטעים", ב'התורה והארץ', שביעית (ו') תשס"א עמ' 375]:

* המאמר נמסר ל"תחומין" בשנת תשס"ח. אך לבסוף לא התקבל ע"י המערכת.

"במישור ההלכתי, חשוב לציין שיש הבדל בסיסי בין היתר המכירה לבין ההיתרים האלטרנטיביים: **השיקולים ההלכתיים שמרכיבים את היתר המכירה** – דהיינו: ההכרעה ששביעית בזה"ז מדרבנן, דעת ס' התרומה שקדושת הארץ בטלה, דעת מרן ר' יוסף קארו שיש קנין לגוי להפקיע את קדושת הארץ בעת שהקרקע נמצאת בידיו – כל אלו **מבוססים על סוגיות ברורות, ולא זזו ממקומם אפילו כמלוא נימה** (גם אם המציאות השתנתה ומצב הדחק אינו דומה כלל למצב בו היה נתון המשק בראשית שנות ההתיישבות). לעומת זאת, **ללא היתר המכירה ישנם מרכיבים רבים שהם מחודשים לחלוטין**, ובהעדר מקורות להסתמך עליהם – הרי הם כ'תורה שאין עימה בית אב' " [ההדגשות במקור].

גם בשנת השמיטה תשס"ח בבטאון של מכון התורה והארץ, '**אמונת עתיך**' 73 (עמ' 70) במאמר ביקורת על ספרי הנ"ל כותב הרב יואל פרידמן שליט"א (בעמ' 71):

"כאמור הגר"י בן-מאיר מונה חסרונותיו של אוצר בית-דין, אך האמת היא שכל החסרונות והפקפוקים שהוא מעלה ידועים, **וכולם מסכימים שאוצר בית-דין אינו הפתרון האידיאלי מן הבחינה ההלכתית, ויש צורך להיכנס לפינות דחוקות שונות כדי לממשו** הן במישור החקלאי והן במישור השיווקי והצרכני..." [ההדגשות ממני –יב"מ]

בספרי הנ"ל הקדשתי פרק נרחב [פרק י' עמ' 58-75] לסקירה היסטורית של גישות גדולי הדורות הקודמים ל'אוצר ב"ד'. דברים אלו הביאו לכך שבמאמרים שונים פורסמו טענות ו"עובדות" אשר על כמותם כבר כתב מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל "ועל הסילוף הזה יש למחות בכל תוקף...". טענה אחת שחוזרת ועולה במאמרים אלה מחייבת במיוחד תגובה והעמדת דברים על דיוקם, בכדי שלא תשתרש חלילה טעות בדעת

הציבור, בגדר 'שבשתא כיוון דעל על' [פסחים קיב, א], והיא לגבי שיטתו של מרן הגראי"ה קוק זיע"א בנושא 'אוצר בית דין'.

האמת היא ששאלה זו אינה צריכה לפנים [ב"מ טז, א], שהרי מרן הגראי"ה קוק זיע"א פירש את דעתו באופן הברור ביותר באגרת להוריו מתאריך כ"ג סיון תר"ע [אגרות הראיה א, אגרת שי"ד]:

"וכן הסכמתי מראש ופרסמתי לבאי ביתי, שבדעתי לתקן שטרי הפקר ומסירה לבד [=כמדומה שצ"ל "לב"ד" – לבית דין – י.ב.מ], שיחתמו עליהם בני המושבות, ושטרי הרשאה ע"פ ב"ד שמרשים להם לעשות עם הפירות וטיפולם ע"פ הרשאת ב"ד, ולקחת שכר עמלם ומכשיריהם, הם ושלוחיהם ושלוחי שלוחיהם. **ודבר זה אף על פי שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשכח מישראל**, עד יופיע ד' באורו על ציון, להגיה חשכנו, ולהעמידנו בקרן אורה" [ההדגשה ממני – יב"מ].

ברור שכוונת המילים '**מצד עצמו**' הכוונה 'כשהוא לבד' – כלומר, ללא היתר המכירה. אך למרות דברים מפורשים אלו, יש המנסים לבאר אחרת את דבריו של מרן זיע"א, ועל כך מאמרי זה. אפתח בדברי הרמב"ן בהקדמתו לספר מלחמות ה' [נדפס במסכת ברכות]: "...מצד החיוב המוטל עלינו לחפש בענייני התורה והמצות ולהוציא לאור תעלומות מצפונים, ושאין אנחנו רשאים להתעצל בידיעתה ולהתרשל בלמודה **ולא לירוא אדם בהוראתיה ומשפטיה כמו שכתב לא תגור מפני איש**" [ההדגשה ממני – יב"מ].

ב. האם הרב קוק זיע"א התיר קצירה ובצירה ע"י אוצר בית דין?

החשוב שבין המאמרים בנושא הוא של ידידי רבה של רמת גן ת"ו הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, **"אוצר בית דין – ביטוי למעמד הציבור בשמיטה"**, תחומין, כח (תשס"ח) עמ' 303-315. כתב הרב בעל המאור בהקדמה לספרו [נדפס במסכת ברכות] בשם החכם אבן גנאח שציטט את הפילוסוף שאמר 'ריב לאמת עם אפלטון, ושניהם אוהבנו, אך האמת אוהב יותר'.

ידידי הגאון שליט"א בנה את מאמרו על תשובה של הגראי"ה זיע"א במשפט כהן סימן 120:

"והנני משתדל לחזק את ידם שתעשה ע"י נכרי, שלא תהי' יד ישראל נוגעת גם אחר המכירה בשום איסור תורה, ונמצא שאנו מקיימים מצות השביעית מן התורה, שזהו דבר גדול מאד... אמנם ע"ד הקצירה והבצירה, באמת אם הי' אפשר בשנוי הננו יוצאים מידי כל חשש, שהרי לרוב הפוסקים עיקר האיסור של קצירה ובצירה הוא רק כדרכו בכל שנה, אבל בשנוי אין שום איסור... אבל ידעתי שהדבר קשה מאד להוציא מן הכח אל הפועל, ולא נתנה הוראה כזו להאמר כי - אם לשרידים יראי ד' באמת, שישגיו שתהי' הקצירה והבצירה נעשית ע"י שנוי בכלים אחרים ממה שדרך להעשות בכל השנים וכיו"ב, אבל לרבים אי-אפשר כלל למסור דבר זה. על-כן נראה לי יותר נכון לצוות להבעלים שיפקירו בפני שלשה את הקמה לפני הקצירה ואת פירות האילן לפני הבצירה, ואח"כ יעשו חוזה **ושטר עם הפועלים, שאם ירצו לקצור ולבצור עבורם את הפירות המופקרים, כבצירת וקצירת פירות**

¹ תשובה מתאריך ט"ז אלול תרס"ט להרב טודרוס הכהן זצ"ל, רבה של ראש פנה. השואל נלחץ ע"י האדמיניסטרציה של הברון וע"י חלק מהאיכרים להתיר גם מלאכות דאורייתא לאחר מכירת השדות. נאמר לו שגם הגראי"ה קוק זיע"א התיר מלאכות דאורייתא. השאלה הודפסה באגרות חמדה, מהד' תשמ"ז עמ' 240; מהד' תשס"ח, עמ' 236.

שביעית מן המופקר, יותן להם בעד פירות של כל יום ויום כך וכך בשכר הפעולה. וצריך להתנות עם הערבי הקונה, שהוא נותן רשות להישראלים, המתעסקים בקרקעות וגידוליהם, לעשות בהם כאדם העושה בתוך שלו, למכרם ולהפקירם, ואז לא מיבעי אם נאמר שפירות של נכרי הם ג"כ הפקר בשביעית, א"כ ודאי כיון שגילה הנכרי דעתו שאינו מקפיד בכך שפיר דמי, ואפילו לד' האומרים שאין פירות הנכרים הפקר בשביעית, כד' הב"י וסיעתו, והפקר ע"י שליח אי אפשר כמבואר בד' הר"ן רפ"ק דפסחים, ובלאו הכי אין שליחות [=לנכרי – יב"מ], מ"מ י"ל כיון שמתנין זה בעת המכירה הרי הישראל זוכה בפירות שתהי' בידו זכות הפקדן. אלא שלפ"ז יהי' צריך דבר זה להעשות דוקא סמוך לבצירה וקצירה, שלא יכנסו בשביל כך בכלל פירות ישראל לענין שביעית. והעיקר נ"ל, שאם נחזיק שהמכירה היא מועלת אז ודאי קיי"ל שהפירות של נכרים הם, ואין בהם משום שביעית, וממילא אין איסור קצירה ובצירה כלל, רק החשש הוא שמא אין קנין הנכרי מועיל [=להתיר עבודת הקרקע בא"י – יב"מ], ואז באמת המכירה בטלה, שהיא כמקח טעות, שלא באה כי - אם בשביל הפקעת האיסור, א"כ שוב יש ביד ישראל להתיר. וי"ל עוד כיון שיגלה הנכרי דעתו שהוא מרוצה ג"כ בהפקרת הפירות הרי זה כקיבל עליו [דין] שביעית לזה, וממילא הן בכלל מופקר, שיש אומרים שאין בו איסור של קצירה ובצירה כדרך כל השנים, כד' תוס' סוכה הנ"ל, דלא כד' תוס' ר"ה ט' ד"ה וקציר, וכ"נ ד' הרמב"ם להקל בזה, לפ"ד פאת השלחן סי' כ"ד סק"ח², ועוד כמה ראשונים. זהו מה שאני מדמה אולי נוכל להשתמש בזה להיתר, כשתזדמן שעת דחק גדול, בענין קצירה ובצירה..."

² מש"כ בדעת הרמב"ם להקל במופקר לפ"ד פאת השלחן, ראה מש"כ ע"ז בספרי בהערה 18.

העולה מהדברים שהרב זצ"ל החמיר שגם אחרי 'היתר המכירה' לא יעשו מלאכות דאורייתא ע"י ישראל, וכלשוננו: "שלא תהי' יד ישראל נוגעת גם אחר המכירה בשום איסור תורה, ונמצא שאנו מקיימים מצות השביעית מן התורה, שזהו דבר גדול מאד". אמנם במידה ומדובר באבטלה גדולה של פועלים ישראלים, וחשש לפגיעה חמורה בפרנסתם, חיפש הרב דרך להתיר להם את העבודה. **לגבי קצירה ובצירה** [=כלומר, לגבי איסוף התוצרת החקלאית ועיבודה]. **הרב זצ"ל התלבט בין שתי דרכים**. האחת – עשיית הקצירה ובצירה בכלים שונים מהרגיל כל השנים, שלדעת הרמב"ם והרבה ראשונים קצירה ובצירה בשינוי אינה אסורה כלל. אמנם הבעיה בדרך זו שהיא אינה יכולה להתקבל 'כהוראה לרבים', ורק חקלאיים יראי שמים יעמדו על כך שהקצירה ובצירה תעשה בכלים אחרים מהרגיל. השנייה – **הפקרת התוצרת החקלאית, כאשר להרבה שיטות ראשונים אין איסור קצירה ובצירה** [לפחות מהתורה] **אלא בשמור, ולא במופקר**. אמנם כיוון שמדובר בקרקע שנמכרה לנכרי, עולה שאלה גדולה – איך יכול הישראל להפקיר את התוצרת של הנכרי. הרב זצ"ל דן בשאלה זו, ומציע הצעות שונות איך להתגבר על בעיה זו, כגון ע"י התניה עם הנכרי שיסכים שהישראל יוכל למכור ולהפקיר את התוצרת כרצונו. אמנם בפתרון זה יש בעיה, כיון שאם התנאי הזה הוא מתחילה, הרי שהתוצרת החקלאית 'יכנסו בשביל כך בכלל פירות ישראל לענין שביעית' [כלומר, כאילו לא נמכרו הפירות לנכרי, והם ללא 'היתר המכירה'] ואז שוב לא נוכל להתיר בכלל, לא איסוף ועיבוד הפירות [=קצירה ובצירה] ואף לא שיווקם, כיוון שהם יהיו פירות שביעית ובפירות של ישראל אין למצוא שום היתר. אמנם, כיוון שמדובר בקרקע שנמכרה לנכרי ע"פ 'היתר המכירה', על כן באמת אין כלל איסור באיסופם ועיבודם אפילו ע"י ישראל. אלא שרצוננו להחמיר בספק דאורייתא כדעות ש'אין קניין לנכרי להפקיע את קדושת הארץ', ולכן אין במכירה כדי להתיר עבודות הקרקע, - אך אם אינה מועילה לאיסורי העבודה הרי היא 'כמקח טעות' [כיוון שהמכירה לא נעשתה אלא להתיר את עבודות הקרקע] וממילא אין המכירה תקיפה, שוב ביד הישראל להפקיר את התוצרת החקלאית, ובמופקר הרי אין איסור דאורייתא

אלא רק איסור דרבנן בקצירה ובצירה, ובאיסור דרבנן אנו מקילים לסמוך על 'היתר המכירה'. [ועוד, שכיוון שהנכרי מסכים שיהיה הפקר, הרי כאילו קיבל על עצמו דיני שביעית וכאילו הוא מפקיר]. אמנם בינתיים, כל עוד שאין צורך מיוחד שישראל יעבדו באיסוף ועיבוד, אין להתיר את ארבעת המלאכות דאורייתא כלל אלא ע"י נכרי.

טעה ידידי הגאון שליט"א במש"כ במאמרו:

"המדובר בשדות שנמכרו לנוכרים, ובכל זאת הוא לא התיר מלאכות דאורייתא, ואילו את הקצירה התיר רק באמצעות אוצר ב"ד. אמנם לא הזכיר במפורש את המושג 'אוצר ב"ד', כי כאמור מושג זה אינו הלכתי אלא טכני, ובמקומו הוא מציע אפשרות אחרת, שהפועלים יקצרו מן המופקר. אך דבריו ברור מילולו, שהפקר זה מיועד לחלוקה לציבור, והציבור ישלם לפועלים על עבודתם. זהו אותו רעיון של אוצר ב"ד בלבוש קצת שונה, כי כבר מילתנו אמורה שבי"ד לאו דווקא, אלא כל קצירה ובצירה ציבוריים במשמע".

תשובה זו אינה עוסקת כלל ב'אוצר ב"ד'³. הפקרת היבול רק באה לעשות את הפירות 'מופקר' בהם הקצירה ובצירה מותרת לדעת הרבה ראשונים [לפחות מהתורה]. החקלאי ששוכר נוכרים לאסוף את התוצרת, אינו פועל מטעם ב"ד, ואף לא לצורך הציבור. הפועלים יאספו ויעבדו את התוצרת לצורך החקלאי עצמו [שישווקם]. וכלשונו של הרב: "...לצוות להבעלים שיפקירו בפני שלשה את הקמה לפני הקצירה ואת פירות האילן לפני הבצירה, ואח"כ יעשו חוזה ושטר עם הפועלים, שאם ירצו

³ אף שדברי הרב זצ"ל 'ברור מילולו' שמדובר בקצירה ובצירה בשל הפקר, ואין כאן שום עניין לאוצר ב"ד, מעין 'לקרא ועוד ליהודה' [ראה קידושין ו, א] נצטט את דברי הרב יהודה הלוי עמיחי, "אוצר בית דין – הנחלת הלכה" [תחומין כח, עמ' 316-330 בעמ' 322] בהתייחסו לתשובה זו במשפט כהן: "בדיון זה עלתה השאלה רק לעניין פירות היתר מכירה האם אפשר לקצור ולבצור על ידי יהודי, ולא עלתה כלל השאלה שמא ימונה היהודי כשליח בית דין ויקצור את הפירות מהפקר גמור ולמען הציבור, כפי שנוהג הדבר באוצר בית דין". על מאמר זה [שנכלל בתוך מאמר נרחב ב'התורה והארץ' ח (שביעית) תשס"ח] ראה בהמשך מאמר זה.

זאת ועוד, הגרא"ה קוק זצ"ל כתב בתשובה זו [כמצוטט למעלה]: "זהו מה שאני מדמה אולי נוכל להשתמש בזה להיתר, כשתזדמן שעת דחק גדול בענין קצירה ובצירה". אם 'דבריו ברור מילולו', שהפקר זה מיועד לחלוקה לציבור והציבור ישלם לפועלים על עבודתם, הרי 'דבריו ברור מילולו' שאין 'אוצר ב"ד' אלא 'אולי... כשתזדמן שעת דחק גדול'.

לקצור ולבצור עבורם את הפירות המופקרים, כבצירת וקצירת פירות שביעית מן המופקר, יותן להם בעד פירות של כל יום ויום כך וכך בשכר הפעולה. אין פה לא 'אוצר' לא 'ב"ד' ולא דומה לו. יש פה "כבצירת וקצירת פירות שביעית מן המופקר" **"...וממילא הן בכלל מופקר, שיש אומרים שאין בו איסור של קצירה ובצירה כדרך כל השנים, כד' תוס' סוכה הנ"ל..."**. דבריו של הרב באמת ברור מיללו, שההפקר של הפירות מיועד אך ורק כדי ש"וממילא הן בכלל מופקר, שיש אומרים שאין בו איסור של קצירה ובצירה כדרך כל השנים..." **"לא בחינם לא הזכיר הרב זצ"ל את ה'מושג' ש'אינו הלכתי אלא טכני' 'אוצר ב"ד' או 'שלוחי ב"ד', אלא מפני שכלל לא דיבר על 'הפקר זה מיועד לחלוקה לציבור, והציבור ישלם לפועלים על עבודתם', אלא על כך ש'הבעלים' יפקירו, ו'הבעלים' יחתמו הסכם עם הפועלים שהם יקצרו ויבצרו עבור הבעלים, והבעלים ישלמו להם עבור יום עבודתם**⁴.

בניגוד למש"כ הגר"י אריאל שליט"א, מן הרב זצ"ל לא 'חשש ליעילותו' של 'היתר המכירה' [למרות שהוא כאב ודאב על הצורך להפקיע קדושת שביעית מהקרקע בא"י ולהפקיע את המצווה], כפי שכתב באין ספור מקומות [ראה לדוגמא אגרות ראייה א, אגרת קצב; שיא; שכג; משפט כהן ס' ע ועוד. וראה גם בספרי בפרק 'סיכום' עמ' 88

⁴ מובן מאיליו שגם אין מקום לכל הדין של ידידי הגאון שליט"א באם הגר"י זצ"ל התיר קצירה ובצירה ב'אוצר ב"ד' רק ע"י נכרי או אפשר גם ע"י ישראל. כאמור, תשובה זו לא עוסקת כלל ב'אוצר ב"ד'. הרב זצ"ל מפורש כותב שלא התיר מלאכות דאורייתא לאחר 'היתר מכירה' אלא ע"י נכרים. קצירה ובצירה דומיא דחרישה וזריעה – אוצר ב"ד מאן דכר שמייה? אמנם מו"ר הגר"ש אורבאך זצ"ל הוכיח שאף אותם גאונים קדמאי [כגון הגר"א מקובנא זצ"ל וה'ישועות מלכו' הגר"י מקוטנא זצ"ל] שנטו לאסור מלאכות דאורייתא ע"י ישראל לאחר 'היתר המכירה', לא אסרו אלא מלאכות הקרקע ולא איסורי תורה הקשורים בקדושת הפירות, שהרי התירו איסורי 'סחורה' והפסד'. ומו"ר זצ"ל ס"ל שאיסורי קצירה ובצירה קשורים לקדושת הפירות, ולכן אף לנטים להחמיר באיסורי תורה ולהצריך שיעשו ע"י נכרים, זה רק בחרישה וזריעה, ולא בקצירה ובצירה. אמנם רבו הגר"י מלצר זצ"ל חלק עליו [ראה בהערותיו למעדני ארץ' שביעית]. גם מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל חלק בחריפות על דבריו. אך אין לזה שום קשר ל'אוצר ב"ד'. מדובר בעבודה ע"י ישראל בקרקע שנמכרה לנכרי [או בקרקע של נכרי עצמו]. תמוה ביותר מש"כ ידידי הגאון שליט"א: "אך לקצירה ולבצירה אין היתר ע"י נכרים כנ"ל, ולכן הפתרון היחיד הוא אוצר ב"ד...". הרב זצ"ל לא העלה בדעתו לאסור קצירה ובצירה ע"י נכרים. דבריו ברור מיללו ש'ההפך הוא הנכון', ו'קצירה ובצירה' ע"י נכרים היא הדרך לכתחילה, וכמ"ש במכתב קודם להרב טודרוס הכהן, אגרות ראייה א, אגרת קצב. רק בשעת הדחק, כשיש חשש לפרנסתם של פועלים יהודים, התלבט הרב למצוא איזה דרך וצורה להתיר קצירה ובצירה גם ע"י פועל ישראלי. לצורך כך העלה את ההצעה שיפקירו את הפירות, ואז יסמכו על שיטות הראשונים שבמופקר אין איסור קצירה ובצירה [זאת, כאמור, ללא קשר לקצירה לצורך הציבור]. ראה בהמשך.

- 90] אדרבה, הרב כתב מפורש [אגרות ראייה א, אגרת קעז, כרוז מיוחד לשביעית מר"ח טבת תרס"ט]:

"והנה בעצם העצה [=היתר המכירה – יב"מ] לבד מה שהיא מועלת לתקן את האיסור **עוד יש בה משום "מצוה לשמוע דברי חכמים"** [=יבמות כ, א – הערת הגרצ"ה קוק זצ"ל] שנוהגת בכל דור ודור, ואין לך אלא 'שופט שבימך' " [ההדגשה ממני – יב"מ].

כל מה שכתב בתשובתו הוא שאין מקום לפקפק בהפקר של הבעלים, שהרי מכר את קרקעו לנכרי, ועל כן איך יוכל להפקיר את הפירות שאינם שלו? שהרי כל עניין ההפקר רק בא להחמיר על החשש שמא 'אין קנין' נכרי מועיל להתיר את עבודות הקרקע, ובמקרה כזה המכירה לא חלה, ובאם המכירה לא חלה יכול הבעלים להפקיר. אין בדברים אלו אפילו רמז 'לחשש ליעילותו' של 'היתר המכירה'.

ברור אם כן, שהראי"ה קוק זיע"א התיר אוצר ב"ד רק כ'הידור' לאחר ההיתר המבורר של 'היתר המכירה', כפי שמפורש באגרתו להוריו שהובאו בראש מאמר זה. הרב זצ"ל לא דן ולא התיר קצירה ובצירה על ידי 'שלוחי ב"ד', אפילו אחרי ההיתר המכירה. בניגוד לאמור ע"י ידידי הגאון שליט"א, דברי הרב זצ"ל 'ברור מילול' שהרב זצ"ל החמיר שאין להתיר מלאכות דאורייתא אחרי 'היתר המכירה' אלא ע"י נכרי. אמנם בשעת דחק גדול לפרנסתם של הפועלים הישראליים, נטה לסמוך על שיטות הראשונים שאין איסור 'קצירה ובצירה' [לפחות דאורייתא] במופקר, ולהתיר עבודת פועל ישראלי לקצור ולבצור **עבור אדם פרטי ששוכרו** בתנאי שהפירות יהיו מופקרים. ב'אוצר ב"ד' השתמש הרב זצ"ל, ובעקבותיו גם הגר"ח ברלין זצ"ל, אך ורק כ'הידור' על גבי 'היתר המכירה' לשיווק הפירות מחשש איסור 'סחורה' [ובתשובה זו הרב זצ"ל כלל אינו עוסק בכך].

ג. אם 'אוצר בית דין' מתיר קצירה ובצירה [ע"י ישראל] הוא מתיר גם זריעה וזמירה

אמנם תימה לי על דברי הגר"י אריאל שליט"א במש"כ שאוצר ב"ד לא יכול להתיר זריעה וזמירה. כבר כתב מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל [שידידי הגר"י אריאל שליט"א הוא מבכירי תלמידיו] ב"התורה והמדינה" ח"ג (ניסן תשי"א) עמ' קכב-קמא בעמ' קמא; בהוצ' החדשות של 'ארץ חמדה' עמ' קא:

"וע"פ כל הנ"ל יש מקום להתיר מלאכות שתעשנה ע"י שלוחי ב"ד שיזרעו השדות כשלוחי ב"ד ויורידו את היבול ובי"ד יחלקום..."

ודבריו מוכרחים שמי שסובר שלשלוחי ב"ד מותר לקצור ולבצור בע"כ סובר שמותר גם לזרוע, כמש"כ מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל בעצמו [שם בעמ' קמ]:

"אלא שנראה שמאחר שהוכחנו שהמ"ע של 'ושבתה הארץ' היא שביתה מהבלטת הבעלות, גם הל"ת של 'שדך לא תזרע' אינו איסור מצד עצם מעשה הזריעה, אלא מצד הבלטת הבעלות שבזריעה. כי כדרך שלמדים מתוך הקשר של המ"ע והל"ת שבקצירה אחד על השני, כן יש ללמד מהמ"ע על הל"ת של איסור הזריעה..."

בדומה לכך כתב הגריא"ה הרצוג זצ"ל **"קצירה ובצירה ע"י ב"ד"**, התורה והמדינה ט-י (תשי"ח-יט) עמ' רעז-רפד בעמ' רעז; פורסם מחדש בפסקים וכתבים סי' עב, בהתנגדותו הנמרצת ל'אוצר ב"ד':

"החזו"א בודאי לא צדק בחידושו שהלאו של שדך לא תקצור וכו' לא נאמר אלא בשדהו ובכרמו, לא בשדה חבירו וכרם חבירו, ואם כך נניח, גם לענין

זריעה יהא כך, כי מה בין זו לזו, אבל דבר כזה לא אמר אדם מעולם, ואי אפשר לנו לחדש דרשה כזאת שאין לה רמז רמיזא בשום אחד מהראשונים, המפרשים והפוסקים ז"ל"

אמנם למעשה לא נהגו להתיר חרישה וזריעה ע"י 'אוצר ב"ד', אלא בהיתרים אחרים [שגם הם "כתורה שאין עמה בית אב", כלשון הרב יואל פרידמן שליט"א שצוטטו בראש מאמר זה] כמו מצעים מנותקים וחממות. אבל בודאי שאין לחלק בתורה בין איסור זריעה וזמירה לבין איסורי קצירה ובצירה, - אם האחרונים הם 'רק בגלל הבעלות', הרי גם הראשונים הם כך.

ד. האם הרב קוק זיע"א תמך ב'אוצר בית דין' ללא היתר מכירה?

ב'תחומין' כח פורסם מאמר מהרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א **"אוצר בית דין – הנחלת הלכה"** [שהוא חלק מתוך מאמר נרחב **"אוצר בית דין מייסודו עד ימינו"**, 'התורה והארץ', ח (שביעית), אייר תשס"ח. כיוון שמאמרי זה, מתייחס בעיקר לשיטתו ההלכתית של הגר"א קוק זיע"א (ולשיטתו של הגר"ח ברלין זצ"ל הזהה לחלוטין) ההפניות הם למאמר ב'תחומין' הכולל את החלק הנוגע לעניינינו].

הרב יהודה הלוי עמיחי הוא ת"ח מובהק, ובעל מומחיות גדולה בהלכות התלויות בארץ בכלל ובהלכות שביעית בפרט, ואף היה חבר בוועדת השמיטה של הרה"ר לישראל. ראוי במיוחד לציון תרומתו הרבה לחקלאות יהודית ע"פ הלכה בא"י והמפעלים האדירים שהקים לצורך כך – 'מכון התורה והארץ' ו'אוצר הארץ'.

תחילה נצטט מתוך ספר **"קטיף שביעית"** בהוצאת 'מכון התורה והארץ' [מהדורה מעודכנת לקראת שנת השמיטה תשס"ח, פרק כב 'אוצר בית דין' (עמ' 125) הערה 5]:

"בדורות האחרונים התחדש סידור זה ע"י הרב קוק זצ"ל (ע"י אגרות ראי"ה ח"א סי' שי, שיג, שיח, משפט כהן סי' עו, משנת יוסף ח"ג עמ' נא) **אך הוא עצמו נטה לסמוך על כך רק לאחר המכירה** (ע"י אגרות ראי"ה ח"א סי' שיד)" [ההדגשה ממני, יב"מ].

בניגוד לדברים פשוטים, ברורים ומפורשים אלו, כותב הרב עמיחי שהגראי"ה קוק זיע"א פיקפק ב'אוצר ב"ד' רק כאשר ה'אוצר ב"ד' נעשה בקרקע שנמכרה לנכרי. אבל 'אוצר ב"ד' בקרקע שלא נמכרה לנכרי, סובר מרן הרב זצ"ל שהיא הידור ועדיפה מ'היתר מכירה'. דבריו בנויים על משפט כהן סי' עו מכתב לר' בן-ציון ידלר [שהיה משגיח על השווקים] מתאריך י' סיון תר"ע:

"מכתבו הגיעני. ותמיהני מאד שלא נכתב לי ע"ד הענין הקדוש הזה עוד משום אדם זולתו, ובגופא דעובדא ודאי צריך להיות ידוע, שהפירות אינם מאותם שלא⁵ מכרו את שדותיהם (לנכרי לשנת השביעית), ואף שהם מיעוטא מ"מ איכא לברורי. **ותבא ברכה על רבני הבד"צ בזירוזם בזה להסיר מכשול**. אבל מה שנוגע להנמכרים, פשוט שכל מה שלא יהי' שום הפסד אפשר לצאת ידי כל הדעות, אבל מה שיוכל לבטל סדר מסחרם, שחיי נפשות וסדר קיום הישוב תלוי בזה, חלילה לנו להחמיר (עליהם באופן מכירתם בשוק) חומרא דאתי לידי קולא כזאת..."

⁵ נראה שתיבת 'שלא' מיותרת, או שבמקום 'אינם' צ"ל: 'הינם', שהרי רק אח"כ הרב זצ"ל מדבר על המכורים. הרב עמיחי כתב [במאמרו הנ"ל הערה 9]: "בנדפס כתוב 'הינם', אולם זאת ט"ס מוכחת, שהרי הדין לאחר מכן הוא על פירות שנמכרו לגוי, ובתחילת המכתב דן על פירות שלא נמכרו לגוי" [נציין שלא הפירות נמכרים לנכרי, אלא הקרקעות]. כלומר, הוא מצטט בשם 'הנדפס' 'שהפירות הינם מאותם שמכרו את שדותיהם', ותיקן את 'הינם' ל'אינם'. אמנם במשפט כהן [וגם בהעתיקה ב'אגרות חמדה' [מהד' תשס"ח בעמ' 169] נדפס כמו שכתבתי למעלה. אך הכוונה זהה, ואני מסכים שהרב מדבר על פירות מקרקעות שלא נמכרו לנכרים.

על כך כותב הרב עמיחי [בעמ' 322-323]:

"כאמור (לעיל פרק ב), בשנת השמיטה תר"ע הנהיג הבד"ץ בירושלים אוצר בית דין, **וכלל בו גם חקלאי** שבאותה שנה הסתמך על היתר המכירה. מסתבר שלרב קוק נודע על כך מאגרת שכתב לו הרי"מ חרל"פ (אגרות חמדה עמ' 245), ואף התייחס לכך במכתב (משפט כהן סי' עו) לרב בן-ציון ידלר, שהיה ממונה מטעמו על קיום מצוות התלויות בארץ ביישוב המתחדש... תחילה מברך ומשבח הרב קוק את בד"ץ ירושלים על עשיית אוצר בית דין בפירות שלא נמכרו לנכרים כלל, ולכן הוא נחשב "הענין הקדוש", וכמו כן שהבד"ץ הוריד את מחיר הפירות של אוצר ב"ד ממחיר כל השנים. לאחר מכן הוסיף לענין פירות שנמכרו לנכרי..."

כלומר, הרב משבח את רבני הבד"ץ⁶ "ע"ד הענין הקדוש הזה... **ותבא ברכה על רבני הבד"צ בזירוזם בזה להסיר מכשול**". הרב עמיחי מניח ש'הענין הקדוש הזה' הוא בודאי 'אוצר ב"ד'. ממילא ניתן להסיק שהרב זצ"ל תמך ב'אוצר ב"ד' וראה בו דבר קדוש. אולם הרב זצ"ל כותב מפורש [באגרת להוריו מתאריך כ"א סיון תר"ע שצוטטה בתחילת מאמר זה] ש'אוצר ב"ד' "**שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשכח מישראל**". על כן שואל הרב עמיחי [שם בעמ' 324]:

" מעתה תישאל השאלה לאידך גיסא: כיצד דבר שהוא רק לזכר ולרמז הופך בתשובתו לרב ידלר (משפט כהן סי' עו) להיות "ענין קודש" והסרת מכשול? אלא שעד כאן היה הדיון בפירות המכורים לנכרי בשביעית; כאשר הפירות

⁶ בהערת אגב ראוי לציין שטועה הרב עמיחי כשהוא מזהה את בד"צ ירושלים עם 'העדה החרדית' (ראה בעמ' 317, וכן בכותרת למסמך א' בעמ' 315 ועוד). בשנת תר"ע עוד לא הייתה עדה חרדית. מדובר בבית דין של כל מקהלות האשכנזים והפרושים ירושלים. היה גם בית דין [=בד"צ] של ספרדים בירושלים. כך גם בית הדין של הרב זצ"ל ביפו היה 'בד"צ יפו'.

לא היו של הנכרים אלא של הפקר גמור מתחילת השנה, משדות שלא נמכרו לגויים – בהם משבח הרב קוק את הנהגת אוצר בית דין".

ה. דחיית ה'השערה' ש'הענין הקדוש' הוא אוצר בית דין

כמעט ואין צורך להשיב על דברים תמוהים אלו. אפילו אם לא היינו יודעים למה מרן הרב זצ"ל מתייחס במכתבו לר' בן-ציון ידלר [כפי שיבואר בהמשך], אפילו אם הדברים לא היו נסתרים מעצמם, -לא כך דרכה של פסיקה הלכתית [ואף לא של מחקר מדעי היסטורי]. במקרה הטוב, מדובר בהשערה רחוקה שנאמר עליה 'יתכן' או 'אולי'. וודאי שאין מקום להציג את הדברים כוודאי⁷. אמנם לעצם העניין, הדברים פשוט לא נכונים.

א. אם 'תחילה מברך ומשבח הרב קוק את בד"ץ ירושלים על עשיית אוצר בית דין בפירות שלא נמכרו לנכרים כלל' – מהו "זירוזם בזה להסיר מכשול"? איפה יש מכשול? אדרבה, יש 'ענין קדוש' ומצווה של אכילת פירות שביעית.

ב. אם הרב כ"כ מתלהב מ'הענין הקדוש' של עשיית אוצר בד"ד ללא היתר מכירה, איך זה שאחד עשר יום אחר כך [המכתב לר' בן-ציון ידלר הוא מתאריך י' סיון. האיגרת להוריו היא מתאריך כ"ג סיון] הרב זצ"ל אפילו לא מזכיר ברמז להוריו את 'הענין הקדוש' והמלהיב הזה?

ג. לא רק לא באיגרת להוריו. בשום מקום אחר אין הרב זצ"ל מתייחס ל'ענין הקדוש' והנפלא הזה. לא באיגרותיו, לא בתשובותיו, לא בכתביו לא בחזונו – בשום מקום. לאלו מהקוראים שאינם בקיאים בכתבי מרן הרב זצ"ל ניתן לחסוך את הטרחה לחפש

⁷ מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל עשה מפתח מפורט לתשובות במשפט כהן [נדפס בסוף משפט כהן 'מפתח א']. במפתח הוא עוסק רק בחלק השני של התשובה [הקשורה למכירת פירות מקרקעות שמכרו ב'היתר מכירה']. יש להסיק מכך שהוא ראה ב'ענין הקדוש' דבר טכני ולא הלכתי, כמו שיתבאר להלן. וודאי שלא ראה בזה פסיקה הלכתית ש'אוצר בד"ד' בלא 'היתר המכירה' הוא 'ענין קדוש' מבורך ומשובח.

– נאמן עלינו הרב עמיחי, שחיפש היטב. המקום היחיד שהוא מצא זה 'הענין הקדוש' ו'המכשול' שבמשפט כהן סי' עו.

יתירה מזו. ד. הגר"ח ברלין זצ"ל [והבד"צ שלו] עשו 'אוצר בית דין' לאדם אחד בלבד – הרב צבי הירש קאהן. בספרי [עמ' 65-67] הוכחתי [ע"פ אגרות ראייה א, אגרת שיב מל' סיון תר"ע] שהרב קאהן מכר בתחילת השנה את קרקעותיו ב'היתר המכירה'. גם הרב עמיחי מודה בכך, באותו מאמר עצמו. יתירה מזו, הרב עמיחי מבאר [שם עמ' 320-321] את נוסח ההסכם הרשאה לשליח ב"ד של הרב קאהן רק ע"פ העובדה שהקרקעות היו מכורים. אם כן, היכן ואיפה נעשה 'אוצר ב"ד' ללא היתר מכירה, שאותו 'מברך ומשבח הרב קוק'? איפה הנוסח של 'אוצר ב"ד' זה, שלדעת הרב עמיחי שונה לחלוטין מהנוסח לרצ"ה קאהן?

ה. מרן הרב זצ"ל כותב בתשובתו על 'הענין הקדוש' "ותמהני מאוד שלא נכתב לי ע"ד הענין הקדוש הזה עוד משום אדם זולתו". אנו יודעים שהגאון הצדיק הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל שלח לרב זצ"ל אגרת בעניין 'אוצר ב"ד' של הגר"ח ברלין זצ"ל בתאריך ח' סיון תר"ע [פורסם, שלא במדויק, ב'אגרות חמדה' מהד' תשס"ח בעמ' 240-241]. צילום המכתב פורסמתי בעמ' 92-93 מספרי, וראה גם עמ' 59-60 מש"כ על מכתב זה]. אפשרי הדבר שהרב כתב לר' בן-ציון ידלר בי' סיון, לפני שקיבל את מכתבו של הגרי"מ חרל"פ מח' סיון. אך יש לשער ש'אוצר ב"ד', שנעשה בירושלים בער"ח אייר בפירסום רב, הרב זצ"ל ביפו שמע ממנו לפני י' סיון [40 יום אח"כ]. אך אין לנו צורך בהשערות. בתאריך ג' אייר כותב רבה של מוצא, הגאון הרב יחיאל מיכל פינס למרן הרב זצ"ל [אגרות חמדה, מהד' תשס"ח עמ' 229-230]:

"הנה הצנועים התעוררו פה שנית להציק לבעלי המושבות מחמת השמיטה, ומסיתים הם את הדיינים ופועלים גם על הרה"ג הישיש הר"ח ברלין נ"י, לדרוש מאת הכורמים שעכ"פ יתנהגו בבציר השנה הזאת בחומר דיני

שביעית, דהיינו שלא יוציאו לחו"ל ושיתחייבו בבעורם אחרי כלותם לחיה מן השדה, ואם יעשו יין לא ימכרוהו אל אגב חביתו... ויבואו הכורמים אלי להועץ בדבר, ואני אמנם ידעתי מאד כי בהצעה זו טמון עלבון גדול לההיתר בכללו באשר ההיא סותר לו, כי אם הותרה השמירה ע"י יסוד קנין הגוי ממילא אין לענבים ולזיתים הנשמרים דין קדושת שביעית, ובכ"ז נומתי לכורמים שאשאל בזה דעתו של הדר"ג אם כדאי להם להכורמים להזקק להצעה זו האחרונה, ואעפ"י שהמציעים מבטיחים שכל מה שיש בידם יעשו להקל להם ההפסד, אבל מתירא אני שאם רק יצליח בידם לחתור חתירה תחת ההיתר יקל להם בשמיטה הבאה⁸ להפיל את כל ההיתר למשואות".

על שאלה זו עונה מרן הרב זצ"ל [משפט כהן סי' עה מתאריך ד' אייר]:

"מכתבו הנכבד הגיעני, ואיני רואה שום סתירה על ההיתר בכל האופנים שנחוש לחומרא בכל האפשרות, אם רק לא יפוק מיני' חורבא לכללות הישוב, וכיון שלא יהי' הפסד למה לא נחוש לסברת האוסרים, הלא כל דברינו אמורים תמיד, שרק מפני הדחק אנו סומכים על ההיתר, ובתור הוראת שעה. ע"כ עצתי שיאותו הכורמים להצעה להנהיג קדושת השמיטה בפירותיהם בכל מה דאפשר, ותבא עליהם ברכה".

כלומר, יותר מחדש ימים לפני מכתבו לר' בן-ציון ידלר, הרב זצ"ל כבר יודע היטב מעניין 'אוצר ב"ד', אז איך יתכן שהרב זצ"ל יכתוב לר' בן-ציון ידלר "ותמהני מאוד

⁸ דברים אלו מראים, שכמו גדולי רוסיה שהתירו את המכירה בתרמ"ט, למרות שקבעו שזה היתר בגדר 'הוראת שעה' לדון מחדש בכל שמיטה, ידעו היטב שהם קובעים הלכה לדורות [הדברים מפורשים במכתביהם מאותה תקופה, ובעיקר ממכתביו של הרב שמואל פיין]. כך גם הגר"א קוק זיע"א ידע היטב שהוא קובע היתר "עד יחיש ד' לחנן את עמו ולרומם קרנם על אדמת הקודש" [אגרות א, אגרת רנב].

⁹ כלומר, למחרת משלוח המכתב [ג' אייר] הרב זצ"ל כבר משיב [ד' אייר]. אף שאין להסיק מכך בוודאות, סביר שלוח הזמנים במכתבו של הגר"מ חרל"פ זצ"ל דומה, כלומר שמכתבו הגיע לפחות יום לפני התשובה לר' בן-ציון ידלר.

שלא נכתב לי ע"ד הענין הקדוש הזה עוד משום אדם זולתו"? הרי גם הגרי"מ פינס זצ"ל, וכנראה גם הגרי"מ חרל"פ זצ"ל כבר כתבו לרב זצ"ל על 'הענין הקדוש' הזה.

ו. מאבקו של הרב קוק זיע"א נגד לחצי הקנאים לאסור פירות 'היתר מכירה'

מהו א"כ 'הענין הקדוש'... להסיר מכשול' שהרב זצ"ל כותב עליו לר' בן-ציון ידלר?

בתחילת קיץ תר"ע החלו להגיע לשוקי ירושלים פירות [חורף] משנת השמיטה תר"ע. כעולה ממכתבו של הגרי"מ פינס, הקנאים בירושלים¹⁰ לחצו למנוע שיווק של פירות מ'היתר המכירה'. כאשר מגיעים לרב זצ"ל שמועות שהקנאים בירושלים רוצים לאסור את פירות המושבות, הוא שולח בה' סיון תר"ע מכתבים להגר"ח ברלין זצ"ל [משפט כהן ס' ע] ולהרידב"ז זצ"ל [אגרות הראיה א, אגרת שה] ומפציר בהם שימנעו מהקנאים להכריז איסור על פירות 'היתר המכירה'. שהרי מלבד המכירה לנכרי [שעל תוקפה היו שפקפקו כיוון שלא אושרה כדת בבית משפט כחוקי המדינה], נעשתה בקרקעות אלו גם 'שכירות בהבלעה' [=שכירות לתקופה של שנתיים לפחות, כאשר שנת השביעית 'מובלעת' בתוך תקופת השכירות]. השכירות אינה מתירה עבודה בקרקע ע"י ישראל, אפי' במלאכות דרבנן. אך מאפשרת לשווק את התוצרת לכל הדעות [כיוון שלדעת הב"י אין כלל קדושת שביעית בפירות של נכרי, ואף לשיטת המבי"ט שגם בפירות נכרי יש קדושת שביעית, בכל אופן אין לחשוש לאיסור סחורה וביעור בתוצרת שגדלה אצל נכרי, ראה מבי"ט ח"ג סימן מה]. על מכתבו זה להגר"ח ברלין זצ"ל כותב אליו הגרי"מ חרל"פ זצ"ל [באגרת הנ"ל] ומבקשו שיסכים בכל אופן שהשיווק יהיה דרך 'אוצר בית דין'. בעקבות מכתב זה משתכנע הרב זצ"ל להפעיל

¹⁰ הגרי"מ פינס בעדינותו מכנה אותם 'צנועין', ראה ב"ק סט, א. הגאון האדר"ת זצ"ל כותב עליהם [אגרות האדר"ת' שבסוף ספר 'אדר היקר' אגרות ח, ט, י]: "אמנם ענין השביעית ימרר רוחי עד מאד... ומעריצי הגריל"ד ז"ל כפתן חרש יאטימו אזניהם וכבר בימי החנוכה נחר גרוני להתוכח אתם ע"ד פסק של המבי"ט והמהר"ט ופאה"ש להתיר בהבלעה, אף כי הרה"ג דיפו זצ"ל [=הצדיק הגאון הרב נפתלי הירץ זצ"ל – יב"מ] והרב דפ"ת ועוד שיחיו מעידים מפורש שבשמיטה הקודמת הסכים הגריל"ד לזה, והרש"ס נ"י הראה בעצמו את המהר"ט. ואותם בני צרויה הנלהבים קשים ממני, וחלילה לי להמשיך עלי דבתם, כי גם הגריל"ד ז"ל סבל באחרית ימיו מהם, ל"ע ואין קץ למעשה אנשי רע ל"ע".

את התקנה **ששיווק** הפירות יהיה דרך אוצר ב"ד, כאשר הסיבה המרכזית לכך היא לאפשר שיווקם של הפירות בשווקי ירושלים, ולהרגיע את התנגדות הקנאים לדבר. הדברים מפורשים במכתבו להגר"ח ברלין זצ"ל [מתאריך כ"א סיון תר"ע, אגרות הראיה א, אגרת שיג]:

"ובכ"ז תקותי לשמו ית', שיתוקן הרבה ע"פ הידור זה, אע"פ שהוא דבר חדש, שלא הונהגו בו מאז... חושב אני כי אחרי אשר שטרי הפקר והרשאה ב"ד ע"פ בד"צ דידן ה"ו יהיו מתוקנים, כאשר מראש עלתה במחשבתי והסכמתי, בעה"י יהי' בזה שלו' על דייני ישראל, ולא יהי' עוד שום ערעור על עסקי פירות המושבות המובאים ירושלימה..."

אף 'שדבריו ברור מילול', באגרת נוספת להגר"ח ברלין מתאריך כד תמוז תר"ע [אגרות הראיה א, אגרת שי"ח] מפרש הרב זצ"ל בעצמו את דבריו [עד שנוצרת הרגשה כאילו חזה ברוח קדשו שיסלפו דבריו]:

"ואם כוונת כתר"ה שי' היא בענין השילוח של הענבים לירושלים עצמם, במה שרצו רבני ירושלים לחדש חומרא מה שלא נהגה בשמיטות הקודמות, הנה לא היה לי מקום לחוש לזה כל זמן שלא הודיעונו מצדם בזה שום דבר. ואע"פ שאם היה הדבר הולך בשקט היה בדעתי ג"כ להוסיף איזה פרטי דברים לרווחא דמילתא, להדר ולצאת ידי כל הדעות כמה דאפשר על כן איני מוצא בעצמי שום דבר מה שהייתי צריך לעשות לכרמינו ולא עשיתי להם (= ע"פ ישעיה ה, ד – הערת הגרצ"י קוק זצ"ל) ... ודי והותר בזה להחמיר יותר ממה שנהגו בשמיטות הקודמות ע"פ הוראת רבנן קשישאי הגאונים ז"ל. ולא נאמרו הדברים כ"א כדי להפיס את דעתו של מי שרוצה להחמיר, כאשר בארתי במכתב הראשון לכתר"ה שי"י."

כאמור, החל מתחילת קיץ תר"ע מתעצם הלחץ של קנאי ירושלים נגד 'היתר המכירה'. בער"ח אייר הגר"ח ברלין 'נכנע' חלקית ללחץ, ועושה 'אוצר ב"ד' לשיווק פירותיו של רצ"ה קאהן. בתחילת אייר מתכתב רבה של מוצא עם הרב זצ"ל בעניין שיווק דרך 'אוצר ב"ד'. לקראת סוף אייר תחילת סיוון גובר הלחץ לאסור את התוצרת של המושבות. בה' סיוון הרב זצ"ל פונה באגרות [כאמור לעיל] לגר"ח ברלין ולגאון הרידב"ז זצ"ל ומפציר בהם שימנעו מלהכריז איסור על פירות המושבות. הגר"ח ברלין זצ"ל [המסכים לחלוטין עם פסיקתו של הרב זצ"ל, כפי שיוזכר בהמשך, גם בנושא 'היתר המכירה' ואף יודע שרוב הציבור, פרט לקנאים בודדים בישוב הישן, תומך ברב זצ"ל] חושש שהמושבות ישווקו את התוצרת שלהם ללא הכשר כלל מרבנות ירושלים, מנסה לפייס את הרב זצ"ל. ר' בן-ציון ידלר כותב לרב [כנראה בעקבות בקשה מהגר"ח ברלין זצ"ל לאחר שקבל את מכתבו של הרב זצ"ל מתאריך ה' סיוון¹¹] בו הוא מכחיש שאסרו שיווק תוצרת שע"פ 'היתר המכירה' בהכשר בד"צ יפו. **מה שאסרו היא תוצרת של חקלאים שלא עשו 'היתר מכירה' ואין שום הכשר לתוצרתם. "עובדה"** חדשה זו, שיש שיווק של תוצרת שלא מ'היתר המכירה', הוא 'הענין הקדוש הזה... ותבא ברכה על רבני הבד"צ בזירוזם בזה להסיר מכשול" אליו מתייחס הרב זצ"ל בתשובתו מי' סיון¹². בעקבות מכתב זה ר' בן-ציון ידלר מודיע לרב על רצונו להתפטר מתפקידו כמשגיח [קשה להניח שהתפטרות זו הייתה באה על רקע שהרב זצ"ל "מברך ומשבח"]. הרב זצ"ל משיב לו במכתב מט"ו סיון [אגרות ראייה א, אגרת שו]:

¹¹ ראה "אגרות לראייה" אגרת נו מתאריך יג סיוון תר"ע, בו הגר"ח ברלין זצ"ל כותב לרב זצ"ל "...ושמתי הדברים בפי ידידנו הרב מ' בן-ציון ידלר הי"ו, ואחרי יסע בעצמו לתכלית זה להתייב לפני כבודו ולברר לפניו תשובות על שאלותיו, ויהי נא ללבב נכון ובטוח, כי אין יוצאת ואין צווחה, והכל שלום, ועמך כולם צדיקים. ומפי ר' בן-ציון ידע הכל, ועל ישראל שלום". כנראה שכמו הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, אף רב"צ ידלר הוזר מלנסוע ליפו, ולכן פנה לרב זצ"ל במכתבים.
¹² למרות שאין הוכחה לדבר, ליבי אומר לי ש'תמיהני מאד שלא נכתב לי ע"ד הענין הקדוש הזה עוד משום אדם זולתו' נובע מכך שהרב "מפקפק" באמיתות הידיעה הזו ושדבריו של הרב זצ"ל נכתבו קצת באירוניה. אפשר גם שהביטוי 'הענין הקדוש' הוא ביטוי של רב"צ ידלר, והרב זצ"ל משתמש בו באירוניה. לפני חלק ממכתב נוסף של רב"צ ידלר לרב זצ"ל, אשר גם בו הוא מרבה להשתמש בביטוי זה 'הענין הקדוש' בהקשר למניעת תקלה בשיווק פירות ללא שהופרשו תרומות.

"הגיעני כעת ממש מכתבו, והנני ממחר להשיבו, שחלילה, חלילה לו לעזוב את משמרתו הקדושה, בענין פקוח השוק, כי זהו היסוד העיקרי להקים מעמד שמירת המצות התלויות בארץ. ובענין השביעית..."

במקביל, פונה הגר"ח ברלין זצ"ל אל מקורבו של הרב זצ"ל, הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, לפנות אל הרב [כפי שמפורש במכתבו המצוטט להלן] ולשכנעו שלמרות שלתוצרת יש הכשר מהרב זצ"ל ובד"צ יפו, זכותם ואף חובתם של בד"צ ירושלים לפקח על השווקים בירושלים, ושהרב יסכים שהשיווק בירושלים יעשה ע"פ 'אוצר ב"ד'. גם הגרי"מ חרל"פ [כמו רב"צ ידלר] **מכחיש שאסרו מכירת תוצרת מ'היתר המכירה'**, אך מספר "קושט אמרי אמת", וכלשונו:

"... אולם כבר יודע הדר"ג כי היסוד היותר עיקר לחיזוק הדבר הוא, ההשגחה המעולה פעה"ק תובב"א, מה שמשגיחים ע"ז הגאונים דפעה"ק, להזהיר את העם, לבל יהינו לקנות שום מיני פירות וירקות טרם שיראו הכשר חותם הבד"צ דפה... **כעת שלח אלי הגאון ר"ח ברלין שליט"א והראה לי מכתב קדשו של הדר"ג שליט"א אשר בו התרעם על שמועתו ששמע כי יש מערערים החפצים לפרסם איסור סחורה בפירות המושבות נגד דעת הדר"ג שליט"א ובקש מאתי לנסוע ליפו לברר הדברים כשמלה כי נכזבה היא השמועה ולא יתן אמן לאלה קלי הדעת החפצים דוקא בפירוד תלמידי חכמים שבא"י. אך להיות הפחידוני הרבה אנשים, ומהם אחיו ר"ש קוק נ"י, כי לפי גודל הלשה"ר שהרכילו עלי אצל בעלי המושבות אינם נותנים לי בטוחות החיים, לזאת, נתייעצתי לכתוב להדר"ג קושט אמרי אמת דברים כמו שהם דברים כהוייתם ממש..."**

כמדומה שממכתבים אלו ניתן ללמוד ולו מעט על צדקתו, ענוותנותו, טוהר לבבו וחכמתו של מרן הגראי"ה קוק זיע"א. גם בלעדי מכתבו של הגרי"מ פינס זצ"ל, הרב

זצ"ל הבין היטב השיעור דרך 'אוצר ב"ד' הוא פגיעה חמורה ב'היתר המכירה' ואף בו אישית. הוא אמנם מציע להגרי"מ פינס זצ"ל, שהחקלאים במוצא יענו לדרישה זו, שהרי מוצא כפופה לבד"צ לירושלים ולא לבד"צ יפו¹³. אך בכפופים להוראתו [אגרת שיח]:

"וזה הלא ידוע לכל, שהנני שקוע בעניני הישוב, בין בטובתי ובין שלא בטובתי, ואני יודע את כל מהות מעמדו יותר הרבה מרבני ירושלים, הרחוקים ממנו בין במקום בין ברוח-הכרה, ואיך אומרים למי שלא ראה את החודש שיבוא ויעיד [=ע' נדה ז, ב – הערת מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל]."

לכן הרב מנסה לשכנע את הגר"ח ברלין והגרדב"ז זצ"ל שיסכימו לשווק את תוצרת המושבות מצד 'היתר המכירה' בפני עצמו, אף בלי שיהיה בכך הסכמה לעצם המכירה, אלא מצד ה'שכירות בהבלעה' הנמצא גם הוא בשטרי המכירה. אך כשהרב זצ"ל מבין ממכתבו של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל עד כמה קשה לחצם של "הצנועין", הוא מוחל על כבודו כדי לא לפגוע באיכרים במושבות, ומסכים שהשיעור יעשה דרך 'אוצר ב"ד'. אף ש[ו]לא נאמרו הדברים כ"א כדי להפיס את דעתו של מי שרוצה להחמיר" ואף זה בדיעבד, כדי לא לפגוע בכבודם של האיכרים הסומכים על 'היתר המכירה', ולא לפגוע במעמד ההיתר בשמיטות הבאות, - הרב מאמץ את הדברים שכתב עוד בתחילת אייר לגרי"מ פינס זצ"ל, ואומר שבמקום שאין נזק לחקלאים, ניתן להחמיר ולצאת ידי כל הדעות¹⁴. אך כמובן חומרה זו היא רק "נוסף על המכירה" שהרי

¹³ ראה משפט כהן סי' 10, וב'מפתח א' למשפט כהן, ממו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל: "ע"ד מוצא. קשה להכנס בדבר הנוגע לבעלי הוראה שבירושלים. – מדה בהוראה: במקומי אני מורה כך וכך, ואם השומע, במקום שבעלי הוראה אחרים ממונים שם, סומך על זה למעשה אינני נזקק למחות בידו".

¹⁴ ממכתבו של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל עולה שעצם ההצעה לשווק דרך 'אוצר ב"ד' הייתה של הרב [ז"ה] יותר מחודש ימים החליטו באסיפת חכמים בבית הגאון ר"ח ברלין שליט"א כי לבעבור לצאת כל החששות יעשו כסדר שאמר הדר"ג שליט"א [= הגרא"ה קוק – יב"מ] בשנה שעברה עת היותו פה, כי נוסף על המכירה יפקירו שדותיהם [...], והענבים ימכרו בפה בתור שליחות מב"ד, ואת מחיר הכסף יה' רק עבור ההוצאות והטרחות...". רגליים לדבר שההצעה הועלתה בסיון תרס"ט בפגישתו עם רבני ירושלים והרבד"ז זצ"ל, ראה משפט כהן תשובה סד, כנראה לצאת ידי חובת כל הדעות בשאלת איסור סחורה. כך עולה ממכתבו של הרב זצ"ל לגר"ח ברלין זצ"ל [אגרות הראיה א, אגרת שיג] ומתשובתו של הגר"ח ברלין זצ"ל [פורסם בחבצלת, שנת תר"ע, גליון 50 (עמ' שכח), והועתק משם ל"משפטי הארץ – שביעית, נספח "אוצר ב"ד", עמ' 266]. אמנם בעניין האתרוגים הרב זצ"ל כותב [אגרות א, אגרת רפן] עוד בח"י אדר שני תר"ע [כחודש וחצי לפני 'אוצר ב"ד' שנעשה בבית הגר"ח

"[ו]דבר זה אף על פי שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשכח מישראל" [אגרת להוריו שצוטטה בתחילת מאמר זה]. 'דבריו ברור מיללו' – **"מצד עצמו"** – כלומר **בלי היתר מכירה, "אין בו כדי סמיכה"**, כלומר 'אוצר בית דין', שלא הוזכר בתלמודים, ברמב"ם ובפוסקים – אין בו **אפילו כדי סמיכה וסיוע**. כיוון ש'אוצר ב"ד' הוא ללא שום בסיס הלכתי ["שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה"], אין דרכו של הרב זצ"ל לסמוך על הלכה שאיננה בתלמודים ובפוסקים.

ז. 'חזונו' של הרב קוק זיע"א לצמצום 'היתר המכירה' אינו כולל 'אוצר בית דין'

נוסיף ונציין שהרב זצ"ל מפרט היטב את חזונו [אגרות הראיה א, נספח 'ביסוד השמיטה' לאגרת רפט מו' ניסן תר"ע]:

"... נוכל להמשיך הדבר שאפילו בכרמים ופרדסים, שהמכירה והשכירות לגוי היא מוכרחת בהם, מפני הפסק המסחר מ"מ אפשר להנהיג שתהיה באמת ההפקעה נעשית ע"י שכירות לגוי בהבלעה [=כלומר – לא מכירה, אלא שבשכירות בוודאי אסור לישראל לעבוד בקרקע – י.ב.מ.], והפועלים גויים יעבדו גם בהם, וכל פועלי ישראל יהיו עסוקים בבנינים, ובכל ענפי התעשי' שתכין האגודה, ביחוד לצורך תשלום חסרון העבודה של שנת השביעית ... ושישראל לא יעשו כל עבודה אסורה, ואפילו הגויים יעשו רק בהפרדסים והכרמים השכורים להם, ותהיה שבת הארץ מתקיימת ברוב עיקריה ופרטיה על אדמת הקודש".

ברלין זצ"ל[שיתנו באתרוג שהמחיר רק עבור האריזה והמשלוח ומחיר האתרוג יהיה בהבלעה. גם באגרות נוספות משנת תר"ע [שם, אגרת שיז, שכן] הרב מציע שמחיר האתרוג יהיה בהבלעה, אבל לא מזכיר כלל 'אוצר ב"ד'. גם בתשובה [משפט כהן סי' פו] **משנת תרפ"ד** הרב זצ"ל ממליץ לקנות את האתרוג בהבלעה, ושוב ללא הזכרת 'אוצר ב"ד'.

[וראה גם משפט כהן תשובה סד: "והיכי שיהי' אפשר להסתפק ע"י שכירות בהבלעה יהי' יותר נכון..."], ותשובה סו]. הרב זצ"ל מציע לצמצם את 'היתר המכירה' בעתיד [עד ביאת משיח צדקנו, בו לא נצטרך כלל לדרכי הפקעה], ע"י ארגון הכלכלה הישראלית בדרך שלא תהיה נחוצה עבודה יהודית בקרקע בשנת השמיטה, אפילו לא במלאכות דרבנן. הפתרון להמשך שיווק התוצרת של המטעים והכרמים בכדי לשמור את שוק הקונים גם לשאר השנים יהיה ע"י השכרה בהבלעה **[ולא מכירה]** של המטעים והכרמים לנכרים. במקרה זה אמנם תיאסר עבודה של יהודים בקרקע אפילו במלאכות דרבנן [וכל העבודות ייעשו ע"י נכרים], אך יהיה אפשר לשווק את התוצרת [כיוון שלדעת הב"י אין כלל קדושת שביעית בפירות של נכרי, ואף לשיטת המב"ט שגם בפירות נכרי יש קדושת שביעית, בכל אופן אין לחשוש לאיסור סחורה וביעור בתוצרת שגדלה אצל נכרי]. כלומר, החזון העתידי של הרב זצ"ל הוא להימנע ממלאכות [אפילו דרבנן] ע"י ישראל בקרקע בשביעית. **בכדי לאפשר את שיווק התוצרת מציע הרב זצ"ל להשכיר את הקרקע לנכרי. כמובן שאינו מציע לשווק דרך 'אוצר ב"ד', שהרי 'אוצר ב"ד' [ש]מצד עצמו אין בו כדי סמיכה'.** [הרב זצ"ל אפילו לא העלה על דעתו להתיר ההשקיה, עיבוד, שמירה, איסוף ועיבוד =קצירה ובצירה] ע"י 'אוצר ב"ד'¹⁵.

¹⁵ ידידי עוז הרב אברהם זק"ש שליט"א חנני חיים מאוצרו הטוב, מכתב של מרן הגראי"ה קוק זיע"א מתמוז תרפ"ג [ערב שנת השמיטה תרפ"ד] לראשי אגודת הרבנים בארה"ב בו הוא מעודד להקים קרן לשומרי שביעית בארץ. הרב זצ"ל כותב שיש להבחין בין שלושה קבוצות (א) חקלאים שישביתו את העבודה בקרקעותיהם, ויקבלו מענק מהקרן לקיומם. (ב) חקלאים שישביתו את העבודה בקרקעותיהם, ויסימו רק לקבל הלוואה לקיומם, שיחזירו במשך השנים שלאחר השמיטה. (ג) פועלי-חקלאים, כאשר קבוצה זו מתחלקת לשתי קבוצות (א) אלו שלא יעבדו בכלל בשמיטה ויקבלו מענק לקיומם. (ב) אלו שיעבדו אמנם בשביעית, אך ימנעו מהעבודות האסורות מהתורה בקרקע, ולכן יפגע חלק מיכולת הפרנסה שלהם, ויקבלו מענק מוקטן יותר. הרב זצ"ל מזהיר שלא לעשות פרסום, מחשש לרמאים שינצלו את הקרן למרות שלא מגיע להם. כלומר, הרב זצ"ל מורה ששמירת שביעית היא השבתת הקרקעות, או לפחות הימנעות מוחלטת מעבודות האסורות מהתורה. אין זכר או רמז בשלושת הקבוצות גם יחד לשמירת שביעית דרך 'אוצר בית דין'.

ח. שיטתו של הגריא"ה הרצוג זצ"ל בענין 'אוצר בית דין'

נקודות רבות נוספות במאמרו של הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א טעונות בירור והעמדת דברים על דיוקם. אך מאמר זה יוחד לבירור שיטתו של הגריא"ה קוק זיע"א בנושא, ועוד חזון למועד. אולם לא אוכל לסיים בלי לציין שתי נקודות נוספות.

1. הציטוט מדברי הגאון הריא"ה הרצוג זצ"ל [במאמר הנ"ל עמ' 325] הוא ציטוט חלקי, אשר על כגון דא מזהיר הרמב"ם שבציטוטים כאלו ניתן גם לומר [דברים יא, טז מתוך פרשת 'והיה אם שמוע'] "ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם" - זו מצוות עשה. הגריא"ה הרצוג זצ"ל שלל וחלק על ענין 'אוצר ב"ד'. חלק מדבריו צוטטו למעלה [בפרק ד']. באותו מאמר הוא גם כותב:

"שוב סבורני לנכון לסכם כדלקמן, (א) אם כך היתה הלכה, איך זה לא מצינו רמז קל מזה בשום ראשון, מפרש או פוסק. והרי הר"ש וכו' הביאו ברייתא זו ולא הוציאו ממנה תולדה כזאת אפילו ברמז... (ג) הלא ודאי שלא נעלמה התוספת הזאת מהרמב"ם ז"ל ואין לה אפילו הד כ"ש בהלכותיו, וכן הר"ש מביאה ולא עמד לדקדק בה, וכן הביאו אותה התוס' רי"ד בפסחים נא, והרשב"ש סימן רנ"ח, ולא דקדקו בה שיש בה חידוש דין בשלוחי ב"ד... ושאר הראשונים ז"ל סברו שהיא שלא כהלכתא, ואין ענין שליחי ב"ד לכאן כלל. והרמב"ם סבר שהיא שלא כהלכתא ולפיכך התעלם ממנה לגמרי... והנה הרשב"ש שהוא ראשון באחרונים ז"ל אינו מעיר אלא שמכאן מוכח שבב"ד לא שייך איסור שימור וכו', כיון שזהו בשביל הציבור ולקיים את ההפקר, אבל לענין עצם המלאכות לא רמז כלל..."

כמדומה שציטוטים אלו מציגים את דעתו של הגריא"ה הרצוג זצ"ל בצורה יותר מדויקת. הרב עמיחי כותב במאמרו המקביל ב'התורה והארץ' ח' [שצוין לעיל ריש פרק ד']: "אנו לומדים שהגריא"ה הרצוג זצ"ל קיבל את יסודו של הרב קוק זצ"ל ואמר שאם יש מקום לאוצר ב"ד היינו בלא היתר מכירה... בכך לא שלל את אוצר בית הדין

אלא שהסתפק האם אפשר לחדש תקנה". יקרא הקורא את דבריו המפורשים של הגריא"ה הרצוג זצ"ל, וישפוט!

ט. האם הגרש"ז אורבאך זצ"ל חזר בו מפסיקתו בעניין ספחים

2. במאמרו בתחומין כותב הרב עמיחי [בעמ' 327]:

"החזון איש (שביעית ט, יז ד"ה ובעיקר)¹⁶ הכריע שירקות שנבטו בששית אין בהם איסור ספחים, הגם שלקיטתם בשביעית מחילה עליהם קדושת שביעית..., וכך פסק גם הרש"ז אורבאך (מנחת שלמה ח"א סי' נ)..."

במאמרו המקביל ב'התורה והארץ' הוא כותב [בעמ' 198]:

"...דין זה הוא הלכה למעשה ובייחוד שהרב אוערבאך זצ"ל [=ובהערה 102 ציין כמקור – שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' נ)] חזר והודה להוראת החזו"א".

טענה זו, שמו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל חזר בו, מבוססת על דברים שכתב בסוף תשובתו להרב קלמן כהנא בנושא [הנדפסת במנחת שלמה שם]: "אך אעפ"י כן הנני חוזר ומדגיש דכל מה שכתבנו הוא לא למעשה הואיל וכבר הורה זקן (החזו"א)". על דברים אלו כבר כתבתי ב'באמונת עתך', גליון 74 [עמ' 56]:

"הנה מלבד ששום פוסק אחראי לא היה מדפיס את סימן מט, לאחר שחזר בו, בלי לציין שלמעשה חזר בו [מנחת שלמה' ח"א נדפס בחיי הגרש"ז א זצ"ל], בפסקי הלכה מ'כרם ציון – הלכות שביעית'¹⁷, שנדפסו כעשור לאחר תאריך התשובה הנ"ל במנחת שלמה, הובאו דברי מו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל הלכה למעשה, ואין זכר לכך שחזר

¹⁶ מו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל פירש שדברי החזו"א הם רק באורז ודוחן שבהם אין איסור ספחים אם הגיעו לעונת המעשרות בשישית, ראה מנחת שלמה שם, סימן מט.

¹⁷ 'כרם ציון – הלכות שביעית' [מהד' תשל"ט] פרק יא [איסורי ספיחין ונעבד] סעיף ו.

בו. כפי שכתבתי בספרי (עמ' 45) גם שמעתי ממנו פעמים רבות שלא חזר בו כלל. הגרשז"א זצ"ל, איש הלכה מובהק, ידע היטב שמשמעות "כבר הורה זקן" אינה שאני חוזר בי, אלא שלמרות שאני לא סובר כך, מי שעשה כמותו בדיעבד אין הדין חוזר, ראה סנהדרין כט, ב; ש"ך חו"מ סי' כה ס"ק כט".

לא הייתי חוזר על דברים אלו, לולי ש'במעין' מתשרי תשס"ט [כרך מט, גליון א] נדפס סיכום פגישה שהתקיימה בכ"ד תמוז תשמ"ו בין ר' יונה עמנואל ז"ל, עורך 'המעין', ויבלחטו"א הרבנים זאב וייטמן, אלישיב קנוהל, אליהו בלומנצויג [שסיכם את הדברים על אתר] שליט"א. בתוך הסיכום מופיע:

"לענין ספיחין – זריעה מוקדמת, ערב שמיטה, בוודאי חשובה כדי להימנע מזריעה דאורייתא, אבל אינה פוטרת את בעיית הספיחין. הרב חזר על מה שכתב במעדני ארץ, שלדעת הר"ש הדורש תחילת גידול בשישית (כדי שלא ייאסרו הפירות משום ספיחין) צריך שלב המקביל לשליש גידול, ולכן צריך שהפרי עצמו יגיע לתחילת גידולו, ולא יתכן להתיר על סמך תחילת גידול של עלים (בצומח שבו העלים אינם החלק הנאכל)".

מידה היא בתורה, שדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא.

הערות נוספות למאמרו של הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א

כאמור, נקודות רבות נוספות במאמרו של הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א טעונות בירור והעמדת דברים על דיוקם. מקוצר היריעה אעיר רק על חלק מהם.

א. הגר"ה קוק זיע"א לעולם לא העלה בדעתו להשתמש ב'אוצר ב"ד' להתיר קצירה ובצירה. אין בדבריו זכר ורמז לכך. כל 'אוצר ב"ד' היה אך ורק לצורך שיווק הפירות, להימנע מאיסור סחורה בפירות שביעית, "ודבר זה אף על פי שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשכח מישראל" "ולא נאמרו הדברים כ"א כדי להפיס את דעתו של מי שרוצה להחמיר".

ב. מתוך דברים אלו מובן מדוע במכתבו לרב טודרוס הכהן זצ"ל [משפט כהן' סי' סז, צוטט במאמר הקודם בחלק ה'הן במאמרו של הגר"י אריאל שליט"א] הרב זצ"ל מתלבט אם אפשר להפקיר את הפירות לאחר המכירה, אך בעניין שיווק דרך 'אוצר ב"ד' אין אנו מוצאים שהרב מסתפק זה. [מעבר לכך שלעניין קצירה ובצירה ע"י ישראל הרב זצ"ל החמיר שלא להתיר על סמך המכירה לבד מלאכות דאורייתא, ולכן ההפקר צריך להתיר דבר "מצד עצמו". אך השיווק דרך 'אוצר ב"ד' אינו מתיר "מצד עצמו" שום דבר האסור, שהרי ממילא אין איסור סחורה בפירות, בין מצד המכירה ובין מצד ה'שכירות בהבלעה' בין לשיטת ה'ב"י שאין קדושת שביעית בפירות של נכרי, ואף לשיטת המב"ט שיש קדושת שביעית, אך כתב שאין איסור סחורה [הכל כמ"ש הרב עצמו, וכפי שהתבאר למעלה], ואינו אלא 'להפיס דעתו של מי שרוצה להחמיר']. זאת משום שכדי להתיר קצירה ובצירה צריך שהישראל יפקיר את התוצרת החקלאית עוד בהיותה במחובר, וכל עוד שהתוצרת במחובר היא של נכרי [על כן הרב גם כותב שאם יתנו עם הנכרי שהישראל יוכל להפקיר, צריך שיחול רק ממש לפני הקצירה

ובצירה, כי אחרת יהיה פירות ישראל ותהיה להם קדושת שביעית]. אבל השיווק הוא, כמובן, אחרי שהתוצרת אינה במחבור. כמובן שלאחר האיסוף התוצרת החקלאית היא של ישראל [נשוב לא חל עליו קדושת שביעית כיוון שכל זמן שהיה במחבור היה של נכרי], ויכול הישראל להפקיר את התוצרת, בדיוק כמו שיכול למכור אותה.

ג. לא צודק הרב עמיחי במה שכתב במאמרו [עמ' 319-320] שהגרא"ה קוק זיע"א התנה את 'היתר המכירה' ב'אוצר ב"ד'. כפי שהראינו למעלה, לא רק שהוא לא "התנה" את 'היתר המכירה' בכך, אלא אפילו די הסתייג מכך.

ד. אין אמת במה שטוען הרב עמיחי [עמ' 320] שהרב זצ"ל ב'אוצר ב"ד' שלו דרש:

"לפני הקציר יפקירו החקלאים את השדות¹⁸ ואת היבול, ויקבלו הרשאות מבית הדין כדי שהקציר יהא על ידי שלוחי ב"ד, ויוכלו לקבל שכר טירחה ומכשירים".

כאמור למעלה, אוצר ב"ד של הרב זצ"ל [ושל הגר"ח ברלין זצ"ל] היה אך ורק לשיווק, ולא התיר שום מלאכה בקרקע. כפי שמפורש כתב בשטר ההרשאה שלו

"להתעסק בטפול ומכירת כל היבול המופקר הנ"ל ולקחת שכר טרחתם ועמלם ומחיר כל הכלים והמכשירים הנדרשים להפירות הנ"ל וכל היבול הנ"ל..."¹⁹.

אין ב'שטר הפקר ומסירה לב"ד' או ב'שטר הרשאת בד"צ' זכר להפקרה במחבור או להיתר לעבודות קצירה ובצירה²⁰.

¹⁸ אין כלל דין בשביעית להפקיר שדות, רק את התוצרת החקלאית. אפשר שהרב עמיחי החליף עם הצעה של הנצי"ב זצ"ל [שו"ת 'משיב דבר' ח"ב סי' נד"ה 'ומעתה נחפשה'] להפקיר השדות, כיוון שלדעתו אין שביעית חלה בשדה הפקר. ואזהמ"ל. ¹⁹ אמנם מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל השמיט מ'משפט כהן' את נוסחאות שטר ההפקר וכתבי ההרשאה של 'אוצר ב"ד' של הרב זצ"ל ובד"צ יפו [נוכמדומה שיש להסיק מכך רבות על מה ששמע מהרב זצ"ל לגבי חשיבותם של מסמכים אלו], אך מסמכים אלו נדפסו ב'סיני' ניסן אייר תשי"ב, וצילום כתה"י המקורי הודפס כנספח לספר זה. הנוסחאות אף פורסמו [שלא במדויק] ב'אגרות חמדה' [מהד' תשס"ח עמ' 171-172].

²⁰ הגרא"ה קוק זצ"ל התקין 'לאוצר ב"ד' שהנהיג **כחומרא אחרי 'היתר המכירה'** בנוסח של "שטר הפקר" שבו האיכרים מפקירים "וכח כל הפירות ותבואת הארץ הנ"ל מסור ליד מרן הגאון הג' מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, אבד"ק יפו והמושבות ת"ו, ובית דינו, כתקנת חז"ל...". רבים תמחו על נוסח זה, שהרי כיוון שהפקיר אין לו שום סמכות או כוח בפירות.

ה. הגר"ח ברלין זצ"ל הסכים לחלוטין עם פסיקתו של מרן הראי"ה זיע"א, כולל 'היתר המכירה' [בידועו היטב שבשנת תרנ"ו הסכימו הגרי"ל דיסקין והגר"ש סלאנט זצ"ל ל'היתר המכירה' של הגר"נ הרץ זצ"ל, רבה של יפו. ושכן הורה האדר"ת זצ"ל בהסכמת הגר"ש סלאנט זצ"ל בשנת השמיטה תרס"ג, ראה במבוא של מו"ר הגרש"ז אוירבאך זצ"ל ל'מעדני ארץ' שביעית]. אולם הגר"ח ברלין זצ"ל התקשה לעמוד בלחץ של הקנאים ירושלים. על כן, החליט ששיווק הפירות יעשה דרך 'אוצר ב"ד'. בחוכמתו כי רבה, אסף הגר"ח ברלין זצ"ל את כל הבד"צים ודיינים בירושלים לצורך 'חידוש' תקנת אוצר ב"ד, בקוותו שבכך יקבל את הסכמת כל החוגים לשיווק התוצרת בדרך זו.²¹

ו. ע"פ דברים אלו גם ברור מדוע הגר"ח ברלין זצ"ל דרש ב'שטר הרשאה' לרצ"ה קאהן²² [בסעיף ב]: "הבצירה יהא ע"י פועלים נכרים ובאיזה שינוי כל שהוא". כלומר,

וא"כ מה הוא מוסר לב"ד [כבר בשנת תר"ע פירסם הגר"פ אפשטיין זצ"ל שאלה בעניין בהחבצלת]. אמנם עצם ההצהרה לפני ב"ד שהוא מפקיר את פירותיו [גם בנוסח 'אוצר ב"ד' לאחר 'היתר המכירה' שעשה הגר"ח ברלין לרב צבי הירש קאהן מופיע בסעיף הראשון שהוא אומר לב"ד שהוא מפקיר את פירותיו] מובנת לשיטתו [משפט כהן ס' פ"ב] שלשיטת הב"י צריך הפקר בפה. אמנם מסירת הכוח לב"ד לא מובן. הנראה בעיני שהגראי"ה קוק זיע"א ניסה בכך לתקן במידת מה את ההערכה של 'אוצר ב"ד', ע"י שלא רק הבעלים מפקירים, אלא מוסרים את כל הכוח שלהם לב"ד, וזה כאילו יש איזה מעשה קנייני בהפקר, [ראה בגוף הספר הערה 77 ואזהמ"ל בזה].

²¹ ובאמת הגרידב"ז זצ"ל מתנצל שהוא אישית לא היה חלק מה'אוצר ב"ד' של הגר"ח ברלין זצ"ל [מכתבו פורסם בחבצלת תר"ע גליון 50, עמ' של]. מאירת תשובה של הרב זצ"ל [אגרות א, אגרת ש"א] לגרידב"ז זצ"ל נראה שהוא ענה על מכתבו של הרב זצ"ל מה' סיון, שאין זכות לכופ על מי שלא מסכים ל'היתר מכירה' לאכול תוצרת מההיתר.

למרות הסכמת הגר"ח ברלין זצ"ל גם ל'היתר המכירה' וגם לשיווק דרך 'אוצר ב"ד' של הבד"צ של יפו [כפי שעולה באופן ברור ממכתבו של הגר"ח ברלין זצ"ל לרב זצ"ל, צוין במאמר הקודם הערה 14, מהמשך ההתכתבות ביניהם וממכתבו של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, ממכתבו של רב"צ ידלר ועוד], נמשך הלחץ מצד קנאים בירושלים נגד מרן זיע"א ונגד 'היתר המכירה' ופירות המושבות. באגרת מתאריך ה' תמוז תר"ע [אגרות א, אגרת שטז] הרב קובל בפני הגר"ח ברלין על כך שהיו שאסרו את פירות המושבות וזכרו לקנות פירות של נכרים. בתשובה לאגרת זו כותב הגר"ח ברלין זצ"ל בתאריך כא תמוז [גם אגרת זו פורסמה ב'החבצלת' הנזכר במאמר הקודם הערה 14, והועתקה ב'משפטי ארץ' הנ"ל בעמ' 267. תשובתו של הרב זצ"ל לאגרת זו, אגרות הראיה א, אגרת ש"ח, צוטטו קטעים ממנה למעלה], שאף שהבד"ץ מאשר את ענבי המושבות, רשאי מי שרוצה בכך להחמיר על עצמו. בהמשך גדל הלחץ של הקנאים, עד שבאלול תר"ע הם מצליחים להוציא מהבד"ץ בירושלים כרוז [פורסם ב'החבצלת' 55 ובבית הגרידב"ז, שביעית ג, עמ' 265-266, וכן פרסמו הרב עמיחי במאמרו עמ' 319] שבו כתבו: "לאשר פשטה שמועה זו ואופן ההפקר שיצא מאתנו [בצירוף כל רבני וגאוני ע"ה ק"ה] על פירות שנה זו שנת השביעית, הוא מועיל להתיר גם את הפירות שנגדלו ע"י עבודה בשביעית ע"י הוראת היתר הידוע, ע"כ מצאנו חובה בנפשנו להודיע כי אין כל ממש בשמועה זו ואופן ההפקר כל עקר הוא רק בהנמגע לאיסור סחורה, ודוקא על הפירות שגדלו בהיתר בלי שום עבודת איסור בשביעית וככה הודענו מפורש בו בפרק שנתפרסם אופן ההפקר...". כרוז זה סותר בעליל את דברי הגרי"מ חרל"פ זצ"ל במכתבו, וכן את מכתביו של הגר"ח ברלין לרב זצ"ל. אמנם, הגר"ח ברלין זצ"ל, למרות הלחץ שהיה נתון בו, בחכמתו כי רבה, לא חתם על הכרוז הזה, אלא הוסיף בשוליו: "אך למותר להוסיף ולקיים את הנאמר בצדק, וכל שגידולו באיסור אין היתר לאיסור...". [ההדגשה שלי – י"מ], כלומר מה ש'גידולו באיסור אין היתר לאיסור', אבל אין שום החלטה שמה שגידולו לפי היתר המכירה נקרא גידולו באיסור.

²² השטר הוצרכו למעלה פעמים רבות, פורסם בכמה מקומות, ובניהם ב'משפטי הארץ' – שביעית, בנספח 'אוצר בית דין' (עמ' 264-263), וכן נוסף במהדורת תשל"ט של 'כרם ציון' – הלכות שביעית' פרק יז, סעיף טו הערה יג (הערה זו לא הייתה במהדורות

הגר"ח ברלין זצ"ל לא התיר קצירה ובצירה, **אפילו במופקר, ואפילו ע"י שלוחי ב"ד**, אלא רק ע"י נכרי ואף החמיר להצריך שינוי כל שהוא, כנראה לחוש לדעת הגר"א שגם במופקר אסורה קצירה במחובר אלא בשינוי. מהדברים ברור שהגר"ח ברלין זצ"ל [והבד"צ של ירושלים], כמו גם מרן הגרא"ה קוק זיע"א, **ראו ב'אוצר ב"ד' פתרון רק לשיווק התוצרת החקלאית** [בכדי להינצל מאיסור 'סחורה' בפירות שביעית], וגם זה רק בתנאים מאוד ברורים [לגבי המחיר] שפורטו בשטר. **לשיטתם אין שום היתר ל'שלוחי ב"ד' הפועלים בשם ב"ד לעשות שום מלאכה בשדה, למרות שהם פועלים בשם ב"ד**. כפי שכתבתי בספר, כתב הרשאה לשווק בשם ב"ד נעשה אך ורק להרב צבי הירש קאהן, **שמכר את פרדסיו בהיתר מכירה**. הגר"ח ברלין לא סמך על 'אוצר ב"ד', אפילו לצורך חלוקה בחצי חנינם, אלא רק כהחמרה אחרי 'היתר המכירה'.

תשכ"ה שהודפסה ב'כרם ציון השלם – אוצר השביעית'] לא הזכרת שמו של רצ"ה קאהן. צילום הנוסח פורסם כנספח לספר זה, וראה שם הערות 97, 114 ובטקסט הסמוך אליהם], וכן במאמרו של הרב עמיחי עמ' 318. עוד כתב הרב עמיחי במאמרו הנ"ל [עמ' 325]: "בשנת תשי"ב היה הר"צ פ"פ פרנק אחראי על השמיטה מטעם הרבנות הראשית, וגם הוא הסכים לכך שלאחר היתר מכירה אין לעשות אוצר בית דין. מאידך גיסא, בשנת תר"ע היה הוא מהחותרים על הקמת אוצר ב"ד" (חבצלת גל' 55) [=כאמור, צילום השטר פורסם באותו מאמר בעמ' 318 – יב"מ]. ההסבר לשתי הפסיקות הוא שבשנת תר"ע היה זה לא היתר המכירה, בשדות שהיו שייכות ליהודים, ונחשבות כהפקר בשנת השמיטה, וב"ד בוצר לטובת הציבור, אבל בשנת תשי"ב היו שדות ישראל שנמכרו לנכרים וב"ד רוצה לקצור ולבצור בשל נכרים". **הדברים מדהימים וסותרים את עצמם מניה וביה**. הרי שטר 'אוצר ב"ד' עליו חתום הגרצ"פ פראנק זצ"ל הוא להרצ"ה קאהן, וכולל תנאי מפורש שהבצירה והקצירה תהיה ע"י נכרים ותהיה בשינוי. "ההסבר" של הרב עמיחי לכך הוא [שם בעמ' 320-321]: "אפשר שתנאי זה הובא כסיפור מעשה, ולא כהוראה מחייבת. יתכן שהדרישה שהעבודה תיעשה ע"י נכרים, נבעה מכך שבעל הפרדס היה מהסומכים על 'היתר המכירה', והרב קוק התנה שגם במסגרת היתר המכירה תעשה העבודות ע"י נכרים, ומכיון שהרב קאהן היה חתום על היתר מכירה הרי שדאג שגוי יבצור, ולכן גם הבית דין צדק של ירושלים המשיך את ההנחיה שגוי יעבוד בבצירה, אבל באמת באוצר בית דין אין צורך כלל במלאכת נכרים, אלא אפילו פועלים יהודים יכולים לעבוד כדרכם בבצירה". אם כן, הגרצ"פ פראנק זצ"ל חתום על הסכם 'אוצר ב"ד', **אחרי 'היתר המכירה', ושכל ניסוחו** [לפחות לפי ההסבר של הרב עמיחי] **הוא בגלל 'היתר המכירה'** [כאמור למעלה, הסיבה האמתית שלא התירו 'קצירה ובצירה' היא משום שכל 'אוצר ב"ד' לא נעשה על ידם אלא עבור שיווק הפירות לגבי איסור סחורה, ולעולם לא היו מתירים מלאכות בקרקע ע"י שלוחי ב"ד]. ואם כך חזרת הסתירה למקומה?

אך האמת היא שיש סתירה גדולה בהרבה, שהרי הגרצ"פ פראנק זצ"ל גם חתום על נוסח הכרזת המוזכר בסוף הערה הקודמת, שהרב עמיחי מפרסמו במאמרו בעמ' 319, הקובע שתוצרת שנעבדה לפי 'היתר המכירה' אסורה בכלל באכילה, והנה בשנת השמיטה תרצ"ח מבסס הגרצ"פ פראנק זצ"ל [כרם ציון ג', ופורסם בתוספות ב'כרם ציון השלם – שביעית' במדור 'הר-צבי', ועוד] את 'היתר המכירה' ודוחה את דברי החז"א בספרו לשביעית. משמיטה בשנת תרצ"ח ועד פטירתו, כולל בשמיטה של שנת תשי"ט כדברי הרב עמיחי, הגרצ"פ פראנק הוא מראשי המפעילים למעשה את 'היתר המכירה'. קושיה גדולה זו שאל כבר הר"ג קלמן כהנא זצ"ל [ה'אלכות שמיטת קרקעות', ירושלים תש"ד, ב'ביור הלכה', עמ' מז בהערה בתחתית העמוד]. סביר שהתשובה נובעת מההבדל בין ת"ח צעיר [בן ל"ז שנים] בשנת תר"ע, לבין רבה של ירושלים [בן ס"ה שנים] שעול ההוראה מוטל על כתפיו, ראה 'אגרות האדרת' ש'נדפסו בסוף 'אדר היקר', אגרת ח (עמ' פד); אגרות ראה א, אגרת רז [למהרש"ם]; רמח"מ מאמרו של מ"ר הגאון הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל בהקדמה למדריך שמיטה תשמ"ז [נדפס מחדש בקיטוף שביעית' תשס"ח, עמ' 10-13, בעמ' 12]: "...אולם הרבנים הנושאים בעול ההוראה לישוב היהודי, חזרו למעשה להיתרים הנ"ל".

בכך גם מתיישבת ה"תמיהה" של הרב עמיחי:

"אם הבצירה אסורה ע"י יהודי, כיצד תועיל הבצירה ע"י נכרי העושה זאת בשליחותו? הרי יש בכך איסור תורה²³ או לפחות איסור דרבנן. מאידך אם אנו מקבלים שיש היתר לבצור עבור הציבור, מותרת הבצירה להעשות בידי יהודי, והרי כך כתוב בתוספתא... ועוד מהו השינוי הנדרש? מהו התועלת בו, ומהו השיעור "כל שהוא"?".

התשובה ברורה, לפחות לדעת הגר"ח ברלין ובית דינו – אין שום 'היתר לבצור עבור הציבור' ולכן הבצירה אסורה לישראל. אבל כיוון שמדובר בקרקע שנמכרה לנכרי, סבר הגר"ח ברלין צ"ל [כמו הגר"ה קוק צ"ל] שניתן לסמוך על 'היתר מכירה', אך יש להחמיר שמלאכות דאורייתא בקרקע יעשו ע"י נכרי ולא ע"י ישראל, ולכן דרש שהמלאכות יעשו ע"י נכרי²⁴. **מ'אוצר ב"ד' של הגר"ח ברלין צ"ל ראה עצומה שאין 'אוצר ב"ד' מתיר בשום מקרה קצירה ובצירה.**

²³ לתיבות "הרי יש בכך איסור תורה" צוין (בהערה 4) כמקור "שבת הארץ (פ"א ה"א אות ב)". לתיבות "או לפחות איסור דרבנן" צוין (בהערה 5) כמקור "שבת הארץ, קונטרס אחרון (ס' א עמ' 727 במהדורת כפר דרום". הקורא התמים מתרשם מכך שהגרא"ה קוק ז"ע א"פ פסק שיש איסור תורה בעבודת נכרי בקרקע של ישראל, אך בקונטרס אחרון הביא דעות חולקים. זו ממש הטעיה. מדובר במחלוקת גדולה בין האחרונים, אך **יסוד תפיסתו ההלכתית והמחשבתית של מרן צ"ל היא שאין איסור מהתורה בעבודת נכרי בקרקע של ישראל בשביעית**. אמנם בשבת הארץ הביא הרב צ"ל את שיטת הרש"ל ומנ"ח שיש איסור עשה מהתורה [אך לא לאו] בעבודת נכרי בקרקע של ישראל. [כך דרכם של ת"ח העוסקים בתורה לשמה ללא נגיעות, שמביאים את דברי החולקים עליהם] מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן - מפני שנוחין ועלובין היו, ושנוין דבריהן ודברי בית שמאי. ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן" - עירובין יג, ב]. אבל הביא מיד גם את שיטת המהר"ט ומב"ט ופאה"ש שאין שום איסור תורה בכך. בקונטרס אחרון האריך להוכיח את דעתו שהלכה שודאי שאין איסור תורה, ואף הסתפק אם יש איסור דרבנן, וכתב שיש להחמיר להשכיר את הקרקע לנכרי בהבלעה לשתי שנים, כדי לחשוש לדעות שיש בזה איסור שבות דרבנן. אחד מהיסודות ההלכתיים והמחשבתיים של היתר המכירה הוא שאין איסור תורה לעבודה של נכרי בקרקע בשביעית, ראה [מעבר לקונטרס אחרון הנ"ל] **"עוללות שביעית"** למו"ר הגרצ"ה קוק צ"ל, 'ספר הזכרון' להגרא"ה קוק צ"ל, ירושלים, תש"ה [נדפס מחגש באגרות חמדה' מהדורת תשס"ח בעמ' 244-252] בסעיף א [עמ' 244-250]; מו"ר הגרש"ז אירבאך, **"מעדי ארץ"** שביעית, סימן יג; הגרש"ז צ"ל **"לאור ההלכה"** "השמיטה" בפרק ב; **"שירת האומה לארצה"**, הרה"ג עוזי קלכהיים צ"ל, עמ' ק"ק.

תשובתו של הרב עמיחי לשאלה זו צוטטה למעלה בתוך הערה 5. אך בתשובה זו אין להשיב מדוע צריך שינוי, הרי ע"פ היתר המכירה אין צורך בשינוי. כן אין בכך תשובה לשאלות "מהו השינוי הנדרש? מהי התועלת בו ומהו השיעור "השינוי כל שהוא?".²⁴ התנאי שהיה בשינוי טעונה ביאור [גם ל"שיטת" הרב עמיחי, ראה סוף הערה הקודמת]. ואולי דרשו שינוי בנכרי שהיה תרי דרבנן, ושבות דשבות במקום מצווה. [הרב ינון וויסמן שליט"א כתב לי: לענ"ד לא שייך "שבות דשבות" כיון שקצירה בשינוי אינה שבות אלא מותרת לגמרי, רק שא"ל לסמוך שישראל יעשה בשינוי כמ"ש הרב במשפט כהן ס' ס"ז [שצוטט במאמר הקודם]. ולכן הבנתי היא שאין זה שבות דשבות אלא מותר לכתחילה גם בישראל, רק שאם ישראל יעשה מהמוסכם הרי הוא עובר על איסור תורה ולכן לא היתיר כלל בישראל. אבל בנכרי, מי שאינו רוצה לסמוך על המכירה אינו יכול לומר לנכרי לעשות מלאכות אלו כיון דהוי שבות. ולכן נראה שצריך להתנות שהנכרי יעשה בשינוי, שכאמור מותר אף בישראל, לכן מותר לומר לנכרי ואינו שבות. ובנכרי, אם משנה מהמוסכם ועושה כרגיל אין זה מענייננו, דלא הוי שבות כיון שעשה זאת מרצונו ולא בגלגלנו. כמו בהלכות שבת (ס' רמ"ד ס"א) שמוותר לפסוק עם נכרי בקבלנות אע"פ שעושה בשבת דאדעתיה דנפשיה קעביד (מ"ב ס"ק ב'[[. לולי דמסתפינא הייתי אומר שמה שכתבו "ובאיזה שינוי כל שהוא" [ברור שכך כתוב בכתה"ל] הייתה כוונתם "או באיזה

ז. בניגוד לאמור במאמרו של הרב עמיחי [עמ' 320], אין שום משמעות למחיר שמקבל החקלאי בעד סחורתו. יש משמעות למחיר בו נמכרת התוצרת של אוצר ב"ד, כדברי החזו"א²⁵: "...וכאשר חושב המחיר בכל שנה משכח ענין מצות השביעית, אחת לי אם הטורח מרובה או מועט ובלבד שיהיה ניכר". כלומר, תוצרת אוצר ב"ד צריך שתמכר בחנויות במחיר זול באופן ניכר מתוצרת רגילה [או של שנים אחרות], גם אם חישוב ההוצאות הוא מרובה יותר. אך אין עיננו צרה בחקלאי, ואין שום משמעות לחלק מתוך המחיר שהוא מקבל²⁶, גם אם חלקו שווה ואף גבוה מהמחיר שהוא מקבל בכל השנים [כמובן, בהתאם להוצאותיו].

ח. הרב זצ"ל [וכן אף הגר"ח ברלין זצ"ל] התיירו²⁷ ש"חלקו" את פירות שביעית, כאשר המחיר יהיה רק בעד הטורח והמכשירים. הגרדב"ז זצ"ל חלק²⁸ וסבר שאין להבליע אלא מין אחד במין אחר [כגון להבליע את מחיר האתרוג של שביעית במחיר הלולב], אך אסור להבליע בפירות שביעית עצמם, כלומר אסור לקחת עבור האתרוג של שביעית רק את מחיר הטורח והמכשירים. על שאלה זו סערו הרוחות בזמנו בירושלים [ראה מאמרו של הרב עמיחי עמ' 320].

שינוי כל שהוא" ואז מותר ע"י ישראל, ראה משפט כהן סי' ס"ז [צוטט בראש החלק הראשון של המאמר הקודם], והרצ"ה קאהן שהיה ת"ח וירא"ש סברו שניתן לסמוך עליו שיוודא שיהיה שינוי כדין.

מה שציין הרב עמיחי בהערה 6 לחזו"א שהתיר קצירה וביצירה 'בשל אחרים' [ולאו דווקא בשליחות ב"ד], אפשר לשער שהגר"ח ברלין זצ"ל [שנפטר ב"ג תשרי תרע"ג] לא ראה את ספר חזו"א על שביעית [שיצא לאור ערב שנת השמיטה תרצ"ח]. בוודאי לא סבר כסברתו שאיסור קצירה נובע מבעלות, שהרי אסר קצירה גם במופקר.

²⁵ אגרות חזו"א ח"ב סי' עג. כנראה שהרב זצ"ל וגם הגר"ח ברלין הסכימו גם הם שצריך שמחיר התוצרת יהיה נמוך באופן ניכר ממחיר תוצרת רגילה [או מחירו בשנה אחרת], כדי שיהיה ניכר שאין בו משום סחורה [אך אפשר שבתוצרת של 'היתר מכירה' הקל הרב שאין לדקדק בכך], ראה בספר פרק ט' סעיף 4. יש דיונים גם בין האחרונים לגבי אם מותר לחשב גם הוצאות במחבור, ראה בספר שם.

²⁶ ב'אוצר ב"ד' אין החקלאי "מוכר" את הסחורה למתווכים, שהרי כולם שלוחי ב"ד. לכן כל השאלה היא מהו המחיר הסופי שמשלם הצרכן המממן את כל ההוצאות. כאמור, צריך שמחיר זה יהיה נמוך באופן ניכר מהמחיר של סחורה אחרת, כדי שיהיה ניכר שלא מדובר ב'מכירה' = סחורה בפירות שביעית, אלא במימון הוצאות. לדוגמא, אתרוגי 'אוצר ב"ד' בשביעית "חולקו" במחירים נמוכים בהרבה משנים אחרות.

²⁷ שבת הארץ פ"ח ה"א. ובהערה לספר השמיטה להגר"ח טקוצנינסקי זצ"ל [פ"ח, ס"ב הערה 2]. הגר"ח ברלין זצ"ל הסכים לכך כמכוח מאגרתו לרב זצ"ל שפורסמה ב'חבצלת' 50, והועתקה ב'משפט ארץ' – שביעית' נספח אוצר ב"ד, עמ' 266-267.

²⁸ ב'בית רידב"ז' על פאה"ש, ר"ק ג, ב"שערי תשובה" שבסוף סעיף א, בתשובה ב', פרק ה' סעיף יח בסוף ד"ה 'ומה שמדייק בפאה"ש'; וכן באיגרותיו שפורסמו ב'החבלצת' גליונות 51, 54.

ט. בניגוד לאמור במאמרו של הרב עמיחי [עמ' 317] "רוב המבוכה" עליה כותב הרב זצ"ל [אגרות ראיה, א, אגרת שיב] שנגרמה בעקבות 'אוצר ב"ד' שחתם הרצ"ה קאהן היה בהתנגדות של המושבה רחובות לאפשר לו להחמיר את החומרה של 'אוצר ב"ד' [הדברים מופיעים מפורש באגרת הנ"ל של הרב זצ"ל, וראה גם שם אגרת שי].

מה עניין שמיטה להר סיני – מבחן לציונות הדתית*

א. שלוש גישות בפולמוס השמיטה

1. הגישה החרדית – דאגה כנה לכשרות הפרט

קיימות שלוש גישות יסודיות בפולמוס בנושא השמיטה. מצד אחד גישה של חלק מהיהדות החרדית, החפצה "להדר" בכשרות התוצרת החקלאית ולא להיכנס לשום ספקות וחששות. הדגש הוא על 'רשות היחיד', המטבח הפרטי של כל אדם, שלא יכנס חלילה אפילו לספק קל של איסור דרבנן. אין להכחיש שהציבור החרדי הרחב הנוקט בדרך זו עושה כן מסיבות של ירא"ש אמיתית, ושהיו וישנם גדולי תורה מהשורה הראשונה התומכים בגישה זו. אולם גישה זו מפקירה את 'רשות הרבים', את החקלאות היהודית בארץ ואת החקלאים היהודים, וגוזרת כליה על האפשרות לקיים בארץ חקלאות יהודית. המשמעות האמיתית שלה היא השתלטות לתמיד של לא יהודיים על הרוב המכריע של הקרקעות בא"י תוך ביטול אמיתי של איסור התורה "לא תחנם". בנוסף, יש בכך גם פגיעה בתהליכי גאולת ישראל כדברי חז"ל (סנהדרין צח, א): "אמר רבי אבא אין לך קץ מגולה מזה שנאמר 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל' (יחזקאל לו, ה).

גדולי התורה, אף התומכים בגישה החרדית, היו רגישים לבעיה זו של החקלאות היהודית וקיום הישוב היהודי בא"י. הם עשו מאמצים למצוא פתרון לפחות לאותו חלק מהחקלאיים המוכן ורוצה לשמור שביעית, כדוגמת הגאון בעל החזו"א זצ"ל אשר נכנס בדחוקים הלכתיים רבים כדי לאפשר לחקלאים שיווק תוצרתם דרך 'אוצר בית

* מהדורה מקוצרת של מאמר זה, תחת השם "לא להחרמת תוצרת יהודית" פורסמה בהצופה ג' סיון תשס"ח

דין' [כאשר הוא עצמו לא סמך על דוחק הלכתי זה כפי שהבאתי מקורות בספרי 'מה נאכל בשנה השביעית – היתר מכירה או אוצר בית דין', הערה 120]. זכור לטוב גם הרב יוסף יקותיאל אפרתי והמכון לחקר החקלאות על פי ההלכה שע"פ הנחיותיו של ההגאון הרי"ש אלישיב שליט"א עושה רבות לעזור לחקלאות היהודית בשמיטה, תוך שימוש בגדולי הערבה הדרומית, במצעים מנותקים ועוד. אמנם ביסודו של דבר, עיקר הדגש בגישה זו הוא על הצלחת של היחיד שתהיה בכשרות ללא שום חשש ובכל ההידורים.

2. גישה 'משכילית' – 'היתר מכירה' כדגם לניתוק החברה הישראלית מהתורה

גישה הפוכה הייתה לקבוצה של 'משכילים לאומיים' בזמנו, ובימינו אף מצאה לה הילוכים בחלק [קטן] מהציבור הדתי הלאומי. אלו ראו ב'היתר מכירה' דגם רצוי להחיל על כל מצוות התורה ודרישות ההלכה. לדעתם אין התורה ישימה בעולם המודרני, ועל כן יש למצוא דרכים ל"עקיפת" התורה, כדי שמצוותיה לא 'יפריעו' לנו בהקמת מדינה מודרנית. היו אף שראו בהיתר העבודה בשביעית את אבן היסוד להקמת חברה חילונית בארץ [ראה מנחם פרידמן, "למשמעותו החברתית של פולמוס השמיטה (תרמ"ט-תר"ע)", "שלם" כרך א; הרב אמנון דוקוב, "אדמת חולין היא?" מוסף השבת ל"מקור ראשון", עש"ק פרשת 'כי תצא' (י' אלול) תשס"ז].

אף שגישות אלו הם קוטביות, יש בהם הרבה מן המשותף. שתיהם רואות את ההלכה כמאובנת ובלתי מעורבת בחיי הציבור ובתקומת ישראל. כמדומה שאני מייצג את רוב מניין ורוב בניין של הציבור הדתי-לאומי בהתנגדותי לגישה זו. מאז ומתמיד חרתה הציונית הדתית על דגלה את קריאתו מו"ר הגראי"ה קוק זצ"ל "הגיעה השעה לתחית התורה המכוונת לעומת תחית הארץ" [הקדמה ל"שבת הארץ" עמ' יג]. תורתנו תורת חיים היא. רק בקיומה של התורה כולה, בקיום בפועל של כל מצוותיה נוכל

לבנות בארצנו הקדושה את "מדינתנו, מדינת ישראל, יסוד כסא ה' בעולם"
[הגראי"ה קוק זצ"ל, אורות עמ' קס; אורות הקודש, ח"ג, עמ' קצ].

3. גישת הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א ורוב הציבור הדתי הלאומי – תורתנו 'תורת חיים' עם אחריות ציבורית ובעלת מנגנונים פנימיים להתמודדות עם בעיות חברה מודרנית.

ידידי הגאון הרב אריאל ["הצופה" עש"ק פרשת 'בהר'] תומך בגישה השלישית, שהיא כאמור, גישת הזרם המרכזי בצינות הדתית. תורתנו תורת נצח היא, אך גם תורת חיים. יש לעיתים 'שעת הדחק'. על דברי רבי ינאי [סנהדרין כו, א] 'פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא [=צאו וזרעו בשביעית בשביל לשלם את הארנונא למלך] כתבו התוס' [שם, ד"ה 'משרבו האנשים'] 'אי נמי י"ל דפקוח נפש הוא ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרענו ומתים בתפיסת המלך". וכתב על זה הגאון בעל 'צפנת פענח' [על הרמב"ם שבת פ"ב הכ"ג] "וע' בר"ן פ"ג דשבת [דף יט, ב בדפי הרי"ף] דגבי נזק דרבים הוה כל נזק כמו סכנה, ולכך בכאן אף בסתם יוצאין עליהם בשבת... ועי' מש"כ התוס' סנהדרין ד' כו גבי שביעית דמשום ארנונא התירו משום דהוה חשש דפ"נ [=דפיקוח נפש], ועי' במרדכי פ"א דמו"ק מבואר דאין מחללין על פדיון שבויים ע"ש [=וא"כ מוכח שלא להיות 'בתפיסת המלך' אינו פיקוח נפש ואינו מתיר איסורים], וע"כ [=ועל כרחק] משום זה דבהך דסנהדרין הוה כמו לרבים וכמ"ש".

ב. חילוקי דעות בשאלת העדפת 'אוצר ב"ד' או 'היתר המכירה'

1. מהו חזון השמיטה לפי התורה

חלוק אני עם ידידי הגאון רבה של רמת גן שליט"א בפרטים רבים, ובעיקר בעניין אוצר ב"ד. איני יודע מניין לידידי הגאון שליט"א "כי חזון השמיטה לפי התורה הוא שהמדינה תשחרר את החקלאים והסוחרים שנה אחת מהצורך להתמודד עם שיווק התוצרת

בדרך המסחרית הרגילה ותיטול על עצמה את האחריות לפרנסתם". כמדומה שחזון התורה כפי שמופיע בפרשת בהר הוא איסור זריעה, זמירה, קצירה ובצירה בשביעית [ויקרא כה, ב-ז], כלומר שהחקלאי ימנע מלייצר תוצרת חקלאית ומלעבד את אדמתו. את האחריות לפרנסתם מקבל הקב"ה על עצמו [שם, כ-כב], ולא מטיל אותה על המדינה. אוצר ב"ד הוא פתרון בדיעבד ולשעת הדחק, לפחות כמו היתר מכירה, ואפשר שאף יותר ממנו. הגריא"ה הרצוג זצ"ל הסתייג מהנהגת 'אוצר ב"ד' [פסקים וכתבים ג', ס' עב]. הטיב לבטא דברים אלו הרב יואל פרידמן שליט"א ["הפתרון לבעיית השמיטה במטעים", ב'תורה והארץ', שביעית (ו') תשס"א עמ' 375]: "במישור ההלכתי, חשוב לציין שיש הבדל בסיסי בין היתר המכירה לבין ההיתרים האלטרנטיביים: **השיקולים ההלכתיים שמרכיבים את היתר המכירה – דהיינו: ההכרעה ששביעית בזה"ז מדרבנן, דעת ס' התרומה שקדושת הארץ בטלה, דעת מרן ר' יוסף קארו שיש קנין לגוי להפקיע את קדושת הארץ בעת שהקרקע נמצאת בידיו – כל אלו מבוססים על סוגיות ברורות, ולא זזו ממקומם אפילו כמלוא נימה** (גם אם המציאות השתנתה ומצב הדחק אינו דומה כלל למצב בו היה נתון המשק בראשית שנות ההתיישבות). לעומת זאת, **ללא היתר המכירה ישנם מרכיבים רבים שהם מחודשים לחלוטין**, ובהעדר מקורות להסתמך עליהם – הרי הם כ'תורה שאין עימה בית אב' " [ההדגשות במקור]. על כן הצעתי לעשות היתר מכירה, ואח"כ להדר ולשווק את התנובה דרך אוצר 'בית דין', כפי שהנהיגו הגרא"ה קוק זצ"ל והגר"ח ברלין זצ"ל. הגר"י אריאל שליט"א ["שנת השמיטה כשנה של אחריות הדדית", 'קומי אורי', כא] סבר שאין הדבר פרקטי.

ב2. האם יש יסודות איתנים בהלכה ל'אוצר בית דין'?

הגר"י אריאל שליט"א כותב שאוצר בית דין היא דרך המלך של ההלכה. אמנם 'אוצר ב"ד' נזכרת בתוספתא [אף כי יש הסברים אחרים בתוספתא זו, כגון הר"ש סירילאו, ירושלמי שביעית פ"ט, סוף הלכה ד], ומובאת ברמב"ן על התורה, אך לא נזכר רמז

ממנה בתלמוד בבלי או ירושלמי, ולא הובאה ברמב"ם ובגדולי הפוסקים. אחת הקושיות הגדולות על 'היתר המכירה' היתה, מדוע לא הוזכרה ו/או הונהגה בזמן המשנה והגמרא. לשאלה זו הקדיש הרב קוק זיע"א פרק שלם במבוא – פרק יד. אמנם ברור ש'היתר המכירה' הוא פתרון רק כששמיטה דרבנן ורק בדיעבד ובשעת הדחק. על כן השאלה מתמקדת באותם חכמים שחיפשו דרך לעקוף את שמיטה, מדוע העדיפו בפתרונות אחרים ולא ב'היתר מכירה'. אולם אם 'אוצר ב"ד' הוא דרך לכתחילה, [בעיקר אם דרך זו תנהג גם כששמיטה דאורייתא], ברור שדרך המלך הזו הייתה צריכה לתפוס מקום מרכזי בכל תורת השמיטה. יתירה מזו, מדוע בבית שני בשיבת ציון "הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל...", והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית" [חולין ז, א]. מדוע הניחו את הכרכים בידי נכרים, ומנעו מהם קדושת ארץ ישראל, הרי יכלו לשווק את תנובתם דרך אוצר ב"ד כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית?

ב3. ההתבססות על 'דרכים עוקפות בהלכה' בכלל ובשמיטה בפרט

איני מסכים גם עם ידידי הגאון שליט"א בעניין כלל ה"דרכים העוקפות בהלכה" כלשונו. מכירת חמץ הנהוגה בזמננו מבוססת על תשובה מבעל תרומת הדשן [סימן קכ], ואין זכר בה ובספרות שבעקבותיה שהיתר זה ניתן רק לסוחרים גדולים. אף כי בשנים האחרונות פשטה חומרה שלא למכור חמץ גמור, במקום שיש איבוד ממון וחשש 'בל תשחית' אני מורה לשואלים למכור גם חמץ גמור. כמדומה שכמעט רוב הציבור נוהג כן, לפחות כשמוכר את הוויסקי שיש לו בביתו. גם לא הבנתי מדוע כשיבנה ביהמ"ק יתבטל מכירת חמץ. מה לחמץ ולביהמ"ק?

אולם בעיקר אמורים הדברים לגבי 'דרכים עוקפות בהלכה' בשמיטה – שמיטת קרקעות ושמיטת כספים גם יחדיו. הגר"י אריאל אומר שלכן נבחרה שמיטה ללמדנו שנאמרו כל פרטיה ודקדוקיה מסיני, כדי ללמדנו שהתורה ניתנת ליישום לדורות.

אולם שונה היא מצוות שביעית מכל שאר 'הדרכים העוקפות בהלכה'. חמץ, קדושת בכור, ריבית ועוד – כולם נוהגים מן התורה גם בזה"ז. אבל אחת מ'פרטיה ודקדוקיה' של מצוות שמיטה היא שאין שמיטה נוהגת אלא בזמן 'שכל יושביה עליה' וכל אחד מכיר חלקו'. יש ללמוד מכך שכשאין העם בריא ויושב בארצו בשלום ובשלמות – אין הוא בשל להכיל את קדושת שביעית. אמנם '[ו]תיקנו רבנן דתשמיט זכר לשביעית' [גיטין לו, רע"ב] כדי לחנך את העם לקיום מצווה חביבה זו. אך כיוון שהעם לא מוכן לגמרי לקיום המצווה, יש חשש ששביעית תהפך מאידיאל לרועץ. ימנעו מלהלוות מחשש ששביעית תשמיט ויעברו על "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל" [דברים טו, ט]. יקנו תוצרת חקלאית מנכרים ויבאו מחו"ל, ובכך יחלישו את קיום החקלאות היהודית והאחיזה היהודית בא"י. על כן קבעה התורה ששמיטה אינה נוהגת מן התורה כשהעם אינו מוכן. רק חכמים יתקנו שמיטה כדי לחנך את העם לקיום מצווה חביבה זו. אך כשיראו שהשמיטה מדרבנן מביאה להיפך כוונת התורה, יש כוח בידם לתקן פרוזבול, להנהיג מכירת הקרקעות לישמעאלים, כדי לשמר את עיקר כוונת התורה. אך דבר א - לוקנו יקום לעולם. אט אט תרומם קדושת הארץ את העם ורוח העם יפיח חיים בארץ, וכשתגיע השעה תחזור שמיטה להיות מן התורה, ונוכל לקיים אותה ככל פרטיה והדקדוקיה.

דברים אלו הטיב לבטא מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל **"[השמיטה במהלך הדורות ב'בצאת השנה', תשי"ט, בפרק ו'. הודפס מחדש במקומות רבים, ולאחרונה 'קטיף שביעית' תשס"ז]:** "בעיקר נצרך בנידון לתת הסבר לבני הנוער, שיש להם הרגשה כאילו אנו באים להערים על התורה ועל עצמנו, ובמקום לנהוג בכנות וביושר לב, מעמידים פנים כאילו אנו מקיימים המצוה, בעוד שלמעשה עושים עצמנו רק לצחוק, בעשותנו מכירה בעוד שאין דעתנו למכור, או מסדרים שליחי בי"ד בעוד שאין אלה אלא אותם הבעלים בשינוי פורמלי קטן. המטרה העיקרית של התורה אינה קיימת שוב, ובמקום זה מסתבכים בסעיפי הלכות וסעיפי סעיפים שאין להם כאילו ולא כלום למה שכוונה התורה במצוה זו. בתשובה לזה נאמר... יש לדעת שגם דרכי הוראה

לשעת הדחק כפופים להלכה ולסדרי הוראה שהתורה וחז"ל קבעו, ולא רק אותם רעיונות נאצלים שאנחנו יכולים לעמוד עליהם במצוה זאת או אחרת הם תורה, כי גם אותן דרכי הוראה תורה הם, וגם בהם גנוזים ודאי אורות התורה, אף שהם עלומים לעתים מאתנו".

4. המחלוקות בפרטים – מאוחדים באחריות להתיישבות היהודית בארץ ישראל

בספרי "מה נאכל בשנה השביעית – היתר מכירה או אוצר בית דין" [שהו"ל ער"ה של שנת השמיטה הזו] ובמאמרים שונים ביארתי את דעתי בנקודות אלו ואחרות. אולם כל חילוקי הדעות האלו הם חילוקי דעות ופלפולה של תורה בתוך מסגרת הגישה המאוחדת שהוזכרה מעלה, דרך המלך של הציונות הדתית. אין אנו מסתכלים רק על ההידור בכשרות של הצלחת הפרטית שלנו. עינינו נשואות לרה"ר. יש לנו אחריות להתיישבות היהודית בארץ ישראל, לחקלאות היהודית, לחברה הישראלית ולמדינת ישראל בכלל. בתוך הזרם המרכזי הזה יש מקום לגישות שונות בהלכה ולדגשים שונים בדרך היישום של האחריות הזו.

אולם כל חילוקי הדעות האלו הם חילוקי דעות ופלפולה של תורה בתוך מסגרת הגישה המאוחדת שהוזכרה מעלה, דרך המלך של הציונות הדתית. אין אנו מסתכלים רק על ההידור בכשרות של הצלחת הפרטית שלנו. עינינו נשואות לרה"ר. יש לנו אחריות להתיישבות היהודית בארץ ישראל, לחקלאות היהודית, לחברה הישראלית ולמדינת ישראל בכלל. בתוך הזרם המרכזי הזה יש מקום לגישות שונות בהלכה ולדגשים שונים בדרך היישום של האחריות הזו.

ג. האחריות להתיישבות ולחקלאות היהודית בארץ דורשת עדיפות לתוצרת יהודית בכל מקום שהדבר אפשרי מבחינה הלכתית.

אך דווקא לכן, דווקא מפני שידידי הגר"י אריאל שליט"א כותב "אבהיר ואומר: אין בדברי פקפוק כל שהוא על גדולי הפוסקים שממיהם אנו חיים, הסוברים שאדמת נוכרים מופקעת מקיום מצות שמיטה (לפחות כל עוד המצווה מדרבנן)...". נוצרת אי נוחות רבה. כיוון שכך הדברים, היינו מצפים ש'אוצר הארץ' המונהג ע"י בית דין ש'הוא נושא אופי ציבורי במידה רבה', כאשר אין פתרון של 'אוצר בית דין' – ישווק ירקות של היתר מכירה. אמנם לדעתו של הגר"י אריאל שליט"א 'אוצר בית דין' מהודר יותר מ'היתר מכירה', אבל כאמור בדבריו, אין הוא מפקפק כלל 'בדבריהם של גדולי הפוסקים שממיהם אנו חיים'.

ד. גם הסוברים ש'אוצר בית דין' יותר מהודר מ'היתר מכירה' – במקום שאין אוצר בית דין' יש להעדיף 'היתר מכירה' על פני כל פתרון של תוצרת לא יהודית, בין מהארץ בין יבוא מחו"ל.

אך לא כן הם הדברים. בפרסום רשמי של 'אוצר הארץ' מניסן תשס"ח הם מתגאים בכך ש"אוצר הארץ לא סיפק תוצרת של היתר מכירה כל החורף". אמנם מוסיפים בנימה של התנצלות "אמנם נעשה בשני סוגי תוצרת (ערבה, חממות עולי ממצרים) היתר מכירה, אולם הוא נעשה רק לחומרא, לתוספת הידור, ולא מעיקר הדין". לעומת זאת, "בהנחיית רבני 'אוצר הארץ' נעשה כל מאמץ שלא תוכנס תוצרת נכרית לשווקים, וב"ה גם במשימה זו עמדנו. לא היתה עד כה כל תוצרת נכרית, ואי"ה גם לא תהיה תוצרת זו בשיווק הרגיל. אכן, הייתה מעט [=!!!]. כל מי שקנה בשוק מחנה יהודה ראה כמה היה זה מעט המכיל את המרובה – יב"מ] תוצרת שסומנה כיבולי נכרים (י.ג.) [=כלומר סומנה י.ג.', ולאחר דרישה וחקירה התברר שזה 'יבול נכרי' – יב"מ] – אלו הם יבולים באדמות הרשומות בטאבו של מדינת ישראל כאדמות

נכרים, אבל עיקר הרווחים והכספים זרמו לטובת יהודים, ובייחוד למפוני גוש קטיף, ועל כן הרבנים ראו בכך פתרון יאות לשביעית". למיטב ידיעתי מכל פירות נכרים המשווקים בארץ בשנת השמיטה עיקר הרווחים והכספים זורמים לטובת יהודים [כאשר מדובר בהכשרים של 'בד"צים' למיניהם רבים מאיתנו רואים דווקא ב'זרימת כספים' זו טעם לפגם].

כמובן, עכשיו בקיץ ש[כמעט] ונגמרו הירקות מ'אוצר בית דין', וודאי ש'אוצר הארץ', אשר ידידי הגר"י אריאל מזמין מעל דפי הצופה את הציבור הדתי הלאומי להצטרף לשורותיו ולקנות מתוצרתו, וודאי שהירקות שהוא ישווק יהיו בעיקר מהיתר מכירה. אך ראו זה פלא – באותו פרסום של אוצר הארץ נאמר מפורש: **"היתר מכירה – רבני אוצר הארץ הנחו שכל תוצרת היתר המכירה שתשווק על ידי אוצר הארץ תהיה רק מאיזורי 'עולי מצרים', שבהם אין איסור ספיחים וממילא אין חששות איסור על הפירות. כמו כן יש דעות שבאיזורים אלו, עצם המכירה לנכרי – אין בה חששות הלכתיים**". לעומת זאת ימשך שיווק "יבול נכרים – (בעיקר סלק וכרוב) הגידול הוא על שטח של נכרים המתגוררים באופן זמני בארץ הקודש, אולם מוכרים כבעלי הקרקע הרשומים ב'טאבו'..." למען ההגינות נציין שגם במקרה זה "הכלים, הציוד והשיווק שייכים ליהודים, ובכך ניתן סיוע לחקלאים יהודים". כאמור, גם 'יבול נכרים' בהכשר של כל הבד"צים משווק ע"י יהודים, וכסף רב זורם ממנו ליהודים. אני מניח שהנכרים של הבד"צים גם עונים על ההגדרה שהם 'מתגוררים באופן זמני בארץ הקודש, אולם מוכרים כבעלי הקרקע הרשומים בטאבו'.

כמו כן: **"ייבוא – יעשה ייבוא עבור אלה שאינם מעוניינים באחד מהאפיקים הקודמים, וכמו כן באם יחסר באופן זמני ירק מסויים**". [נציין שהייבוא יהיה ממדינות אירופה]. אני משאיר לקורא הנבון לנחש באיזה 'מהאפיקים הקודמים' יש כאלה שאינם מעוניינים.

אך **יבול מהיתר מכירה**, אשר הגר"י אריאל כותב עליו: "אין בדברי פקפוק כל שהוא על גדולי הפוסקים שממיהם אנו חיים" הנחו רבני '**אוצר הארץ**' שהוא אסור בבל יראה ובבל ימצא. האין זאת הכוונה שלא לירוק מבור ששותים ממנו'?

כולנו שותפים לכאב ולקשיים של אחינו מגורשי גוש קטיף. על כולנו להירתם לעזור ולסייע להם בכל דרך אפשרית, ולא רק בשנת השמיטה. אך אין הדבר לכבודם שישתמשו בהם ובמצוקתם בנושא השמיטה. בעיקר שחלקם הגדול פועל על פי 'היתר המכירה' לכתחילה וללא היסוס.

ה. הציבור הדתי לאומי לא יאפשר 'חרם' על תוצרת יהודית מ'היתר מכירה', כמו שלא יאפשר חרם כזה בתחילת שנת השמיטה.

היחס של 'אוצר הארץ' להיתר מכירה מעורר אי נוחות רבה בקרב רבנים רבים מהציונות הדתית. נציין שבפרסומים של 'אוצר הארץ' בתחילת השנה הם הודיעו שלאחר שייגמרו ירקות של 'אוצר בית דין' הם ישווקו ירקות היתר מכירה [אך למי שלא רוצה היתר מכירה, יספקו ירקות ייבוא]. בעש"ק פרשת בהר הופיע בעלון 'קוממיות' מאמר תקיף של הרה"ג דב ליאור בעד היתר מכירה. רגליים לדבר שהמאמר בא בגלל הביקורת הרבה הנשמעת כנגד החרם של 'אוצר הארץ' על היתר מכירה. [היו גם רבנים, וכותב שורות אלו נמנה עליהם, שכבר בתחילת שנת השמיטה ראו והזהירו לאן הדברים מובילים].

במצב הקיים היום כמעט ואין הבדל בין 'אוצר הארץ' לבין הבד"צים החרדים. [כמעט] כולם משווקים תוצרת ממצע מנותק ומהערבה הדרומית. יש הקולטים תוצרת של ערבים תושבי ישראל [שממילא מגיעה כל השנים לשוק בארץ]. יש הקולטים גם תוצרת מערביי יהודה ושומרון [שגם היא מגיעה לארץ כל השבע שנים בגלל הסכמים בין לאומיים עליהם חתומה ממשלת ישראל]. ויש שמייבאים מירדן, מטורקיה או מאירופה. המשותף לכולם – וגם לאוצר הארץ, שהם מחרימים את התוצרת של רוב

החקלאים היהודים בישראל הפועלים על פי היתר מכירה, כולל אלפי חקלאים שומרי תורה ומצוות.

בתחילת שנת השמיטה החליטו מספר רבני ערים שלא לתת הכשר לתוצרת ע"פ 'היתר מכירה'. הציבור הדתי לאומי ניהל מאבק, ובצדק, שהרה"ר תיתן הכשר שיאפשר שיווק תוצרת היתר מכירה באותם ערים. וכאן הבן שואל – מה ההבדל בין רבני ערים "חרדים" אלו, לבין אוצר הארץ? רבנים אלו לפחות אומרים ביושר ובכנות את דעתם שאין לסמוך על היתר מכירה, לפחות בתקופה זו.

כאן הוא מבחנה האמיתי של הציבור הדתי לאומי. עלינו לקום על רגלנו ולומר ל'אוצר הארץ' – לא נסכים בשום מקרה להחרמת תוצרת יהודית. אנו רואים את עצמנו אחראים ל'רשות הרבים' של החברה הישראלית, להתיישבות ולחקלאות היהודית בארץ – ולא ניתן יד להחרמתה. חזרו בכם, שווקו תוצרת של היתר מכירה לפחות במקום שאין 'אוצר בית דין'. אסור לנו להמתין לשנת השמיטה הבאה – פן יהיה מאוחר מדי.

מתוך הכרתם והוקרתם של מורי ורבותי, חברי וידידי באוצר הארץ, ופעולתם הברוכה רבת השנים למען החקלאות היהודית בא"י ע"פ התורה, אני חושב שבסתר ליבם הם מקווים לשמוע את הקול הברור הזה של הציבור הדתי לאומי. קול שינטרל את הלחצים הכלכליים שגורמים אחרים מפעילים עליהם. קול זה יהיה בגדר 'כופין אותו עד שיאמר רוצה אני', כיוון שבסתר לבם של ת"ח אמיתיים ואוהבי העם והארץ יש רצון עז להיות חלק מבניית החברה והחקלאות בארץ, ולא מהחרמתה.

היתר מכירה או אוצר ב"ד – ביקורת ספרים הרב יואל פרידמן

אמונת עתיד 73

הרב יואל פרידמן

"היתר מכירה או אוצר בית-דין" ביקורת ספרים

הספר: "היתר מכירה או אוצר בית-דין"
המחבר: הרה"ג יהושע בן-מאיר, אפרת תשס"ז

בהקדמתו עוסק הרב המחבר בחשיבות מלחמתה של תורה, וע"כ ברצוננו להשיב מלחמה שעה, לכתוב בקצרה את הערותינו וביקורת על הספר, אך לא מתוך רצון ח"ו לפגוע ברב המחבר אישית, אלא מתוך רצון להגיע לאמינותה של תורה ולאזן את התמונה החד-צדדית שמשקפת מתוך הספר.

בספר זה דן הרב המחבר בעדיפות אחת משתי האלטרנטיבות המוצעות: היתר מכירה או אוצר בית-דין, ונראה כבר בכותרת שעל הכריכה, ולפני תחילת הדיון שיש עדיפות להיתר המכירה על פני אוצר בית-דין. לענ"ד מסקנה זו אינה תואמת את דרכה של הרבנות הראשית לישראל לדורותיה ולא של מו"ר הרה"ג אברהם שפירא זצ"ל וכן של מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל [ולא לחינם כתב הגר"א שפירא במכתב הברכה: "אין בהסכמה זו נקיטת עמדה בשאלה הספציפית שנידונה בחיבור זה"] – ע"כ באנו להעיר את הערותינו.

א. הגר"י בן-מאיר מאריך במציאת חסרונותיו של אוצר בית-דין ומאד מקצר בדיון על היתר המכירה למרות שהפוסקים הגאונים, גאוני קמאי שפכו דיו רב כדי להתיר את היתר המכירה. ואמנם אין אנו באים לערער אחר תוקפו של היתר המכירה, אך כאשר באים לשקול שתי אלטרנטיבות – מן הדין להתייחס ליתרונות ולחסרונות של כל אחת מן ההצעות בצורה שקולה ואובייקטיבית. ראוי לציין שהיתר המכירה מתמודד עם בעיות של איסורי דאורייתא כגון לא תחנם ואיסורי זריעה וזמירה [בלא ההנחה ששביעית בזמן הזה דרבנן] ואילו אוצר בית-דין מתמודד עם איסורי דרבנן כגון סיחין אוקמי אילנא ואוקמי פירא [מלבד הדיון בהגדרת איסור הקצירה].

אמונת עתיך 73

ב. כאמור הגר"י בן-מאיר מונה חסרונותיו של אוצר בית-דין, אך האמת היא שכל החסרונות והתקפזקים שהוא מעלה ידועים, וכולם מסכימים שאוצר בית-דין אינו הפתרון האידיאלי מן הבחינה ההלכתית, ויש צורך להיכנס לפינות דחוקות שונות כדי לממשו חן במישור החקלאי והן במישור השיווקי והצרכני. השאלה האמיתית היא איזו דרך עדיפה: היתר מכירה או אוצר בית-דין.

ג. הרב המחבר מזכיר באריכות יתירה (עמ' 26-28) את פירושו של הרש"ס לתוספתא, שביעית פ"ח ה"א-ה"ב, למרות שדעתו היא דעת יחיד ופירושו דחוק בהסברת התוספתא. הרש"ס מבאר שההיתר של התוספתא לעשות פעולות הקצירה ופעולות נוספות כמפורט שם, היא רק בפירות שישית, וחדוהק גלוי, שכן בפשטות התוספתא בוודאי עוסקת בפירות שביעית ובחובת הביעור של פירות אלו. יתר ע"כ, כיוון שהרש"ס רוצה להעמיד את התוספתא רק בפירות שישית, לכן הוא גם נדחק לפרש אותה לאור שיטתו של הרמב"ם הסובר שסוף הגידול (שליש ועונת המעשרות) קובע בפירות האילן, אך רוב הראשונים חולקים על הרמב"ם בנקודה זו וסוברים שהשלב הקובע הוא החנטה בתחילת הגידול (ע"י שבת הארץ עם תוספת שבת, פ"ד ה"ט, עמ' 391-393).

ד. הגר"י בן-מאיר תוקף במיוחד את אוצר בית-דין שבידקות, שכן כידוע לדעת הרמב"ם איסור ספיחין מקביל לקדושת שביעית ובשניהם השלב הקובע הוא הלקיטה – נמצא שלדעת הרמב"ם לא ייתכן אוצר בית-דין בירקות. זאת ועוד הוא מביא את דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאפילו לדעת הר"ש שאין איסור ספיחין בירקות שגדלו בשישית – זהו רק בירקות שהגיעו לעונת המעשר בשישית, ולדעתו, אין להקל כדעת החזון איש שביאר בדעת הר"ש שאין איסור ספיחין בירקות שהתחילו לגדול בשישית. שלוש הערות לי על כך:

1. אמנם נכון שכך היא שיטתו של הרמב"ם באיסור ספיחין, אך כמו שרוב רובם של הפוסקים לא חשו לדעת הרמב"ם שחובת הביעור היא שרפה ממש אלא הסכימו להקל כדעת הראשונים שחובת הביעור אינה אלא הפקר – כך אפשר להקל באיסור ספיחין דרבנן בניגוד לדעת הרמב"ם.

2. כאמור הגרש"ז^א (מנחת שלמה, ח"א עמ' רלט-רמז) ביאר בדעת הר"ש (שביעית פ"ט מ"א) שיש להתיר רק בירקות שהגיעו לעונת המעשר ולא די בתחילת גידול בשישית. נקודת המוצא של הגרש"ז^א נובעת מן הקושיא שהסברו של הר"ש הוא גם אליבא דר' עקיבא הסובר שאיסור ספיחין הוא מדאורייתא, וא"כ איך ייתכן לקבוע שתחילת הגידול יקבע באיסור ספיחין, הרי לא מצאנו בשום מקום שתחילת גידול הוא רלוונטי בירקות! לכן מחדש הגרש"ז^א בדעת הר"ש, שלא תחילת גידול קובע אלא עונת המעשר. אך לאחר העיון בדברי הר"ש אין הכרח להידחק בדברי הגרש"ז^א. הפסוק שממנו ר'

עקיבא לומד את איסור ספיחין הוא "הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתינו", ואמנם הגרשז"א מדגיש את הסיפא "ולא נאסוף", אך בהחלט ניתן לפרש שהמקור לחידושו של הר"ש נלמד מן הרישא של הפסוק "הן לא נזרע". לאחר שלמדנו שהפסוק עוסק באיסור ספיחין, למדנו גם שתחילת הגידול הוא השלב הקובע. זאת ועוד, הר"ש עושה במפורש הבחנה בין ירקות לבין תבואה, וז"ל הר"ש:

וצריך לומר דכולהו בשל ערב שביעית ומה שיש בהם תורת שביעית לפי שנלקטים בשביעית ובירק אזלינן בתר לקיטה כדפרישית אבל לענין איסור ספיחין דנפקא לן מדכתוב מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף – משמע **דתחילת גידול בעינן** בשביעית אבל **ירק שגדל קצת** בשישית והוסיף בשביעית הנהו ספיחי שישית מיקרו ולא ספיחי שביעית אע"ג דבתבואה וודאי דדינה בתר שליש...

מבואר בדברי הר"ש שתחילת הגידול הוא הקובע ובפרט לפי כ"י פריס ור"ש בתוך תלמוד ירושלמי, הוצ' מכוזל מאש, עמ' לטו) שיש הדגשה נוספת **שהירק גדל קצת**, בוודאי כוונתו לזמן קצר לאחר הזריעה ולא לעונת המעשר המקביל לסוף הגידול. זאת ועוד, הר"ש מדגיש בדבריו שיש הבחנה בין ירק לבין תבואה, שכן הר"ש מדגיש שבירק תחילת הגידול קובע, ובהמשך כותב הר"ש: 'ואע"ג דבתבואה וודאי דדינה בתר שליש' ואילו לפי הסברו של הגרשז"א ירק ותבואה הם היינו הך. סיכומם של דברים, פרשנותו של החזו"א בדעת הר"ש מסתברת יותר מאשר זו של הגרשז"א ועליה יש לסמוך באיסור דרבנן.

3. אם כבר הגר"י בן-מאיר מביא את דבריו של הגרשז"א הוא היה צריך להביא גם את סיכומו של הגרשז"א בסיומו של הדיון, וז"ל:

אך אפ"י כן הנני חוזר ומדגיש דכל מה שכתבנו הוא לא למעשה הואיל וכבר הורה זקן (וחזו"א).

ה. בעמ' 68, כתב הגר"י בן-מאיר: "פרק מיוחד יש להקדיש לשיטתו של הגר"ש ישראל זצ"ל" והוא מביא ציטוטים רבים מדבריו על פקפקיו בפתרון אוצר בית-דין ועל כך שאין הוא פתרון אידיאלי, אך משום מה הוא מתעלם מדבריו הברורים והמפורשים של הגר"ש ישראל זצ"ל, בסוף ימיו, בספר חוות בנימין ח"ג ס' צח:

יש לציין בסיפוק שהולך וחוזר הרצון לשמור על קיום שנת השמיטה כהלכתה, וזה תוך **המגמה של צמצום השימוש בהיתר המכירה...** בדברינו הבאים נייחד את הדיבור על **הרחבת השימוש במעריך של שלוחי בית דין** שיכול לפתור במידה חשובה את השימוש ההלכתי

אמונת עתיד 73

הנכון ביבול של עצי פרי, שישמרו בקדושתם, ועם זאת החקלאי יוכל למצוא מסביב לזה אמצעי מכניס לקיום...

...הרי לנו שהפועלים העושים במלאכה מטעם בית דין עושים את כל המלאכות הדרושות כדרך שעושים בכל השנים ללא כל שינוי [כשזה לאוקמי]... הוי אומר שאין המלאכות אסורות מצד עצמן (דוגמת שבת) אלא מה שיש בביצועם כדרך הרגיל משמעות הסותרת את הבלת היותן פירות הפקר...

ובקונ"א... כותב [הרב]: 'כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי של שנה זו, רחמנא אפקרינהו...' – נלע"ד אחר העיון שכולם מסכימים ליסוד דבריו [של החזון איש] כשה נעשה ע"י שלוחי בית דין...'

נראה שאין דבריו של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל זקוקים לפרשנות נוספת. ו. בעמ' 69-72 מזכיר הגר"י בן-מאיר את ההתנגדות, כביכול, של מועצת הרה"ר ושל הרבנים הראשיים לא"י להצעת מו"ר הגר"ש ישראלי בעניין אוצר בית-דין (שם עמ' 69): 'גם ההצעה לפעול באמצעות אוצר בית-דין עוררה וויכוח והתנגדות, ולבסוף נדחתה', אלא שהרב המחבר מערב מין באינו מינו. הגר"ש ישראלי (והתורה והמדינה ג', עמ' קכב-קמא) הציע שבמקום לעשות היתר מכירה, החקלאים יפקירו את שדותיהם וכן יעשו אוצר בית דין, זאת על סמך חידושו של הנצי"ב מוולאזין, שאין איסורי שביעית בקרקע הפקר; וכך כתב הגר"ש ישראלי שם:

וע"פ כל הנ"ל יש מקום לדון להיתר מלאכות שתעשה ע"י שלוחי ב"ד שידרעו כשלוחי בית דין...

הצעה זו של הגר"ש ישראלי אכן נדחתה ע"י הרה"ר, אך אין זה נוגע כלל ועיקר לפתרון של אוצר בית דין שאינו מסתמך על חידושו של הנצי"ב ואינו בא לפטור בעיית של מלאכות האסורות בשביעית מדאורייתא [כזריעה], אלא באה לפתור בעיית הקצירה, מסתמכת על ההיתרים של אוקמי אילנא ואוקמי פירא באיסורים דרבנן, ובאה לפתור את בעיית השיווק של הסחורה.

ז. מה היתה עמדתה של הרבנות הראשית לדורותיה ביחס לאוצר בית דין? בספר בצאת השנה, שיצא מטעם הרבנות הראשית בשנת תש"כ, ובעריכתו של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל, ובו מובאים החוזרים והפסקים של ועדת השמיטה שליד הרה"ר, מצאנו כמה וכמה חוזרים ובהם הנחיות של לחקלאים, שפועלים באמצעות אוצר בית דין

אמונת עתיד 73

וללא היתר מכירה. כך הוא בעמ' מב-מג, כך בעמ' נג ובעמ' סו מובא טופס של הרה"ר לשם מינוי לאוצר בית דין. וכך כתוב בעמ' מב:

חוזר ט': הוראות לאלה שאינם משתמשים בהיתר המכירה... ירקות
יש לזרוע לפני ר"ה באופן שיספיקו לנבט לפני ר"ה... בי"ד שימנו אותם כשליחי בי"ד יתנו להם שטר מנוי ויקבעו אתם את המחירים שיהיו עבור העבודה...

זאת ועוד, בשנת תשמ"ז בעת שכיחנו מרנן הרה"ג אברהם שפירא זצ"ל ויבל"א הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א הוציא מכון התורה והארץ ביחד עם ועדת השמיטה שליד הרה"ר חוברת לחקלאי וחוברת לצרכן, ובשניהם יש בתחילה הוראות לחקלאים ולצרכנים שאינם משתמשים בהיתר המכירה ובהמשך הוראות – עם היתר המכירה. חוברות אלו עברו את הביקורת של מרנן הרה"ג אברהם שפירא זצ"ל, הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א והרה"ג שאול ישראלי זצ"ל, ויש בידינו הערות רבות בכ"י ועל סמך הערות אלו תיקנו את החוברות. וכאן אני שואל ותמה הן ביחס להוראות הרה"ר בס' בצאת השנה והן ביחס להוראות שבחוברת הנ"ל: אילו כדבריו של הגר"י בן-מאיר שיש עדיפות יתירה להיתר המכירה עד כדי כך שבקושי התיר אכילתם של ירקות של אוצר בית-דין (עי' בספרו עמ' 74) מדוע בכלל כתבו הרה"ג הנחיות לחקלאים ללא היתר מכירה, ולשם מה יתאמצו החקלאים, יימנעו ממלאכות מסוימות ויפסידו כסף, אם לבסוף היתר המכירה הוא פתרון נאות יותר מן הבחינה ההלכתית, אתמהה:

בשנת תשמ"ז כתבו הרה"ר אברהם שפירא זצ"ל ויבלח"א הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, ז"ל:

...אי לכך הוחלט ע"י מועצת הרה"ר לישראל להשתמש גם השנה בהיתר המכירה שהונהג בארץ ישראל ע"י גדולי הפוסקים... יחד עם זאת הננו מודיעים לציבור שזכינו כי רבים החקלאים בישובים בכפרים בקיבוצים ובערים נענו לקריאתנו באשר לפירות האילן שבהם ניתן לקיים את המשק גם בלי להזדקק להיתר המכירה, ע"י שווק התוצרת והכנתה בתור שלוחי בית דין וע"י הקמת אוצר בית דין. לכן על הציבור להזהר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו...

בחזר מאותה שנה, של וועדת השמיטה שליד הרבנות הראשית לישראל נכתב בזה"ל:

ירקות הבאים מקרקעות שלא נמכרו ושנקטפו לאחר ראש השנה

אמונות עתידי 73

תשמ"ז הינם קדושים בקדושת שביעית ויש אף הסוברים שיש מצוה מן התורה באכילת ירקות אלו...

ומכאן, בניגוד לדעתו של הגר"י בן-מאיר שלא רק שיש היתר באכילת ירקות אלו שהתחילו את גידולם בשישית ונקטפו בשביעית, ואשר שזוקו ע"י אוצר בית דין, אלא יש הסוברים שיש אף מצוה באכילתם:

ח. בעמ' 96-97, מביא הגר"י בן-מאיר מכתב של מרן הגר"מ חרל"פ אשר קיבל מידידי הרב אברהם זקש, ושם כותב הגר"מ חרל"פ לבנו מה לעשות עם הפרדס שקבל מחותנו:

חותנך דבר איתי בנוגע להפרדס שהוא על שמך, שבהיות כן סידור הדבר בנוגע לשמיטה הבעל"ט בשנת תרצ"ח תלוי רק בך ואמרתי לשוח בעניין זה. הנה אם אתה רוצה לסמוך על היתר ההפקעה צריך אתה לחתום על ההרשאה המונחת פה... ואמנם הדברים יגיעו מכמה טעמים, שאם המכירה לא חלה הרי איסור שביעית במקומו הוא עומד, ואם חלה הרי יש סרך של לא תחנם ולא התירו כי אם מצד הדוחק וודאי בעל נפש ראוי להתיישב. והנה בפרדס הזה כמעט שאינם זקוקים כלל להפקעות, כי המלאכות המוכרחות לעשות בפרדס הם מהמלאכות דלאוקמי אילנא, וכשהם מלאכות דרבנן אין שום פקפוק... ואי משום איסור סחורה יש לעשות כמו דאיתא בתוספתא פ"ח דשביעית לעשות הכל עפ"י שלוחי בית דין והתשלום יהיה בתור שכר טרחה... אלא דעלה הספק בלבי אם לזקוף בהשכר טרחה גם את ההוצאות של המלאכות דלאוקמי אילנא כגון השקאה וכיוצא...

לשם ההיגיונות נאמר שאכן הגר"מ חרל"פ מתלבט ומפקפק בכמה מן ההנחיות המעשיות של אוצר בית דין, אך הוא גם מציג את הפקפוקים והבעיות שיש בהיתר המכירה, ומ"מ זאת וודאי אפשר ללמוד מדבריו: אפשר לסמוך על אוצר בית דין וכפרשנותם של חרמב"ן וחר"א"ש בדברי התוספתא.

ט. מרן הרב קוק צ"ל כותב באורות התחיה ה':

לכן מלאי חיים הם לנו הזכרונות האצורים בזכר שאנו עושים, עפ"י המסורת ועפ"י תיקון סופרים, עפ"י קבלת אבות מקדם או עפ"י שריד מעיקר חוב דין תורה, לפני התפצלות ההכרות המתפרדות בשיטות

אמונת עתיד 73

המעשיות של חכמת ההלכה לכל המצוות התלויות בארץ. מצומקים נראים לנו עתה הדברים, צורה דלה יש להם מבחוץ, אבל חיים ועניין רב הם מלאים בפנים...

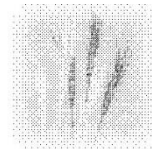
כאמור, הן היתר המכירה והן אוצר בית דין אינם פתרונות אידיאליים, ובע"ה כאשר שמיטה תנהג מדאורייתא היתר המכירה יתבטל, ובאוצר בית דין – הרבה קולות הנחוגות היום, אף הן יתבטלו. ולמרות זאת, יש בו באוצר בית דין יתרון גדול, והוא בכך שהן החקלאים והן הצרכנים מתחנכים להתמודד עם השמיטה, ומתרגלים בקיום מצוה חשובה זו לקראת העתיד שבו נקיים אותה באופן אידיאלי יותר:

ההוד וההדר והפאר המיוחד שיש במצוות התלויות בארץ, כשהן מתקיימות עכשיו בארץ ישראל על ידינו, ע"י אותו החיל החלוץ ההולך ובונה את ארץ האבות ומכין אחרית ותקווה יותר חזקה ויותר בהירה לדור יבוא...

היתר מכירה או אוצר בי"ד – תגובה לביקורת – הרב בן מאיר

אמנות עתיד 74

הרב יהושע בן-מאיר

"היתר מכירה או אוצר בי"ד" – תגובה לביקורת

בגיליון הקודם של ביטאון חשוב זה התפרסם מאמר ביקורת מאת הרב יואל פרידמן שליט"א, על ספרי [אשר שמו ככותרת מאמר זה], שמחה רבה היא לי, כמו לכל מי שמכבד את התורה ואוהביה, שדברי מעוררים לדיון ולוויכוח "כי הוה אמינא מילתא הוה מקשי לי עשרין וארבע קושיותא ומפרקינא ליה עשרין וארבעה פרוקי, וממילא רווח שמעתא" [ב"מ פג, א]. אמנם, כפי שהבאתי במבוא לספרי מהר"י אלשאקר, דרכה של מלחמתה של תורה הוא "מעמידו על האמת ומעמידו על השלום". מהותה של מלחמתה של תורה הוא לגשת לתורה בלי נגיעות, רק מתוך חיפוש האמת, ולהיות מורה על האמת.

א. הרב פרידמן כותב:

כאמור הגר"י בן-מאיר מונה חסרונותיו של אוצר בית דין. אך האמת היא שכל החסרונות והפקפוקים שהוא מעלה ידועים, וכולם מסכימים שאוצר בית-דין אינו הפתרון האידיאלי מן הבחינה ההלכתית, ויש צורך להיכנס לפניות דחוקות שונות כדי לממשו הן במישור החקלאי והן במישור השינוקי והצרכני [החדגשות שלי – יב"מ].
"אך – חלק" [פסחים ה, א ו"ג]. 'אך האמת היא' – בדיק כמו שכתבתי, אז למה אך?

האם הצרכן שקונה אוצר בי"ד [לעיתים במחירים גבוהים בהרבה ממחיר תוצרת של היתר מכירתו], ידע שהוא נכנס לפניות דחוקות שונות, או חושב שהוא קונה תוצרת "למהדרין" ללא שום חשש? אם "אך האמת היא שכל החסרונות והפקפוקים שהוא מעלה ידועים" – האם חסרונות אלו הובחרו לצרכן שמה מסע ה"הסברה" להימנות על אוצר בי"ד יש בו חלילה 'הטעייה' של הצרכן? האם

אמונת עתיד 74

במודעות הענק המתפרסמות עד עצם היום הזה בעיתונות ובדפי פרשת השבוע מוסיבר לצרכן ש'אוצר ב"ד אינו הפתרון האידיאלי מן הבחינה ההלכתית! ישפוט תקורא וחצרכן תנבון.

כולנו עדים לחילול השם הנורא של התנהגות הרבנות הראשית בנושא היתר המכירה בשנה זו: חילול השם הנוראת חילול השם גדול ממנו כאשר "לאושר אסוננו" [כלשון הגדאיה"ק קוק זצ"ל ב'על במוותינו חללים'] או אולי יותר נכון "לאסון אושרנו" התערב בג'ץ' בפסיקת הרבנות הראשית בנושא הלכה. נשאלת השאלה, עם היר על הלב – האם מערכת חזו-לגיטימציה של היתר המכירה, שיצא גם מכותלי בית מדרשו, לא תרם, ואולי במעט, לחילול השם הנורא הזה? האם כאשר יוצאי בית מדרשו שלנו אומרים "מי שנוהג כך לכתחילה [=כלומר מכירת הקרקע לנכרי לכתחילה – יב"מ] – זה נבל ברשות התורה. אולי אדם יקח סמים ויהי שוטה ואז פטור מכל התורה כולה?" "מה שבטוח הוא שהתנאים ששררו לפני 100 שנה, בימי הרב קוק, השתנו לגמרי. לכן צר לי שאומרים בשם הרב קוק כביכול שהוא נגד התקדמות" – האם זה לא תרם להתנהגותה של "הרבנות הראשית" בשמיטה תשס"ח? האם "אחריות ציבורית" הכוללת זלזול בצרכיהם של חקלאים יהודים בא"י, עובדי האדמה ומבשרי הקץ, בגלל שאינם דתיים; ומשום "לא פלוג" גם זלזול באלפי חקלאים ומשקים של יהודים יראים ושלמים, שסומכים על היתר המכירה [ראה 'קומי אורי' כא] – האם אין בזה איזה סמך לזלזול התהומי של "הרבנות הראשית" בחייהם ופרנסתם של אלפי חקלאים יהודים ושל החקלאות היהודית כולה בא"י?

ב. הרב פרידמן מעיר שלא דנתי [כמעט] כלל בתוקפו ומעמדו של היתר המכירה מבחינה הלכתית. הדברים נכונים. כיוון שנושא זה נדון מכל צדדיו בארוכה, החל ממכתבו ותשובות המתירים והאוסרים בשנים תרמ"ב-תרמ"ט, המשך במבוא לשבת הארץ של מרן זיע"א, ודעות האוסרים בבית הריב"ז שעל פאת השולחן והחזו"א; הדברים אף סוכמו באין ספור מאמרים וספרי סיכום בשנים האחרונות, לא ראיתי לנכון להלאות את הקורא בסיכום הדברים. אמנם, בהערות בספר הפניתי לחלק מהחומר בנושא. אין לי אלא להצטרף לדברים הנכונים שכתב הרב פרידמן בעצמו [הפתרון לבעיית השמיטה במטעים], "התורה והארץ" [שבועית], ו, תשס"א, עמ' 375-379, בעמ' 376].

במישור ההלכתי, חשוב לציין שיש הבדל בסיסי בין היתר המכירה לבין ההיתרים האלטרנטיביים: השיקולים ההלכתיים שמרכיבים את היתר המכירה – דהיינו: ההכרעה ששביעית בזה"ז מדרבנן, דעת ס' התרומה שקדושת הארץ בטלה, דעת מרן רק 'וסף קארו שיש קנין

אמונת עתיך 74

לגוי להפקיע את קדושת הארץ בעת שהקרקע נמצאת בידיו – כל אלו מבוססים על סוגיות ברורות, ולא חזו ממקומם אפילו כמלוא גימה

(גם אם המציאות השתנתה ומצב הדחק אינו דומה כלל למצב בו היה ניתן המשק הראשית שנות ההתיישבות). לעומת זאת, ללא היתר המכירה ישנם מרכיבים רבים שהם מחודשים לחלוטין, ובהעדר מקורות להסתמך עליהם – הרי הם כ'תורה שאין עימה בית אב' [ההדגשות במקור – יב"מ].

[נוסיון ונציין שבניגוד לאמור במאמר הביקורת, גם אוצר ב"ד יש שאלות דאורייתא כגון שמירת השדות, סחורה, קדושת שבתות ודמי שביעית].
ג. הרב פרידמן הקשה על שיטת הר"ש סירילאה, אשר לדבריו הזכרתי "באריכות יתירה", אין כאן המקום לדיון החלכתי בשיטתו של פרשן קדמון זה [ממטרשי ספרד, וכתב עליו החיד"א "בשם גדולים": "וחיבר פי' לירושלמי, פירוש מופלא על סדר זרעים ושקלים וישנו בעה"ק ירושלים ת"ו כ"י והנאני מאד"]. אשר כבר נדונה באחרונים [וכבר ציינתי בספרי בהערה 40 את דברי החזו"א שתמחה עליו], ושערי תירוצים לא נגעלו. תבאתי דבריו כדוגמה לפירוש קדמון לתוספתא אשר לפניו אין כלל בתוספתא מקור לאוצר בית דין, אולם עיקר השאלה החלכתית בנוגע לתוספתא היא מכך שלא חובאה ברמב"ם ובפוסקים, כפי שביארתי בספרי.
ד. הרב פרידמן מבקר את דברי בעניין אוצר ב"ד בירקות, וכותב שכמו שרוב הפוסקים לא חשו לדעת הרמב"ם שחובת ביעור היא שרפה ממש, כך אפשר לחקל באיסור ספיחין בניגוד לדעת הרמב"ם.

אמנם מדברי הביקורת עולה רושם שהרב המבקר עבר רק בריפוף על הספר, ולכן כתב שיש צורך "לאזן את התמונה החד-צדדית שמשקפת מתוך הספר". אין שום חד צדדיות. למרות שאינו דומה שיטת הרמב"ם לגבי ביעור, שהוא נגד כל הראשונים וסוגיית הירושלמי לשיטתו לגבי ספיחין שרבנו הגר"א ס"ל כמותו, ראה מא"ש סי' כב ס"ק ב. הרי ב'סיכום הדברים' [עמ' 45-46] כתבתי במפורש שנמסק להקל כשיטת הר"ש בשביעית ודבנן. בהערה 70 כתבתי שעקב פסיקתו של החזו"א נראה שאין להחמיר באיסור ספיחין בירקות שנבטו בשישית. לדעתי, הצגת כל הדעות אינה חד צדדיות אלא יושר וכנות.

ה. הרב פרידמן חלק על דברי מו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל בעניין ספיחים [ובעיקר הדברים כבר קדמו הרב קלמן כהנא ז"ל, דבריו ותשובת מו"ר זצ"ל לדבריו נדפסו במנחת שלמה סי' ג]. כפי שצינתי בספרי [בטקסט הסמוך להערה 70] דבריו נדונו

אמונת עתיד 74

בארוכה, ואף הוא השיב על הקושיות ששאלו עליו, ואין זה המקום לחזור על הדיון ההלכתי בעניין.

הרב פרידמן נזף בי שהיה עלי להביא את דברי הגרש"א שכתב בסוף תשובתו לחרב קלמן כהנא הנ"ל "אך אעפ"י כן הנני חוזר ומדגיש דכל מה שכתבנו הוא לא למעשה הואיל וכבר הורה זקן והחיל"א". הנה מלבד ששום מוסק אחראי לא היה מדפיס את סימן מט, לאחר שחזר בו, בלי לציין שלמעשה חזר בו [מנחת שלמה ח"א נדפס בחי' הגרש"א זצ"ל]. הרי פתחתי את דיוני בנושא בפסקי הלכה מ'כרם ציון – הלכות שביעית, שנדפסו כעשור לאחר הדיון הנ"ל, ובו הובאו דבריו הלכה למעשה. כפי שכתבתי בספרי (עמ' 45) גם שמעתי ממנו פעמים רבות שלא חזר בו כלל. הגרש"א זצ"ל, איש הלכה מובהק, ידע היטב **משמעות** "כבר הורה זקן" אינה שאני חוזר בו, אלא **שלמרות שאני לא סובר כך, מי שעשה כמותו בדיעבד אין הדין חוזר**, ראה סנהדרין כט, ב; ש"ך חו"מ ס"ו כה ס"ק כט.

ו. **שיטת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל** – בנקודה זו קיצר הרב פרידמן בדבריו והקורא שאינו מצוי היטב בסוגיה עלול לקבל רושם מוטעה.

1. אין מחלוקת שמו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל הציע והעדיף פתרונות אלטרנטיביים להיתר מכירה, **כן גם כתבתי בספרי באופן הברור ביותר** [בעמ' 74].

מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל הרחיב את עניין 'אוצר ב"ד' [באופן עצמאי, ואף ללא מכירת הקרקעות לנכרי] כשיטה [אולי אף לעבודות חקלאיות במחבור], לאיסוף, לעיבוד ולשיווק בשביעית. הסיבה [המרכזית] לכך הייתה [כנראה] המציאות שנמצאה שעבודות רבות דאורייתא, בעיקר קצירה ובצירה, נעשו ע"י ישראל. זאת בניגוד לכונת [חלק מ]מייסדי היתר המכירה, שכל המלאכות דאורייתא יעשו רק ע"י נכרים.

2. אך ויודגש, מו"ר הגר"ש ישראלי לא ראה בשיטת אלו את "המענה היחיד לקיום המצווה הלכה למעשה, הוא לא פתרון דחוק, אלא דרך המלך לכתחילה" או "היתר מרווח יותר מהיתר מכירה". **על שיטות אלו**, כולל על שימוש בשלוחי ב"ד ואוצר ב"ד כתב במאמרו 'בצאת השנה' בין היתר [נכמי שציטטתי בספרי עמ' 70-71].

כל הצורות האלו [=זריעה מוקדמת, שינוי מחזור זרעים, גידולי מים, מצע מנותק וכדו' – יב"מ] יש להם נקודה אחת מכבידה והיא, שהפרי הגדל דינו בהפקר ככל פירות הקדושים בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם. יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי

אמונת עתיד 74

בי"ד הנזכר בתוספתא גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם, אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה. ברור שגם כאן הפרצה דחוקה ואף בזה אין לראות פתרון קבע. המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצוה, לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק. והשוכל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת מבחינת תפיסת הרע במיעוטו.

אציין, שהרב פרידמן במאמרו ב"התורה והארץ" הנ"ל כותב [עמ' 379]:

ממקרים רבים בהם נתקלנו, הגענו למסקנה שהנסיון להציב בפני החקלאים פתרון שאינו מסתמך על היתר המכירה – גם אינו משאיר לחקלאי את אותה התרוממות רוח, שהיא נחלת 'גיבור' כח עושי דברו. במישור המלאכות, כמעט כל המלאכות הותרו. במישור של אוצר בי"ד, החקלאי שעשה את כל המלאכות שהתירו לו אינו מרגיש שהפירות הם הפקר ושייכות לביה"ד שהוא נציג הציבור [ההדגשה במקור – יב"מ].

דברים אלו המבוססים על ניסיון המעשי מאמתים את התחושת החלכתית של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל אשר ברוח קודשו כתב: **"בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם"**.

3. הרב פרידמן מלין עלי מדוע לא הבאתי "מדבריו הברורים והמפורשים של הגר"ש ישראלי זצ"ל בסוף ימיו". במאמרו הנ"ל [ב"התורה והארץ"], מצטט הרב פרידמן בתחילת דבריו את אותו הקטע שאני ציטטתי בסמרי מתוך מאמרו של מו"ר הגר"ש ישראלי שליט"א ב'בצאת השנה', בלא שהזכיר איזה שינוי או דעה אחרת בסוף ימיו. גם הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א [ה"י ינחמהו עם כל ב"י באבלו ויגנו, בפעולותיו הגדולות והברוכות למען בניין העם והארץ, ובעיקר ביסוס החקלאות בארץ ע"פ החלכה, ינוחם עם כל אבלי ציון וירושלים] כותב **"ציכנות בשביעות"**, 'התורה והארץ' הנ"ל, עמ' 474-489-482].

בימינו אוצר בי"ד מתנהל בצורה שונה מתקנת התוספתא. כיום, בית הדין מקבל את השדות לרשותו כבר מתחילת השנה. פעולה זו נעשית על מנת לתת לחקלאי אפשרות לקבל שכר על עבודתו בשדה.

אמונת עתיד 74

כן מקבל הוא כשליח ב"ש החזר על ההוצאות שהיו לו לצורך שמירה על היבול, וכן לצורך הפקת פירות בשביעית. דבר זה לא היה בזמן התוספתא, שהרי ההיתר אז היה רק לעניין הקצירה והבצירה ולא לפאולות הקודמות ללקטיה. אוצר ב"ד כיום אינו פועל בתור גוף המאגד את כל הצרכנים, שכל אחד מהם יכול לבצור לעצמו ג' סעודות, אלא בתור גוף ציבורי האחראי לכך שיהיו פירות שביעית לכל הציבור. לכן הוא דואג לכך שהחקלאי יעבוד, שהרי ללא הבטחת כיסוי הוצאות ושכר עבודה – החקלאים לא יהיו מוכנים לעבוד עבור הציבור. שינוי זה במהותו של אוצר ב"ד הוגדר על ידי הגר"ש ישראלי שליט"א וצ"ל: "יש כאן הכרח איפוא, להרחיב את הדין של שלוחי ב"ד הנזכר בתוספתא, גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם. אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה. ברור שגם כאן הפרצה דחוקה.

הרב יהודה הלוי עמחי שליט"א הינו תלמידו של הגר"ש ישראלי וצ"ל. דברים אלו נכתבו בשנת השמיטה תשנ"ד, והודפסו שנית בשנת השמיטה תשס"א. ואין בהם זכר לשינוי כל שהוא בעמדתו של מו"ר הגר"ש ישראלי וצ"ל. על כך אני שואל "ונחנו מה כי תלינו עלינו" [שמות טז, ז]?

4. זאת ועוד, הציטיט מחוות בנימין ח"ג במאמר הביקורת הוא חלקי, והושמט ממנו הטעם המרכזי של מו"ר וצ"ל להעדיפת את היתר מכירה – העבודה ש'מפאת המצב המתוח' נעשה מסוכן ואף בלתי אפשרי לעשות עבודות בקרקע ע"י נכרים. לכן כתבתי בספרי בפרק הדן על שיטתו של מו"ר הגר"ש ישראלי וצ"ל [עמ' 73-72]:

ידיים מוכיחות שעקב התנגדות מו"ר הגר"ש ישראלי להתירו זה של מו"ר הגרש"ז אוירבאך [=שקצירה ובצירה מותרים ע"י ישראל – יב"מ] העלה הצעות חילופיות למכירה, הפקרת האדמות ואוצר ב"ד, כדי למצוא פתרון יותר מרווח לדעתו, לבעיית הקצירה והבצירה ע"י ישראל. אמנם בימינו חלק גדול מאוד מעבודות הקרקע נעשה ממילא ע"י פועלים זרים נכרים ולא ע"י ישראל [וגם המיכון וההתקדמות הטכנולוגית מאפשרים פתרונות הלכתיים נוספים]. יהיה טעמו של הגר"ש ישראלי אשר יהיה, ברור שהוא לא ראה באוצר ב"ד דין 'לכתחילה' או קיום כוונת התורה בשביעית. כאמור, ההצעה

אמונת עתיד 74

להנהיג 'אוצר ב"ד' נדחתה ע"י הגר"ה הרצוג והגרצ"פ פראנק

זצ"ל. [וראה גם מש"כ שם בהערה 140].

5. עוד כתב מו"ר שם:

שכן צריך להדגיש, שמבחינה הלכתית אין פגם במכירה, למרות שרבו המעוררים עליה. כדאי שנזכור שאיסור המכירה לא נאמר במפורש בתורה, אלא נלמד הוא ממה שנאמר 'לא תחנם', שתכנו לא ליתן להם חניה, שעל ידי המכירה אתה נותן להם היאחזו וחניה בארץ. ומכאן שמכירה זו שנעשית לזמן קצר, אין בה משום מתן חניה, ואפילו מחשבה של מתן חניה על ידי זה רחוקה, הן מטעם המוכר והן מטעם הקונה אין בה.

דברים אלו וראי אינם עולים אם הסגנונות השונים בעניין היתר המכירה אותם ציטטתי בספרי הזכרתי למעלה.

6. לסיכום, כתבתי בצורה הברורה ביותר שמו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל העדיף פתרונות אחרים, ובניהם אוצר ב"ד, יותר מחיתר מכירה. יחד עם זאת כתבתי ש'כולם מסכימים שאוצר בית-דין אינו הפתרון האידיאלי מן הבחינה ההלכתית', **כולם – כולל מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל**. אני אישית לא הייתי מרחיק לכת כמו **הרב מרידמן** ולומר שאוצר ב"ד הם "כתורה שאין עימה בית אב". אך ניסיתי בספרי להראות שאם לגבי היתר המכירה "האמת היא שהדעות המקילות בשמיטה הן דעות רבים ורבים מגדולי גאוני ישראל, ולא עוד אלא שהרשימה היא ערוכה וארוכה ומבוררת שהמקילים והמתירים הם הרבה הרבה יותר והאוסרים והמחמירים הם במספר מועט ומצומצם" [כדברי מו"ר הגרצ"י קוק זצ"ל באגרת מתאריך יג מנחם-אב התשל"ב]. הרי לגבי אוצר ב"ד יש צורך לסמוך פעם אחר פעם על שיטות השנויות במחלוקת, ואף על דעות יחיד. דבריו של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל **ברורים ומפורשים, בדיוק כמו שהבאתי אותם וסיכמתי אותם בספרי**, אינן רואה שום שינוי בעמדתו ההלכתית במשך יותר מארבעים שנה, וכמדומה שמו"ר זצ"ל ידע לכתוב, ובאם היה משנה את דעתו, היה כותב את זאת בבירור. [אגב אציין שגם דברי מו"ר זצ"ל לגבי אוקמי פירא ע"י שלוחי ב"ד הזכרתי במקום בו דנתי בשאלת אוקמי פירא, ראה בספרי בהערה 157].

7. כוונת הרב מרידמן במש"כ שהצעתו של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל להפקיר את הקרקעות ע"פ דברי הנצי"ב אמנם נדחתה, אולם הצעתו לפעול דרך שלוחי ב"ד לא נדחתה, במפורש ציינתי את ההפרש בין שני ההצעות האלו [בעמ' 70-69]. בניגוד

אמונת עתיד 74

למש"כ הרב פרידמן בביקורתו מו"ר זצ"ל העלה את שניהם כבר בשנת תשי"ב, במאמרו ב"התורה והארץ" ג [המאמר נדפס בהוצאות החדשות של 'ארץ חמדה' בעמ' קא ואילך] ואף שילוב בניהם, כפי שעולה מסיכום דבריו "ואפשר לצרף גם התנאי שכל זה יהי בקרקע הפקר עפ"י פי' נציב...". אפשר לצרף, אבל עיקר הדברים אמורים לגבי שלוחי ב"ד, כפי שיראה כל הלומד את מאמרו המאלף של מו"ר זצ"ל, לגבי הצעת החפזר ציינתי שנדחתה [בהחלטה רשמית] ע"י מועצת הרה"ר בזמנו, וציינתי מקורות לכך בהערה 129. לעומת זאת לגבי הצעת 'שלוחי ב"ד' כתבתי "ולבסוף נדחתה", כיוון שלא התקבלה החלטה רשמית לדחותה, רק לא אימצו אותה, כפי שביארת במקורות לכך שנדחתה בהערה 131. גם בעמ' 74 כתבתי שנדחתה ע"י הרה"ג ריא"ה הרצוג ורצ"פ פראנק זצ"ל, ולא ע"י מועצת הרה"ר. כאמור, הדברים בוארו באופן מפורט בהערות.

ז. לגבי גישת הרבנות הראשית לדורותיה ביחס לאוצר בית דין.

1. גישתם של הרה"ג הריא"ה הרצוג, הרבצ"מ עזריאל והגרצ"פ פראנק זצ"ל בוארה היטב בסעיף הקודם, בהתבסס על מקורות ברורים, שאין מקום לחלוק עליהם. [הגריא"ה הרצוג זצ"ל נפטר בכ' תמוז תשי"ט, כלומר לקראת סוף שנת השמיטה של תשי"ט].

2. גישתו של הגר"ע יוסף שליט"א בוארה היטב ע"י הגאון עצמו, כפי שפורסמה ב'אור תורה' והועתקה ב'אמונת עתיד' עליו מס' 1.

פירות של היתר המכירה עדיפי מפירות של אוצר ב"ד, ואלו שנהגו להחמיר בהיתר המכירה יכולים לעשות התרה על שלא אמרו בלי נדר, ויוכלו מכאן ולהבא להשתמש בפירות של היתר מכירה, עובדיה יוסף.

[וראת שם במכתבו של יורם מימון שהגר"ע יוסף שליט"א פרסם דעתו כמה וכמה פעמים בעיתון 'יום ליום' וכן בספר 'השמיטה כהלכתה' לבנו הגר"צ יוסף שליט"א].
3. בעניין הנהגת 'אוצר ב"ד' בשנת השמיטה תשמ"ז ע"י מו"ר הגאון הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל ויבלחט"א הגאון הרב מרדכי אליהו שליט"א, ראה הרב יהודה הלוי עמיתי שליט"א, אשר למיטב ידיעתי כיהן גם כחבר בוועדת השמיטה בשנת תשמ"ג, "ירקות מגוש קטיף בשמיטה", 'התורה והארץ' תל"ל, עמ' 452-453, 455. מקור הדברים בגליון 'אמונת עתיד' 38, חשוון כסליו תשס"א [כלומר בשמיטה הקודמת].

מן הרב קוק זצ"ל לאחר היתר מכירה היה נוהג להחמיר ולנהוג

אמונת עתיד 74

קדושת שביעית בפירות, לרווחה דמילתא, (מבחינה דינית כל המוכר לנכרי הרי הוא כשל הנכרי עצמו ואין צורך לנהוג בו קדושת שביעית), וכדי להתיר את פעולת השווק והמסחר ודמי שביעית היה עושה אוצר ב"ד, וכן נהגה הרבנות הראשית לאחר הקמת המדינה [ההדגשות שלי – יב"מ].

כמקור לכך ש'וכן נהגה הרבנות הראשית לאחר הקמת המדינה' ציין [בהערה 22]

בצאת השנה ועמי נו ס' ב סעי' ד' ועמ' ס'ז ועיין עוד מדריך שמיטה לצרכן

ופ"א סעי' ד' הערה 118.

"וכאן אני שאול ותמה" היעלה על הדעת שבכל השנים הללו הרבנות הראשית עשתה אוצר בית-דין ללא היתר מכירה, והרב יהודה הלוי עמיתי שליט"א יכתוב "וכן נהגה הרבנות הראשית" על מנהגו של הגרא"ה קוק זצ"ל ש"לאחר היתר מכירה" היה עושה אוצר בית דין לרווחה דמילתא? אתממחה!

המסקנה הברורה העולה מדברי הרב יהודה הלוי עמיתי שליט"א היא שבשנת תשמ"א, כמו בכל השנים שלפני כן, נמכרו כל חקרקעות לנכרי, כולל הפרדסים וכרמים שתוצרתם שווקה דרך 'אוצר ב"ד'. 'אוצר בית דין' שימש כהידור על גבי 'היתר המכירה', כהנהגתו וחדרכתו של הגרא"ה קוק זצ"ל. דברים אלו גם נאמרו ליוע"י הרב יחזקאל דאום זצ"ל, שהיה בזמנו רבה של תנועת ובשליחות הר"ר דאז עשה את כל ההכנות לשנת השמיטה.

הדברים גם עולים באופן ברור מהחוזר של הרח"ד לקראת השמיטה בתשמ"ז "קרוב למאה אחוז של חקרקעות וגידולי חקרקע במשקים בארץ ישראל נמכרו לנכרים עפ"י הרשאה מבעליהם". ברור שהחקלאים שעשו אוצר ב"ד הם לא מעבר למאה אחוז.

הדבר גם מוכח מכך שעל החוזר חתום יבלחט"א הנאון הרב מרדכי אליהו שליט"א. מפורסמת דעתו של הנאון שליט"א, ולאחרונה אף פורסמה בספרו "מאמר מרדכי – ושביתה הארץ" שיצא לאור בימים אלו, בפרק יט 'רכישת יבול אוצר ב"ד', בסוף סעיף א [עמ' קכב] שכתב: "ולכתחילה אין לסמוך על אוצר ב"ד לבד, כי אם בצירוף היתר מכירה". בסוף סימן טז 'אוצר בית דין בצירוף העצה של 'היתר מכירה' [עמ' תקט-תקנ] הוא קובע: "ידוע כיום שכ-תשעים ושבעה אחוזים מכל הארגונים של 'אוצר בית דין' למיניהם, משתמשים בעצה של 'היתר מכירה'". היעלה על הדעת שהגר"מ אליהו שליט"א לאור דעתו זו [אשר בנקודה זו עקבית עם מסורת הפסיקה חסידית בא"י במשך 250 שנה] יחתום על מכתב שאוצר ב"ד הוא יותר מחדר מהיתר המכירה, והוא לכתחילה ממש?

אמונת עתיד 74

כאמור, כל אשר נאמר בחזון הנ"ל, שחקלאים רבים נענו לקריאה שבפירות האילן, לא יעשו מלאכות ע"פ היתר המכירה, אלא יכינו וישוקו את התוצרת דרך 'אוצר ב"ד'. אך כמובן שהקרקעות עצמם נמכרו לנכרי, כיוון שאוצר ב"ד בפני עצמו אין לו על מה לסמוך, ואינו אלא הידור להיתר המכירה.

הדבר ברור שהרה"ר תמיד עשתה אוצר ב"ד רק על גבי היתר המכירה. אמנם היא עודדה חקלאיים שלמרות המכירה, לא יסמכו על המכירה לעשות עבודות בקרקע, וודאי שלא עבודות דאורייתא, אלא אפילו עבודות דרבנן, אלא והמירו לעשות את כל הפעולות כשלוהי בית-דין, כלל פעולות לאוקמי פירא, פעולות האיסוף ועיבוד [=קצירה ובצירה] וכן השיווק ומכירה. כפי שכתבתי בספרי [עמ' 74, וצוטט למעלה ריש סעיף ה: "מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל הרחיב את ענין 'אוצר ב"ד' [באופן עצמאי, ואף ללא מכירת הקרקעות לנכרי]...". אולם הצעתו לא נתקבלה כתחליף להיתר מכירה, אך כן הונהגה. בעקבות הגר"א זצ"ל, כהידור על גבי היתר המכירה, וכפי שעולה באופן ברור מעדותו המפורשת של הגר"מ אליהו שליט"א ושל הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א. כך בדיוק כתבתי והמלצתי להגדר ולפעול בספרי בעמ' 90-91.

ה. הרב פרידמן דייק ממכתבו של הצדיק המקובל הגר"מ חרל"פ שצילומי התפרסם בעמ' 96-97 בספרי, שאף הגר"מ חרל"פ סמך על אוצר בית דין. הגני מסכים בכל לב עם דברי כ"ת. כל המכתב הובא כמעט אך ורק לצורך זאת, להראות שהגר"מ חרל"פ זצ"ל, תלמידו המובהק של הגר"א קוק זיע"א, המליץ על הדרך של אוצר ב"ד, וזאת ללא מכירת הקרקע לנכרי. כך גם כתבתי בספרי בעמ' 67-68 [בשיטת החזו"א]:

בעקבות החזו"א זצ"ל פשט 'אוצר ב"ד' בין פוסקים שונים [=בהערה 121 ציינתי את ספר השמיטה להגר"מ טוקווינסקי זצ"ל שהוסיף את אוצר ב"ד במהדורה השנייה שיצאה בשנת תשי"א, לאחר פרסום החזו"א על שביעית בשנת תרצ"ז; כרם ציון הלכות שביעית]. הגר"מ חרל"פ זצ"ל כותב בכ"ה מנחם-אב תרצ"ז לבנו הרב יחיאל מיכל חרל"פ [הנמצא בארה"ב] בדבר פרדס בארץ [השייך לבנו הנ"ל], ומציע לו לעשות 'אוצר ב"ד' [ולא למכרו לנכרי].

כך דרכה של תורה, 'מעמידו על האמת'. אין בספרי שום חד צדדיות. הבאתי כל מקור וכל שיטה הקשורה לנושא. גם אם היא תומכת בגישה אשר לבסוף חסיתי שלא כמותה. בשום דיון בנושא אוצר ב"ד לא ראיתי שציטטו את מכתבו זה של הגר"מ חרל"פ זצ"ל [מ"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל מזכיר מכתב לגר"א קוק זצ"ל, וכנראה כוונתו למכתב מה' סיון תר"ע שגם בו דנתי בספרי ופרסמתי צילום שלו]. שאינו דווקא

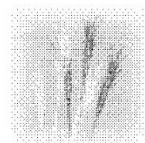
אלמנות עתיד 74

מווארשא [תמשנת ברודת' ראה לנכון להביא לספרו הסכמת מהרב שמואל זנוויל];
ובצירוף הגאון הרב יצחק אלחנן מקאזונא, ועוד רבים; ולכבודו של הכהן הגדול
מאחיו, מרא דארעא דישראל מרן הגרא"ח קוק זיע"א.
הנני מצטרף בכל לב לדברי הרב פרידמן ולתקוותו שבמהרה בימינו יהיו כל
יושביה עליה, ונתחייב בשמיטת מודאורייתא, ואז יתקיימו בנו דברי ההבטחה
הברורים בתורתנו הקדושה: "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את
התבואה לשלש השנים, וזרעתם את השנה השמינית ואכלתם מן התבואה ישן
עד השנה התשיעת עד בוא תבואתה תאכלו ישן".

היתר מכירה או אוצר בי"ד – תגובה לתגובה הרב יואל פרידמן

אמונת עתיד 74

הרב יואל פרידמן

היתר מכירה או אוצר בית דין – תגובה לתגובה

א. אין בכוונתי להתפלמס עם הגר"י בן מאיר שליט"א ולהתפלפל על דיוק זה או אחר בדברי רבותינו הרבנים הראשיים ובדברי מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל, שכן כפי שכתבנו שני הפתרונות – היתר מכירה ואוצר בית דין הם פתרונות טובים לשעת הדחק, יש פנים לכאן ויש פנים לכאן. זאת הסיבה גם שנוכל למצוא ציטוטים מדבריהם של רבותינו המצדדים בהיתר המכירה וציטוטים אחרים המצדדים באוצר בית דין. ויוכיח מכתבו האחרון של מרן הראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א בו הוא מביע את תמיכתו באוצר הארץ ואת העדפתו את אוצר בית דין על פני היתר המכירה. כן הוא גם במה שמובא בשמו של הראשון לציון הרה"ג עובדיה יוסף על ידי בנו, על ילקוט יוסף, עמ' תכט, ובמיוחד בעמ' תלג.

ב. הנקודה העיקרית שבביקורתי לספרו של הגר"י בן מאיר היא בכך שהוא אינו משקלל את היתרונות והחסרונות ההלכתיים של היתר המכירה לעומת אלו של אוצר בית דין, אלא לוקח כנתון את עובדות תוקפו של היתר המכירה שנקבע ע"י גאוני קמאי, ומונה את חסרונותיו של אוצר בית הדין. השאלה המרכזית בסיכום הדיון היא האם אני צריכים להפסיד בדאשתקד, להשתמש בצורה המקסימאלית בהיתר המכירה הן במישור החקלאי והן במישור הצרכני, או שאנו צריכים להתוות מדיניות אשר מקדמת את השמיטה ומצניבה אופק אידיאלי יותר לקיום השמיטה בשני מישורים אלו וגם מגבירה את המודעות לנושא השמיטה בכל הרבדים של הציבור הדתי לאומי.

ג. אין זה נכון שמדיניותה של הרבנות הראשית ותמיכתה באוצר בית דין נבעה מכך שבין כך נעשה היתר מכירה על כל ארץ ישראל. כידוע המכירה לגוי כוללת שני חלקים: מכירת מנהל ומכירה פרטנית של החקלאים. במסגרת אוצר בית דין לא

אמונת עתיד 74

נעשית מכירה פרטנית של החקלאי, ולדעת הרבה פוסקים מכירת המנהל לבד אינה מועילה.

ד. כפי שכתבנו במאמרים רבים, תמיכתנו בהיתר המכירה היא בלתי מסויגת, אך הק במקום שאכן זקוקים לו וכשאין פתרונות אחרים טובים יותר. איננו נזקקים להתוות מדיניות שבאה לאפקי מעמדתם של חוגים חרדים אשר תוקפים ושוללים את היתר המכירה, וברור לנו שעמדתם נובעת מחוסר יחס יחוסר הגישות להשיבותה ולערכם של ההתיישבות בארץ ישראל והחקלאות במדינת ישראל. לכן ברצוני גם לדחות מכל וכל אמירות או רמזים שכביכול מכון התורה והארץ היה שותף / סייע להתנהלותה של הרבנות הראשית נגד היתר המכירה. ההיפך הוא הנכון: מכון התורה והארץ היה הראשון שקרא ודרש מהרבנות הראשית להפעיל את היתר המכירה במדינת ישראל כדי לפטור את בעיית החקלאות, החקלאים והצרכנים במקום הצורך.

שנת השמיטה כשנה של ערבות הדדית*

ב"קומי אורי" גיליון כא פרסם ידידי הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, רבה של רמת-גן, מאמר תגובה לדברים שפרסמתי ב"קומי אורי" גיליון כ. דברים אלו מצטרפים לשפע של מאמרים וראיונות בעלי מסר אחיד – היתר המכירה הוא פתרון בדיעבד, לעומתו "אוצר בית-דין" הוא הידור ופתרון לכתחילה לשאלת השמיטה. נשמעת גם הטענה שמכירת קרקעות ארץ-ישראל לנכרי אינה פתרון "ציוני" ואינה תואמת את דרכה של הציונות הדתית. לעומת זאת "אוצר בית-דין" הוא פתרון לכתחילה, ציוני ודתי, המאפשר ליצרן לשמור קדושת שביעית ולצרכן להיות שותף עמו ולאכול פירות בקדושת שביעית שנראית דעת הרמב"ן [ב'שכחת העשין' בספר המצוות, מצווה ג'], שהיא מ"ע לאכול פירות שביעית [אם כי אפשר שכוונתו רק לאסור סחורה בעשה].

טיעונים אלו כוללים שני רכיבים: א. "אוצר בית-דין" הוא פתרון מהודר לכתחילה. זהו בעצם קיום רצון התורה במצוות שביעית בעולם המודרני. ב. היתר המכירה הוא פתרון בעייתי ומפוקפק, "בדיעבד" ואך ורק הוראת שעה.

אוצר בית-דין – פתרון לכתחילה?

הגר"י אריאל שליט"א במאמרו הנ"ל ב"קומי אורי" כא, כותב:

"הרב יהושע בן-מאיר האריך להסביר את דעת הגרש"ז אוירבאך הסובר שגם לדעת הר"ש אין היתר לאכול ירקות שנזרעו בשישית וגדלו בשביעית. לדעתו אף הם בכלל

* פורסם ב"קומי אורי" גיליון כה, אדר ניסן תשס"ח עמ' 33-44. מהדורה מקוצרת מאוד פורסמה ב"דף שבועי" של אוניברסיטה בר-אילן, מספר 756, פרשת בהר תשס"ח.

גזרת ספיחין. אולם מה הייתה מסקנתו **המעשית** של הגרש"ז אוירבאך, האם בגלל זה הוא העדיף את היתר המכירה? איני יודע אילו ירקות אכל הגאון הרב שלמה זלמן אוירבאך בסתיו של שנת השמיטה. ייתכן שנמנע מאכילת ירקות כלל, או שאכל של נוכרים. אולם למסקנתו של הרב בן מאיר, להעדיף היתר מכירה על הפרשנות המקובלת בשיטת הר"ש בוודאי לא הגיע. א"א להסתמך על הגרש"ז אוירבאך לחצאין".

ב"ה זכיתי שמו"ר הגרש"ז אוירבאך זצ"ל יורני דרך וידירכנו במקומות שונים. מו"ר הגאון זצ"ל הובילני בסוגיות סבוכות בש"ס, הורה לי דרך במשניות זרעים, פילס לי דרך בפסיקת הלכה והזהירני – כמו בשדה מוקשים – לדרוך רק בעקבותיו שמא תצא ממני הוראה שאינה לאמיתה של תורה. אך אודה ולא אבוש – לעולם, אך לעולם, לא הציע לי אפילו סיור אצלו במטבח. לעומת זאת, זכיתי לסיור מודרך ב"מעדני ארץ", וכמדומה שאין ספק לגבי דעתו ההלכתית של הגרש"ז אוירבאך זצ"ל לשאלת היתר המכירה. לעצם העניין איני מבין מה הקשר בין שיטתו של הגרש"ז אוירבאך זצ"ל בשאלת ספיחין [שהיא היא ה"פרשנות המקובלת" בשיטת הר"ש, להבדיל משיטה שכל מקורה דברים בע"פ בשם החזו"א, שאף החזו"א לא כתבם לא בספרו ולא בשום מקום אחר. גם מדברי מרן הרב זצ"ל ב"שבת הארץ" אין שום רמז לשיטה חדשה זו בשם החזו"א], לבין אם באופן אישי סמך על היתר המכירה או לא. מדוע "א"א להסתמך על הגרש"ז אוירבאך לחצאין", הרי תלמוד ערוך הוא במסכת עירובין (ז, א): "אמר רב שיזבי כי לא עבדין כחומרי דבי תרי היכא דסתרי אהדדי... אבל היכא דלא סתרי אהדדי עבדין". ראיתי שגם הגר"י אריאל [בראיון ב"מעייני הישועה" לפרשת כי תצא תשס"ז] מסתמך לגבי מצע מנותק בחממה על הגרש"ז אוירבאך זצ"ל ויבלח"א הגרש"י אלישיב שליט"א – אף שרק לאחרונה התפרסמה דעתו של הגרש"י אלישיב שליט"א כנגד "אוצר בית-דין" [לפחות כפי שהוא מבוצע היום].

אין מאמר-תגובה זה מקום לדיון נרחב בשאלות ההלכתיות הקשורות ל"אוצר בית-דין". בימים אלו פרסמתי חיבור נרחב לדיון בשאלה זו. נסתפק בשני ציטוטים קצרים. הראשון ממרא דארעא דא"י מרן הגראי"ה קוק זיע"א [אגרות הראיה א, אגרת שי"ד מכ"ג סיון תר"ע]:

"וכן הסכמתי מראש ופרסמתי לבאי ביתי, שבדעתי לתקן שטרי הפקר ומסירה לבד [=כמדומה שצ"ל "לב"ד" – לבית דין – י.ב.מ.], שיחתמו עליהם בני המושבות, ושטרי הרשאה ע"פ ב"ד שמרשים להם לעשות עם הפירות וטיפולם ע"פ הרשאת ב"ד, ולקחת שכר עמלם ומכשיריהם, הם ושלוחיהם ושלוחי שלוחיהם. **ודבר זה אף על פי שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשכח מישראל**, עד יופיע ד' באורו על ציון, להגיה חשכנו, ולהעמידנו בקרן אורה".

[בדברים אלו יש גם תשובה לדברי הגר"י אריאל שליט"א במאמר ב"קומי אורי" כ, בעמ' 28 שכתב: "וראיתי למי שפירש בטעות (הרב ויסמן תחומין כז) שהוא [הגראי"ה קוק זיע"א – י.ב.מ.] לא התיר אוצר בית-דין אלא על סמך היתר המכירה. ולא היא, ההפך הוא הנכון, הוא לא התיר את היתר המכירה אלא כשהקצירה והבצירה ייעשו ע"י אוצר בית-דין שהוא היתר מרווח יותר מהיתר המכירה שהוא חשש ליעילותו כדבריו בהמשך ...". כמדומה שדברי מרן הרב זיע"א ברור מימלו, וראה בהרחבה בחיבורי הנ"ל].

השני ממו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל ["השמיטה במהלך הדורות", פורסם, בין היתר, ב"בצאת השנה", ירושלים תשי"ט, ריכוז כל חוזרי הרה"ר לשנת השמיטה תשי"ט, בעריכת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל, עמ' כא-כב]:

"כל הצורות האלה [=זריעה מוקדמת, שינוי מחזור זרעים, גידולי מים וכדו' – י.ב.מ.] יש להם נקודה אחת מכבידה והיא, שהפרי הגדל דינו בהפקר ככל פירות הקדושים

בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם. **יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי ב"ד הנזכר בתוספתא** גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם, **אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה, ואף בזה אין לראות פתרון קבע.** המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, **יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק.** והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפיסת הרע במיעוטו".

נציין גם שלקראת שנת השמיטה תשי"ב הועלתה [ביוזמת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל] על-ידי חבר הרבנים של "הפועל המזרחי" הצעה להנהיג "אוצר בית-דין" במקום היתר מכירה, אולם הצעה זו נדחתה ע"י הגרי"א הרצוג, הגרב"צ עוזיאל והגרצ"פ פראנק זצ"ל [ראה "התורה והמדינה" ד' (אלול תשי"ב) עמ' קלון].

היתר המכירה הוא "בדיעבד" ורק "הוראת שעה" בזמנו

הגר"י אריאל שליט"א כותב בהמשך מאמרו הנ"ל:

"וכי גברא אגברא קרמית? אין להקשות מהגרש"ז אוירבאך על מרן הרב קוק כי למרות שהרב קוק סמך על היתר המכירה כפתרון הלכתי לגיטימי אולם רק לשעת הדחק וכהוראת שעה בלבד והעדיף כל פתרון הלכתי מהודר יותר. ומסתבר שירקות שיטית, עם כל בעייתם, עדיפים היו בעיניו על ירקות שנזרעו בשביעית על פי היתר המכירה".

[יש להדגיש – **"מסתבר"** שמרן הגרי"א קוק זיע"א היה מעדיף ירקות שיש בהם חשש "דרבנן" של ספיחין, על פני ירקות שנזרעו בשביעית על-פי היתר המכירה.

ומתוך "סברה" זו יש לנו מחלוקת בין הגרש"ז אוירבאך זצ"ל האוסרם, לבין מרן הרב זצ"ל שמתירם – כמובן זה רק מסתבר שמתירם, אבל זהו – כבר יש מחלוקות, ו"גברא אגברא קרמית?".

במקום אחר [במאמר הנ"ל ב"במעני הישועה"] בתשובה לשאלה מדוע לא לסמוך על היתר המכירה אומר הגר"י אריאל שליט"א:

"אולי תאמר שגם נמכור את בתינו לגויים ולא נצטרך לשים מזוזה? [= לא זכיתי להבין, שהרי הלכה מפורשת היא ביור"ד סי' רפו סעיף כג "השוכר בית מאינו יהודי חייב במזוזה" – י.ב.מ.]. למה שלא נמכור רכושנו או עסקנו לגויים ואז נוכל לאפשר בהם חילול שבת?! [= ראה או"ח סי' רמג-רמו, ובדרך המותרת הרי מותר, ובדרך האסורה – חז"ל אסרו. אולי הציטוטים בעלון הנ"ל מהראיון לא מדויקים – י.ב.מ.]. זו לא גישה יהודית! מוכרים לגוי רק בדיעבד, כשאין מנוס ממכירה שמא יעשה איסור חמור יותר בממכר. מי שנוהג כך לכתחילה – זה נבל ברשות התורה. אולי אדם ייקח סמים ויהי שוטה ואז פטור מכל התורה כולה?!"

"מה שבטוח הוא שהתנאים ששררו לפני 100 שנה, בימי הרב קוק, השתנו לגמרי. לכן צר לי שאומרים בשם הרב קוק כביכול שהוא נגד התקדמות...."

1. אין ספק שהתנאים שהיו לפני 100 שנה השתנו לגמרי. אמר לי מו"ר הגרש"ז אוירבאך זצ"ל שהיום היתר המכירה נחוץ הרבה יותר מאשר היה בזמנו. באותה תקופה דובר על כמה מאות חקלאים שהיה צריך למצוא להם פרנסה למשך שנת השמיטה [נראה ב"משפט כהן" סי' ס-סא תגובתו של מרן הרב זצ"ל להצעת הרידב"ז זצ"ל שייסעו שניהם לפריז לשכנע את הברון שיחזיק על חשבונו את החקלאים בשנת השמיטה]. היום, אם נפסיק את היצוא החקלאי לשנת השמיטה, מייד ייתפס "פלח השוק" שלנו על-ידי מדינות אחרות, ולא נוכל לייצא גם במשך השנים האחרות [בשיחה שהייתה לי עם ת"ח הגון לפני זמן מה, הוא אמר לי שיש אומרים שבכלל

אפשר לוותר על החקלאות בארץ. נייבא את כל מוצרי החקלאות כל שבע השנים, ואנחנו נתפרנס מהי-טק וכדומה. אמרתי לו, שמלבד שבדרך זו ישלטו בדואים וערבים על כל הקרקעות של ארץ-ישראל לתמיד ([וכמדומה שאף המתקש לא יאמר שזו הייתה מטרת התורה בלאו של "לא תחנם"), הרי חז"ל אומרים (סנהדרין צח, א) "ואמר רבי אבא, אין לך קץ מגולה מזה שנאמר (יחזקאל לו, ח) ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל" – ודו"ק – הרי ישראל ולא הרי טורקיה. וראה גם אבנ"ז יור"ד ב, סי' תנד].

2. "הוראת שעה" שכתבו גדולי ישראל שהנהיגו את היתר המכירה, ובעקבותיהם מרן הגר"א קוק זיע"א – היא כלשונו של הרב [באגרת להוריו שציטטתי למעלה]: "עד יופיע ד' באורו על ציון, להגיה חשכנו, ולהעמידנו בקרן אורה". הרב זצ"ל מבאר "ביסוד השמיטה" [אגרות ראייה א, נספח לאגרת רפט] את חזונו ותקווותו לכך שלא יהיה יותר צורך בהיתר המכירה, שלכן היא הוראת שעה:

"... נוכל להמשיך הדבר שאפילו בכרמים ופרדסים, שהמכירה והשכירות לגוי היא מוכרחת בהם, מפני הפסק המסחר [= להבדיל משטחי ירקות, שבתנאים שהיו אז לפני 100 שנה, לא היו "קשורים בקשרי מסחר", כלומר לא היה להם פלח שוק קבוע, ולכן הרב זצ"ל מקווה שימצאו לבעלים ופועלים שבהם תעסוקה חילונית לפרנסתם בשנה השביעית (האם הכוונה היא – שיימצאו לבעלים פועלים שיהיו תעסוקה חלופית לפרנסתם בשנה השביעית?), והם ישבתו וישביתו את הקרקע. בימינו, שכאמור למעלה – התנאים השתנו לגמרי, הפסקת עבודת, מכירת ויצוא תוצרת חקלאית אף של ירקות היא הרס החקלאות למשך כל השנים, לא רק שנת השמיטה – י.ב.מ.], מ"מ אפשר להנהיג שתהיה באמת ההפקעה נעשית ע"י שכירות לגוי בהבלעה [=כלומר – לא מכירה, אלא שבשכירות בוודאי אסור לישראל לעבוד בקרקע – י.ב.מ.], והפועלים גויים יעבדו גם בהם, וכל פועלי ישראל יהיו עסוקים בבנינים, ובכל ענפי התעשי' שתכין האגודה, ביחוד לצורך תשלום חסרון העבודה של שנת השביעית ...

ושישראל לא יעשו כל עבודה אסורה, ואפילו הגויים יעשו רק בהפרדסים והכרמים השכורים להם, ותהיה שבת הארץ מתקיימת ברוב עיקריה ופרטיה על אדמת הקודש".

"מה שבטוח הוא שהתנאים ששררו לפני 100 שנה, בימי הרב קוק, השתנו לגמרי". מצד אחד נראה "חזונו" של הרב היום כמאוד לא ריאלי. מצד שני בימינו, לצערנו, ממילא חלק גדול מהעבודות החקלאיות נעשות על-ידי פועלים זרים וכדומה. מה שברור שעד שלא "יחננו ד' ומשיח צדקנו יבא במהרה בימינו, ולא נצטרך לכל אותם האמצעים" [לשון הרב זצ"ל, שם], כל עוד אין שמיטה דאורייתא, וממילא אין הבטחת התורה "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים", כפי שכתב הסמ"ע [בחז"מ סי' סז, סק"ב, וראה גם פאה"ש סי' כ"ט ס"ק ג, ד], נצטרך ל"הערמה בולטת" "פרצה דחוקה" ש"אין לראות פתרון קבע" "ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצוות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצווה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק" [כלשון מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל שצוטטו למעלה].

3. מעבר ללחץ הכלכלי והצורך בביסוס והרחבת היישוב היהודי בארץ-ישראל, ששימש בזמנו כיסוד לצורך הפקעת קדושת שביעית על-ידי מכירה לנכרי [ושכאמור למעלה קיים היום בכפילא], הרי היה טעם נוסף. לצערנו חלק מהחקלאים בארץ אינם שומרי מצוות ובעלי יראת-שמים. ואף גם בין אלו שהם כן שומרי תורה ומצוות, הפתרון של "אוצר בית-דין" הוא לא ריאלי בסוגים שונים של גידולים [כפי שהגר"י אריאל שליט"א אומר בעצמו באותו ראיון ב"במעני הישועה" שהוזכר למעלה]. מה עם חקלאים אלו – וכי נשאירם ללא פתרון? נניח אותם ואף נעודד אותם לעבור על מצווה יקרה זו בתורה שחז"ל אמרו (אבות פ"ה מ"ט) שגלות באה לעולם על שמטת הארץ ["ומכלל לאו אתה שומע הן, שגם מתן שכרה בצדה, ובה תלוי גלות הארץ וישובה" – לשון מרן הרב זצ"ל "ביסוד השמיטה" הנ"ל]? או שמא "להם" נעשה מכירה, משהו

בדיעבד, קצת פחות מיהודים שלמים, רק יהודים בדיעבד. הם יהיו "נבל ברשות התורה"?

פירות [וירקות] "אוצר בית-דין" הם, כידוע, קדושים בקדושת שביעית. האם ניתן לספקם לכל הצרכנים בארץ? האם נספק לאותם צרכנים שאינם יודעים איך להישמר בקדושת הפירות [או חלילה אינם רוצים] פירות קדושים אלו? האין בזה משום "לפני עיור לא תיתן מכשול", או שמא ב"שנת השמיטה כשנה של אחריות הדדית" נקיים באחינו אלו "הלעיטהו לרשע וימות" (ב"ק סט, א)? [דיון בפני עצמו הוא הרבבות הרבות של הנכרים הגרים בארץ. נציין שאצל רבים וטובים גר מטפל נוכרי אתו בבית, מבשל לו ואוכל יחד אתו. איך יהודים יקרים אלו יסתדרו בפירות עם קדושת שביעית? ומה עם בתי-חולים ודומיהם שבהם יש אוכלוסייה לא יהודית? בפני עצמה היא שאלת צה"ל, שגם בו קיימת אוכלוסייה לא יהודית גדולה. האם בתנאים החדשים השוררים היום, שלא כמו לפני 100 שנה, נראה למישהו כדבר המתקבל שנקים לחיילים אלו חדרי אוכל נפרדים?].

דרכו של מרן הגראי"ה זיע"א ובעקבותיו דרכה של הציונית הדתית, היא למצוא פתרון ממלכתי, פתרון שיכלול את כל החקלאות היהודית בארץ-ישראל. האם דרכנו, זו דרכה של תורה, שלרוב עם ישראל יהיה "בדיעבד"? האם אנו אטומים לזעקתם הכנה של הרוב המכריע של חקלאים היהודים בארץ, כולל קיבוצים ויישובים שומרי תורה ומצוות ולומדי תורה, שערים שלמות סגרו את שעריהן בפני תוצרתן מפני שאין הם סומכים על היתר המכירה?

4. אני יכול להבין את הרבנים [למרות שאני בשום אופן לא מסכים אתם] שפוסקים שיש להימנע מספקות ולאכול בשביעית רק פירות נכריים, בחינת "את נפשי הצלתי". כבר כתב מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל [צוטט למעלה]: "המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה". [וידועים דברי המדרש דברים רבה

פרשה יא ד"ה ג וזאת הברכה: "ד"א נח אמר למשה אני גדול ממך שניצלתי מדור המבול א"ל משה אני נתעליתי יותר ממך אתה הצלת את עצמך ולא היה בך כח להציל את דורך אבל אני הצלתי א"ע והצלתי את דורי כשנתחייבו כלייה בעגל מנין שנאמר (שמות לב) וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, למה"ד לשתי ספינות שהיו בים והיו בתוכן שני קברניטין א' הציל את עצמו ולא הציל את ספינתו ואחד הציל א"ע ואת ספינתו למי היו מקלסין לא לאותו שהציל א"ע ואת ספינתו כך נח לא הציל אלא א"ע אבל משה הציל א"ע ואת דורו הוי ואת עלית על כולנה"]. אולם קשה לי להבין גדולי תורה, מנהיגי הציבור הדתי-לאומי וארגונים של הציבור שלנו, שתחת הכותרות של "שנת השמיטה כשנה של אחריות הדדית" "שבת הארץ לכם – לכולכם" נותנים יד לקרקוע של היתר המכירה. מלבד **שהדבר לא נכון ולא אמת מבחינה הלכתית** "ומש"כ כ"ג, שהלא כבר הדפסתי את שה"א [=שבת הארץ], ומה יש ללחום עוד יותר. הלא הודעתי לכ"ג ידי"נ כי בכונה לא סדרתי את כל הדברים בענין זה בהבנה גמורה, מסודרת ועמוקה כראוי, וכמה צדדים וטעמים ברורים השמטתי לגמרי, והכל כדי שלא יקלט עי"ז ענין ההיתר יותר מדאי, ויהי' תמיד נחשב רק להוראת שעה, וענין שהותר בדוחק, רק מפני הדחק. אבל כשמרחיבין דברים הללו ע"פ דרכה של תורה, כפי הדרך הנהוג מאז בישראל לחפש צדדים של קולא בענין גדול שהוא צורך רבים, אז יוקלש יותר מדאי ענין האיסור, מה שאיני חפץ בשום אופן ועניין" [אגרות הראיה א, אגרת שיא להגרידב"ז צ"ל] "... וכמו שכתבתי קצת מזה במבוא לשה"א, ויותר מזה הוכחתי לעצמי, ולא רציתי להעלות על הכתב ברבים, שלא להחליש הענין משום כבוד אל" הסתר דבר" [שם, אגרת שכג]. **יש בו גם פגיעה בכבוד הראשונים** "וחוץ מכל זה נוגע הדבר ללעז הראשונים, המתירים אשר כבר פשטה הלכה ומנהג כמותם, היו ת"ח גדולים בישראל, וחלילה לנו לזלזל בכבודם ולהראות בפומבי דספו איסורא לכללות עם קדוש" [משפט כהן סי' ע] "וכמובן אין להרהר אחר מה שכבר הורו זקנים, שאפי' קולא שהונהגה מפני טעם, שעבר הטעם, ג"כ אין מבטלים אותה כ"ז שלא עמד ב"ד ובטלה... וק"ו כ"ז שהטעם נוהג" [אגרות ראי"ה א, אגרת שכג]. וזאת בנוסף

על הפגיעה [אשר מצד חוגים מסוימים מכוונת] במרן הגר"ה קוק זיע"א. אך מעבר לכך, היא נותנת חיזוק לאלו המחרימים ומהרסים את החקלאות היהודית בארץ-ישראל.

5. מרן הרב זיע"א כתב [אגרות ראה, א, אגרת שטז] להגר"ח ברלין:

"עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות, כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא לתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בענים, ועיניהם תלויות למחיתם ע"י פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר הענין בדבר סכסוך שאלת השמיטה ... נמצאו חותרי מחתרת, אשר יעצו בסתר לקנות דוקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו. אי שמים. אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה...".

בתשובה להכחשתו של הגר"ח ברלין [אגרתו פורסמה ב'החבצלת' תר"ע גליון 50] שבד"צ ירושלים אסר את ענבי המושבות, כותב הרב [אגרות שם, אגרת שי]:

"וע"ד מכתבו השני אני תמה היכן נמצא בדבר אף רמז אל דהוא שאותם חותרי המחתרת הם הרה"ג בד"צ הי"ו, וחלילה לזקני ב"ד לעשות כזאת... אמנם חובתם הקדושה של רבני הבד"צ יצ"ו היא לעמוד נגד אותם חותרי המחתרת, ולמחות בידם שלא יפיקו את זממם, להזיק לאחינו העמלים למצא לחמם בישוב ארצנו הקדושה...".

כנראה "שהתנאים ששררו לפני 100 שנה, בימי הרב קוק, השתנו לגמרי", אם "בית הדין הזה הוא כלל ישראל והוא מתעלה מעל שיקולים הזרים להלכה" [לשונו של הגר"י אריאל שליט"א בראיון הנ"ל ב"במעניי הישועה"] מעודד חברה המפרסמת שכשלא יהיו לה ירקות של "אוצר בית-הדין" הזה, היא תספק ללקוחותיה ירקות

מטורקיה [ורק כאופציה נוספת, לאחר לחץ, הסכימה גם להציע למעוניינים בכך פירות מהיתר המכירה]. לא "חותרי מחרת, אשר יעצו בסתר" – בגאון, בגלוי, ובשם התורה, "אחריות הדדית" ובשם "אחיהם המתיישבים בספר המוסרים את נפשם על העם, התורה והארץ", אנו נקראים לתת יד להחרמת "תוצרת של חקלאים שמכרו את אדמתם לגוי בגלל שאולצו לעשות זאת מחשש שתוצרתם לא תשווק, ונושא שבת הארץ כמו השבת השבועית לא מעניין אותם כלל (שהרי הקונה בחנות רגילה קונה מכל הבא ליד)" [לשונו של הגר"י אריאל שליט"א במאמרו ב"קומי אורי" כא]. כלומר – אנו נקראים לתת יד לסגירת ערי ישראל ושווקיה בפני תוצרתם של חקלאים יהודיים, שגם חלקם גרים בספר – ובכלל מה בארץ-ישראל היום הוא לא ספר, המגנים בגופם על אדמת ארץ-ישראל בפני השתלטות של גורמים עוינים, בגלל שהם לא שומרי תורה ומצוות. ובהזדמנות זו כבר נחרים גם את התוצרת של אלפי חקלאים ששומרי תורה ומצוות, קיבוצים ויישובים דתיים שסומכים על ההיתר מכירה – בגלל שסחורתם נאסרה בתערובת עם הסחורה של אחינו שלא שומרי תורה ומצוות.

הגאון הרב אריאל שליט"א כותב "זכותם של החקלאים להדר במצווה זו כהבנתם". א. זו גם טענתם של החוגים הקונים רק תוצרת של נכרים – זכותם להדר כהבנתם [כפי שהבאתי לעיל בריש סעיף 4]. אמנם הגראי"ה קוק זיע"א קורא ל"זכות" ול"הידור" זה: "מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה". אולם עם כל האהבה, הכבוד והיקר שאני רוכש לידידי הגאון הרב אריאל שליט"א – אני מסכים בלב שלם ש"כל תורת הרב קוק זו התקדמות, דינמיקה, התפתחות, החיות העולמית. מי שמדבר על קיפאון – זה לא בשם הרב קוק... מי שלא משתמש בקידמה – זה לא הרב קוק" [ציטוט מהראיון הנ"ל ב"במענייני הישועה"]. אולם קידמה היא במחשב, בטפטפת, בחממות – לא בדין ולא במוסר – "אי שמים. אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה". הרב קוק הוא בעד קידמה, אך נגד חלול השם ורשעה. רשעה נשאת רשעה, ושום קידמה לא הופכת רשעה למוסר [וכמדומה שאמת זו – שקדמה לא

מהפכת רשעה למוסרית – היא הדרך האמיתית לסתום את פיותיהם של המקטרגים למיניהם, כולל הטוענים שמסירת אדמות ישראל לנוכרים היא לטובת ישראל].

הקפדה בדרך התורה – מכירת הקרקעות בהיתר המכירה ושיווק התוצרת באוצר בית-דין

הדרך הנכונה לרוצים להקפיד ולהדר בשמירת שביעית וקדושתה, היא ראשית וקודם לכל לנקוט בדרך המבוררת מבחינת הלכה, והוא היתר המכירה. לאחר מכירת הקרקע לישמעאלי, יש מקום ליראים לדבר ה', להחמיר ולנהוג קדושת שביעית בפירות, ולשווקם דרך אוצר בית-דין, כמו שכתב מרן הראי"ה קוק זיע"א [ביסוד השמיטה הנ"ל]:

"ומה שנוגע לענין המסחר, לפי המצב של שנה זו, שהכרח הוא לסמוך על ההפקעה של המכירה, שיש בה צד הערמה, ראוי ונכון לצרף לזה ג"כ, שתהי' המכירה המסחרית תמיד בהבלעה, וירשם בכל הפרייזקורנטים [= רשימת המחרים – הערת הגרצ"י קוק זצ"ל] שהמחיר אינו נלקח בעד גוף הפירות כ"א בעד העבודה והמכשירים. וכשיזכנו ד' לבא למדה הטובה, שלא יהיו עבדים כ"א הפרדסים והכרמים המושכרים בהבלעה, אז אין להחמיר על הפירות כלל מצד סחורה, שהרי הם נחשבים פירות של נכרים, ויש לחוש לאיסור שאסרו גאוני הדור בימי הב", שלא להחמיר בפירות של נכרי בקדושת שביעית".

יש גם מקום להחמיר שכל עבודות השדה, כולל איסור הפירות ועיבודם, יעשו [במידת האפשר] על-ידי פועלים נכריים. אך זאת אך ורק בתנאי שלא יינזקו מכך פועלים יהודיים.

ידידי הגאון הרב אריאל שליט"א [במאמרו ב"קומי אורי" כא] כותב שהצעתו זו [לעשות גם היתר מכירה וגם אוצר בית-דין – אגב, אני מודה על ייחוס הצעה זו אלי, אך הצעה

זו היא הצעתו של הגר"ח קוק זיע"א, ואף אומצה ע"י הגר"ח ברלין ובד"צ ירושלים] אינה מעשית. הוא מונה לכך שלוש סיבות:

א. סיבה הלכתית – "היא לא פותרת את עצם מעשה המכירה שאף על פי שהוא כשר הוא בוודאי לא חלק, ואם אפשר בלעדיו אין לעשותו". כמדומה שטענה זו כבר הופרכה בפרק הקודם.

ב. סיבה התנהגותית – "חקלאי שעושה גם היתר מכירה מרגיש שהכל מותר לו, ואינו מסוגל נפשית לשמור על כל ההלכות המגבילות של אוצר בי"ד. חקלאי שומר שמיטה בהידור הוא בלאו הכי גיבור כוח עושה דברו, ואין אפשרות להעמיס עליו גבורה כפולה ומכופלת כזו (על כך יאמרו המושלים משל לאברהם אבינו שהלך לעקוד את יצחק כשהאיל מתלווה אליו ...)". חלוק אני על הגר"י אריאל בהערכת יראת-השמים של החקלאים היקרים שמוסרים נפשם על עם ישראל ועל ארץ-ישראל. בוודאי שאין יראת-השמים שלהם פחותה משל קודמיהם בימי הרב. חקלאים שמבינים הלכות מסובכות של כלאיים, תרו"מ ושאר הלכות בארץ [ברובם יותר מהרבה רבנים], יבינו היטב את ההידור הנוסף בשיווק התוצרת דרך אוצר בית-דין. אני סמוך ובטוח שגיבורי כוח אלו, יכולים לעמוד בשיווק דרך אוצר בית-דין גם לאחר מכירת קרקעותיהם לנכרי. אולם אם באמת יש מספר כאלו שדורשים לבחור – או היתר מכירה או אוצר בית-דין – הרי מבחינת ההלכה [וכפי שפירטתי באריכות בחיבורי הנ"ל] ודאי שעדיף רק היתר מכירה – שהוא היתר מרווח ביותר, ולא רק אוצר בית-דין, שהוא היתר מפוקפק ומסופק. על העושים רק אוצר בית-דין יאמרו המושלים – משל לאברהם שהלך לעקידה עם האייל, ואת יצחק השאיר בבית.

ג. סיבה רגשית – "החקלאים מעדיפים אוצר בי"ד על מכירה כי המכירה מעמידה אותם בפני קונפליקט קשה. הם חיים רובם באזורים שחרב ההתנתקות מונפת כל הזמן על צווארם (ועתה ביתר חומרה מבעבר...). מכירת שדותיהם לישמעאלים

משמיטה את הקרקע מתחת רגליהם פשוטו כמשמעו. אם אין איסור לא תחנם בישמעאלים א"כ יש גם צידוק לכאורה לטוענים שאין מניעה הלכתית לעקירת יישובים מאדמתם ומסירתם לישמעאלים. אומנם יש להבין בין מכירה לזמן לבין מסירה קבועה, וכן בין מכירה לטובת היישוב לבין חיזוק מעמד של הנוכרים. וכן בין סניף לחיזוק לבין נימוק בלעדי. אולם הבחנות למדניות אלו, עם כל נכונותן, אינן מתיישבות על לבו של חקלאי בעל יר"ש טבעית שראשו ורוב שקוע בעבודת אדמתו מתוך מסירות ואהבה. מהם גם שאין בהגדרות הלמדניות בכדי לסתום את פיהם של המקטרגים למיניהם (הטוענים אף הם שמסירת אדמות ישראל לנוכרים היא לטובת ישראל).
אחר בקשת המחילה, חלוק אני על דעתו של הגר"י אריאל שליט"א לגבי "דעת בעל הבתים". כל אדם מישראל שיש לו יראת-שמים אמיתית, ובוודאי חקלאי בארץ-ישראל "שמאמין בחי עולמים וזורע" [תוס' שבת לא, א ד"ה "אמונת זה סדר זרעים" בשם הירושלמי], "מסכימה דעתו לדעת המקום" [ע"פ יבמות סב, א], ו"דעת המקום" היא ב"הבחנות למדניות", וכיוון שמסכימה "דעתו", שוב גם מתיישב הדבר היטב בלבו.

אני גם חושב שכל בר-דעת מבין שנתינת יד להחמרתם של "תוצרת של חקלאים שמכרו את אדמתם לגוי בגלל שאולצו לעשות זאת מחשש שתוצרתם לא תשווק, ונושא שבת הארץ כמו השבת השבועית לא מעניין אותם כלל", או ברוח קודשו של הרב זצ"ל: "ויעורר ג"כ משטמה רבה בין אחים והריסה גדולה בכל עניני הדת והיהדות מרוב קצף ושנאה, ד' ירחם, וממש אין לשער כמה קלקולים יכולים לצמוח מזה" [משפט כהן ס"י ע וכע"ז בעוד אין-ספור מקומות] יותר מסוכן ומסכן את אחזתנו בארץ-ישראל, מאשר מכירת קרקעות לישמעאלי לשנתיים מסיבות דתיות.

לא אכחד שעלה בלבי חשד שמא יש סיבה נוספת מדוע כה חוששים אותם חקלאים מלעשות היתר מכירה. לעולם איני דן אדם עד שהייתי במקומו, ולמען חיזוק ההתיישבות והחקלאות היהודית בארץ פסק מרן הרב זיע"א שמותר גם לסמוך על דעת יחיד [מבוא לשבת הארץ פרק י' ועוד מקומות]. אולם מכאן ועד לעשות מ"אוצר

בית-דין" אידיאולוגיה, ולהוציא "לעז על הראשונים" ולפגוע בת"ח וגאונים קדמאי שהתקינו את היתר המכירה, הדרך ארוכה. שביעית בזה"ז לרוה"פ דרבנן, אך ביזוי ת"ח ואף פגיעה בכל אדם מישראל הוא לכ"ע דאורייתא.

דיני פרוזבול – הרב יהודה יודל ראזנבערג זצ"ל

דיני פרוזבול

מאת הגאון המפורסם
הרב יהודה יודל ראזנבערג זצ"ל
 כיהן ברבנות בוארשא ולאדז בפולין וראב"ד במנטריאל
 וטורנטו בקנדה

בתוספת מראי מקומות, הערות
 וחילוקי הלכות למנהג עדות המזרח
 ומאמר: 'מצוות השמטת כספים'
 ע"י נינו
 מאיר יהושע בן-מאיר
 ישיבת 'שבות ישראל', אפרת

שנת שמיטה תשע"ה

שער הספר המקורי

א.*

בפרשת ראה¹ כתוב: 'מקץ שבע שנים תעשה שמטה: וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה':

ב.

רוב הפוסקים הסכימו דשמטת כספים נוהגת גם בזמן הגלות, ואפילו בחוץ לארץ². והרב הצדיק הגאון הגדול בעל השל"ה זצ"ל³ הזהיר מאד בענין שמטת כספים שנוהגת אף בחוץ לארץ בזמן הזה. ומה גם שהדבר נקל לתקן על ידי פרוזבול. וכן כתב גם הב"ח⁴ זצ"ל שעל פי הדין נוהגת שמטת כספים אף בחוץ לארץ בזמן הזה. וסיים שהעושה על פי הדין תבוא עליו ברכה.

ג.

איתא במסכת שביעית⁵, כשראה הלל הזקן שנמנעים העם מלהלוות זה לזה ועוברים על 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל' לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה

* הדברים פורסמו בקונטרס, בשנת תר"ע (1910). ההלכות הם לפי פסיקת הרמ"א, וכמנהג קהילות האשכנזים. בכל מקום בו יש חילוקי הלכות לפי פסיקת מרן בעל השו"ע, וכמנהג יוצאי עדות המזרח, צוינו ב**כוכבית כזו** - *, ובוארו בסוף הקונטרס.

¹ דברים טו, א-ב.

² שו"ע ורמ"א חו"מ סי' ס"ז ס"א.

³ חלק ראשון שער האותיות בסוף הל' התלויות בארץ [והובא בבאר הגולה חו"מ, שם אות ג'].

⁴ חו"מ שם ס"ק ה. וכן בבן איש-חי סוף פרשת כי-תבוא [שנה ראשונה] סימן כו.

אם שכח ולא עשה פרוזבול, אם גם בזמנו רשאי לסמוך על הרמ"א בס"א ד"א דאין שביעית נוהגת בזה"ז, ע' אגרות משה, חו"מ (ב) סימן טו. אמנם אולי בא"י אין לסמוך על זה, דיש שיטות [כפתור ופרח פמ"ט בשם בעל העיטור; בעל התרומות בשם הרמב"ן] דשמיטת כספים אף בזה"ז דאוריתא, ומש"כ הרמ"א חו"מ, שם: 'ו"א דאין שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה', כתב בבאה"ג אות ד': 'פירוש בחוץ לארץ, וכ"ה מפורש שם (=בבעל התרומות)'; ואף טעם תרומת הדשן שייך רק בחו"ל, ראה בביאור הגר"א שם אות ז; וגם אפשר שבא"י לא היה מנהג שלא להשמיט כספים. וכ"פ הרה"ג נתן צבי פרידמן זצ"ל בירחון 'קול תורה' אלול תשי"ט שבא"י אין להקל בזה; אמנם ראה יביע אומר ח"ג חו"מ, ו, סוף סעיף ו. וראה כרם ציון, פסקי הל' שביעית (מהד' תשל"ט) פ"כ סעיף יז.

⁵ חו"מ שם ס"ק ה. וכן בבן איש-חי סוף פרשת כי-תבוא [שנה ראשונה] סימן כו.

ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא⁶; עמד והתקין לכתוב פרזבול. ופירש"י⁷ 'פרוז הוא לשון תקנה, ובול הוא לשון עשירים', ור"ל שעשה תקנה לעשירים שלא יעברו על מה שכתוב בתורה. ורב נחמן בא אח"כ ותיקן⁸ דאמירה בעל פה* נוסח הפרזבול בפני דיינים או בפני עדים בלא כתיבה נמי מהני בשעת הדחק⁹.

ד.

אמנם צריך לדעת דפרזבול אינו מועיל כי אם באופן שיש להלוה קרקע כל שהיא¹⁰,

אם שכח ולא עשה פרזבול, אם גם בזמננו רשאי לסמוך על הרמ"א בס"א ד"א דאין שביעית נוהגת בזה"ז, ע' אגרות משה, חו"מ (ב) סימן טו. אמנם אולי בא"י אין לסמוך על זה, דיש שיטות [כפתור ופרח פמ"ט בשם בעל העיטור; בעל התרומות בשם הרמב"ן] דשמיטת כספים אף בזה"ז דאוריתא, ומש"כ הרמ"א חו"מ, שם: וי"א דאין שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה, כתב בבאה"ג אות ד': 'פירוש בחוץ לארץ, וכ"ה מפורש שם (=בעל התרומות)'; ואף טעם תרומת הדשן שייך רק בחו"ל, ראה בביאור הגר"א שם אות ז'; וגם אפשר שבא"י לא היה מנהג שלא להשמיט כספים. וכ"פ הרה"ג נתן צבי פרידמן זצ"ל בירחון 'קול תורה' אלול תשי"ט שבא"י אין להקל בזה; אמנם ראה יביע אומר ח"ג חו"מ, ו, סוף סעיף ו. וראה כרם ציון, פסקי הל' שביעית (מהד' תשל"ט) פ"כ סעיף יז.

⁶ דברים פרק טו פסוק ט. כתב בספר החינוך מצוה תפ 'ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות, בכל מקום ובכל זמן, שאף בזמן הזה שאין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא מדרבנן, מכל מקום אנו מזהירים גם כן שלא נמנע מלהלוות אל הצריך מפני פחד שנת השמטה שמשמטת, מדרבנן בזמן הזה, ומן התורה בזמן הבית. ועובר על זה ונמנע מהלוות אל הצריך מפני זה עבר על לאו, אבל אין בו מלקות לפי שאין בו מעשה' [וכן משמע דס"ל לרבינו יונה בשערי תשובה שער שלישי אות סז, דגם הנמנע מלהלוות שלא בזמן השמיטה עובר בלאו זה מן]'. אמנם ראה חת"ס ח' גיטין לו, א דבזה"ז דשמיטה דרבנן אינו עובר בלאו. ובאחרונים האריכו בזה [ע' הערת הגר"ל דיסקין זצ"ל בספר השמיטה להגרי"מ טקווינסקי זצ"ל (תשי"א) פרק יג סעיף ב' הערה 1] ואזהמ"ל.

⁷ גיטין לו, ב - לז, א. ושם: 'מאי פרוסבול? אמר רב חסדא: פרוס בולי ובוטי, בולי - אלו עשירים, דכתיב: (ויקרא כ"ו) ושמרת את גאון עוזכם, ותני רב יוסף: אלו בולאות שביהודה; בוטי - אלו העניים, דכתיב: (דברים ט"ו) העבט תעביטנו'. ופרש"י: 'פרוז - תקנה בולי ובוטי - עשירים ועניים עשירים שלא יפסידו ועניים שלא ינעלו דלת בפניהם. בולאות - עשירים. העבט - ומי הן הלווים עניים'. וכ"ה [בהשמטת עניים עקב השמטת בוטי] בסמ"ע חו"מ סז ריש סעיף יח, ובתפארת ישראל למשנה שביעית פ"י מ"ג יכין אות יז, בן איש-חי [לעיל הערה 4]. וע' שנות אליהו לגר"א ותוס אנשי שם שם.

⁸ גיטין לו, ב - לז, א. ושם: 'מאי פרוסבול? אמר רב חסדא: פרוס בולי ובוטי, בולי - אלו עשירים, דכתיב: (ויקרא כ"ו) ושמרת את גאון עוזכם, ותני רב יוסף: אלו בולאות שביהודה; בוטי - אלו העניים, דכתיב: (דברים ט"ו) העבט תעביטנו'. ופרש"י: 'פרוז - תקנה בולי ובוטי - עשירים ועניים עשירים שלא יפסידו ועניים שלא ינעלו דלת בפניהם. בולאות - עשירים. העבט - ומי הן הלווים עניים'. וכ"ה [בהשמטת עניים עקב השמטת בוטי] בסמ"ע חו"מ סז ריש סעיף יח, ובתפארת ישראל למשנה שביעית פ"י מ"ג יכין אות יז, בן איש-חי [לעיל הערה 4]. וע' שנות אליהו לגר"א ותוס אנשי שם שם.

⁹ ראה שם הערה 18.

¹⁰ חו"מ ס"ז סעיף כב. וכתב בדרישה שם [אות כד] 'נראה דמכל מקום אין לסמוך אארבע אמות קרקע שיש לו לקברו בו או אמה שיש לו חלק בארץ ישראל... [והביאו בפאה"ש סימן כט בבית ישראל אות פו]. אמנם בשו"ת חת"ס חו"מ ס"ז נכתב: 'ריש מילין אומר דלפע"ד בזה"ז אין להחמיר כלל בלא"ה דעכ"פ לפי הטעם שאין כותבין אלא על הקרקע משום דלא שכיח שילוח למי שאין לו קרקע והנה בזה"ז תקנו הגאונים לגבות ממטלטלי דיתמי משום דעיקר הונו של אדם הוא עתה במטלטלין יותר ממקרקע [=צ"ל מבקרקע] וכן אנו רואין באמת דא' מאלף שיבוא לידי גבוי' קרקע א"כ שכיחא ושכיחא הוא ונהי דאין לנו להוסיף על תקנת הלל כיון דבלא"ה עולבא דדיינא הוא אבל עכ"פ אין צריך להחמיר כ"ל. עכ"ל'. אמנם זקני הרב המחבר זצ"ל לא ניחא ליה להוסיף על תקנת הלל [וגם בר"ש פ"י דשביעית מ"ו (וברא"ש) כתב הטעם דבעינן קרקע דהוי טפי כגבוי, והביאו בפאה"ש שם בבית ישראל אות עח], ולכן העיר בהמשך דכמעט כל אדם דר בדירה השכורה לו.

ואפילו אם אין לו אלא קרקע כל שהיא שאולה או שכורה, ג"כ מהני¹¹. ולכן אם רק הלואה דר באיזו דירה שהיא, השכורה לו¹², יכול המלוה לכתוב עליו פרזבול¹³.

ה.

מסקנת הפוסקים די ש' מיני פרזבול: (א) הוא היותר מובחר¹⁴, היינו הנכתב על ידי שלושה דיינים¹⁵ בני תורה* דווקא¹⁶. פרזבול (ב) הוא הנכתב על פי שני עדים¹⁷.

¹¹ שו"ע שם, סעיף כג.

¹² בתשובות מהרי"מ ט"ח סימן סה כתב דמקולי פרזבול הוא שלא צריך שיזכה בקרקע באחד מן הקניינים, וז"ל: "אך קשה לי הא דאמרין בהשולח אהא דאמר רב יהודה 'אפי' השאילו מקום לתנור ולכירים כותבין עליו פרזבול איני והתני הלל אין כותבין פרזבול אלא על עציץ נקוב בלבד נקוב אין שאינו נקוב לא אמאי והא איכא מקומו לא צריכה דמנח אסיכ', פרש"י 'והא איכא מקומו והא מקומו או שלו הוא או השאילו לו', והשתא מאי קשיא ליה, אטו כל דמושיל בשטר וחזק' מושיל, זה הניח לו העציץ ברשותו והוא לא מחה, לא בשביל כן נאמר שהמקום קנוי, כהא דתנן 'היה מעמיד בהמה בחצר תנו' וכירים ורחי' בחצר לא בשביל כן תהא חזקה', ואמאי דחיק לאוקומא דמנח אסיכ'. ונראה בעיני דמקולי פרזבול שנו כאן ולא הצריכו שיזכה במקום באחד מן הקניינים" [וכע"ז בכנה"ג ח"מ שם אות לז והביאו בפאה"ש שם בבית ישראל אות פה]. אמנם בחי' גיטין המיוחסים לריטב"א [הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תש"מ] דף לז, א [ד"ה 'ואוקימא דמנח אסיכ', עמ' רסח] בעיטור סוף מאמר ג'; בעה"ת שער מג, ח"א סעיף יב כתב מפורש 'והוא דאחזיק'. וע' שעשוע התלמידים הל' שמיטה עמ' פד.

¹³ בשו"ת חתם סופר ח"מ סימן נ כתב: 'ומ"ש א"כ היכי משכחת מי שאינו ראוי לפרזבול, משכחת לי' בסומך על שולחן אחר ויכול לסלקו כל שעה, כי לא שאלו ולא השכירו לזמן, אך נתן לו רשות לדור בו כל זמן שירצה הבעל בית, וכל שעת' זמני' הוא. א"כ הדר בחצר חברו שלא מדעתו דאין צריך להעלות שכר משעבר, ומ"מ בכל שעה יכולי' הבעלים להוציא'. [והביאו בפתחי תשובה]. ומדברי מהרי"ט [בהערה הקודמת] נראה דאף אקרקע ככה"ג כותבים פרזבול. [וראה הרב משה שטרנברך, 'שמיטה כהלכה', ב"ב תשל"ט, עמ' פח-פט שכתב שבחור הסומך על שולחן אביו אין לו שום קרקע, ולכן בלואו כזה יש לזכות לו קרקע. ונעלמו ממנו דברי המהרי"ט שהובאו בפאה"ש. גם נראה דבכה"ג גם החת"ס יודה שחדרו בבית אביו נקרא שאול לו, ולא דיבר החת"ס אלא באורח לזמן קצר אצל אדם זר].

¹⁴ שו"ע שם סוף סעיף כא, וע"ש סמ"ע [סק"מ] וביאור הגר"א אות מ.

¹⁵ שו"ע שם סעיף יח, וכן הסכמת כה"פ דלא כרב נחמן [וע' פאה"ש שם בבית ישראל אות עא דבעי' ג' לאפקועי ממונא].

¹⁶ שו"ע שם, סעיף יח כתב: "ואינו נכתב אלא בב"ד חשוב דהיינו שלשה בקיאים בדין ובענין פרזבול ויודעים ענין שמיטה והמחוס רבים עליהם באותה העיר". אמנם רמ"א במפה הגיה "וי"א דכותבין פרזבול בכל ב"ד ונראה לי דיש להקל בזמן הזה". אמנם גם לרמ"א בעיני ב"ד מ"מ, וזהו שכתב זקני הרב המחבר זצ"ל 'בני תורה דוקא'. וכל"ה ברדב"ז סימן אלף רמא [והביאו בכנה"ג הגב' אות לב]. וכל"ז [ב"בני תורה] בקצשו"ע סי' קפ סעיף טו. [ול' רועי בקר מהני רק בקיבלם עליו הלואה – מבי"ט ח"ב סי' פא בפירוש דברי המרדכי].

¹⁷ שו"ע שם סעיף כא כ"א, וע' ביאור הגר"א ס"ק לו. יש להדגיש שאף למנהג עדות המזרח מועיל פרזבול הנכתב בפני שני עדים, בתנאי שימסור את כל חובותיו לב"ד חשוב, ראה להלן אות ט. ואדרבא, כיוון שעדות אלו הנוהגים כמו פסקי מרן בעל השו"ע צריך דווקא ב"ד חשוב, וקשה שכל אחד יגיע לב"ד חשוב ויעשה לפניו פרזבול, התקין בגאון בעל החקרי לב זצ"ל שימסור לב"ד החשוב בפני עדים, וכן מנהג בני עדות המזרח באר"י מקמא דנא.

פרזבול (ג) של שעת הדחק¹⁸, והוא שאומר המלוה נוסח הפרזבול בעל פה¹⁹ בפני דיינים או בפני עדים²⁰, בלי כתיבה*.

א.

פרזבול הנעשה בפני עדים יכול המלוה לברור לעצמו איזה בית דין שרוצה מאז עיר שבעולם, אפילו אם העיר היא במדינה אחרת²¹, ואינו מכיר כלל את הדיינים ואינו מודיעם כלל²² שהוא מוסר ברשותם את חובותיו - מ"מ מהני. אבל משמע שעל כל פנים צריך המלוה לדעת שמות הדיינים דשם ולפרט את שמותם²³. ולכל הפחות אם יודע לקרות את שם הרב אב בית דין של העיר ההיא, אפילו אם אינו יודע לקרות השמות של שני הדיינים שלו, ג"כ סגי²⁴, דהיינו למשל שיכול לומר שמוסר כל חובותיו להבית דין של הרב הגאון ר' אלי' חיים מייזיל שליט"א [זצ"ל] מעיר לאדז, וכדומה לזה²⁵.

¹⁸ חכמת אדם [ב'שערי צדק] שער מצות הארץ פ"א סעיף ו'. [ע' ביאור הגר"א אות לא שכתב: "... ורמב"ם ושו"ע אזלי לטעמייהו שכתבו בסעיף כ' ת"ח שהלווה כו' דוקא. וטור ורמ"א אזלי לשיטתייהו שכתבו שם וי"א דכל אדם כו'. והנה זקני הרב המחבר הקל למעלה באות ג' לכתחילה שמהני כל ב"ד כדעת הרמ"א שכ"ה הסכמת רה"פ (ע' פאה"ש שם בבית ישראל אות סט), אך לכתוב פרזבול בע"פ הקל רק בשעת הדחק. וגם בדעת הגר"א נ"ל דכוונתו דהרמב"ם ומחבר לשיטתייהו דס"ל כשמואל דפרזבול עולבנא דדייני, וטור ורמ"א לשיטתייהו דס"ל כרב נחמן דאמר אקיימינה (ע' ביאור הגר"א ס"ק לג, לד). אבל גם הגר"א לא ס"ל דמאן דס"ל דכל ב"ד בהכרח ס"ל דפרזבול נעשה בע"פ. וע' פאה"ש שם בבית ישראל אותיות סח, סט, עג, עד]. כדעת הרמ"א בהגה בסוף סעיף כ. וע' באר הגולה אות ע, פ; ביאור הגר"א אות לג, לד. [וע' פתחי תשובה שם].

¹⁹ ב"י בבדק הבית חו"מ שם הסיק מדברי רבינו יחיאל שבמרדכי דפרזבול בע"פ מהני רק בפני דיינים ולא בפני עדים. והמרדכי והב"י דחו דבריו [והביאם כנה"ג הגב"א אות מג]. וע' מהר"י קורקוס פ"ט משמיטה סוף הי"ז. וראה להלן הערה 26.

²⁰ ירושלמי פ"י דשביעית ה"ב [ואפילו נתונים ברומי, ופירש המרדכי [גיטין רמז ש"פ] 'פירוש - הדיינים' והביאו [למרדכי] ה"ב בבדק הבית חו"מ שם, וכ"פ שו"ע שם, סעיף כא [דיינים שבמקום פלוני וע"ש ביאור הגר"א אות לט] ובהגהת הרמ"א ס"ס כ [וע"ש ביאור הגר"א אות לה]. [והשווה מהר"י קורקוס פ"ט משמיטה סוף הי"ז; הון עשיר שביעית פ"י מ"ד].

²¹ מבי"ט ח"ב סימן פ"א [והביאו כנה"ג בהגב"א אות מב], ודלא כס"ד במהר"י קורקוס פ"ט משביעית הי"ז. וע' להלן הערה 26.

²² כ"מ מלשון הטור אפילו בפרזבול הנעשה בפני הדיינים שכתב שם סעיף יט: 'זזה לשון [של פרזבול] פלוני ופלוני ופלוני ופלוני... אמנם במב"ט ח"ב סי' רכה כ' דהיא דחתומים למטה הדיינים דיו שכותב 'מוסרי לכם הדיינים'. אבל בפרזבול הנעשה בלשון עדים צריך לכתוב בפירוש שם הדיינים. כנה"ג אות לב, והביא בפאה"ש שם בבית ישראל אות עא. וע' במב"ט ח"ב סי' פא וסימן רכה ובבית ישראל שם סוף אות עה.

²³ לא מצאתי מקור לזה, וכנראה דעת עצמו להקל.

²⁴ יש לציין שבאירופה רבים ערים היו לרוב גם אב בית דין קבוע שבעירם. בארץ לרוב אין רב העיר אב בית דין קבוע, לכן בארץ יש לציין שם של אב ב"ד. כמוכן שצריך לציין שם של אב ב"ד שקיים בזמן כתיבת הפרזבול, ובזמננו אין לכתוב את שמו של הרב"ג מייזיל זצ"ל מלאדז.

ז.

אבל הגאון בעל אורים ותומים זצ"ל²⁶ דעתו נוטה שפרוזבול צריך המלוה לאמרו דוקא בפני הדיינים, כנזכר לקמן בפרוזבול (א). אמנם הכתיבה והחתימה תהיה או גם כן על פי אותם הדיינים שאומר בפניהם כנזכר לקמן בפרוזבול (א) או על פי שני עדים כנזכר לקמן בפרוזבול (ב).

סדר פרוזבול (א)

בסוף שנת השמטה²⁷, או איזה ימים מקודם²⁸, ילך המלוה לפני ג' דיינים בני תורה*

²⁶ חו"מ שם ס"ק כא. ופירש 'ואפילו נתונים ברומי השטרות, כפי' הרמב"ן והר"ן. וכן נוטה דעת הפאה"ש ס' ט בבית ישראל אות עה וחת"ס חו"מ תשובה ק"ג. אמנם ראה לעיל הערה 17 שהגאון בעל חקרי לב זצ"ל התקין נוסח פרוזבול בפני עדים, וכן [דשבעית משמטת אף בתחילתה, וכבר בשנה השביעית אסור לתבוע חוב] לעשות פרוזבול גם במוצאי שישית. ובחת"ס חו"מ סימן נ' העיד שהגאון ר' נתן אדלר לא חשש לזה. וע"ש שכתב: "וטעמא רבה איכא דלא יהי' אלא פלוגתא שוה בשוה, הי' לן לומר כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל, ומכ"ש הכא דכל הפוסקים חולקים. חוץ מהעיסור והרא"ש (והטור נמשך [!]) אחריהם כדרכו, ודי לן שכל הרמב"ן בתשו' המיוחסות דנוסחא מטעת נדמנה להעיסור בתוס'...". מלשונם משמע קצת שבא"י יש מקום להחמיר כדעת הרא"ש, ע' לעיל הערה 4. וע' שו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ סימן ו' אות ה' שהעתיק לשון החת"ס, אך בהמשטת התיבות "וטעמא רבה... חו"ל". [וע' שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סימן כט מש"כ ליישב סתירה בחת"ס מחלק או"ח]. וע' פאה"ש שם בבית ישראל אות צו, צז. [וע' שו"ע הרב בעל התניא הלכות הלוואה סעיף לו. וצ"ל כוונתו שאם היו לו עוד הלוואות בשנת השבע, יכתוב עוד פרוזבול ערב שמינית, ע' ספר השמיטה להרב יחיאל מיכל טוקצינסקי ז"ל, פרק יג (שמיטת כספים) סעיף ה (בהוצ' ירושלים תשי"א עמ' סב)]. וראה ריבמ"ץ פ"י דשביעית מ"ה, ומהד' מו"ר הגר"ן זק"ש זצ"ל (הוצ' יד הרב הרצוג, ירושלים, תשל"ה) באות יב שבסוף הספר (עמ' תל"א).

²⁷ שו"ע חו"מ שם סעיף ל וסעיף לא, וע"ש בבאר הגולה ובביאור הגר"א. וכתב בב"י [שם ס"ק לב] שכן המנהג הפשוט בא"י, ושכן נהג המהר"י ב"ר רב. אמנם הגאון בעל התומים, באורים חו"מ שם ס"ק נד כתב שהירא והחרד יחמיר כדעת הרא"ש [דשבעית משמטת אף בתחילתה, וכבר בשנה השביעית אסור לתבוע חוב] לעשות פרוזבול גם במוצאי שישית. ובחת"ס חו"מ סימן נ' העיד שהגאון ר' נתן אדלר לא חשש לזה. וע"ש שכתב: "וטעמא רבה איכא דלא יהי' אלא פלוגתא שוה בשוה, הי' לן לומר כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל, ומכ"ש הכא דכל הפוסקים חולקים. חוץ מהעיסור והרא"ש (והטור נמשך [!]) אחריהם כדרכו, ודי לן שכל הרמב"ן בתשו' המיוחסות דנוסחא מטעת נדמנה להעיסור בתוס'...". מלשונם משמע קצת שבא"י יש מקום להחמיר כדעת הרא"ש, ע' לעיל הערה 4. וע' שו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ סימן ו' אות ה' שהעתיק לשון החת"ס, אך בהמשטת התיבות "וטעמא רבה... חו"ל". [וע' שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סימן כט מש"כ ליישב סתירה בחת"ס מחלק או"ח]. וע' פאה"ש שם בבית ישראל אות צו, צז. [וע' שו"ע הרב בעל התניא הלכות הלוואה סעיף לו. וצ"ל כוונתו שאם היו לו עוד הלוואות בשנת השבע, יכתוב עוד פרוזבול ערב שמינית, ע' ספר השמיטה להרב יחיאל מיכל טוקצינסקי ז"ל, פרק יג (שמיטת כספים) סעיף ה (בהוצ' ירושלים תשי"א עמ' סב)]. וראה ריבמ"ץ פ"י דשביעית מ"ה, ומהד' מו"ר הגר"ן זק"ש זצ"ל (הוצ' יד הרב הרצוג, ירושלים, תשל"ה) באות יב שבסוף הספר (עמ' תל"א).

²⁸ ואז יועיל רק לחובות שלפני תאריך כתיבת הפרוזבול, אבל הלוואות שנתן אחרי כתיבת הפרוזבול לא יועיל פרוזבול זה, פאה"ש שם סעיף מ (וע' בבית ישראל אות צח). ולכן לכאורה ראוי להימנע מלהקדים הפרוזבול שמא יהיה מי שיבקש ממנו הלוואה אחר שכתב פרוזבול, ולא יתן לו כי יחשש ששביעית תשטם, ועבר בלאו של 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בלעיל' (ע' לעיל הערה 6). אמנם בהלוואה שזמן פירעונה אחר ר"ה של שמינית או פוסקים כלישנא בתרא דר"י אמר שמואל במכות ג, ב דאין שביעית משמטת, רמב"ם פ"ט משביעית ה"ט; טושו"ע חו"מ סימן סד ס"י. על כן יכול לקבוע זמן פירעון אחר ר"ה של שמינית. ואף בלא קבע זמן פירעון, סתם הלוואה ל' יום, חו"מ ס' ע"ג ס"א, א"כ הלוואה שתניתן כמה ימים לפני ר"ה של שמינית אינה ניתנת להתבע עד אחר ר"ה של שמינית, ולהרבה פוסקים אין שביעית משמטת אף סתם הלוואה שניתנה פחות מל' יום לפני סוף שביעית [או"ח ח"ב סימן כג; מנ"ח מצוה תע"ז (אות ח'); דבר אברהם ח"א סימן לב אות ד' שדייק כן מר"ן שבת קמח, ב; רש"ש מכות ג, ב ועוד]. אבל הרבה פוסקים כתבו דבסתם הלוואה, אף דל' יום היא אחר ר"ה של שמינית מ"מ משמט [ב"ח חו"מ ס' סג ס"ג; תומים שם ס"ק טז; קצה"ח שם ס"ק ד; פאת השולחן סימן כט סעיף יז בבית ישראל אות מ"ו, שכתב כן בשם הגר"א, ועוד]. גם יכול להתנות עמו שלא ישימי חוב זה בשביעית דאז אין שביעית משמטת [חו"מ שם ס"ט]. אמנם ראה חת"ס בחו"מ סימן ק"ג דאף אם הלוה מתרצה לתנאי זה עובר המלוה על 'השמר לך וכו'. וכע"ז ב'בכור שור' (ח') למסכתות שדפוסו בסוף ספר 'תבואות שור' מכות ג, ב, אך לדעתו רק אם הלוה לא מסכים לתנאי, ולכן המלוה לא נותן לו ההלוואה, עובר המלוה

דוקא²⁹ ויאמר לפניהם נוסח הפרזבול, והדיינים יחתמו עצמם על הפרזבול ויתנו לידו להיות לו לראיה נגד הלוה.

[ונק' יאמר המלוה בפני ג' הדיינים³⁰]:

מוסר אני לכם אתם דיינים הרב ר' _____, הרב ר' _____
והרב ר' _____ מעיר³² את כל חוב שיש לי לגבות
מישראל, הן מלוה שבשטר, והן מלוה שבעל פה³³, שאגבנו כל זמן שארצה.

בלאו. וראה פ"ת חו"מ שם סק"ב שהביא דבריהם ותמה עליהם ע"ש. גם הגר"י פערלא בחידושו לספר המצות לרס"ג, עשה כ"ה, ח"א דף קסח, ד"ה 'והנה' וד"ה 'ואמנם', האריך שדבריהם נגד דברי הראשונים, אך כתב שמדברי העיטור נראה כדעת החת"ס]. לכן זה חשש רחוק שימנע מלהלוות באותם כמה ימים, ולא חשש זקני הגאון זצ"ל לכך. [במשנה מו"ק פ"ג מ"ג איתא: "ואלו כותבין במועד, קידושי נשים, גטין ושוברין, דיתיקי, מתנה ופרזבולין..." ו[חול ה]מועד זה הוא לכל המאוחר חוה"מ פסח שלפני סוף שביעית – הערת ידידי הרב מרדכי הלפרין שליט"א. אמנם שם מייירי בשעת הדחק דהוי דבר האבד "משום דאיכא למיחש שמא ילכו העדים ויעבור שביעית, או שרוצה ללכת למדינת הים, או לצאת בשיירה" – ר"ן מו"ק יח, ב, ובדיעבד ודאי פרזבול שנכתב לפני סוף שביעית מהני, שהרי משנה מפורשת היא (שביעית פ"י, מ"ה) שפרזבול המוקדם כשר. אמנם הרמב"ם (פ"ז משביתת יו"ט הי"ב) והסמ"ג (ל"ת ע"ה) השמיטו "פרזבולין" אף שנשנית להדיא במשנה, ופלא הדבר שאף אחד מנה"כ לא העיר ע"ז. וע' בספר בני בנימין (הובא בספר הליקוטין במהד' פרנקל לרמב"ם שם) מש"כ בזה. וע' בריב"מ³¹ ובהערת מו"ר הגר"נ זק"ש זצ"ל שציינתי בסוף ההערה הקודמת].
ובבן איש-חי [צוין לעיל הערה 4] כתב שמידת חסידות לתת הלוואה בסכום קטן אחרי שכתב הפרזבול, כדי שתהיה הלוואה כל שהיא שישמט בשביעית כעיקר דין תורה [ולפמ"ש, יתנה שזמן הפירעון יהיה לפני ר"ה כדי שלא יהיה סתם הלוואה, וכ"כ בשו"ת יחווה דעת ח"ד סוף סימן סב]. [ע' בבן איש-חי שם שכתב גם שתלווה אישה לחברתה ככר לחם לפני שביעית, כדי שגם נשים (שגם הם מצויים במצוה זו, חינוך מצוה תעד) יקיימו מצוות שמירת כספים. וראה מלא"ש פ"י דשביעית מ"ב בהגה"ה דכתב בפשיטות ד'כספים' לאו דווקא, ושביעית משמטת גם כשהלווה ככר לחם או פירות; וכ"כ בשו"ת חיים שאל ח"ב סימן לח אות יג].

²⁹ ראה לעיל הערות 15-16.

³⁰ זהו לשון המשנה פ"י דשביעית מ"ד, והביאו השו"ע חו"מ שם סעיף יט. וכתב הסמ"ע שם (ס"ק לח): 'דברים הללו הן לשון המלוה שאומר כן להדיינים בעל פה, והדיינים כותבים דבריו בנוסח זה, במוותב תלתא...'. והביאו פאה"ש שם בבית ישראל אות עא. נ"ל דס"ל לזקני הגאון זצ"ל דכיון דמ"מ [אף כשיש פרזבול בכתב] בעינן אמירה בע"פ, ולהלכה אמירה בע"פ בפני עצמו מהני [ע' הערות 8-9, 20-21 ובטקסט הסומך להם], שוב הוי השטר רק כשטר ראיה בעלמא, ולכן שינה לשון השטר וכתב 'ואמר לנא שהוא מוסר ברשותינו...' בלשון עבר, ולא כתב בשטר לשון הווה [ואמר לנו: מוסר אני לכם] כמו ברוב הנוסחאות [וראה להלן הערה 35 נוסח פרזבול שנמצא בכתבי הגר"ה קוק זצ"ל]. וראה בספר ראשית בכורים לרב בצלאל הכהן ח"ב עמ' נו [והובא בספר שמירת כספים לרב יצחק זאב כהנא בנספחות, נוסח פרזבול יא (עמ' קצה)] נוסח פרזבול שהמלוה חותם על נוסח 'מוסרי' בפניהם..., ואח"כ הבי"ד כותבים 'במוותב תלתא...' וחוזמים למטה. [וכ"ה בנוסח המומלץ ע"י הרב משה שטרנבוך, בספר 'שמירת כהלכתה', בני ברק תשל"ט סוף דיני פרזבול (עמ' צ)]. וראה גם שו"ת יביע אומר, שם (הערה 26) סוף אות ז.

³¹ ראה לעיל הערות 23-24.

³² כ"ה פשט לשון המשנה בשביעית פ"י מ"ד איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני. אך ע' משנה ראשונה שם.
³³ ר"ן גיטין פרק השולח דף יט, א מדפי הרי"ף, ופסקו הרמ"א בהגה בחו"מ שם סוף סעיף יט, ובסמ"ע שם (ס"ק לט) כתב דאף המחבר סבר לה. וכ"פ בביאור הגר"ה שם (אות לב) ופאה"ש שם בבית ישראל אות עב. [וע' תומים אות כב].

[על זה חותמים הדיינים]

במותב תלתא כחדא הוינא ואתא קדמנא בי דינא מוה"ר _____ מעיר _____
 ואמר לנא שהוא מוסר ברשותנו כל חוב שיש לו לגבות מישראל³⁴,
 הן שבשטר, והן שבעל פה, שיגבנו כל זמן שירצה³⁵. ולראיה באנו על החתום
 יום _____ לחודש אלול דשנת ה' אלפים תשע"ה ליצירה פה עיר³⁶ _____
 נאם _____
 נאם _____
 נאם _____

החלק האחרון, שעליו חתמו הדיינים, יקח המלוה וישמור בין ניריותיו³⁷.

³⁴ בספר השמיטה להגרי"מ טקווינסקי שם (לעיל הערה 27) אות ו' הערה 2 הביא בשם הגרש"ס לרשום 'וכרשום מעלד"ז' [=מעבר לדף זה]. ולרשום שמות האנשים שחייבים לו. וכ"ה בכרם ציון, פסקי הלכות שביעית (מהד' תשל"ט) פ"כ סעיף יד הערה 27.

יש נוסחאות של פרזבול שתיקנו ע"פ הנוסח שכתב הרב יהודה אלברצלוי שהובא בספר התרומות שהמלוה מקנה חובותיו לב"ד אגב קרקע, ראה ספר השמיטה להגרי"מ טקווינסקי שם (לעיל הערה 27) סעיפים וז'. אמנם אחרים פיקפקו בנוסח זה, ע' אגרות משה, חו"מ (ח"א) סי' יט, וס"ס כא; שו"ת מנחת יצחק, ח"ו סימן קס. [וראה גם שו"ת יביע אומר ח"ג, חו"מ סוף סי' ו]. וכן ליתא נוסח זה בנוסח פרזבול שהביא החת"ס בחו"מ סימן קיג].

³⁵ לא הזכיר בנוסח הפרזבול שמקנה לווה קרקע, ראה לעיל אות ד' ובהערות (10-13) שם, וכ"כ במב"ט ח"א סימן שא: כי לא נהגנו בשמיטות שעברו לכתוב אלא גופו של פרזבול בלא זיכוי ד' אמות כי סמכנו על רוב העולם שיש להם קרקע כל שהוא או לפחות עציץ נקוב מונח על גבי יתדות באויר. וכ"כ ב'שערי צדק' [לחכמת אדם] פרק כא סעיף ח. וכן ליתא שמקנה ללווה קרקע בנוסח פרזבול שהביא הרה"ג משה נחמי' כהניו בספרו 'שנת השבע', שנדפס בירושלים בשנת תרמ"א [ערב שנת השמיטה תרמ"ב]. וכתב [בסוף הספר, דף לב, ע"ב]: "נוסח פרזבול שנוהגין פנה"ק בסוף שנת השבע". כלומר, נוסח זה קדום ונהג בירושלים לפחות מסוף שנת השמיטה תרל"ה. בספר 'הר המור' (מכון הרב פרנק, ירושלים, תשנ"ד) עמ' רי"ז הודפס צילום פרזבול בנוסח זה חתום ע"י ב"ד בכל' אלול תרמ"ט [ובספר השמיטה להגרי"מ טקווינסקי, מהד' תש"א פרק יג סעיף ו, עמ' סב, מובא נוסח מע"ז כנוסח שהיו כותבין 'בשנים הקודמות']. וכן בנוסח פרזבול שנמצא בכת"י של מרא דארעא דישאל מרן הגרא"ה קוק זיע"א (הודפס ב'אגרות חמדה' מהד' תשמ"ז עמ' 245; מהד' תשס"ח עמ' 239) לא הזכיר שמקנה לווה קרקע, וז"ל נוסח הפרזבול הנ"ל: "ביום ב' תלתא כחדא הוינא אנחנו דייני חתימי מטה, ואתא לקדמנא הרב רבי אברהם יצחק הכהן קוק ואמר לנא מוסרינא לכם הדיינים שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה כתקנתא דתיקן הלל הזקן ע"ה. ולראי' בעה"ח פעה"ק ירושת"ו, יום ערב ר"ה דשנת תרצ"ב הבעל"ט סוף שנת השמיטה תרצ"א דנא" (ראה לעיל הערה 30). וכן ליתא שמקנה ללווה קרקע בנוסחאות פרזבול מכ"י של החזו"א, הגרי" קניבסקי זצ"ל ויבדלחט"א הגרי"ש אלישיב שליט"א שפורסמו ע"י 'המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה', ב'קיצור דיני פרזבול' בידעון הליכות שדה, גליון 126, אלול תשס"א. גם ליתא הקניית קרקע בשטר פרזבול שפורסמו לקראת אלול תשס"ח ע"י "בית דין צדק נחלת יצחק" [הדיינים, הגאונים הרב ז"נ גולדברג, הרב אליהו אברג'ל, הרב אוריאל ברגלי שליט"א] ובד"צ "בית יוסף" [הדיינים הגאונים הרב עובדיה יוסף שליט"א] [צ"ל], ולהבדיל בין החיים לחיים, הרב שלמה עמאר והרב בנימין לוי שליט"א] וראה שו"ע חו"מ שם סעיף כב ובמפה ונו"כ שם.

³⁶ המב"ט כתב בח"ב סי' רכה שפרזבול שאין הדיינים חתומים בו ולא מפורשים ולא המקום שנעשה הפרזבול יש לחוש אולי אותם הדיינים אינם בקיאים בדיני פרזבול ופסול לכ"ע, והביאו כנה"ג חו"מ שם באות לד, פאה"ש שם, בבית ישראל סוף אות עה. אמנם בנוסח זה חתומים הדיינים ומפורש מקומם. וע' הערה 32.

³⁷ אף דנאמן המלוה לומר פרזבול היה לי ואבד, חו"מ שם סעיף לג [ועיי"ש בבאר הגולה אות ע; אמנם ראה באורח משפט סוף סימן סז, ובשער המשפט שם שפיקפקו אם נאמן לומר פרזבול היה לי ואבד], ודאי דעדיף שיביא הפרזבול לפני ב"ד, ובעיקר דמיעקר הדין מהני פרזבול בע"פ וכל השטר הוי לראיה בעלמא, ראה הערה 30.

פ"י מ"ה, כפתור ופרח תחילת הפרק החמישים (עמ' תרעה), וכ"כ בפשיטות בספר השמיטה להגרי"מ טקווינסקי, שם (הערה

סדר פרוזבול (ב)

אם יש להמלוה איזו מניעה שאינו יכול ללכת לפני בית דין, או שאין לו ג' דיינים בני תורה, יכול לעשות הפרוזבול בפני שני עדים כזה:

[וכך יאמר המלוה בפני שני עדים³⁸]:

מבקש אני מכם ר' _____ ור' _____
 מעיר³⁹ _____ שתהיו עלי עדים, איך שאני מוסר להבית
 דין הרב רי⁴⁰ _____, הרב ר' _____ והרב ר'
 _____ מעיר⁴¹ _____ את כל חוב שיש לי
 לגבות מישראל, הן מלוה שבשטר, והן מלוה שבעל פה⁴², שאגבנו
 כל זמן שארצה.

27), אות ה'. אמנם ראה שו"ת יהודה יעלה אסאד, ח"ב (סי' קעט) דכיון דמהני לת"ח לכתחילה בע"פ, אף לכל אדם אי כתב ואבד לפני סוף שביעית מהני. גם מו"ר הגר"נ זק"ש זצ"ל [במהד' הריב"מ"ץ שהוציא הנ"ל סוף הערה 27, באות יג שבסוף הספר, עמ' תלא) תמה על דברי הריב"מ"ץ, והכריע להלכה שפרוזבול מהני גם אם לא היה קיים בשעת ההשמטה.

³⁸ ראה לעיל הערה 30. וס"ל לזקני הגאון זצ"ל דמסתברא דה"ה בפרוזבול בפני עדים.
 ראה לעיל הערות 17, 26 שבני עדות המזרח בא"י נוהגים מקדמא דנא, וכן התקין הגאון בעל חקרי לב זצ"ל, שמוסרים את חובותינם לב"ד חשוב שקיבל על עצמו להיות ב"ד לעניין פרוזבול.

³⁹ לזיהוי העדים, וראה לעיל הערה 32, וס"ל לזקני הגאון דה"ה בעדים.

⁴⁰ ראה לעיל הערות 23-24.

⁴¹ ראה לעיל הערות 32, 36.

⁴² ראה לעיל הערה 33.

[על זה חותמים העדים]

בפנינו עדים החתומים מטה בא ר' _____ מעיר
 _____ ואמר לנו להיות עליו עדים, אך שהוא מוסר להבית דין
 הרב רי"צ⁴³ _____, הרב ר' _____ והרב ר'
 _____ מעיר⁴⁴ _____ את כל חוב שיש לו לגבות
 מישראל, הן שבשטר, והן שבעל פה, שיגבנו כל זמן שירצה⁴⁵.
 ולראיה באנו על החתום יום _____ לחודש אלול דשנת ה' אלפים
 ע"ה ליצירה, פה עיר _____.

נאם _____ נאם _____

החלק האחרון, שעליו חתמו העדים, יקח המלוה וישמור בין נירותיו⁴⁶.**סדר פרוזבול (ג)**

אם יש שעת הדחק⁴⁷ המונעת כתיבת הפרוזבול, יכול המלוה לבוא לפני ג' דיינים בני
 תורה* ויאמר בפניהם נוסח הפרוזבול (א) של דיינים. או שיאמר לפני שני עדים נוסח
 הפרוזבול (ב) של עדים⁴⁸. ודי בזה* בלא כתיבה⁴⁹.

⁴³ ראה הערה 40. וראה לעיל הערות 17, 26, 38 שלמנהג בני עדות המזרח צריך שהדיינים יהיו ב"ד חשוב.

⁴⁴ ראה הערה 41.⁴⁵ ראה הערה 35.⁴⁶ ראה הערה 37.⁴⁷ ראה הערה 18.⁴⁸ ראה הערה 20.⁴⁹ ראה הערה 19.

ח.

עוד יש עצה שלא תשמט שביעית מלוה שבשטרות, שיקח המלוה כל שטרותיו בסוף שנת השמיטה וילך לפני בית דין של ג' דיינים⁵⁰ וימסור להם שטרותיו⁵¹, ויאמר להם שמוסר בידם כל שטרותיו כדי שהם יגבו לו כל חובותיו, והשטרות יהיו מונחים ברשות הבית דין עד ראש השנה⁵² שאחרי שנת השמיטה.

ט.

חילוקי הלכות לפי פסיקת מרן בעל השו"ע**וכמנהג יוצאי עדות המזרח**

א. אמירת פרוזבול בע"פ מהני רק לתלמידי חכמים שהללו זה את זה, מפני שהם יודעים ששמיטת כספים בזה"ז מדרבנן, ולכן נדחית בדברים בלבד⁵³.

פרוזבול אינו נכתב ב"ד חשוב, דהיינו של שלשה בקיאים בדין ובענין פרוזבול, ויודעים ענין שמיטה, והמחום רבים עליהם באותה עיר⁵⁴.

⁵⁰ ע' ב"י חו"מ שם (סעיף יד) שהביא בשם בעל התרומות שמוסר שטרותיו לב"ד מהני גם בפני ג' הדיוטות. אמנם הרדב"ז ח"ד סימן ק"ע כתב דלא מהני בהדיוטות, והביאו כנה"ג הגב"י אות לב. ונראה דכן ס"ל לזקני הגאון זצ"ל שכתב דיינים'.

⁵¹ שו"ע חו"מ שם סעיף יא, וע"ש בסמ"ע ס"ק כב. וע' פאה"ש שם בבית ישראל אות מז. [ודלא כפרש"י מכות ג, ב ד"ה 'מוסר'; גיטין לב, ב ד"ה 'מוסרני'; כתובות פט, א ד"ה 'פרזבול' דמוסר שטרותיו לב"ד הוא פרוזבול. אמנם ראה ריטב"א ופנ"י מכות שם].

⁵² לכאורה דלא כמבי"ט ח"א תשובה א.
⁵³ שו"ע חו"מ שם סעיף כ'. וזה בשינוי מלעיל סעיף ג [הערות 8-9; סעיף ה פרוזבול (ג) [הערות 18-20]; וסדר פרוזבול (ג) [הערות 47-49]. אמנם ע' שו"ת יביע אומר, שם (הערה 26) אות ז, דכיון דלת"ח מותר לעשות כן לכתחילה, בדיעבד מהני לכל אדם [וראה דבריו גם בח"ב חו"מ תחילת סימן ה'].

⁵⁴ חו"מ שם, סעיף יח. וזה בשינוי מלעיל סעיף ה [הערה 16]; סדר פרוזבול (א) [הערה 29]. ראה לעיל הערות 17, 26, 38 שהגאון בעל חקרי לב זצ"ל תיקן, וכן נהגו בא"י מקדמא דנא, שיוכל למסור חובותיו בפני עדים לב"ד חשוב שקיבל על עצמו להיות ב"ד לענין שמיטה. דלא כשיטת התומים הנזכרת לעיל אות ז, ושם הערה 26.

מצוות השמטת כספים – הרב יהושע בן מאיר

"מקץ שבע שנים תעשה שמטה. וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה'." (דברים טו, א-ב). לשון המקרא מורה שהשמטה זו יש לעשות 'מקץ שבע שנים', בסוף השנה השביעית. בהתאם לכך נפסק להלכה ששביעית משמטת כספים בסופה¹. בסוף שנת שמיטה, [בסוף שנת תשע"ה שהיא שנת השמיטה, בשקיעת החמה של ליל ר"ה תשע"ו, תחול שמיטת כספים. זאת בשונה מ'שבת הארץ' בה כתבה תורה "שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את-תבואתה. ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ". לכן 'שבת הארץ' נוהגת החל מר"ה של שנה שביעית² (כלומר, החל מר"ה תשע"ה) ועד ר"ה של שנה שמינית (עד ר"ה תשע"ו)³.

השמטת כספים היא מצוות עשה⁴ "שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו", ומצוות ל"ת⁵ "לא יגש את רעו ואת אחיו". אמנם אין שמיטת כספים⁶ נוהגת מהתורה אלא בזמן שיובל נוהג, על כן בזמן הזה שאין יובל נוהג, גם שמיטת כספים אינה נוהגת

¹ ברייתא בספרי ראה אות קכב; בבלי ערכין כח, ב; סנהדרין לב, א; וכו"פ רמב"ם פ"ט משמיטה ה"ד; שו"ע חו"מ סימן ס"ז סעיף ל. אמנם דעת הרא"ש (בגטין, פרק השולח סימן יח) והטור (חו"מ שם סעיף לב) שכבר מתחילת שנה שביעית אין המלוה יכול לגבות חובו בב"ד. אך גם הוא מודה שאין החוב נשטם ממש אלא מער"ה של מוצאי שביעית, עיין בשו"ע שם, סעיף לא, ובסמ"ע ונושאי כלים שם.

² דעת השל"ה בשער האותיות סוף הלכות התלויות בארץ שבפירות האילן נוהגת קדושת שביעית מט"ו בשבט של שביעית עד ט"ו בשבט של שמינית. אך בפאת השולחן, סימן כב סעיף ט, בבית ישראל אות יד דחה דבריו, וכן הסכמת כל הפוסקים שגם לגבי פירות האילן קדושת שביעית היא מא' תשרי של שביעית עד א' תשרי של שמינית.

³ [אמנם חלק מהתוצרת החקלאית המגיעה אלינו בחודשים הראשונים של השנה השמינית, נחשבת מבחינת ההלכה כתוצרת של שנה השביעית, ולכן יש עדיין להזהר בה לגבי ההלכות הקשורות בקדושת פירות שביעית ובאיסור ספיחין].

רמב"ם עשה קמא; חינוך (מהד' שעוועל) מצווה תמח.

⁴ רמב"ם ל"ת ר"ל; חינוך מצווה תפא.

⁵ רמב"ם ל"ת ר"ל; חינוך מצווה תפא.

⁶ לרוב הפוסקים גם שמיטת קרקעות אינה נוהגת בזמן הזה אלא מדרבנן, ע' פאה"ש סימן כג סעיף ט בית ישראל אות כג; וראה במבוא לשבת הארץ לגרא"ה קוק זצ"ל.

מהתורה⁷. אבל מדרבנן שמיטת כספים נוהגת גם בזמן הזה 'כדי שלא תשכח תורת שמיטת כספים מישראל'⁸. על כן, מי שאינו משמיט כספים ותובע חוב שעברה עליו שמיטה בזה"ז עובר באיסור דרבנן.

מצווה נוספת הקשורה להשמטת כספים היא הלאו "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחריך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (שם, שם ט')⁹.

הרמב"ם¹⁰ ביאר מצווה זו "שלא ימנע מלהלוות קודם שמיטה כדי שלא יאבד ממנו". כלומר, יש חשש שאנשים ימנעו מלהלוות כספים בתקופה הסמוכה לשמיטה, וזאת בכדי שלא תחול עליהם מצוות השמטת כספים. בכך תסוכל כוונת התורה במצוות השמטת כספים, ומצווה זו תהפך ללא מעשית, כיון שלא יהיו הלוואות שישמטו. מסיבה זו אסרה התורה להימנע מלהלוות לפני השמיטה, ובכך חסמה את הפרצה שהיתה מונעת פעולה אפקטיבית של מצוות שמיטת כספים¹¹.

אמנם אפשר לומר ביאור אחר בלאו של "פן יהיה עם לבבך בליעל..." כל אדם מקבל על עצמו רמה מסוימת של סיכונים. כשאדם מחליט להשקיע כספו במניות

⁷ בבלי גיטין לו, א; קידושין לח, ב; מ"ק ב, ב; ירושלמי שביעית פ"י ה"ג [לט, ג]; רמב"ם הל' שביעית פ"ט ה"ב; חו"מ שם סעיף א.

⁸ לשון הרמב"ם שם ה"ג; וכו' בשו"ע שם. ראה בטור שם שהביא תשובת הרא"ש שנהגו בזמן הזה שלא להשמיט כספים, והרא"ש תמה ומחה כנגד מנהג זה. אך ראשונים אחרים יישובו המנהג, והביאם הרמ"א במפה ריש סימן ס"ז, וע' בנו"כ. אמנם בבאר הגולה אות ד' כתב: "בזמן הזה – פירוש בחוץ לארץ, וכן הוא מפורש שם [בספר התרומות]", משמע שאף שמיטת כספים היא חובת הגוף ואין הבדל בין א"י לחו"ל [השווה ספר המצוות לרמב"ם ל"ת רל, ובחמדת ישראל כבר תמה עליו], מ"מ בא"י לא שייך מנהג זה. ובימינו ב"ה פשט גם בחו"ל המנהג להחמיר לכתוב פרזבול. ראה הרה"ג נתן צבי פרידמן זצ"ל, 'ירחון קול תורה' אלול תשי"ט; אגרות משה חו"מ (ב) סימן טו; יביע אומר ח"ג, חו"מ, ו סוף סעיף ו.

⁹ רמב"ם ל"ת רלא; חינוך מצווה תפג.

¹⁰ ברשימת המצוות שבהקדמת הרמב"ם להלכות שמיטה ויובל. ובספר המצוות (ל"ת רלא) כתב "שהזהירנו מהמנע להלוות קצתנו לקצתנו מפני השמיטה כדי שלא ישמט החוב שהכתוב הזהיר מזה הענין".

¹¹ בדומה לכך אסר המחוקק הישראלי לפטר אישה בהריון [סעיף 9 לחוק עבודת נשים, תשי"ד – 1954], או לפטר עובד שהתריע על שחיתות [חוק הגנה על עובדים (חשיפת עבירות ופגיעה בטוהר המידות או במנהל תקין), תשנ"ז – 1997]. זאת, כדי למנוע סיכול מטרות החקיקה הסוציאלית בעניין נשים בהריון, או החקיקה המעודדת עובדים להתריע על שחיתות.

או באגרות חוב הוא מסתכן בהפסד מסוים. יש אנשים 'אוהבי סיכון' שמשקיעים באפיקים בעלי פוטנציאל של רווח רב ושל הפסד רב. יש 'שונאי סיכון' המעדיפים השקעות סולידיטיות. בכל מקרה, כל פעילות כלכלית כוללת מידה מסוימת של סיכון. לא רק פעילות כלכלית – כל החלטה היכן לגור, אם לקבל עבודה מסוימת או לא, ואפילו – ואולי בעיקר – עם מי להתחתן, יש בה מידה של סיכון. האדם הסביר מוכן להסתכן [לפי רמת הסיכון המתאימה לאופיו] בכדי להגיע לרווח ולהצלחה. כל זה כאשר הסיכוי לרווח ולהצלחה הוא עבור עצמו. נכונותו של אדם להסתכן עבור הזולת היא, לרוב, נמוכה בהרבה מאשר נכונותו להסתכן עבור עצמו. גם 'אוהבי סיכון' מובהקים הם 'שונאי סיכון' ושמרניים כאשר הסיכון הוא שלהם והרווח לזולת. הלאו של 'פן יהיה עם לבבך בליעל' בא למנוע תופעה של הימנעות מהלוואה לזולת עקב חשש מוגזם שמא חברו לא ישלם. התורה דורשת מאדם לשקול את ההלוואה בסמוך לשמיטה כאילו היה מדובר בעסקה מסחרית. אם אדם היה נכנס לעסקה מתוך הנחה שהיא תסתיים לפני השמיטה, הריהו מצווה גם לתת הלוואה בהנחה שהיא תשולם בזמן, לפני השמיטה. רק כאשר רמת הסיכון של השמיטה היתה מונעת ממנו [לפי רמת הסיכון של אופיו] לעשות עסקה שרווח בצידה, רק אז הוא רשאי להימנע מהלוואה לחברו מחשש השמטת חובו.

לביאורים השונים במצווה זו יש נפקה-מינה מעשית. לפי הביאור השני, התורה אסרה על האדם להימנע מלעשות חסד לחברו עקב חשש מופרז. אולם באם מדובר בהפסד וודאי, או אפילו בסיכון כזה שאדם לא היה נכנס אליו בעסקה מסחרית אישית – במקרה כזה רשאי יהיה אדם גם להימנע מלהלוות לחברו. כלומר, התורה

לא אסרה על אדם להימנע מלהלוות לחברו כשיש וודאות ששמיטה תשמט¹², כיון שאז מדובר במתנה, לא בהלוואה. התורה אסרה להימנע מלהלוות כאשר זמן הפירעון הוא לפני שביעית, והלוואה רגיל לשלם בזמן, רק שהמלווה חושש חשש מוגזם שמא יאבד את ממונו. אבל לפי הביאור הראשון בלאו זה, אפשר להבין שהתורה אסרה על אדם להימנע מלהלוות את חברו למרות שמדובר במקרה שידוע בוודאות ששמיטה תשמט, כיון שכל מטרת הלאו היא למנוע עקיפת וסיכול מצוות השמטת כספים¹³.

פשט הפסוק מורה שעצם המחשבה להימנע מלהלוות לאביון עקב קרבת שנת השמיטה, אף ללא איסור התורה, היא 'דבר עם לבבך בליעל'. פירוש זה עולה רק לפי הביאור השני בל"ת. אדם הנמנע מלגמול חסד עם חברו עקב חשש מוגזם עושה 'דבר עם לבבך בליעל'. דבר בליעל זה אסרה התורה בל"ת. אבל אדם הנמנע מלתת הלוואה כאשר ידוע לו בוודאות ששמיטה תשמט את החוב, וההלוואה תהפך למתנה – זה לא 'דבר בליעל'¹⁴. אמנם לפי הביאור הראשון בל"ת, אף שאין זה 'דבר

¹² כגון בהלוואה שזמן פירעונה בער"ה של שמינית, ובלוואה שידוע שתמיד אינו משלם בזמן, ולכן ימשוך את הפרעון עד אחר ר"ה. כמו כן ללישנא קמא דר"י אמר שמואל במכות ג, ב שהמלווה את חברו לעשר שנים שמיטה משמטת, בכל הלוואה שזמן פרעונה אחר ר"ה של שמינית ודאי ששמיטה תשמט. אמנם הלכה כלישנא בתרא דר"י אמר שמואל, שם, שאין שמיטה משמטת חוב שטרם הגיע זמן הפרעון לפני ר"ה של שמינית, ראה רמב"ם פ"ט משביעית ה"ט; וטושו"ע ח"מ סימן טז, ס"י. אמנם בהלוואה שניתנה בחודש אלול של שמיטה, וסתם הלוואה 30 יום [ח"מ סימן עג, ס"א], וא"א לתבוע אותה עד אחר ר"ה של שמינית, להרבה פוסקים [ב"ח ח"מ ס"ג, ס"ב; תומים שם, ס"ק טז; קצה"ח שם, סק"ד; פאת השולחן סימן כט, סעיף יז, בבית ישראל, אות מ"ו שכתב כן שכן פירש הגר"א בירושלמי ריש פ"י דשביעית ועוד], שביעית משמטת בודאי. [אמנם הרבה פוסקים כתבו שגם בסתם הלוואה שלושים יום שזמן פרעונה חל אחר ר"ה של שמינית אין שביעית משמטת – או"ח ח"ב סימן כז; מנ"ח (מהד' מכון ירושלים) מצוה תע"ז אות ח'; דבר אברהם ח"א סימן לב אות ד שדייק כן מר"ן שבת קמח, ב; רש"י ש"ש מכות ג, ב ועוד]

¹³ ראה מש"כ במנחת שלמה למו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל, סימן מז, אות א. אמנם לשון הרמב"ם בספר המצוות שציטטתי לעיל הערה 9 ובטקסט הסמוך להערה זו מורה שעוברים בלאו זה גם כששמיטה ודאי תשמט. ובמנחת שלמה שם הביא שיש מפרשים [הגר"א, הובא בפאת השולחן שם (הערה 12) ועוד] שכן הוא פירוש הירושלמי. בטעם הדבר נראה שכוונת התורה [במצוות שמיטה בכלל ובשמיטת כספים בפרט] לחנך את האדם שיש השגחה פרטית על כל אדם. על כן גם הצלחתו הכלכלית אינה תלויה רק במעשה האדם והשתדלותו [כוחי ועוצם ידי], אלא בסיוע דשמיא של 'ונתתי את ברכתי'. לכן המחשבה שאדם יצליח להרבות כספו ע"י שימנע מלהלוות כספו, וכך יצליח לעקוף ולסכל את מצוות השמטת כספים, זה 'דבר בליעל', כי חושב שבמחשבות אדם ותחבולותיו תלויה הצלחתו, ולא ב'ברכת ה' היא תעשיר'.

¹⁴ בספר 'שמיטה כהלכתה', להרב משה שטרנבוך (סוף עמ' פז) כתב: "ואני תמה הלוא יש לכל אחד כסף מיועד לצדקה וכן להלוואה דווקא, ואם נמנע בסוף שביעית כשאין תקנת פרוזבול להלוות, מפני ששביעית משמטת ויפסיד כספו ואינו מוכן לתת צדקה שכבר יצא חובת צדקה, אבל מוכן עוד להלוות, הלוא אין בזה שום איסור ולא עשה בזה שום עוול, וא"כ מה כוונת הלא כאן...".

עם לבבך בליעל' להימנע מלתת הלוואה שתהפך בוודאות למתנה, הרי התורה אסרה דבר זה, ולכן חידשה התורה שמחשבה זו, לעקוף ולסכל שמיטת כספים, הוא דבר בליעל.

בספר החינוך¹⁵ כתוב: "ונוהג איסור זה [=פן יהיה דבר עם לבבך בליעל"] בזכרים ונקבות, בכל מקום ובכל זמן, שאף בזמן הזה שאין שמטת כספים נוהגת מן התורה אלא מדרבנן, מכל מקום אנו מוזהרים גם כן שלא נמנע מלהלוות אל הצריך מפני פחד שנת השמטה שמשמטת, מדרבנן בזמן הזה, ומן התורה בזמן הבית. ועובר על זה ונמנע מהלוות אל הצריך מפני זה עבר על לאו, אבל אין בו מלקות לפי שאין בו מעשה". כלומר, גם בזמן הזה, שכל מצוות השמטת כספים היא רק מדרבנן, הנמנע מלהלוות מחשש שמיטה דרבנן – עובר בלא תעשה דאורייתא. מהלכה זו עולה לכאורה כמו הביאור השני, שאסור לאדם להימנע מלהלוות לחברו עקב חשש מוגזם. לביאור זה, גם אם שמיטה דרבנן, אפשר להבין שהנמנע מחשש מוגזם מהלוות לחברו עובר בלאו דאורייתא¹⁶. אולם לפי הביאור הראשון, שכוונת התורה באיסור זה למנוע סיכול ועקיפת מצוות התורה של שמיטה, מסתבר שכאשר אין בכלל מצוות שמיטה מהתורה, אין גם לא תעשה דאורייתא למי שנמנע מלהלוות לחברו¹⁷.

על כן נראה ששיטת בעל ספר החינוך היא כמו הביאור השני. אדם הנמנע מלגמול חסד עם חברו עקב חשש מוגזם, [חשש אליו היה נכנס בעסקה הטומנת סיכוי של רווח לעצמו], עושה 'דבר בליעל'. 'דבר בליעל' זה אסרה התורה בל"ת, ואין הדבר משנה אם מדובר בחשש משמיטה דאורייתא או לחשש משמיטת דרבנן. אולם אדם

¹⁵ מצווה תפג.

¹⁶ כן כתב גם במנחת שלמה שם (הערה 13).

¹⁷ בספר השמיטה' להגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל, עמ' ס"א הערה 1 כתב בשם הגאון מוהרי"י דיסקין זצ"ל: "ולע"ע טרם זכיתי להבין עצם הדין לפי"מ דקי"ל שמטת כספים לכו"ע בזה"ז דרבנן מדוע יעבור בל"ת אם אינו חפץ להלוות כדי שלא יפקירו ב"ד ממונו שלא מה"ת רק מדין הפקר ב"ד, ומנ"ל דאיכא ל"ת גם בזה"ז". ראה חת"ס בחי' לגיטין לו, א דבזמן הזה באמת אינו עובר בלאו דאורייתא.

הנמנע מלהלוות כאשר יודע שיש וודאות ששמיטה תשמט והוא מוכן לתת הלוואה ולא מתנה או צדקה, אין דבר זה בליעל, ולא אסרתו התורה. זאת בניגוד לשיטת הרמב"ם שכנראה ביאר לאו זה אפילו כשודאי תשמט שמיטה, כיון שלדעתו התורה אמרה שמי שינסה לעקוף ולסכל את מצוות שמיטה של התורה עובר בלא תעשה ולכן הוא עושה דבר בליעל.

לפי דברים אלו יובנו המשך דברי החינוך במצווה זו: "ואולי יעלה במחשבתך בני לאמר, ואיך ימנע אדם מהלוואה לעולם מפני זה ולמה נכתב על זה לאו, והלא בידו להתנות עמו על מנת שלא תשמיטנו בשביעית וכדרך שאנו עושין תמיד בשטרותינו, אל יבהילך דבר זה כי התורה תזהירנו בדברים ואף על פי שאפשר בתקנות ותנאים". התורה לא אסרה על אדם להבטיח שכספו לא יאבד לו ע"י שמיטת כספים. לכן רשאי אדם להתנות עם הלווה שלא ישמטנו בשביעית. אם הלווה לא מוכן לתנאי זה, אין המלווה חייב להלוותו, כמו שאינו חייב לתת הלוואה כאשר יש וודאות ששמיטה תשמט. התורה רק אסרה על אדם להימנע מלהלוות לחבירו עקב חששות מוגזמים שמא יפסיד.

אך לפי ההסבר שכוונת לאו זה הוא לאסור לעקוף את מצוות שמיטת כספים, אפשר שיהיה גם אסור להתנות מתן הלוואה בכך שלא תשמיטני בשביעית¹⁸.

¹⁸ בספר 'בכור שור' (חי' על המסכתות בסוף ספר 'תבואות שור') בחידושי למכות ג, ב, הק' מדוע הלל הזקן תיקן פרזבול, ולא תיקן ללמד את המלווים שיתנו בשעת ההלוואה עמ"נ שלא תשמט חוב זה בשביעית. מכוח קושיא זו הוכיח דאם הלווה לא מסכים לתנאי, ומפני כך המלווה נמנע מלהלוות לו, עובר המלווה על הלאו של 'פן יהיה דבר עם לבבך בליעל'. החת"ס, חו"מ תשובה ק"ג, כתב דאף אם הלווה מסכים לתנאי וההלוואה מתבצעת עובר המלווה בלאו. [הדבר מתאים לשיטת החת"ס דכוונת הלאו לאסור לעקוף את מצוות שמיטת כספים, ולכן סובר החת"ס דבזמן הזה ששמיטת כספים דרבנן, אין לאו דאורייתא, ראה לעיל הערה 17]. אמנם הגר"י פערלא בחידושי לספר המצות לרס"ג, ל"ת כ"ה, ח"א דף קסח, ד"ה 'והנה' הביא שכבר כתב הריטב"א במכות שם: "וא"ת וכיון שתנאי זה קיים למה הוצרך הלל לתקן פרזבול. וי"ל דהא ליתא, (א) דאין כל אדם זכור להתנות כן בשעת הלוואה, (ב) וגם אינו רוצה שנראה כאלו מתיימש מלגבות חוב בזמן [=שהוא לפני סוף שנת השביעית, ראה לעיל הערה 12], ועוד (ג), שנראה כאלו מראה עין רעה לשמיטה בשביעית. ועוד (ד), שתשכח תורת שביעית, אבל פרזבול היא זכר לשביעית דאושא מילתא כשבאין כולם לעשות פרזבול". וכע"ז ברמב"ן ובריטב"א בחי' לגיטין לו, א; הר"ן ביאורו לר"ף ובחי' גיטין שם; והכפתור ופרק מ"ט. גם בפתחי תשובה חו"מ שם, סק"ב תמה על דברי התבואות שור והחת"ס מדברי הריטב"א. אמנם בהגר"י פערלא שם, בד"ה 'ואמנם' הביא בשם ספר העיטור שכתב "והלל דתיקין פרזבול לא תקין על מנת, דתקנתא דהתירא תקין תקנתא להתנות על דבר איסור לא תקין". ודייק מזה דס"ל לעיטור כחת"ס, שלהתנות שלא תשמט חוב

מסקנת הדברים היא ששני הביאורים שאמרנו בכוונת הלאו שנויים, כנראה, במחלוקת ראשונים. לדעת רמב"ם התורה רצתה למנוע סיכול מצוות שמטת כספים, לכן אסרה בלאו הימנעות מהלוואה אפילו כשיש וודאות ששמיטה תשמט. התורה קבעה שמי שנמנע מלהלוות עקב מצוות התורה להשמיט כספים עושה 'דבר בליעל'. לשיטה זו אפשר שמי שמנסה לעקוף את מצוות השמטת כספים בדרך אחרת, כגון ע"י שיתנה שלא ישמטנו הלווה בשביעית, גם כן עובר בלאו זה¹⁹. אבל בזמן הזה ששמיטה דרבנן לא שייך לעבור על לאו דאורייתא. אולם לדעת החינוך לא אסרה התורה להימנע מלתת הלוואה כאשר ודאי שביעית תשמט, כיון שהתורה ציוותה לתת הלוואה ולא מתנה. לכן גם לא מנעה התורה מאדם לעקוף את השמטת כספים בדרכים אחרות, כגון ע"י תנאי שלא תשמטני בשביעית. אבל 'דבר עם לבבך בליעל', שכאשר מגיע לעשות חסד עם חברו, אדם מעלה חששות רחוקים ומוגזמים, 'דבר בליעל' זה אסרה התורה בלאו. ולכן אפילו בזמן הזה, כששמיטה דרבנן, אדם הנמנע מלהלוות, עובר בלאו זה.

בספר שערי תשובה לרבינו יונה שער ג אות סז כתב: "ולא תקפוץ את ירך מאחריך האביון. השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עיניך באחריך האביון ולא תתן לו (דברים טו, ז - ט). למדנו מזה, כי הנמנע מהלוות לעני עובר בשני לאוין שהם "השמר פן". ואם לעת אשר קרבה שנת השבע הוזהרנו שלא נחדול מלהלוות מיראת דבר השמטה, אף כי בזמן שלא יפסיד חובו, כי יגדל חטא הקופץ ידו מלהלוות, ועל גודל העון קרא הכתוב מחשבת צר העין

זה בשביעית הוי דבר איסור. אמנם פשט לשון העיטור נראה שכוונתו שהלל לא רצה לתקן שיתנו לבטל את שביעית, ובדומה לתירוץ הריטב"א דתשכח תורת שביעית. וכן העתיקו בכפתור ופרח (סוף פרק מט, מהד' לונץ, ירושלים תרנ"ט) "והלל דתקן פרוסבל (אבל) לא התקין על מנת שלא תשמטנו שביעית דתקנה דהיתרא תקן, [אבל] תקנה להתנות על דבר לא תקן".
¹⁹ שמא אין הדבר נועז מדי להציע שלכן לשיטת רמב"ם פרוזבול לא תקף בזמן ששמיטה דאורייתא, ראה פ"ט מהל' שמיטה ויובל ה"ז, כיון שעצם עשיית הפרוזבול הוא לא תעשה של 'דבר עם לבבך בליעל'. ורק מוסר שטרותיו לב"ד, שם הל' טו, כבר הוא כגבוי לפני שביעית ולכן אין בו לאו.

מלהלוות דבר בליעל" עכ"ל. נראה מדבריו [שכתב 'אף כי בזמן שלא יפסיד חובו', משמע ש'לעת אשר קרבה שנת השבע' יפסיד כספו] שהאיסור להימנע מלהלוות הוא אף כאשר יש וודאות ששמיטה תשמט ויפסיד המלווה את כספו, כמו פירוש הרמב"ם ללאו. אך רבנו יונה למד מכך שק"ו²⁰ שאסור להימנע מלגמול חסד עם חברו כאשר יש רק חשש וספק שמא יפסיד כספו, כשיטת החינוך. אם כן, רבנו יונה הוא שיטה שלישית בהסבר לאו זה. לדעתו הלאו כולל את שני הביאורים גם יחד. באופן ספציפי אוסרת התורה להימנע מלהלוות עקב ששמיטה תשמט ובכך לסכל ולעקוף את מצוות השמטת כספים. אך מכך אנו למדים שהתורה אסרה להימנע מלעשות חסד עם חברו אפילו היכן שמחמת ההלכה יפסיד את ממונו. ק"ו שאסור לאדם להימנע מכך עקב חששות שמא יפסיד את ממונו.

²⁰ כי אזלינן בתר טעמא, ראה לעיל הערה 13, ועל כן ק"ו כשנמנע מלגמול חסד לחבירו מחששות שמא יפסיד כספו, כאילו עושרו נובע מחוכמתו בלבד.

טפסי פרוזבול לצילום

שנינו במסכת שביעית¹, כשראה הלל הזקן שנמנעים העם מלהלוות זה לזה ועוברים על 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל...' עמד והתקין לכתוב פרוזבול. ופירש"י² 'פרוז הוא לשון תקנה, ובול הוא לשון עשירים', ור"ל שעשה תקנה לעשירים שלא יעברו על מה שכתוב בתורה. לכן יש לכל אדם שחייבים לו כסף להקפיד לכתוב לפני ר"ה הבעל"ט פרוזבול. להלן הבאנו נוסחאות שונות של פרוזבול. יוצאי עדות המזרח, הנוהגים לפי פסיקת מרן בעל השו"ע, מקפידים לעשות פרוזבול בפני ב"ד חשוב, שהוא שלשה בקיאים בדין ובענין פרוזבול, יודעים עניין שמיטה והמחום רבים עליהם באותה עיר. על כן עדיף שיעשו נוסח פרוזבול ב', בפני עדים, ויצינו ב"ד חשוב כנ"ל.

¹ פ"י מ"ג

² גיטין לו, ב – לז, א. ושם: 'מאי פרוזבול? אמר רב חסדא: פרוס בולי ובוטי, בולי – אלו עשירים, דכתיב: (ויקרא כ"ו) ושברתי את גאון עוזכם, ותני רב יוסף: אלו בולאות שביהודה; בוטי – אלו העניים, דכתיב: (דברים ט"ו) העבט תעביטנו'. ופרש"י: 'פרוז – תקנה. בולי ובוטי – עשירים ועניים עשירים שלא יפסידו ועניים שלא ינעלו דלת בפניהם. בולאות – עשירים. העבט – ומי הן הלווים עניים'. וכ"ה [בהשמטת עניים עקב השמטת בוטין] בסמ"ע חו"מ סז ריש סעיף יח, ובתפארת ישראל למשנה שביעית פ"י מ"ג יכין אות יז, בן איש-חי [לעיל הערה 4]. וע' שנות אליהו לגר"א ותוס' אנשי שם שם.

סדר פרוזבול (א)

בסוף שנת השמטה, או איזה ימים מקודם, ילך המלוה לפני ג' דיינים בני תורה דווקא ויאמר לפניהם נוסח הפרוזבול, והדיינים יחתמו עצמם על הפרוזבול ויתנו לידו להיות לו לראיה נגד הלוח.

[וכך יאמר המלוה בפני ג' הדיינים:]

מוסר אני לכם אתם דיינים הרב ר' _____, הרב ר' _____
והרב ר' _____ מעיר _____
את כל חוב שיש לי לגבות מישראל, הן מלוה
שבשטר, והן מלוה שבעל פה, שאגבנו כל זמן שארצה.

[על זה חותמים הדיינים]

במותב תלתא כחדא הוינא ואתא קדמנא בי דינא מוה"ר _____
מעיר _____ ואמר לנא שהוא מוסר ברשותנו כל חוב שיש לו לגבות
מישראל, הן שבשטר, והן שבעל פה, שיגבנו כל זמן שירצה. ולראיה באנו על
החתום יום _____ לחודש אלול דשנת ה' אלפים תשע"ה ליצירה פה עיר _____

נאם _____

נאם _____

נאם _____

החלק האחרון, שעליו חתמו הדיינים, יקח המלוה וישמור בין ניירותיו.

סדר פרוזבול (ב)

אם יש להמלוה איזו מניעה שאינו יכול ללכת לפני בית דין, או שאין לו ג' דיינים בני תורה, וכן יוצאי עדות המזרח הנוהגים כפסקי מרן בעל השו"ע להקפיד על ב"ד חשוב, יכול לעשות הפרוזבול בפני שני עדים כזה:

[וכך יאמר המלוה בפני שני עדים:]

מבקש אני מכם ר' _____ ור' _____
 מעיר _____ שתהיו עלי עדים, איך שאני מוסר להבית דין
 הרב ר' _____, הרב ר' _____ והרב ר'
 _____ מעיר _____ את כל חוב שיש לי
 לגבות מישראל, הן מלוה שבשטר, והן מלוה שבעל פה, שאגבנו כל
 זמן שארצה.

[על זה חותמים העדים]

בפנינו עדים החתומים מטה בא ר' _____ מעיר _____ ואמר לנו להיות
 עליו עדים, אך שהוא מוסר להבית דין הרב ר' _____, הרב ר' _____
 והרב ר' _____ מעיר _____ את כל חוב שיש לו לגבות מישראל, הן
 שבשטר, והן שבעל פה, שיגבנו כל זמן שירצה. ולראיה באנו על החתום יום _____
 לחודש אלול דשנת ה' אלפים תשע"ה ליצירה, פה עיר _____.

נאם _____ נאם _____

החלק האחרון, שעליו חתמו העדים, יקח המלוה וישמור בין ניירותיו.